

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

PREMISELE MEDIEVALE ALE CONȘTIINȚEI NAȚIONALE
ROMINEȘTI ROMIN-ROMINEȘC ÎN TEXTELE ROMINEȘTI
DIN VEACURILE XV-XVII

EUGEN STĂNESCU

BENTA FEUDALĂ ÎN ȚARA ROMINEASCĂ ÎN AJUNUL
APLICĂRII REGULAMENTULUI ORGANIC (1831) I. CORPUL
100 DE ANI DE LA CREAREA INTERNAȚIONALEI I

UN VEAC DE LA ÎNFIINȚAREA INTERNAȚIONALEI I
(28 SEPTEMBRIE 1864)

AL. VIANU

INTERNATONALA I ȘI OPINIA PUBLICĂ DIN ROMÂNIA
(1871-1872)

N. COROIE

CU PRIVIRE LA OGINDIREA RĂSCOALEI CONDUSE DE
GH. DOJA ȘI A CUMĂRILOR EI ÎN GINDIREA SOCIAL-
POLITICĂ A VREMII

ST. ȘTEFĂNESCU

TRATATUL DE LA LUBLAU (15 MARTIE 1712) ȘI SUSȚINUTUL
INTERNATONALA A MOLDOVEI LA ÎNCEPUTUL VEACULUI
AL XV-LEA

E. CONSTANTIN ȘI S. PAPĂDOPOUL

DISCUȚII

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMĂRI

TOMUL 17 — 1964

5

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEA (*redactor responsabil*); EUGEN STĂNESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI, acad. C. DAICOVICIU, MIRON CONSTANTINESCU, L. BĂNYAI, V. CHERESTESIU, V. POPOVICI (*membri*); NICOLAE FOTINO (*secretar de redacție*).

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv. pe anul 1965.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135, sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa comitetului de redacție al revistei „Studii”—revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM 17 1964 Nr. 5

S U M A R

STUDII

	Pag.
EUGEN STĂNESCU, Premisele medievale ale conștiinței naționale românești. Româno-românesc în textele românești din veacurile XV—XVII	967
I. CORFUS, Renta feudală în Țara Românească în ajunul aplicării Regulamentului organic (1831)	1001

100 DE ANI DE LA CREAREA INTERNAȚIONALEI I

AL. VIANU, Un veac de la înființarea Internaționalei I (28 septembrie 1864)	1021
N. COPOIU, Internaționala I și opinia publică din România (1871—1872)	1039

NOTE ȘI COMUNICĂRI

T. HĂGAN, Lupta ceteriștilor din regionalele Cluj și Oradea pentru refacerea căilor ferate și sprijinirea frontului antihitlerist	1057
GEORGETA PENELEA, Date privind legiuirea agrară a Moldovei din 1851	1077
N. CAMARIANO, Cîteva considerații cu privire la revoluționarul Rigas Velestinlis	1097
ȘT. ȘTEFĂNESCU, Cu privire la oglindirea răscoalei conduse de Ghe. Doja și a urmărilor ei în gîndirea social-politică a vremii	1117
F. CONSTANTINIU și Ș. PAPACOSTEA, Tratatul de la Lublau (15 martie 1412, și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea	1129
ȘT. OLTEANU, Un document inedit privind istoria Banatului în secolele XIII—XIV	1141

DISCUȚII

Istoriografia modernă a României. Tematică (Valentin Georgescu, Vasile Nelea, P. P. Panaitescu)	1147
---	------

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Călătorie de studii în R. P. Ungară (R. Manolescu); Susținerea de către C. Șerban a disertației pentru titlul de candidat în științe (acad. A. Ofelea); Cronică	1159
---	------

RECENZII

P. P. PANAITESCU, <i>Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală</i> , București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 281 p. (acad. A. Ofelea)	1165
* * * <i>Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească</i> , București, 1962, 739 p., cu glosar și indice general. Lucrare întocmită de M. Regleanu și editată de Direcția generală a Arhivelor statului (G. Iseru)	1168
* * * <i>Генезис капитализма в промышленности</i> , Изд. Академии Наук СССР, Москва, 1963, 429 p. (L. Boicu)	1172
* * * <i>The Cambridge Economic History of Europe</i> , vol. III, <i>Economic organisation and policies in the Middle Ages</i> , edited by M. M. Postan, E. E. Rich and Edw. Miller, Cambridge at the University Press, 1963, XIII + 696 p. (P. Cernovodceanu)	1179

- „Revue Roumaine d'Histoire”, Editions de l'Académie de la République Populaire Roumaine, București, I, 1962, nr. 1—2, 573 p.; II, 1963, nr. 1—2, 453 p. (*Mariana L. Vlasiu*) 1187
- „История СССР”, Изд. Академии Наук СССР, Москва, 1963, nr. 1—6, 1 432 p. (A. V.) 1193
- „Československý časopis historický” (Revista cehoslovacă de istorie), Praga, XI, 1963, nr. 1—6, 840 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 1196
- „Историски часопис”, Орган Историског Института Српске Академије Наука, Belgrad, книга IX—X, 1959, 591 p.; XI, 1960, 319 p.; XII—XIII, 1961—1962, 480 p. (*S. Iancovici*) 1202

INSEMNĂRI

- Istoria României.** — COSTIN C. KIRIȚESCU, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 423 p. (*M. H.*); B. G. SPIRIDONAKIS, *L'établissement d'un consulat russe dans les Principautés Danubiennes, 1780—1782*, in „Balkan Studies. A Biannual publication of the Institute for Balkan Studies”, vol. 4, nr. 2, Thessaloniki, 1963, p. 289—314 (*P. C.*). **Istoria universală.** — * * * *Славянско-германские отношения*, Академия Наук СССР, Институт славяноведения, Москва, Изд. „Наука”, 1964, 296 p. (*L. D.*); FRANTIŠEK KAVKA, *Přítučka k dějinám Československa do roku 1648* (Manual de istorie a Cehoslovaciei până la 1648), Praga, Edit. pedagogică de stat, 1963, 527 p. (*Tr. I.-N.*); RATKOŠ PETER, *Povstanie bankov na Slovensku roku 1525—1526* (Răscoală minerilor din Slovacia, 1525—1526), Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied, 1963, 343 p.+3 tabele (*S.G.*); TADIĆ JORJO, *Тестаменти Божидара Вуковића, српског штампара XVI века* (Testamentele lui Božidar Vuković, tipograf srb în secolul al XVI-lea), extras din „Зборник филозофског факултета”, книга 1, Belgrad, 1963, p. 337—360 (*S.I.*); VACALOPOULOS APOSTOLOS E., *A history of Thessaloniki*, Translation by T.F. Carney, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1963, VIII+155 p.+XII f. pl. (*P.S.*); SCUVARAS VANGHELIS, Νικόλαος Κρίτιας Προусаεύς. Συμβολή στη βιογραφία του (Nicolae Critias din Brussa. Contribuție la biografia sa), extras din vol. IX, 1960, al revistei „Μικροasiatικά χρονικά” (Cronici cu privire la Asia Mică), p. 53—112 (*N.C.*); RAIMONDO MOROZZO DELLA ROCCA, *Notizie da Caffa*, in vol. *Studi in onore di Amintore Fanfani*, vol. III: *Medioevo*, Milano, 1962, p. 265—295 (*S.P.*); MARCEL THOMAS, *L'affaire sans Dreyfus*, Paris, Arthème Fayard <1961>, 586 <589> p. (*S.C.*); HENRI PIRENNE, *Histoire économique et sociale du Moyen-Age*, Paris, Presses Universitaires de France, 1963, 224 p. (*F.C.*); JOSÉ GARCIA, *Диктатура Примо де Ривера*, Москва, Изд. Академии Наук СССР, 1963, 365 p. (*E. U.*). **Bizantinologie.** — PROCOPIUS DIN CAESAREA, *Războiul cu goții*, traducere și introducere de H. Mihăescu, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, 304 p. + 1 hartă (*Gh. C.*); TOMADAKIS, NICOLAOS V., 'Επὶ τῆς ἀνάγκης συντάξεως θησαυροῦ τῆς λογία βυζαντινῆς γλῶσσης (Despre necesitatea întocmirii unui tezaur al limbii culte bizantine), extras din „'Επετηρίς τῆς 'Εταιρίας βυζαντινῶν σπουδῶν” (Anuarul Societății de studii bizantine), 33 (1964), 16 p. (*N.C.*); G. MORAVCSIK, *Византийские императоры и их послы в г. Буда*, in *Acta historica*, vol. VIII, nr. 3—4, Budapest, 1961, p. 239—256 (*E. Fr.*); I. ŠEVČENKO, *Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos*, Bruxelles, Editions de Byzantion, 1962, 330 p. (*E. Fr.*). **Bibliografie, arhivistică, muzeografie.** — GH. TH. ZORAS și F. K. BOUBOULIDIS, Κατάλογος χειρόγραφων κώδικων Σπουδαστίου βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας του Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν (Catalogul codicelor manuscriselor Cabinetului de studii filologice bizantine și neoelenice al Universității din Atena), Atena, 1964, 95 p. (*O.C.*); * * * *История Англии и Ирландии — Библиографический указатель литературы — изданной в СССР за 1918—1962 гг.* составитель А. Н. Байкова, Москва, Изд. Академии Наук СССР, 1963, 256 p. (*R.C.*); ALBERT FLOCON, *L'Univers des livres*, Paris, Hermann, 1961, 707 p. (*A.I.*) 1207

PREMISELE MEDIEVALE ALE CONȘTIINȚEI NAȚIONALE ROMÎNEȘTI

Mărturiile interne

Romîn-romînesc în textele romînești din veacurile XV—XVII

DE

EUGEN STĂNESCU

Există cuvinte care închid în ele un întreg univers istoric de stări de spirit și de conștiință care pot fi surprinse în diferite stadii ale evoluției lor istorice. Acestea sînt cuvintele care dau la iveală demersul cel mai autentic și dinăuntru al minții și sufletului colectiv, cuvintele prin care se denumesc pe sine înseși popoarele și între acestea poporul romîn. Se exteriorizează în acest fel sensul pe care poporul l-a acordat cu constanță participării sale la marile evenimente și la viața cotidiană. Cercetarea unei astfel de probleme este tema încercării de față, care cu toate însemnatele concluzii care s-ar fi putut desprinde, a fost cercetată pînă acum numai în trecere. De aceea este necesară o discuție preliminară cu privire la concepție și metodă.

PROBLEMA

Concepția de bază a acestei încercări — cum o arată titlul — pornește de la considerarea conștiinței naționale ca fiind precedată de premise medievale cu o îndelungată existență în ce privește geneza și cristalizarea lor. În înțelesul lor modern națiunea și conștiința națională au fost analizate și explicate de către clasicii marxism-leninismului pe baza procesului istoric universal; marile transformări social-economice ale epocii de trecere de la feudalism la capitalism și care au determinat transformări corespunzătoare ale suprastructurii au făcut cu puțință apariția națiunii moderne și a conștiinței naționale moderne; acestea fiind fenomene istorice obiective, conținutul lor fundamental este dat

tocmai de existența unui nou tip de relații sociale¹. Totodată, clasicii marxism-leninismului au arătat că națiunea modernă și conștiința națională modernă nu apar dintr-odată cu noua formație social-economică, procesul lor de formare mergînd paralel cu cel al noilor relații sociale, de la faza embrionară a acestora pînă la cea deplină². Sînt de luat, aici, în considerare elemente constitutive care, înainte de sinteza lor în națiunea și conștiința națională modernă, există și se dezvoltă într-o aparentă separație și a căror prezență poate fi constatată într-un ev mediu relativ îndepărtat. Astfel este indiscutabilă în întregul ev mediu existența „neamurilor” — ca realități istorice obiective desemnînd grupuri omenești caracterizate printr-o anumită comunitate etnică și de limbă — și a „conștiinței de neam”, caracterizată prin sentimentul apartenenței la astfel de grupuri. În orice epocă istorică termenii folosiți în izvoare, chiar dacă fără consecvență, dat fiind legătura logică necesară dintre limbaj și gîndire, nu sînt întîmplători; un astfel de exemplu este termenul de „*natio*” din textele latine medievale, care, chiar în cazurile cînd se identifică cu o anumită „stare” juridico-politică sau „clasă” socială, nu poate decît să precizeze faptul că atare „stări” sau „clase” aparțin unui anumit neam; în cele mai multe cazuri însă, „*natio*” din textele latine medievale desemnează o comunitate etnică și de limbă caracteristică și delimitată³. Însemnează aceasta că neamul și conștiința de neam ca formă și conținut, determinate însă de relațiile sociale feudale *precedă și fac parte din însuși procesul de formare a națiunii și conștiinței naționale moderne*. Dacă „*natio*”, în contextul istoric al proceselor și evenimentelor, învederează existența ca atare a unei realități istorice obiective, modul în care cei ce făceau parte dintr-o „*natio*” — fie că o reprezentau sau nu — se denuneau și o denuneau (în ce împrejurări, cu ce scop, prin ce tehnică a delimitărilor etc.) pune în lumină o lume interioară mentală și sufletească fără a cărei evoluție conștiința națională de mai tîrziu este de neînțeles în geneza ei istorică.

Metoda de bază a încercării noastre, determinată de concepția schițată preliminar, pornește de la faptul că numele poporului român, cel intern, al său propriu, poate fi folosit ca mărturie luat în sine și în context (literar sau de realitate istorică), îngăduind tocmai urmărirea — chiar dacă nu pas cu pas — a procesului de formare a conștiinței noastre naționale⁴. Asemenea metodă de cercetare este evident necesară în

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 1, București, Edit. politică, 1959, p. 145 și urm.; vol. 20, București, Edit. politică, 1959, p. 30, 395 și urm.

² F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx și F. Engels, *Opere alese*, vol. II, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 322—323 și 330—331; F. Engels, *Dialectica naturii*, București, E.S.P.L.P., 1954, p. 4; F. Engels, *Decăderea feudalismului și ridicarea burgheziei*, București, Edit. P.C.R., 1945, p. 9—11 și 16.

³ Pentru sensul termenului de *natio*, vezi Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, t. V, Niort, 1885, p. 573, col. 2 și 3.

⁴ În istoriografia marxistă a început recent o discuție în această problemă. Vezi Nemzet, *haza, honvédelem a parasztság és a nem nemesi katonáskodó réteg gondolkodásába* (XV—XVIII. század), în „Történelmi Szemle”, 1963, nr. 1, p. 1—101. De asemenea *Discussion sur les origines du nationalisme*, în „Acta Historica”, 1961, t. VIII, nr. 1—2 (p. 211—216). Vezi și Iosif

cazul unei perioade ca cea a veacurilor XV—XVII, pentru care izvoarele cu un text relativ bogat în expunerea de idei și sentimente se limitează la scrieri istorice, prefete ale tipăriturilor rominești și mai puțin documente propriu-zise; din acest fel de izvoare glasul autentic al oamenilor simpli nu răzbate nemijlocit, ci numai în măsura în care a fost preluat, cu intenție sau fără, de purtătorii de cuvânt ai clasei conducătoare. Iată de ce cercetarea ca intensitate și conținut a felului în care *întreaga societate românească* a folosit cuvintele: „romîn-romînesc” poate scoate la iveală sensul procesului istoric pe care vrem să-l punem în lumină atât global cît și diferențiat în ce privește diverse clase și pături sociale (în acest fel se poate auzi glasul maselor populare, atât de tăcute de altfel în majoritatea izvoarelor care ne-au parvenit). Căci „romîn” — mai ales sub forma „rumîn” — este numele cu care s-a denumit pe sine în întreaga sa istorie poporul nostru. De aceea lucrarea de față nu-și propune să studieze nici problema generală a numelui poporului (numirile generale sau locale date de romîni și străini), nici problema generală a numelui țării (diferitele denumiri interne și externe date întregului teritoriu locuit de romîni sau unor părți ale acestuia). Rezultatele de pînă acum și puținătatea lor se datorează într-o oarecare măsură și faptului că de către lingviști, ca și de către istorici, problema a fost cercetată numai în generalitatea ei, că lingvistica a cercetat evoluția acestui termen mai ales din punctul de vedere al schimbărilor fonetice și nu din punct de vedere semantic, iar istoricii nu i-au putut desprinde semnificațiile lăuntrice și exterioare, deoarece cercetările au urmărit numai anumite momente ⁵.

Perioada istorică în lăuntruul căreia voim să cercetăm diferitele sensuri ale lui „romîn-romînesc”, precum și raportul dintre acestea este cea a veacurilor XV—XVII perioadă care, datorită proceselor de bază, este deosebit de bogată în evenimente. Dar nu aceasta a determinat alegerea noastră, deși, într-un fel — cum vom vedea —, această bogăție explică intensitatea și conținutul dezvoltării premiselor conștiinței naționale în condițiile existenței relațiilor sociale feudale. În primul rînd este de reținut în acest sens răstimpul de început și de sfîrșit al perioadei. Să ținem seama — dată fiind metoda de cercetare pe care ne-am propus-o — că un cuvînt este o realitate istorică, obiect al procesului de cunoaștere, condiționată subiectiv de mijloacele acesteia; din această

Macek, *Narodnostni olázka v hustiském revolužnim hnutí* (Chestiunea națională în mișcarea revoluționară husită), în „Československy Casopis Historicky”, 1955, nr. 1, Gerhard Schillfert, *Zur Problematik von Staat, Bürgertum und Nation in Deutschland in der Periode des Übergangs von Feudalismus zum Kapitalismus*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, 1963, nr. 3, p. 515—534.

⁵ Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1901 p. 396; V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la Istoria Creștinismului Daco-Roman*, București, 1911, p. 92—96. P. Cancei, *Despre „rumîni” și unele probleme lexicale slavo-romîne vechi*, București, 1921; N. Drăganu, *Romnii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1943; C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1941, p. 133; N. Iorga, *Istoria romînilor*, vol. V, București, 1937, p. 203; C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, II—1, p. 345; Sextil Pușcariu, *Limba Romînă*, București, 1940, I, p. 421; P. P. Panaitescu, *Interpretări romînești*, București, 1946, p. 81—82 și 96; Șt. Ștefănescu, *Considerațiuni asupra termenilor de „vlahi” și „rumîn” pe baza documentelor interne ale Țării Romînești în veacurile XIV—XV*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, p. 63—75.

cauză nu putem studia pe „romîn-romînesc” decît în măsura în care monumentele scrise îl conțin și un cuvînt ce aparține limbii romîne nu se poate afla decît în monumente ale limbii romîne, sau scrise într-o limbă străină, dar în care cuvintele romînești au putut să pătrundă; ori un caz sau celălalt nu sînt posibile decît abia la sfîrșitul veacului al XV-lea și începutul veacului al XVI-lea, vremea începuturilor răspîndirii scrisului în limba romînă. Aceasta ca justificare în stabilirea începutului perioadei date. Întreaga perioadă, cum am arătat, e bogată în evenimente care oglindesc importante schimbări sociale-economice și politice-culturale cu consecințe negative și pozitive pentru dezvoltarea istorică a poporului romîn: instaurarea dominației otomane, însoțită de stagnarea economiei și de aservirea în masă a țărănimii libere și, totodată, menținerea autonomiei de stat, cu instituțiile acesteia, însoțită de puternica dezvoltare a culturii în limba romînă, de intensificarea luptelor pentru independență și libertate. Toate alcătuiesc un fel de unitate a acestei perioade, care însă, spre sfîrșitul veacului al XVII-lea și începutul veacului următor, se încheie, lăsînd locul alteia, în care lumea de idei și de sentimente a oamenilor, date fiind condițiile istorice ce încep să se schimbe, se înnoiește; se înregistrează zorile ideologice și de mentalitate ale lumii moderne și prezența lor schimbă înseși datele problemei de care ne ocupăm. Aceasta ca justificare în stabilirea sfîrșitului aceleiași perioade. Iată de ce putem încerca s-o definim ca fiind în istoria lui „romîn-romînesc” *perioada medievală a formei sale scrise*.

O astfel de definiție este justificată numai dacă socotim că, anterior, în istoria lui „romîn-romînesc” a existat o *perioadă medievală a formei sale nescrise*. Într-adevăr, așa este, deoarece în acest fel s-a denumit poporul romîn de cînd a apărut pe scena istorică și nu numai de cînd a început să scrie romînește. Un cuvînt este o realitate istorică obiectivă, aflată în afară și precedînd procesul cunoașterii; istoria acestui cuvînt este în chip firesc mai veche decît îl cunoaștem să fi început a fi scris romînește. Fără a intra în detalii pe care le vom dezvolta într-o altă lucrare, socotim necesar să afirmăm aici că, în unele texte latine medievale (ne referim aici la texte dinainte de 1500), prin „*romanus*” (sau forme derivate din acesta) trebuie să înțelegem simplu și clar „romîn”; în aceste cazuri „*romanus*” a fost scris de cei care, prin tradiție sau experiență trăită, cunoșteau existența lui „rumîn”, simțînd nevoia însă de a-i da o formă mai savantă sau neștiînd pur și simplu cum să-l transcrie, dată fiind absența scrisului în limba romînă. Termenul de „*romanus*” nu este folosit la întîmplare, ci în primul rînd acolo unde se încearcă explicații privitoare fie la originea limbii și poporului, fie la diferite probleme contemporane legate de romîni. Să încercăm în acest sens o clasificare a textelor unde credem că „*romanus*” are înțeles de „romîn”: 1) folosirea celor două denumiri, internă și externă, în legătură cu mitul eponim, legenda lui „Romanus” și „Olahă” sau aceea a lui „Roman” și „Vlahata”⁶; 2) folosirea celor două denumiri fie prin asocierea denumirii externe, fie de un nume propriu ca în „Herzog

⁶ Apud Gh. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor romînești*, București, 1945, p. 156—165; P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-romîne — publicate de Ion Bogdan*, București, 1959, p. 152—161.

Ramunc uzer Vlachenlant" din *Nibelungenlied*⁷, fie asocierea aceleiași denumiri cu anticii romani, ca în „...*Blakis qui ipsorum Romanorum fuere pastores et coloni...*”⁸; 3) prin folosirea lui „*romanus*” în înțeles de „romîn” într-un context caracteristic, ca, de pildă, la umanistul italian din veacul al XV-lea Nicolaus Machipensis, care ca să spună „știi romînește” scrie „*scis romane*”⁹ etc. O dovadă a celor susținute în acest sens este aceea că folosirea lui „*romanus*” pentru „romîn” persistă în documentele latine și după răspîndirea scrisului în limba romînă; astfel, într-un act din 1574 se spune pentru religia ortodoxă sau romînească „...*romanam videlicet seu grecam religionem profitentium...*”¹⁰, iar în 1595 cancelarul Poloniei îi îndemna pe boierii moldoveni să evite înscăunarea unui domn din Țara Romînească, adică „...*aliquem Romanorum, seu gentis Valachiae nobilem...*”¹¹. Deci delimitarea perioadei de care ne ocupăm nu trebuie să înșele; istoria medievală a lui „romîn-romînesc” e mult mai îndelungată; ea începe cu însăși istoria poporului; e greu însă de desprins din izvoare scrise în altă limbă decît cea romînească.

Ca atare, istoria propriu-zisă, bazată pe izvoare romînești, a lui „romîn-romînesc” e relativ mai nouă; ea se deschide de fapt, o dată cu începuturile răspîndirii scrisului în limba romînă. Primele mențiuni documentare ale numelui intern al poporului nostru sub forma *sa romînească* pun din capul locului problema sensurilor corespunzătoare acestui cuvînt și a eventualului raport dintre acestea. În această direcție constatăm, ca un fel de intrare în dezbaterile însăși a problemei noastre, că: 1) sensul sub care se înfățișează „romîn-romînesc” în prima atestare documentară pe care o cunoaștem este cel *etnic-general*, precizare de apartenență la poporul romîn în delimitare de o persoană de alt neam; ne referim aici la documentul din 13 martie 1489 al cancelariei lui Ștefan cel Mare, în care un hotar de moșie este precizat în raport cu un anume „Bodea Rumînul” și „Bodea Sîrbul”¹²; 2) sensul sub care se înfățișează „romîn-romînesc” în a doua atestare documentară pe care o cunoaștem este cel *etnic-particular*, denumirea statului feudal dintre Carpați și Dunăre ai cărui locuitori-supuși erau romîni în înțelesul etnic, dar și ca parte a întregului popor, cu o evidentă nuanță juridico-politică; ne referim aici la faimoasa scrisoare din 1521 a boierului Neacșu, poate cel mai vechi text de limbă romînească și în care apare pentru prima dată numele de „Țara Rumănească”¹³; 3) sensul etnic-general și sensul etnic-particular coexistă în veacul al XVI-lea în exclusivitate pînă la 1572, cînd, într-un act din 4 iulie — al doilea act în limba romînă după cel din 1521 —, apare sensul de

⁷ A. D. Xenopol, *Les Roumains au Moyen Âge*, Paris, 1885, p. 86–87; D. Onciul, *Opere complete*, București, 1946, p. 141, 170 și 205–206; G. Brătianu, *op. cit.*, p. 153–156.

⁸ D. Onciul, *op. cit.*, p. 330, nota 1.

⁹ Alexandru Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiani dei secoli XIV–XV*, în *Ephemeris Dacoromana*, I, p. 374–375.

¹⁰ Hurmuzaki-Iorga, XV–1, p. 659.

¹¹ Hurmuzaki-Iorga, XII, p. 99.

¹² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, p. 374. În text denumirile sînt rotacizante. Bodea Srăbul și Bodea Rumărul.

¹³ *Documente privind istoria Romîniei* (în continuare se va cita DIR), B. Țara Romînească, veacul XVI, I, p. 169–170.

clasă socială, aici „rumîn” fiind țăranul căzut în dependență feudală¹⁴. Deci în decurs de mai puțin de un veac de la apariția în românește a acestui termen constatăm ivirea succesivă a celor trei sensuri la care ne-am referit, ceea ce ne arată că fiecare dintre aceste trei sensuri ale lui „romîn-romînesc” are o existență istorică aparte, dat fiind felul în care apare; sînt însă existențe într-adevăr separate? Vom căuta în încercarea de față să dăm un răspuns acestei probleme prin analizarea fiecărui sens în parte și a raportului posibil dintre ele într-o ordine determinată de faptul că sensul etnic general ca sferă noțională îl conține pe cel etnic particular, și acesta la rîndul său conține sensul de clasă socială. Această ordine de mărime a sferelor noționale este rezultatul, de fapt, a ceea ce e mai caracteristic și evident în procesul pe care voim să-l clarificăm: *dezvoltarea premiselor medievale ale conștiinței naționale de mai tîrziu, manifestată tocmai prin folosirea lui „romîn-romînesc” în această ordine a sensurilor sale.*

SENSUL ETNIC GENERAL

Cum se poate desprinde din cele afirmate pînă acum „romîn-romînesc”, în sensul său etnic-general, desemnează o comunitate etnică și de limbă — fie privită în ansamblu, fie în participarea individuală la aceasta —, în ambele cazuri privind întreg teritoriul locuit de romîni. Sensul acesta este cel mai larg și, totodată, cel mai important, pentru că dă la iveală idei și stări de spirit mai numeroase și mai complexe decît celelalte sensuri; de aceea îl găsim într-un număr mai mare de texte aparținînd diferitelor categorii de izvoare. Cercetarea noastră va începe, ca de altfel și pentru celelalte sensuri, cu izvoarele documentare (acte și documente, scrisori curente etc.), pentru că în aceste izvoare realitatea istorică se oglindește spontan și nu există decît foarte puțin intenția transiterii unei stări de spirit sau a unei stări de lucruri, după care va continua cu izvoarele narative (scrieri felurite, mai ales istorice, tipărituri etc.), ca o completare a primelor, pentru că în acest fel de izvoare realitatea istorică nu este numai oglindită, ci și transmisă cu un anume scop, legat de probleme contemporane. Este de la sine înțeles, sensul etnic-general referindu-se la întregul popor, că nu vom găsi decît rareori în texte precizări speciale cu privire la clase și pături sociale, ci mai totdeauna la existența unei comunități etnice și de limbă; aceasta în primul rînd pentru că, în ce privește izvoarele care sînt la îndemîna noastră — fie că e vorba de cancelaria domnească, fie că e vorba de boierii cărturari —, toți se credeau îndreptățiți să vorbească în numele acestei comunități, s-o conducă și s-o reprezinte.

Frecvența. Documentele propriu-zise, actele cu caracter public (provenite din cancelariile domnești) sau cele cu caracter privat menționează rareori pe „romîn-romînesc” în sensul său etnic-general; litigiile de pro-

¹⁴ DIR B., Țara Romînească, veacul XVI, vol. III, p. 78.

prietate sau aspectele de viață cotidiană la care se referă îndeobște asemenea acte și documente nu alcătuiesc cadrul tematic potrivit în care o astfel de folosire a termenului să fie frecventă. Din această cauză frecvența principală a acestui sens se înregistrează mai ales în altfel de izvoare: tipărituri, scrieri etc.

În legătură cu frecvența folosirii lui „romîn-romînesc”, unele documente moldovenești pun în lumină obișnuința moldovenilor de a-și spune în unele împrejurări — pe care urmează să le clarificăm — nu „moldoveni” ci „romîni”, cu sensul etnic-general cel mai deplin. Astfel, o scrisoare în limba romînă din 1593—1597 a orășenilor din Suceava către cei din Bistrița începe în felul următor: „Scriș-am adecă noi, birăul cel rumănescu și cu cel armenescu cu 22 de prăgari de la uraș de la Suciav...”¹⁵, din care se vede că birăul moldovean din Suceava într-o scrisoare oficială se considera și intitulat romîn; faptul nu este izolat, deoarece îl constatăm și în alte izvoare, de pildă într-o chitanță din 1588, în care un boier moldovean semnează „Nicolae Romînul” între alte semnături de străini¹⁶, sau într-un act din 5 august 1670 al orășenilor din Botoșani, care scriu în felul următor: „Adecă noi târgoveții Rumăni și Armēni de trăg de Botășeni mărturisim noi cu această scrisoare a noastră...” și, mai departe, „... și néu întreat, și pre bătrâni și pre tineri și pre Rumăni, și pre Armēni ..., iar noi târgoveții și Rumăni și Armēni mărturisim...”¹⁷; frecvența cu acest sens a lui „romîn-romînesc” n-o întîlnim numai în acte oficiale orășenești, ci și în acte private orășenești, ca, de pildă, în scrisoarea lui Gheorghe din Cîmpulung din 1600 către birăul de Bistrița, în care îi spune că o femeie „... au adus caartea Romînilor măregîndu acasă...”¹⁸, prin aceștia înțelegînd pe vecinii săi din tîrg. Cum se știe îndeobște că față de neamurile străine moldovenii se delimitau spunîndu-și simplu „moldoveni”, adică locuitori supuși ai statului denumit Moldova, cum în același timp, în raport cu romîni din Țara Romînească, locuitori supuși ai statului cu același nume se delimitau spunîndu-și tot moldoveni și spunîndu-le acestora munteni (și era firesc acest lucru, deoarece nu puteau să se delimiteze de munteni sau să-i delimiteze pe munteni spunîndu-le romîni, pentru că și unii și alții erau romîni), rezultă, pe baza exemplelor date, că moldovenii își spuneau romîni într-un fel care atesta caracterul normal și firesc al acestui lucru și în primul rînd cînd simțeau nevoia să se delimiteze față de grupuri etnice din interiorul Moldovei. Era aceasta o stare de spirit care, pe bază populară, s-a transformat în curînd în stare de spirit cărturărească, fapt pe care îl pun în lumină tipăriturile moldovenești contemporane, aproape toate scrise în limba romînă¹⁹. Astfel, prima tipăritură moldovenească, cunoscuta *Cazanie* a Mitropolitului Varlaam din 1643,

¹⁵ Al. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe siècle et du début du XVIIe siècle tirées des archives de Bistritza*, București, 1926, p. 50.

¹⁶ N. Iorga, *Documente nouă în mare parte românești de la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în „Analele Academiei Romîne”, *Memoriile Secției Istorice*, Scria a II-a, XX (1898), p. 437.

¹⁷ B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a Romîniei*, I—2 (1865), p. 21.

¹⁸ Hurmuzaki-Iorga, XV—1, p. 754.

¹⁹ De fapt, în Moldova, de la mijlocul veacului al XVII-lea pînă la sfîrșitul veacului avem numai două tipărituri slavonești.

nu se intitulează *Carte moldovenească*, ci, în chip deosebit de semnificativ, „*Carte românească de învățătură... de în limba sloveniască pre limba romeniasei de Vaarlam mitropolitul...*”²⁰; și pentru ca să nu existe vreo îndoială cu privire la sensul adânc al acestui lucru, prima tipăritură moldovenească începe cu o predoslovie a domnului moldovean Vasile Lupu care e un adevărat manifest către întreg poporul român în problema necesității răspîndirii culturii: „Cuvântu împreună cătrî toată semenția romenească... milă pace și spăsenie a toată semenția românească... de ne-am dăruitu daruim și noi acest dar limbii românești carte ore limba românească...”²¹. Ceva mai târziu, în 1680, mitropolitul Dosoftei, în prefața la *Liturghie*, ține să precizeze că moldovenii sînt romîni, și nu altceva, cînd spune: „... Care grijă fiindu de tot pusă jos întru neamul nostru Rumănesc și Moldovenes. ...”²². Ne limităm aici la texte semnificative din categoria actelor și a tipăriturilor, fără să mai adăugăm pasajele atît de ilustrative în această direcție din marii cronicari moldoveni. Din toate acestea rezultă cu claritate că, în perioada de care ne ocupăm, moldovenii, fie în raport cu alte neamuri locuind în Moldova (în documentul din 13 martie 1489 Bodea Ruminul a precizat ca atare tocmai pentru că era vecin cu Bodea Sîrbul) — ceea ce se vede din actele orășenești citate —, fie în problemele generale ale întregului neam — ceea ce se vede din tipăriturile citate —, își spuneau romîni cu o intenție vădită de subliniere, ceea ce indică existența în Moldova (lucru de cea mai mare importanță, pentru că acest stat se numea astfel și nu Țara Romînească) exista o *circulație intensă și, ca atare, o vădită obișnuință în folosirea lui „romîn-romînesc”*.

În ce privește cronicile, acestea folosesc „romîn-romînesc” cu sensul etnic-general în chip diferențiat: cronicile muntene în comparație cu cele moldovene, fiecare dintre marile cronici muntene sau moldovene, altfel decît celelalte. În același timp trebuie să se țină seama că, dată fiind problematica monumentelor noastre istoriografice, folosirea acestui sens nu poate fi fără o anumită semnificație. În vreme ce, referindu-ne mai întîi la cele două mari compilații de cronici muntene: *Istoria Țării Romînești 1290—1690* (așa-numitul *Letopiseș Cantacuzinesc*), folosește pe „romîn-romînesc” cu sens etnic-general numai la început, unde se vorbește de «rumîinii care s-au despărțit de la romani...» și unde nu e absolut separat de cel etnic-particular²³, în *Istoria domnilor Țării Romînești* (așa-numita cronică a Bălenilor) o întrebuintare de acest fel se prezintă în cîteva cazuri interesante care pun în lumină, mai mult decît o mentalitate, un început de idee politică. În acest fel trebuie să ne explicăm sublinierea pe care o face cronicarul cînd, referindu-se la Țara Romînească și la Moldova, arată că împotriva lui Gheorghe Rakoczi al II-lea, principele Transilvaniei „... să gătiră turei, tătari și Domnii

²⁰ În *Bibliografia veche romînească* publicată de I. Bianu, N. Hodoș, Dan Simonescu (în continuare se va cita B.V.R.), I, p. 137.

²¹ *Ibidem*, p. 139.

²² În B.V.R., I, p. 236—237.

²³ *Istoria Țării Romînești 1290—1690*. (Letopiseșul Cantacuzinesc), ed. C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960, p. 1.

rumănești să meargă în Ardeal...²⁴, în urma cărui fapt tot felul de oști s-au împrăștiat „... pen țările rumănești...²⁵; într-altă parte, același cronicar arată că la asediul cetății Leva „... era Husein-pașa și Domnii rumănești cu o seamă de tătari...²⁶, iar mai târziu „decî domnii rumîni amîndoi, craiul unguresc și Tucheli groful cu oastia lui, și toți s-au împreunat la Beligradul turcesc²⁷; pentru că aceste sublinieri nu i se par destul de elocvente, dat fiind că folosește destul de frecvent și „Țara Muntenească”, nu numai „Țara Romînească”, și „munteni”, nu numai „rumîni” ca să evite confuzia, cronica ține să precizeze în legătură cu Grigore Ghica că acesta era „... domnul rumînilor munteani...²⁸. Nu se poate tăgădui că sîntem în prezența unei intenții de subliniere a caracterului romînesc al întregului teritoriu alcătuit din cele trei țări și nu numai a celui dintre Carpați și Dunăre, cu atenție deosebită dată moldovenilor. Poate aceasta să explice diferența față de *Letopiseșul Cantacuzinesc*, manifestare a unui fel de a simți și a gândi evoluat din partea unui reprezentant al generației mai tinere; poate de asemenea aceasta să explice și de ce în cronica Bălenilor folosirea e mai frecventă în partea de încheiere decît în partea de început; ținînd seama că numai partea de încheiere are caracterul unor memorii contemporane, folosirea lui „romîn-romînesc” cu sens etnic-general mai ales în această parte subliniază că în a doua jumătate a veacului al XVII-lea starea de spirit și ideile corespunzătoare oglindite în acest monument istoriografic erau mai puternice decît înainte.

Marile cronicî moldovene pun probleme de alt gen; aici, spre deosebire de cele muntene, „romîn-romînesc” nu poate avea decît acest sens, deoarece el apare mai ales în tratarea problemelor privind originea neamului și limbii și nemijlocit nu se poate referi decît la întregul popor. De aceea frecvența acestui sens este în strictă dependență de intensitatea tratării acestui fel de probleme, mai puțin la Grigore Ureche și mai mult la Miron Costin, iar în ce privește scrierile acestuia din urmă mai puțin în *Letopiseșul Țării Moldovei* și mai mult în *De neamul moldovenilor*. Grigore Ureche îl folosește pe „romîn-romînesc” în sens etnic-general, mai ales într-un pasaj în care susține o întreită idee: unitatea neamului, unitatea teritoriului locuit de romîni, majoritatea romînească a populației Ardealului: „rumîni, cîți se află locuitori în Țara ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sîntu cu moldovenii și tot de la Rîm se trag” și „în Țara Ardealului nu lăcuiescu numai unguri, ce și sași peste samă de mulți și romîni peste tot locul, de mai multu-i țara lătită de romîni decît de unguri²⁹, precum într-alt loc subliniază caracterul romînesc al populației Moldovei în raport cu teritoriile învecinate „și așa de sîrg s-au lătit rumîni...³⁰; în general, impresia ce se degajă e că acest fel de folosire a termenului atinge numai probleme

²⁴ *Istoria Domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 121.

²⁵ *Ibidem*, p. 124.

²⁶ *Ibidem*, p. 131.

²⁷ *Ibidem*, p. 178.

²⁸ *Ibidem*, p. 131.

²⁹ Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 124.

³⁰ *Ibidem*, p. 65.

ce privesc ansamblul poporului român și că în această direcție cronicarul moldovean nu înțelege să facă nici o concesie, ca de altfel toți cronicarii moldoveni. La Miron Costin, care atunci când se referă la diferite evenimente vorbește în chip curent de „munteni”, „moldoveni” și „ardeleni”, tendința mai sus pomenită este evidentă când începe să trateze probleme legate de locul ocupat de poporul român în istorie, așa cum se vede în expunerea programatică cu care începe scrierea sa *De neamul moldovenilor*: „Începutul țărilor acestora și neamului moldovenesc și muntenesc și cîți sînt și în țările ungurești cu acest nume, romîni și pînă astăzi de unde sîntu și de cîndu...”³¹; deosebit de semnificativă este folosirea lui „romîn” cu sens etnic-general în scrierile sale propagandistice în limba polonă destinate opiniei publice din țara vecină și în care socotește necesar să transcrie acest cuvînt așa cum sună în romînește în chiar textul polon pentru a evita confuziile, și aceasta în mai multe locuri³²; în acest sens, capitolul din cronica în limba polonă intitulat „Despre diferitele numiri ale poporului moldovean și muntean” reprezintă în istoriografia noastră prima punere a problemei numelui poporului, prima încercare de clasificare a diferitelor numiri, și aceasta într-un mod deosebit de interesant pentru acea vreme: „Numele cel mai adevărat, autentic, de la primul descălecat din Traian este rumîn³³ sau romanus, care nume acest popor l-a păstrat întotdeauna, între dinșii și îndată după descălecat și după pustiire, cum s-a spus și după al doilea descălecat, pînă astăzi, același nume este dat îndeobște și muntenilor și moldovenilor și celor ce locuiesc în Țara Transilvaniei. Rumîn este un nume schimbat în curgerea anilor din roman; și astăzi cînd întrebî pe cineva dacă știe moldovenește spun: știi rumînește, aproape ca: scis romanice. Un alt nume ei înșiși nu au primit între dinșii niciodată”³⁴. Miron Costin face deci prima încercare de teorie istorică cu privire la numele poporului român, oglindind în chip firesc o evoluție de mentalitate și de ideologie atît de evidentă în cronici. O comparație între Grigore Ureche și Miron Costin arată, desigur, că la acesta din urmă folosirea lui „romîn-romînesc” cu sens etnic general are o mai mare intensitate și claritate; acest fapt nu trebuie să-l explicăm numai prin orizontul intelectual mai larg al cronicarului moldovean de la sfîrșitul veacului al XVII-lea, ci și prin distanța între două generații care nu e numai între timpul cînd scrie unul și celălalt, ci între două momente deosebite între ele ca stare de spirit și fond de idei, ceea ce se exteriorizează tocmai prin frecvența folosirii lui „romîn-romînesc” cu sens etnic general.

Tipăriturile romînești din veacurile XVI–XVII ieșite din teascurile Țării Romînești, Transilvaniei și Moldovei ne oferă prin prefețele lor

³¹ M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1957, p. 241.

³² Cum se vede în textul polon al *Cronicii Țării Moldovei și a Munteniei* publicat de I. Boșdan în *Cronici inedite atîngătoare de istoria romînilor*, București, 1896, p. 155, 161.

³³ Transpus fonetic ca atare în textul polonez; de altfel, în numeroase scrieri din veacurile XVI–XVII, străinii care se referă la poporul român și care menționează modul în care românii se denumesc, mai ales în legătură cu problema unității și originii, transcriu cuvîntul „rumîn” așa cum se aude romînește în contextul de limbă străină.

³⁴ M. Costin, *op. cit.*, p. 207.

o imagine sugestivă a evoluției modului în care societatea românească a vremii era obișnuită să folosească acest sens nu numai spontan, ci și cu intenție. Desigur că în această privință cauzele sînt evidente; tipăriturile din veacurile XVI—XVII aveau ca țel: să contribuie la răspîndirea scrisului în limba romînă, să facă accesibile în acest fel unor pături mai largi diferite lucrări, să difuzeze nu numai cultura, ci și dragostea de cultură; indiferent de existența unor interese politice și de clasă din partea celor care au inițiat această acțiune, prefetele tipăriturilor sînt izvoare deosebit de prețioase pentru cunoașterea dezvoltării unor anumite stări de spirit și idei în societatea românească a acestei perioade. Trecerea în revistă din punct de vedere cantitativ — pe diferite perioade de oarecare egalitate — a raportului, pe de o parte, dintre numărul total de tipărituri romînești, pe de altă parte de mențiuni a lui „romîn-romînesc” cu sens etnic general poate să ofere, următorul tablou³⁵:

perioada	numărul de tipărituri	de cîte ori se găsește „romîn-romînesc” cu sens etnic general
1559—1588	11	17
1639—1656	18	29
1673—1687	15	37
1688—1699	15	37

Din acest tablou rezultă, ca evoluție de intensitate, o diferență netă, pe de o parte, între veacul al XVI-lea și veacul al XVII-lea, în favoarea celui de-al doilea și, pe de altă parte, o diferență tot atît de netă între prima și a doua jumătate a veacului al XVII-lea, marcată chiar de mijlocul acestui veac; fiind vorba de un raport cantitativ între numărul de tipărituri și cel de menționare a lui „romîn-romînesc” cu sens etnic-general, concluzia aceasta nu poate fi influențată de faptul că în perioada dată există un ritm constant de creștere a numărului de tipărituri. Tabloul acesta arată că, cu toate întreruperile dintre 1588 și 1639 și dintre 1656 și 1673, există o continuitate în ce privește întreaga perioadă; deci din acest punct de vedere și, cum vom vedea mai tîrziu, și din punctul de vedere al conținutului, *tipăriturile romînești din veacul al XVII-lea nu pot fi separate de cele din veacul al XVI, pentru că arată tocmai cum același fenomen istoric a crescut în intensitate.*

Contextul. Creșterea continuă a frecvenței lui „romîn-romînesc” cu sens etnic general în veacurile XV—XVII capătă o semnificație vădită dacă ținem seama de contextul propriu-zis în care se află încorporat (în ce fel de text îl găsim, însoțit de ce fel de idei?). Un cuvînt, între alte cuvinte, nu reprezintă un ansamblu întîmplător, ci determinat de idei și stări de spirit, interese și țeluri care ar putea fi deslușite. În cele de pînă acum,

³⁵ Întocmit după textele publicate în B.V.R. I și IV. La numerotare nu s-a ținut seama de fragmente și nici de tipăriturile numai semnalate. În ce privește termenul romîn-romînesc a fost reținut numai în cazul unui context caracteristic (neam, limbă etc.) și nu cel din expresia „Țara Romînească”. Întreruperile dintre perioade se datorează faptului că în anii respectivi nu existau tipărituri.

în problema intensității și folosirii termenului, a trebuit să atingem, implicit, și problema contextului în care se află pentru a pune în lumină anumite deosebiri de frecvență; în cele de mai jos ne vom ocupa însă în primul rând de aceasta. Astfel, dacă luăm în considerare, din punct de vedere general, contextul în care se află, mai ales în ce privește urmărirea unor acțiuni politice și ideologice, constatăm din capul locului că acestea privesc lupta pentru răspîndirea scrisului românesc, mai ales sub forma promovării limbii române ca limbă de cultură, a afirmării poporului ca „neam românesc” față de probleme ale trecutului istoric și contemporane; de fapt, creșterea în intensitate se reflectă în însuși contextul istoric.

Astfel întreaga perioadă este dominată de lupta pentru transformarea limbii române vorbite în limbă scrisă și tipărită și pentru răspîndirea ei ca atare. În această privință trebuie să distingem două faze: prima, a veacului al XVI-lea și a celei dinții jumătăți a veacului al XVII-lea, în care contextul stăruie să definească și să justifice în elementele cele mai simple necesitatea acestei lupte. Se poate vedea acest lucru din următoarele: 1570: „... eu, diaconul Coresi, diacă văzui că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi rumîinii n-avem...”³⁶; 1582: „... că văzum comu toate limbile înfloresc întru cuvintele slăvite a lui Dumnezeu, numai noi romîinii pre limbă nu avem...”³⁷; 1640: „... socotit-am că mai toate limbile au carte pre limba lor; cugetai... să scoț cestî carte, anume pravilî pre limba rumînească...”³⁸; 1643: „cu mult mai vrătos limba noastră romînească ce n-are carte pre limba sa, cu nevoie iaste a înțelege carte alții limbii...”³⁹; 1645: „... dumnealui Udriște Năsturel... în mijlocul altor cărți noao ce mi-au arătat, adu-su-mi-au și o cărțuție mică în limba noastră romînească tipărită...”⁴⁰. O dată cu a doua jumătate a veacului al XVII-lea intrăm într-o fază cu o altă tendință; probabil că se considera lupta pentru promovarea limbii românești scrise ca, de fapt, cîștigată, astfel că ceea ce trebuia spus în primul rînd nu era atît definirea și justificarea acesteia, ci mai degrabă sublinierea unor probleme mai cîrturărești, legate de dificultățile traducerilor; și aceasta se poate urmări astfel: 1680: „... că-ntrînsa am îndreptatu bogate cuvinte ce se află schimbate într-acești carte, carile rumîinii nu să potriveaște cu sîrbii...”⁴¹; 1682: „... cu cît ne-au fostu știința limbii rumânești am nevoitu de le-am scosu de pre grecește și de pre sîrbește pre limba rumînească...”⁴²; 1688: „... iară cu nevoînța și îndreptarea celor ce s-au întîmplat Dascalî și mai multu deslușindu-se pre limba rumînească...”⁴³. De altfel în același spirit scrie și Miron Costin despre limba romînă spre sfîrșitul veacului al XVII-lea: „... și nu numai aceasta, ci și alte dăscălii și învățături ar putea fi pre limba

³⁶ *Psaltirea lui Coresi*, în B.V.R., I, p. 55.

³⁷ *Patia de la Orăștie*, în B.V.R., I, 95.

³⁸ *Pravila de la Govora*, în B.V.R., I, p. 109.

³⁹ *Carte de învățătură*, în B.V.R., I, 140.

⁴⁰ *Răspunsurile mitropolitului Varlaam la catehismul calvinesc*, în B.V.R., I, p. 151.

⁴¹ *Psaltirea slavo-romînă a lui Dosoftei*, B.V.R., I, p. 230.

⁴² *Viața sfinților a lui Dosoftei*, B.V.R., I, p. 244.

⁴³ *Biblia*, B.V.R., I, p. 291.

românească de n-ar fi covârșit veacul nostru acesta de acum cu mare greutate și să fie și spre învățăături scripturii mai plecate a lăcuitorilor țării noastre voe...⁴⁴. Toate acestea arată că nu numai în creșterea în intensitate a lui „romîn-romînesc” cu sens etnic general ci mai ales în contextul în care se află se oglindește limpede victoria limbii romine nu numai ca limbă scrisă, ci și ca limbă dominantă a culturii. Un *proces istoric* fundamental se exteriorizează prin frecvența lui „romîn-romînesc” și prin contextul de idei și sentimente care-l însoțesc privind lupta pentru limba scrisă și, în consecință, pentru răspîndirea culturii rominești : *dezvoltarea conștiinței de neam* în forme care țin de caracterul acestei perioade istorice. Probabil din aceeași cauză aceleași texte tind să precizeze nu numai că limba e românească, ci și despre unele instituții, de pildă biserica, că acestea sînt rominești. Se poate urmări și aceasta : 1582 : „...pentru întreamătura besearicii sfîntă a romînilor...”⁴⁵; 1651 : „...pentru că vedem aiave că tot cinul besearicilor românești...”⁴⁶; 1682 : „...întu folosul și înțelegerea pravoslavniciei Rumâneștii Besearicii”⁴⁷ etc.

Demersul cel mai autentic de idei și sentimente pe care-l putem observa — în ce privește contextul lui „romîn-romînesc” cu sens etnic general — se desprinde din expresia des întîlnită „neamul romînesc”, cu variantele sale : „norodul romînesc”, „rodul romînesc”, „seminția romînească”; *în chip firesc, conștiința de neam este însă implicată aici cu mai multă accentuare decît în altă expresie*. Folosirea acestei expresii în prefețele tipăriturilor pune în lumină încă o dată deosebirea dintre veacul al XVI-lea și veacul al XVII-lea (ne referim aici, ca și în cazul limbii, la pasaje în care determinativul „romînesc” este adăugat substantivului neam și nu la pasajele unde se vorbește de neamul romînesc, dar nu cu aceste cuvinte). Se poate urmări astfel : 1643 : Vasile Lupu adresîndu-se „...cătreg seminția romînească...”⁴⁸; 1646 : „...aceastia înțelepciuni și aceastia învățăături ne-au dat și ne-au lăsat noo tuturor rodului românesc...”⁴⁹; 1652 : „...numele-i arată și lucrurile, iar nevoința, folosurile neamului rumenesc...”⁵⁰; 1678 : „...să-l vestească norodului rumînesc cu cuvîntul...”⁵¹; 1678 : „...ce carte ar fi deocamdată mai de folosul întru neamul nostru românesc a să tipări...”⁵²; 1691 : „...spre folosul de obște al neamului rumînesc...” și au orînduit spre oblăduire și ot cîmuire Țării și a rodului nostru rumînesc...”⁵³. Tot așa gîndesc și scriu cronicari ca Gheorghe Brancovici, cînd spune : „Domnul Mihai, voievodul țării muntenesti... cu vitejie vrednică ocărmuind, au lătit puterea neamului romînesc...”⁵⁴,

⁴⁴ M. Costin, în *Viața lumii*, op. cit., p. 318.

⁴⁵ *Palia de la Orăștie*, în B.V.R., I, p. 93.

⁴⁶ *Psaltirea de la Bălgrad*, în B.V.R., I, p. 188.

⁴⁷ *Evanghelia*, în B.V.R., I, p. 246.

⁴⁸ *Carte romînească de învățătură*, în B.V.R., I, p. 139.

⁴⁹ *Pravile împărătești*, în B.V.R., I, p. 158.

⁵⁰ *Tîrnosanie*, în B.V.R., I, p. 205.

⁵¹ N. Iorga, *Acte romînești din Ardeal*, București, în *Buletinul comisiei Istorice a Romîniei*, I, p. 265, De fapt traducerea romînă a actului în limba latină e din veacul al XVIII-lea.

⁵² *Cheia înțeleșului*, B.V.R., I, p. 220.

⁵³ *Pravoslavnicia mărturisire*, B.V.R., I, p. 323.

⁵⁴ G. Brancovici, *Cronica Sloveanilor* în *Rev. ist.*, 1917, nr. 3—4, p. 111.

și tot așa Miron Costin : „...și neamul romînilor acum trăia cu domnii săi în Maramoroș...”⁵⁵, amîndoi spre sfîrșitul veacului al XVII-lea. Se pune întrebarea : ce credeau cei care foloseau această expresie prin scris sau prin rostire despre realitatea ei ? E adevărat că oamenii individuali și grupurile omenesti nu trebuie judecați după ceea ce credeau despre ei înșiși, mai ales prin scrisul reprezentanților lor, dar în cazul pe care îl analizăm o astfel de expresie pune în evidență nu numai existența unei realități istorice obiective — „neamul romînesc” —, ci și conștiința existenței acestei realități, care tinde să se transforme în idee politică. Toemai din această cauză exteriorizarea într-o astfel de expresie — pentru cei care o foloseau — avea numai o parțială claritate ; cei care scriau și aveau monopolul scrisului, indiscutabil că se considerau romîni, dovadă atît de numeroase textele în care, vorbindu-se despre domni și boieri, se precizează „domnii rumîni” sau „boierii rumîni” ; dar despre orășeni și mai ales țărani în legătură cu care boierii să precizeze că și aceștia sînt romîni, mai puțin ; rămîne în picioare însă faptul, așa cum am văzut în cazul orășenilor moldoveni, că și alte pături sociale precizau că sînt romînești. Boierii care foloseau expresia „neamul romînesc” nu vedeau întotdeauna întreaga realitate din spatele ei, sau cînd o vedeau socoteau că nu e necesar să o expliceze. Pentru orășeni și țărani, din „neamul romînesc” făceau parte toți romîni, pentru clasa conducătoare din „neamul romînesc” făceau parte în primul rînd boierii, dar nu numai ei. De ce aceasta ? Răspunsul poate fi următorul : întîi pentru că, trebuiau să dea curs și să se facă purtătorii creșterii continue a conștiinței de neam în această perioadă, în al doilea rînd pentru că, boierimea înțelegea să se înfățișeze nu ca un grup izolat, ci ca reprezentînd întregul popor și, ca atare, îndreptățită la conducerea politică exclusivă a țării lor romînești.

O completare firească a celor discutate pînă acum în legătură cu contextul în care în perioada veacurilor XV—XVII apare „romîn-romînesc” cu sens etnic general este dată de preocupările stăruitoare ale unor cărturari în problema originii poporului și limbii, unității și continuității. Fără a intra în detalii îndeobște cunoscute, e de subliniat că marii croniciari din veacul al XVII-lea care s-au ocupat de problemă, Miron Costin și Constantin Cantacuzino, folosesc aproape exclusiv „romîn-romînesc” cu sens etnic general sub forma „romîn”, „neam romînesc”, „limbă romînească” etc. numai atunci cînd tratează acest fel de probleme. Dar nu numai cronicile, ci și alte scrieri folosesc într-un astfel de context sensul dat — aceasta fiind dovada indiscutabilă a unei stări de spirit generale —, între altele prefețele tipăriturilor romînești. Să urmărim în această privință : 1645 : „...Varlaam...cătră creștinii den Ardeal...credincioși pravoslavnici și adevărați fii svintei noastre besearici apostolești, iubiți creștini și, cu noi de un niam Romîni...”⁵⁶ ; 1680 : „...între Rumăni ce zicem, cuprindem și pre moldoveni, că tot dintr-o fîntînă cură...”⁵⁷ ;

⁵⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p. 261.

⁵⁶ *Răspunsurile mitropolitului Varlaam la catechismul calvinesc*, în B.V.R., IV, p. 191.

⁵⁷ *Liturghia*, în B.V.R., I, p. 234.

1699 : „...ne-ntîmplîndu-să de aciastă dată neamului nostru Rumînasc aici în Ardeal meșteru pentru lucrul Typografiei...”⁵⁸ etc.

În legătură cu acest context special, în care e folosit „romîn-romînesc” cu sens etnic general, se pune problema cînd și în ce împrejurări „rumîn” a început să fie înlocuit de „romîn”, dacă această înlocuire a fost o transformare fonetică sau o acțiune voită cărturărească; este într-adevăr «romîn», așa cum s-a spus pînă acum, o formă savantă sau semisavantă, construită ad-hoc în scopul unei mai mari apropieri de „roman”? Din cele discutate pînă acum rezultă însă că lupta pentru promovarea limbii romîne și lupta pentru afirmarea poporului romîn ca „neam romînesc” cu loc bine definit în istoria contemporană și mai veche *nu pot fi separate*; în acest fel prezența lui „romîn-romînesc” în contextul privind originea și unitatea etnică *oglindește o stare de spirit și un fond de idei aparținînd întregii societăți romînești și care crește cantitativ și calitativ de-a lungul veacurilor XV—XVII*. În acest caz, construcția unei astfel de forme savante sau semisavante era firească. Dar oare așa au stat lucrurile? În legătură cu aceasta se pot observa însă următoarele: 1) „romîn” e folosit pentru prima dată într-o tipăritură transilvană: *Palia de la Orăștie*, din 1582, și mai tîrziu se întîlnește și în alte texte ardelenesti din veacul al XVII-lea toate izvoare cărturărești; 2) tendința spre folosirea mai frecventă a lui „romîn” în veacul al XVII-lea se constată și în tipăriturile și cronicile moldovene, dar în 1568 iscălitura menționată mai înainte a lui „Nicolae Romînul”⁵⁹ arată că această formă fonetică era, totuși, una vorbită, rostită curent; 3) această tendință specific ardelenescă și moldovenească se întîlnește mai puțin în Țara Romînească; aici însă constatăm la sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea în actele de cancelarie din Țara Romînească, pe lîngă „rumîn”, și: „romîn”, „romăn”, „rămăn”, „rumen” etc.⁶⁰. Aceste observații tind să sugereze că nu avem de-a face cu o formă savantă sau semisavantă, ci cu una populară, ca și „rumîn”, dar mai puțin frecventă și care a fost aleasă și pusă în circulație de către cărturari în scopul sublinierii originii romane; astfel se explică de ce cu sensul etnic general o găsim mai întîi și mai mult în izvoare transilvane și moldovenești, pentru că ardelenii și moldovenii se numeau în mai puține împrejurări decît cei din Țara Romînească „rumîni” și tocmai din această cauză au dat acestor împrejurări o valoare și o importanță mai mare; poate din această cauză au ales cu vremea între vorbele aflate în circulație pe aceea de „romîn”. În orice caz înlocuirea lui „rumîn” cu „romîn” se integrează în problema contextului în care este folosit acest termen și atestă ca și constatările precedente dezvoltarea conștiinței de neam în însăși *atitudinea fundamentală a poporului față de semnificațiile numelui său propriu*.

⁵⁸ Chiriadromion, în B.V.R., III, p. 375.

⁵⁹ N. Iorga, *Documente nouă în mare parte romînești de la Petre Șchiopu și Mihail Viteazul*, în „Analele Academiei Romîne”, *Memoriile Secțiunii Istorice*, seria a II-a, tom. XX (1898), p. 437, ceea ce se vede clar din faptul că iscălitura greacă introduce și o literă slavonă, astfel Νικολαος ΡΩΜΑΝΟΣ

⁶⁰ DIR., B., XVI, VI, p. 374; XVII, IV, p. 60, 191, 567 etc.

Din cele de pînă acum rezultă următoarele : în perioada veacurilor XV—XVII, *sensul etnic general* al lui „romîn-romînesc” este deplin în claritatea lui ; exemplele date arată, fără îndoială, că acest termen este folosit în chip covârșitor în problemele ce privesc întreg poporul și întregul teritoriu locuit de acesta. În veacurile XV—XVII, „romîn-romînesc” cu sens etnic general este folosit cu o intensitate diferențiată sub un dublu aspect. În primul rînd, ritmul acestei intensități este de creștere treptată de la sfîrșitul veacului al XV-lea pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea ; deosebiri evidente se înregistrează între veacul al XVI-lea și veacul al XVII-lea, între prima și a doua jumătate a acestuia ; intensitatea folosirii termenului cunoaște evident în a doua jumătate a veacului al XVII-lea un salt care promite o transformare calitativă. În al doilea rînd, intensitatea este diferențiată nu numai din punct de vedere cronologic, ci și în raport cu diferitele categorii de izvoare în care întîlnim acest termen, intensitate mai mică în izvoarele documentare, mai mare în scrieri și tipărituri ; reiese din aceasta că intensitatea este mai mare în ce privește izvoarele care transmit un mesaj politic și ideologic ; de aici se poate trage concluzia că *frecvența lui romîn-romînesc cu sens etnic general crește pe măsură ce societatea contemporană se pătrunde de semnificația istorică a acestui cuvînt singur sau în diferite expresii*. Că așa stau lucrurile rezultă — cum am arătat mai înainte, — din contextul în care este folosit cu acest sens termenul studiat ; ceea ce pune în lumină încă o dată complexitatea ca mărturie a acestui termen : în el se oglindește o întreagă evoluție de mentalitate și ideologie, dar, pe măsură ce aceasta se maturizează, el devine mijloc și chiar armă a luptei pentru grăbirea aceleiași evoluții *pentru dezvoltarea conștiinței de neam*. Să vedem în ce măsură sînt aceste concluzii îndreptățite de analiza sensului etnic particular cu sferă noțională subordonată.

SENSUL ETNIC PARTICULAR

În ce privește sensul său etnic particular, „romîn-romînesc” desemnează numai o parte a poporului romîn, și anume partea dintre Carpați și Dunăre, locuind în țara numită „Romînească” și care își trage numele tocmai de la neamul locuitorilor săi. Considerăm că „romîn-romînesc” în acest sens se caracterizează prin două valori, una principală și una secundară. Valoarea principală este de caracter etnic, definind prin localizare o parte dintr-un întreg, partea dintre Carpați și Dunăre din întreg poporul romîn, alături de romînii din Moldova și Ardeal. Valoarea secundară este de caracter juridico-politic, și aceasta marchează tocmai deosebirea dintre etnicul general, aplicat fie la toți romînii, fie la cei din Ardeal sau Moldova, dar nu sub o formă particularizată, pe de o parte, și, pe de altă parte, etnicul general, aplicat sub formă particularizată la cei din Țara Romînească ; de aceea, în acest caz, trebuie vorbit de un sens etnic particular pentru a preciza legătura fundamentală cu Țara Romînească ca parte a teritoriului romînesc. Situația aceasta nu trebuie să surprindă pentru evul mediu romînesc, deoarece în texte găsim termeni ca : „moșnean” sau „moștean” sau, simplu, „locuitori”, prin care se înțelege tocmai noțiunea

de „cetățenie” sau „supușenie” medievală ; această noțiune apare destul de clar în veacul al XVII-lea în împrejurările luptei dintre boierii romîni și greci, cînd distincția dintre „străini” și „pămînteni” se punea în primul rînd din acest punct de vedere. În legătură cu postelnicul C. Cantacuzino, în hotărîrea din 1666 a Divanului prin care se arăta că a fost ucis fără vină se spunea : „...pentru că răposatul Constandin postelnicul Cantacuzino, de cînd s-au moștenit aceștii țări... au fost lăcuioriu și pătimaș și ne-a apărut la toate nevoile țării⁶¹ ; cîțiva ani mai tîrziu, în 1669, Divanul, într-o hotărîre a sa, subliniază din nou : „...că de cînd l-au cîștigat Dumnezeu ar fi lăcuioriu și moșnean aici, în Țara Romînească...”⁶² ; nuanța juridico-politică este evidentă dacă ținem seama de sublinierile pe care le fac izvoarele, ca, de pildă, o prefață din 1691 în care Radu Grecianu ține să sublinieze că domnul Constantin Brîncoveanu nu este un oarecare ci un „bătrîn moștean”⁶³, iar *Letopiseșul Cantacuzinesc* încearcă să precizeze conținutul noțiunii cînd spune „că și el era moșnean într'însa, cu case și cu olate, ca și alți boiari”⁶⁴. În acest sens, în faimosul act din 1631, de alungare a boierilor greci, aflăm chiar un fel de reglementare a supușeniei medievale : „alta grecii, care sîntu însurat în țar și au luat rumăne și au moși ei să să lipească la roși și la alte ceate să trag la nevoia țarei, ca și moșteanii țării”⁶⁵. Iată de ce, vorbind despre valoarea juridico-politică, trebuie să o includem în sensul etnic particular, care altfel nici nu are sens deplin.

Frecvența. Evoluția de intensitate care marchează frecvența folosirii lui „romîn-romînesc” cu sens etnic particular se poate observa în diferite categorii de izvoare : acte și documente, tipărituri, cronici, dar, spre deosebire de „romîn-romînesc” cu sens etnic general, în cazul sensului etnic particular — situația datorîndu-se și determinării sale juridico-politice care îl clarifică, dar îl și îngreuează în același timp — fiind vorba de o sferă noțională ce se include în cea precedentă, masa izvoarelor în care putem afla acest sens al termenului studiat este mai redusă în comparație cu masa izvoarelor în care se află sensul etnic general. Izvoarele provin în primul rînd din Țara Romînească, și e firesc acest lucru, pentru că „romîn-romînesc” cu acest sens a circulat aproape exclusiv în teritoriul dintre Carpați și Dunăre ; ilustrînd o stare de spirit caracteristică, sensul etnic particular poate fi aflat numai în mod excepțional în izvoare altele decît cele muntene. De asemenea, în aceeași ordine de idei, ținînd seama de cele două valori, etnică și juridico-politică, și identificarea lor, e firesc ca acest sens să fie prezent mai degrabă în actele de caracter oficial decît în cele cu caracter privat — bineînțeles nefiind excluse acestea din urmă —, mai mult în izvoare care se referă la probleme ale statului și mai puțin în celelalte.

⁶¹ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902, p. 66.

⁶² N. Bălcescu, *Opere*, (ed. G. Zane), București, 1940, I-1 p. 295—296.

⁶³ *Istoria Țării Românești 1290—1690*, ed. cit., p. 323.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 146.

⁶⁵ Acad. R.P.R., 67/XLII.

Actele interne folosesc „romîn-romînesc” cu sens etnic particular mai ales în denumirea țării, dînd în felul acesta o culoare net oficială acestei practici. De observat în această privință distanța destul de mare în timp între 1521 (prima atestare documentară într-un act privat a lui „rumînesc” în denumirea țării: cunoscuta scrisoare a boierului Neacșu) și 1602 (a doua atestare documentară a aceleiași denumiri, de asemenea într-un act privat, aparținînd mamei lui Mihai Viteazul); nu trebuie văzut în acest lucru manifestarea unei ezitări în folosirea denumirii romînești a țării, care de bună seamă că totdeauna s-a numit astfel, dar în perioada în care scrierea în limba romînă a actelor de stat sau private întărite de cancelaria romînească este abia la începutul ei partea de început a documentelor în care se află numele domnului și al țării e încă în limba slavă; frecvența folosirii denumirii țării în limba romînă, adică a lui „romînesc” cu sens etnic particular, înregistrează însă în primul sfert al veacului al XVII-lea în chip clar o extindere spre generalizare: 8 noiembrie 1602, 18 octombrie 1604, 13 ianuarie 1613, 28 februarie 1620, 10 martie 1625, 18 noiembrie 1625 etc...”⁶⁶, față de un singur act din veacul al XVI-lea, cel din 1521. În privința denumirii în același sens a locuitorilor, a „supușilor” țării, actele interne — date fiind cauzele despre care am vorbit înainte — se referă mai ales la clasa conducătoare, cînd împrejurările impun o anumită delimitare față de indivizi de alt neam, locuitori în Țara Romînească. Astfel, la 8 septembrie 1667, Radu vodă Leon acuză, în ce privește uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino, „...o seamă de boiari rumăni, cu o seamă de greci amestecați”⁶⁷, și același domn peste doi ani hotărăște că egumeni de mănăstire nu pot fi decît „Rumîni, după obiceiul și tocmeala lor, iar om străin, grec, să nu fie volnic nimenilea a pune”⁶⁸; e limpede că în aceste cazuri delimitarea nu e numai de natură etnică, ci și de natură politico-juridică, prin „streini” înțelegîndu-se cei de alt neam, care însă nu s-au împămîntenit, nu s-au „moștenit”, cum spun documentele; de aceea, în astfel de cazuri — în directă legătură cu stările de lucruri caracteristice din Țara Romînească — termenul nu poate avea decît sensul etnic particular și nu sensul etnic general. Uneori, în izvoare, determinarea în acest sens a clasei conducătoare se referă în chip excepțional și la alte clase și pături sociale decît boieresci, ca, de pildă, în următoarea scrisoare, în care rumîn desemnează, credem, nu numai pe țărani, ci tot ce nu e boieresc: „...rumîinii nu vor să dea nimic, ci bat feciorii și li iau banii și trăsurile, și zic că le-au zis boiarii să nu dea nimic, că li vine alt domn”...⁶⁹. Suprapunerea pînă la identificare a celor două valori, etnică și juridico-politică, în cadrul sensului etnic particular este cauza pentru care actele interne moldovenesti refuză categoric să denumească țara vecină de la miazăzi și pe locuitorii ei altfel decît sub forma „Țara Muntenească” și „munteni”; în schimb, unele

⁶⁶ DIR., B., XVII, I, p. 65 și 146; II, p. 138; III, p. 484; IV, p. 232 și 572.

⁶⁷ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, p. 70.

⁶⁸ N. Iorga, *Istoria bisericii romînești*, București, 1928 I, p. 379—380.

⁶⁹ N. Iorga, *Scrisori de boieri*, București, 1932, p. 52—53.

acte interne din Transilvania scrise în limba romînă preferă între cele două denumiri pe cea de Țara Romînească — de pildă, pîtoareasca scrisoare din 13 decembrie 1680 ⁷⁰; de altfel, tot din această cauză actele din Țara Romînească — de stat sau private — în legătură cu țara vecină de la miazănoapte nu vorbesc decît de „Moldova” și de „moldoveni”, utilizînd deci denumirea oficială a țării, ceea ce moldovenii nu făceau în ce privește Țara Romînească; această atitudine contradictorie e numai în aparență astfel, și un caz și celălalt ilustrînd evitarea folosirii pentru denumirea celeilalte țări și a locuitorilor ei a lui „romîn-romînesc”, nici moldovenii nici muntenii nevoind să se excludă de la aceasta; astfel actele interne, prin frecvența folosirii termenului, pun în lumină *circulația strict regională a sensului etnic particular* (limitată la Țara Romînească) și, totodată, că în ce privește acest sens *determinarea etnică și determinarea juridico-politică se completează reciproc*.

Tipăriturile, în ce privește prefetele lor, folosesc sensul etnic particular numai în denumirea țării: „Țara Rumînească”; aceasta din cauză că, așa cum am arătat mai înainte, „rumîn” nu e folosit decît cu sensul etnic general; și aici, ca și în cazul celor mai multe dintre actele interne, folosirea lui „romîn-romînesc” cu sens etnic particular are îndeobște o culoare oficială, frecvența fiind determinată de această natură a izvoarelor. Astfel se explică faptul că denumirea în acest fel a țării o găsim aproape exclusiv în tipăriturile muntene, în ale căror prefete se vorbește adesea de „Țara Rumînească” și de „toată Țara Rumînească” ⁷¹; aceasta nu înseamnă că tipăriturile ardelen și cele moldovenești nu folosesc de loc această denumire, ca în cazul *Evangheliei cu învățătură* a lui Coresi din 1580—1581 ⁷² și al *Răspunsurilor mitropolitului Varlaam la catechismul calvinesc* din 1645 ⁷³.

Denumirea ca atare a locuitorilor Țării Romînești, dacă nu o găsim în tipărituri, o găsim însă într-o scriere de caracter special, ca, de exemplu, *Lexiconul slavo-romîn* al lui Mardarie Cozianu, în care se spune foarte clar, ca un fel de definiție, a cărei formulare nu aparține, desigur, numai autorului, ci și societății vremii într-o precuvîntare probabil contemporană cu dicționarul propriu-zis: „...de moșie iaste care den moșie se ia. Rumîn, moldovean, ungur” ⁷⁴; și aici sîntem, indiscutabil, în prezența unei identificări a celor două valori: etnică și juridico-politică. Tipăriturile, prin prefetele lor, pun ca atare în lumină aceeași tendință ca și actele interne: *folosirea sensului etnic particular este limitată la izvoare caracteristice Țării Romînești și de o natură oarecum oficială*; aceasta arată încă o dată că, în vreme ce în Moldova și în Transilvania circulația aparține sensului etnic general, în Țara Romînească circulă ambele sensuri, desigur cu predominarea primului.

⁷⁰ N. Iorga, *Acte romînesti din Ardeal*, p. 230.

⁷¹ În B.V.R., I, p. 144, 335, 341 și 343; IV, p. 26 etc. etc.

⁷² În B.V.R., I, p. 88.

⁷³ În B.V.R., IV, p. 192.

⁷⁴ Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-romînesc și înlocuirea numelor din 1649*, București, 1900, p. 34—35.

Marile cronicî muntene folosesc pe „romîn-romînesc” cu sensul etnic particular și cu cele două valori identificate — în chip deosebit de frecvent —, ceea ce e firesc pentru scrieri al căror scop principal este nararea evenimentelor care privesc în primul rînd partea munteană a teritoriului romînesc. Acest lucru apare evident chiar începînd cu cronograful lui Moxa, prima scriere istorică în limba romînă păstrată de sine stătător; în această primă scriere istorică romînească întîlnim o tendință care devine dominantă pentru cronicile muntene ale veacului al XVII-lea: *evitarea lui „muntean” și „Țara Muntenească”, în favoarea lui „rumîn” și „Țara Rumînească”*. În această privință, *Istoria Țării Romînești 1290—1690 (Letopiseșul Cantacuzinesc)* ne oferă o imagine cît se poate de sugestivă. Dacă ținem seama de caracterul de compilație al cronicelor muntene în general și al acestei cronicî în special și de faptul că bucățile care o compun n-au fost prelucrate decît în mică măsură, ci au fost preluate ca atare și legate între ele, putem considera că ele păstrează în mare parte imprimate în conținutul lor stări de spirit și idei care nu aparțin perioadei în care au fost alcătuite compilațiile (a doua jumătate a veacului al XVII-lea), ci, mai degrabă, unor perioade în care au fost scrise, contemporane cu evenimentele povestite. Frecvența folosirii lui „muntean” și „Țara Muntenească”, pe de o parte, și a lui „rumîn” și „Țara Rumînească”, pe de altă parte — ca oglindire a unei stări de spirit contemporane —, poate să ne ducă în chip necesar la concluzii ilustrative. Constatăm astfel, în ce privește compararea frecvenței acestor termeni în *Istoria Țării Romînești 1290—1690 (Letopiseșul Cantacuzinesc)*, următoarele :

„muntean”		„Țara muntenească”	„rumîn”	„Țara Rumînescă”
1290 — 1601 (măreșul lui Mihai Viteazul)	1	18	2	19
1601 — 1659 sfîrșitul răscoal ei lui Mihnea III)	4	5	7	13
1659 — 1690	6	0	8	16

De remarcat că în această cronică, ca și în alte cronicî interne, termenul de muntean este folosit în enumerarea unor neamuri în care se vorbește și de „moldoveni”, iar „rumîn”, inclus în statistica noastră, are într-un caz sau două și sensul etnic general, cazuri concrete la care ne-am referit în altă parte a acestei încercări; aceeași tendință o constatăm și în ce privește unele variante ale *Letopiseșului Cantacuzinesc* (ne referim la

ele pentru că aparțin celei de-a doua jumătăți a veacului al XVII-lea, perioadă căreia îi acordăm o importanță deosebită).

De aici rezultă că *Letopisețul Cantacuzinesc* — prin diferitele sale părți componente — ne prezintă, în ce privește denumirea „romîn-romînesc” cu sens etnic particular, o creștere continuă de intensitate, marcată de renunțarea treptată la „muntean” și la „Țara Muntenească”, ceea ce nu putea decît să oglindească o stare de spirit mereu mai accentuată la romîinii dintre Carpați și Dunăre. Nu putem supune cealaltă mare cronică munteană din veacul al XVII-lea — prima parte a *Istoriei domnilor Țării-Romînești (Cronica Bălenilor)* — aceleiași operații pentru că această cronică, deși tot o compilație, reprezintă un tot mai încheșat; în ce privește însă frecvența folosirii sensului etnic particular constatăm pe ansamblul ei următoarele :

„muntean”	„Țara Muntenească”	„rumîn”	„Țara Rumînească”
12	5	39	43

Acestea fiind datele frecvenței, *Cronica Bălenilor* prezintă aceeași creștere în intensitate a stării de spirit mai sus amintite. Marile cronici muntene sînt în acest fel izvoare deosebit de prețioase pentru cunoașterea ritmului cu care se intensifică în această perioadă folosirea lui „romîn-romînesc” cu sens etnic particular, ceea ce face cu puțință deslușirea procesului istoric pe care-l exteriorizează tendința renunțării în ce privește denumirea țării și a locuitorilor ei la alte denumiri în favoarea celei care desemna indiscutabil o parte a întregului popor.

Scrierile istorice din Moldova și Transilvania se diferențiază în acest sens de cele din Țara Romînească; tendința în primul rînd a scrierilor moldovenești este de a evita folosirea lui „romîn-romînesc” cu sens etnic particular, preferîndu-se în această privință „muntean” și „Țara Muntenească”; dar această tendință de evitare este plină de conținut semnificativ, dovedind, în fapt, *refuzul de a recunoaște lui „romîn-romînesc” alt sens decît cel etnic-general*; așa cum s-a putut constata și în împrejurările specifice în care alte izvoare moldovenești folosesc acest termen denumîndu-se pe sine sau referindu-se la problemele de ansamblu ale poporului romîn. Este de făcut aici o deosebire între scrierile istorice moldovenești și cele din Transilvania. Marile cronici moldovene, povestind evenimente mai vechi sau mai noi desfășurate pe întreg teritoriul romînesc nu folosesc decît „muntean” și „Țara Muntenească” (Miron Costin folosește „Țara Romînească”⁷⁵ în *Letopiseț* o singură dată, tot o singură dată în *Istorie de crăiia ungurească* și de două ori în *De neamul moldovenilor*, în vreme ce cazurile de folosire ale lui „muntean” și „Țara Muntenească” se numără cu zecile; același lucru la Grigore Ureche⁷⁶: de șase ori, dintre

⁷⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p. 171, 266. 269 și 278.

⁷⁶ Gr. Ureche, *ed. cit.*, p. 93, 94 și 129.

care de cinci ori în interpolarea lui Mihail Călugărul); deci tendința cronicilor moldovenesti definită mai sus este neîndoielnică în ce privește semnificația ei. Situația deosebită a românilor din Transilvania, ca majoritate a populației, lipsită însă de drepturi politice și nebeneficiind de un cadru statal, ca moldovenii, făcea ca aceștia să nu aibă aceleași motive în ce privește întrebuintarea lui „român-romînesc” cu sens etnic particular. De aceea singura scriere istorică romînească din Transilvania mai importantă din veacul al XVII-lea, cronica lui Gheorghe Brancovici — în măsura în care poate fi considerată ca transilvăneană și nu aparținînd mediului intelectual din Țara Romînească pentru numele statului folosește îndeobște noțiunea de „Țara Muntenească”, pentru locuitori însă aproape numai noțiunea de „romîni”; semnificativ în acest sens e pasajul în care vorbind despre Mihai „Voievodul Țării Muntenesti” arată că „au lătit puterea neamului rumînesc” dar precizează că Moldova și Muntenia erau de fapt „Amândouă Țările Rumănești”⁷⁷.

Aceasta arată că, spre deosebire de moldoveni, romînii din Transilvania (scrierile istorice sînt din acest punct de vedere mai semnificative decît actele și documentele, pentru că încearcă să transmită un mesaj) nu refuză folosirea lui „romîn-romînesc” în sens etnic particular, *recunoscînd poate în acest fel celor din Țara Romînească un drept de înființare*.

Contextul. „Romîn-romînesc” cu sens etnic particular poate fi cercetat nu numai din punctul de vedere al evoluției intensității circulației, ci și al contextului în care se află încorporat în izvoare. Dar, spre deosebire de sensul etnic particular, nu prezintă aceeași bogată densitate de idei și de sentimente oglindită și transmisă în același timp. Aspectele specifice care însoțesc felul cum a circulat sensul etnic particular variația frecvenței în raport, pe de o parte, cu categoriile de izvoare, pe de altă parte în raport cu cele trei părți componente ale teritoriului național, nu puteau decît să influențeze însuși contextul propriu-zis. Va fi de constatat în această privință, în comparație cu sensul etnic general — în ce privește amploarea de adîncime și de generalitate a acestuia —, o anumită restrîngere regională, care trebuia să determine și o anumită îngustime tematică a contextului. Iată de ce demersul lăuntric pus în lumină în acest caz nu are chiar aceeași vigoare ca în cazul precedent, deși preocuparea principală rămîne aceeași, chiar dacă e mai puțin mărturisită: fixarea locului ocupat de poporul romîn în istorie.

Într-adevăr, într-un fel care nu mărturisește decît pe alocuri o intenție propriu-zisă, se subliniază cu referire la evenimente mai ales militare rolul jucat de poporul romîn: e aici vechea și permanenta năzuință a scrisului istoric medieval, al romînilor, ca și al altora, chiar dacă uneori spontan și nu intenționat, de a fixa locul ocupat în lume de neamurile a căror istorie este descrisă în principal. Moxa, în cronograful său, face începutul — am putea spune — în ce privește folosirea sensului etnic particular al lui „romîn-romînesc” într-un astfel de context, în care se subli-

⁷⁷ G. Brancovici, *Cronica Slovenilor*, ed. cit., p. 110 și 111.

niază de repetate ori participarea românească la diferite evenimente, ca, de pildă : „...domnii, voievozii, boiarii, neamții și francii, și pre uscat și pre Dunăre, cât nu se vedea apa de mulțimea corăbiilor : Mircia voievod cu rumînii...”⁷⁸ sau : „pre acea vreme se rădici Musia cu rumânii și cu scheii și Ștefan dispot cu Srăbii...”⁷⁹. Tot astfel și *Cronica Bălenilor* mai ales în legătură cu domnia lui Mihai Viteazul — fie cînd se referă la campaniile lui Sinan-Pașa din Țara Românească și Ungaria : „auzind împăratul Amurat aceste fapte ale rumînilor leat 7103, au poruncit Sinan pașai să facă pod peste Dunărea...”⁸⁰ și „deci, viind vara, turcii căuta să isprăvească mai mult cu neamții, cu ungurii, decît cu rumânii”⁸¹, fie cînd subliniază în felul său propriu personalitatea marelui domn : „de toate părțile muncia în tot chipul, că doar s-ar mântui, să nu le fie crai unu rumân, precum le era”⁸² — cu tot patriotismul evident, nu folosește termenul de romîn în sensul său general, ci în legătură directă cu Țara Românească. Poate aceasta este cauza pentru care aceeași cronică înțelege să apese, spunînd „...iar ai noștri, rumînii, s-au întors în țară...”⁸³ sau „...Constantin vodă al nostru romînesc...”⁸⁴, sau să precizeze, în legătură cu unii domni, că aceștia sînt domnii romînilor, ca în următorul pasaj : „serie un istoric den cetatea Făgărașu, să o fie făcut Ștefan vodă Măielat, domnul rumânilor, dar nu este de credință că domnul rumânilor Radu vodă Negrul s-au fost mutat de la Făgăraș peste plai dincoace...”⁸⁵ și în alte părți. Interesant este că, în cadrul aceleiași mentalități contemporane, atitudinile pot fi nuanțate diferit; spre deosebire de *Cronica Bălenilor*, în *Letopiseșul Cantacuzinesc*, în ce privește evenimentele contemporane, „romîn-romînesc” cu sens etnic particular se află într-un context de teamă, de suferințe și nenorociri : „...iaste pizmă și împărăchierie între rumîni...”⁸⁶ sau „deci înțelegînd împărăția de atîta nebulie ce fac rumînii...”⁸⁷. Tendința aceasta caracterizează toate celelalte scrieri în ce privește legătura directă ce se face între romînii din Țara Românească și istoria evenimentelor trecute și contemporane.

Contextul pare să precizeze uneori, chiar să atragă atenția — deși e greu de presupus o intenție —, că sensul cu care circulă „rumîn-rumînesc” e cel etnic particular și nu cel etnic general; e aici un spirit particularist care nu se dezmente și care ține să sublinieze cine sînt romînii despre care este vorba în aceste narațiuni istorice. În această privință, *Cronica Bălenilor* are un conținut contradictoriu, căci, pe lîngă folosirea evidentă a lui „romîn-romînesc” în sensul etnic general ca oglindire și transmisie a conștiinței unității de neam, oglindește în același timp și

⁷⁸ În B. P. Hasdeu, *Limba romînă vorbită între 1550—1600*, București, 1878, I, p. 403.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 404.

⁸⁰ *Istoria domnilor Țării Românești*, ed. cit., p. 74.

⁸¹ *Ibidem*, p. 73.

⁸² *Ibidem*, p. 79—80.

⁸³ *Ibidem*, p. 102.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 121.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 7.

⁸⁶ *Istoria Țării Românești 1290—1690*, ed. cit., p. 130.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 142.

transmite o conștiință regionalistă când folosește în diverse locuri pe „romin-romînesc” în acest fel: „...cu oaste turciască, moldovenească, rumînească...”⁸⁸ sau „ungurii, moldovenii, rumânii asupra lui Mihai vodă”⁸⁹, sau „...ci prințepi, adecă domn, Romînul ca moldoveanul...”⁹⁰; aceste pasaje nu pot fi considerate întimplătoare, căci, dacă nu vor să transmită o idee, ele reflectă o stare de spirit care nu poate fi numai a cronicarilor și care, dat fiind modul curent în care este exprimată, se arată a fi normală, obișnuită; deci stările de spirit normale și obișnuite pot fi contradictorii, corespunzătoare conștiinței de unitate, dar și celei de separație *Istoria Țării Romînești 1290—1690 (Letopisețul Cantacuzinesc)* folosește uneori expresia de „neamul romînesc”, evident însă numai cu referire la Țara Romînească: „care bine neamului romînesc vrășmașul diavolul n-au lăsat să-l umple”⁹¹ sau „o mare ciudă, multe răutăți au făcut diavolul niamului rumînesc încă din ceputul lumii...”⁹², iar într-alt loc se poate vedea că această expresie este determinată cu claritate nu numai din punct de vedere regional, ci și social: „și fără nici o milostivire abătută în niamul rumînesc, în boiari, de-i ucidă ca pe niște dobitoace...”⁹³, deci „niamul rumînesc” din Țara Romînească era alcătuit în primul rînd din boieri, ceea ce diferențiază încă o dată net sensul etnic particular de cel etnic general.

Din toate acestea rezultă că sensul etnic particular — cu intensitate și context deosebit — în comparație cu sensul etnic general scoate la iveală același proces istoric exteriorizat în frecvența și în modul de folosire a lui „romîn-romînesc” cu acest sens. Intensitatea și contextul sînt deosebite — intensitate mai scăzută și context mai puțin bogat în idei și stări de spirit fie reflectate, fie transmise — pentru că izvoarele menționează acest sens într-un chip mai puțin variat, mai stereotip, în legătură cu un număr limitat de probleme. Cu toate acestea, determinat de o astfel de condiționare restrictivă, se constată prezența în perioada veacurilor XV—XVII a unei stări de spirit a cărei accentuare face cu puțință începutul procesului de transformare în ideologie. Această stare de spirit se caracterizează prin creșterea conștiinței de sine a poporului romîn, cu existență istorică delimitată de a altor popoare; aceasta nu e altceva decît conștiința de neam, a cărei dezvoltare continuă „romîn-romînesc” cu sens etnic particular o exteriorizează în chip diferit, dar cu același conținut ca și „romîn-romînesc” cu sens etnic general; sensul etnic particular nu face decît să prezinte *diferite forme concrete de manifestare a conștiinței de neam*, de fapt accentuarea puternică a stadiului inițial și elementar al conștiinței propriu-zise de sine. În afară de aceasta, sensul etnic particular — în urma analizei intensității și contextului — pune în lumină de asemenea, deși mai puțin net, anumite diferențe cronologice și locul aparte

⁸⁸ *Istoria domnilor Țării Romînești*, ed. cit., p. 100.

⁸⁹ *Ibidem*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 82.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 47.

⁹¹ *Istoria Țării Romînești de la 1290*, ed. cit., p. 120.

⁹² *Ibidem*, p. 123.

⁹³ *Ibidem*, p. 121.

ocupat de a doua jumătate a veacului al XVII-lea, precum și importante diferențe regionale marcate de locul deosebit ocupat de Țara Românească, mai ales începînd cu vremea lui Mihai Viteazul. În felul acesta se poate observa că sensul etnic particular confirmă întru totul cele constatate în legătură cu sensul etnic general ca sferă noțională supraordonată. Să vedem dacă același lucru se poate observa de pe urma constatărilor rezultate din analiza sensului de clasă socială ca sferă noțională subordonată.

SENSUL DE CLASĂ SOCIALĂ

Acest sens, ca sferă noțională subordonată celui etnic particular, se află conținut în acesta pentru că *desemnează numai o parte a acelei părți din societatea românească localizată între Carpați și Dunăre*, adică în cadrul statal denumit oficial și curent Țara Românească. Așa cum am arătat în partea de început a acestei încercări, se pune problema, în cazul sensului de clasă socială, a unui raport cu sensul etnic particular, care poate fi de subordonare noțională, dar și de legătură organică, așa cum este între sensul etnic particular și cel etnic general. În felul acesta, problema examinată în datele ei principale este următoarea: *sensul de clasă socială, dat fiind specificitatea sa, este de sine stătător și autonom ca existență înăuntrul celorlalte două sensuri deci înăuntrul aceleiași realități istorice, sau e legat de acestea prin elementele aceluiași proces istoric?* Posibilitatea găsirii unui răspuns la această problemă stă în folosirea aceleiași metode cu ajutorul căreia am examinat celelalte două sensuri ale lui „romîn-romînesc”, adică în observarea implicațiilor posibile ale frecvenței și contextului sensului de clasă socială al termenului nostru. Și dintr-un punct de vedere și din celălalt acest lucru nu se poate baza decît pe valoarea informativă, cantitativă și calitativă, a izvoarelor; în această privință trebuie arătat că, dacă sensul etnic general poate fi surprins în *toate categoriile* de izvoare, iar cel etnic particular numai în *anumite categorii* de izvoare, sensul de clasă socială nu se află menționat decît într-o *singură categorie* de izvoare, cea a actelor de cancelarie privind proprietatea funciară.

Frecvența. Cercetarea evoluției de intensitate a sensului de clasă socială pune unele probleme de metodă impuse de necesitatea de a compara date și situații, aceleași din punct de vedere cantitativ și calitativ. Pentru această cercetare ni se pare suficient ca răstimp istoric jumătatea de veac care desparte aproximativ anul 1572 (cînd apare pentru prima dată „rumîn” cu sens social într-un document) și anul 1625 (cînd circulația lui „rumîn” cu sens social devine preponderentă în raport cu ceilalți termeni care desemnează aceeași clasă socială); de altfel, în acest timp, două procese istorice în desfășurarea lor fac posibil acest lucru: răspîndirea scrisului în limba romînă în activitatea cancelariilor domnești și aservirea în masă a țărănimii libere, aceste două procese făcînd cu puțință desemnarea unei realități sociale noi printr-o noțiune exprimată romînește. Din această cauză, pentru determinarea frecvenței trebuie stabilit în vederea clarității rezultatelor un raport între numărul documentelor

în care se află menționat cuvîntul „rumîn” cu sens social, pe de o parte, și numărul de documente originale în limba romînă, precum și între acestea și numărul de documente referitoare la probleme ale proprietății funciare, pe de altă parte, dat fiind că cuvîntul „rumîn” cu sens social nu putea să apară istoricește decît în astfel de acte, determinate de o dublă condiționare: să fie rominești și funciare. Stabilind astfel criteriile cercetării frecvenței, aceasta poate oferi pînă la urmă o imagine care poate lămuri caracterul frecvenței folosirii sensului de clasă socială al acestui termen în răstimpul ales⁹⁴.

Aplicînd criteriile stabilite mai înainte, ajungem să alcătuiem un tablou în care se poate urmări evoluția de intensitate a frecvenței pe grupe de 20, 10 și 5 ani, dat fiind că, pe măsura trecerii timpului, numărul acestui fel de documente crește, pe două coloane comparative: 1) în care numărul documentelor în care se află menționat „rumîn” cu sens social se compară cu numărul total al documentelor originale în limba romînă și 2) în care se compară cu numărul documentelor în care sînt tratate probleme ale proprietății funciare. În felul acesta se pot observa:

	acte cu rumîn cu sens social	acte originale rominești	acte cu rumîn cu sens social	acte funciare
1571—1590	1	6	1	1
1591—1601	3	17	3	13
1601—1610	14	63	14	32
1611—1615	32	81	32	47
1616—1620	54	156	54	95
1621—1625	81	266	81	150

Rezultă o creștere continuă a frecvenței, cu un ritm accentuat către sfîrșitul acestor cincizeci de ani dintre 1572 și 1625, ceea ce poate să indice în ce privește folosirea termenului pentru desemnarea unor realități sociale o *generalizare evidentă, dar lentă*; surprinde însă, din punctul de vedere al cifrelor absolute, numărul relativ scăzut de acte în care se află prezent „rumîn” cu sens de clasă socială, ceea ce ar arăta că această denumire a clasei țăranilor dependenți poate să nu fie o *terminologie înrădăcinată*, ci abia *în curs de a deveni curentă*. Aceasta este, de altfel, problema principală care se pune în legătură cu frecvența lui „rumîn” cu sens de clasă socială; este denumirea de totdeauna a clasei țăranilor dependenți din Țara Romînească sau este o denumire nouă? Tabloul de la p. 992 pare să sugereze îndreptățirea celei de-a două ipoteze, iar în ce privește frecvența nu-l putem nici completa, nici verifica prin analiza altor categorii de izvoare, deoarece acestea (acte interne rominești din Moldova sau Transilvania, tipărituri sau scrieri diverse din cele trei țări rominești) aproape că nu menționează termenul cu acest sens.

⁹⁴ În ce privește denumirea de „rumîn” pentru clasă socială, în legătură cu situația țăranimii dependente, vezi mai ales C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1920; P. P. Panaitescu, *Despre dreptul de strămutare al țăranilor*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, București, 1957; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, care susține cu bună dreptate apariția termenului de „rumîn” în veacul XVI.

Contextul. Și pentru sensul de clasă socială al lui „rumîn” putem obține unele rezultate din analiza contextului. În acest caz, spre deosebire atât de sensul etnic general, cât și de cel etnic particular, contextul este unilateral, explicînd o singură situație istorică: aservirea în masă a țărănimii libere, înrăutățirea condițiilor de viață și de muncă a celor căzuți în dependență anterior. Cu un asemenea context rezultatele pot fi obținute cu oarecare dificultate, mai ales pe bază de comparație terminologică între frecvența altor denumiri ale aceleiași clase sociale, între paralelismele folosirii lor etc., în acest fel putînd să se ajungă la o concluzie mai plină în ce privește momentul apariției efective — și datorită căror împrejurări — a lui „rumîn” cu sens de clasă socială, pentru că numai precizarea acestui moment face posibilă examinarea unei probleme importante: *de ce „rumîn-rumînesc” a denumit în Țara Romînească cea mai mare parte a masei producătorilor direcți, clasa țăranilor aserviți?*⁹⁵

Discutarea în acest fel a contextului se pune în primul rînd în legătură cu documentele contemporane slave și grecești — publice sau private — privitoare la țăranime. Se pune întrebarea dacă această realitate istorică se manifestă terminologic în documentele slave și grecești contemporane, adică prin folosirea sa ca atare sau a unui echivalent slav sau grecesc al lui „rumîn”? 1) În privința documentelor slave, „rumîn” ca atare nu e constatat decît o singură dată, în 1588⁹⁶, doar ca toponimie (poate că desemna în același timp o obște țăărănească căzută în dependență) pînă cînd întîlnim la 27 ianuarie 1603 un act-cheie pentru problema noastră, în care se spune: „Apoi Mihail Voevod a ieșit din Țara Ungurească și din Țara Romînească și a fugit. Apoi la scaun a căzut Simion voievod. Apoi *vlași* (subl. ns. — Așa e în textul slav) au venit cu acei 12 megiași care au fost juraători și au jurat că nu a dat Gheorghe comis pe acest sat nici un ban și au luat *rumîinii* (subl. ns. — Așa e în textul slav) satul înapoi”⁹⁷. Această folosire paralelă a termenilor sinonimi „vlași” și „rumîni” arată că acest din urmă termen nu se încetățenise, nu devenise încă, la începutul veacului al XVII-lea, curent; cercetarea mai îndeaproape a circulației termenilor „vlah” sau „vlas” în documentele slave contemporane duce la concluzia că și acest termen, care nu poate fi considerat decît echivalent al lui rumîn, era relativ nou; într-adevăr, întîlnim, desemnînd pe țăranii dependenți, într-un act din 13 octombrie 1533, în care e repetat în sensul de clasă socială cu oarecare insistență: „și după aceea au avut jupan Oprea și jupanița Rada pîră cu niște vlahi înaintea domniei mele... și de jupan Văsin și de Badea acelor vlahi... și am aflat domnia mea că au fost popa Stanciul și Negălea niște vlahi... să lepede aspri acelor vlahi...”⁹⁸; după aceasta termenul, pînă la sfîrșitul veacului al XVI-lea, apare în cîteva acte⁹⁹ ca cele din 30 martie

⁹⁵ Problema legăturii între sensul de clasă socială și cel etnic a fost atinsă de B. P. Hasdeu în *Limba romîndă vorbită*, p. 171; și la C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 129—130, 139—141 și 48—49; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*

⁹⁶ DIR, XVI, IV, p. 443.

⁹⁷ DIR, XVII, B, I, p. 89—90.

⁹⁸ DIR., B, XVI, II, p. 149.

⁹⁹ Ibidem, p. 173; VI, p. 222 și 229.

1535, 19 iunie 1596, 19 iulie 1596; 1) în aceste două din urmă acte *vlah* ca echivalent al lui *rumîn* are nu numai sens de clasă socială, ci și etnic particular: „astfel păgînii tătari ei au intrat în Țara Romînească și au făcut mare rău și jaf la toți *vlasi*. Astfel, atunci acei boieri, ei au pierdut cărțile de moștenire...”¹⁰⁰; această prezență relativ tîrzie a termenului de „*vlah*” în documentele slavone nu arată oare că intensificarea circulației sale îl prezintă ca lipsit de caracter de sine stătător și ca echivalent al lui „*rumîn*” cu sens de clasă socială? Toate acestea par să restrîngă circulația lui „*rumîn*” cu sens de clasă socială la o dată nu anterioară celui de-al doilea sfert al veacului al XVI-lea, dacă ținem seama de faptul că „*vlah*” nu putea să pătrundă în documentele de cancelarie slave decît dacă „*rumîn*” exista deja în circulație. 2) În privința documentelor grecești, sînt evidente constatările în legătură cu paralelismul terminologic. La începutul veacului al XVII-lea înregistrăm prezența lui „*vlahos*” ca echivalent a lui „*rumîn*”¹⁰¹. În perioada anterioară, țărani aserviți nu erau denumiți astfel; ca și documentele slave, documentele grecești atestă faptul influențării lor evidente în ce privește terminologia de către limba vorbită în modul în care aceasta denumea noțiunile curente. Faptul că și documentele slave, ca și documentele grecești, folosesc echivalentul slav sau grec al lui „*rumîn*” dovedește încă o dată *caracterul relativ nou al sensului de clasă socială al acestui termen*. Comparațiile terminologice pe marginea documentelor slave și grecești par să indice acest lucru.

În același context se pot examina și alte indicii care marchează situația precizată mai înainte, de generalizare evidentă, dar lentă. În ansamblul actelor din perioada răspîndirii scrisului în limba romînă și a ogîlindirii în acesta a procesului de aservire în masă a țărănimii libere constatăm că exprimarea terminologică a acestui proces este destul de puțin unitară, ceea ce nu trădează atît o inconsecvență datorită unei pregătiri intelectuale insuficiente a diacilor de cancelarie, ci mai degrabă o firească ezitare psihologică în ce privește alegerea preferențială între diferiți termeni care nici unul nu erau pe deplin încetățeniți. Astfel, încă destulă vreme se folosește termenul de „*vecin*”, chiar cu oarecare insistență, cum este cazul în diferite documente¹⁰²; alături de acesta este folosit curent pentru a desemna obștea de țărani aserviți termenul de „*sat*”, iar pentru indivizii termenul de „*săteni*”, ca în actul din 13 ianuarie 1613: „...și așa pîrîia... cum ei n-au luat bani de la sfînta mănăstire mai sus zisă cu alți săteni pre partea lor”¹⁰³, sau în documentul din 30 martie 1622: „...iar sătenii să nu să vor îndura de ocină, ei ni-i vor daa banii și-si vor ține ocina...”¹⁰⁴ (ne referim aici, bineînțeles, numai la acte scrise în limba romînă); sau în același fel de acte întîlnim termeni

¹⁰⁰ DIR., B., XVII, VI, p. 229.

¹⁰¹ Ibidem, III, p. 516; IV, p. 329.

¹⁰² Ibidem, XVII, I, p. 352 etc.

¹⁰³ Ibidem, XVII, II, p. 138.

¹⁰⁴ Ibidem, IV, p. 102.

ca „țărani” sau „oameni de țară”, desemnînd aceeași realitate socială ca în documentul din 12 octombrie 1623 : „... să-și facă sat de slobozie, însă să nu fie oameni striini fără de bir...”¹⁰⁵ sau în documentul din 16 aprilie 1625, în care se spune : „... cum iaste legea măcaru să vor fi rumîni țerani... ori rumîni de sat...”¹⁰⁶. Această varietate, chiar pluralitate terminologică în cadrul unui răstimp destul de scurt, arată că cei care redactau actele și, firește, cei care le foloseau aveau oarecare șovăială în alegerea termenilor care li se păreau cei mai potriviți ca noțiuni corespunzătoare realității sociale la care se refereau. Constatarea aceasta nu face decît să confirme cele de mai înainte în legătură cu istoria apariției și transformării în noțiune curentă a lui „rumîn-rumînesc” cu sens de clasă socială.

Considerațiile precedente pe marginea analizei de frecvență și de context a lui „rumîn-rumînesc” cu sens de clasă socială impun ca o concluzie preliminară că în Țara Romînească, în decursul veacului al XVI-lea, a avut loc *transformarea sensului etnic particular (poate în același timp și a sensului etnic general), prin adăogire și complexizare, în sens de clasă socială*; acesta este un proces care face posibilă legătura organică dintre sensul etnic general și sensul etnic particular ca sfere noționale cu cel de clasă socială. De ce aceasta, de ce în documentele slave sau grecești „vlah” sau „vlahos” nu apar decît în același timp și paralel cu „rumîn” din actele romînești? De ce în vreme ce în actele din Țara Romînească se constată în veacurile XV—XVI că, pe lângă sensul etnic, apare și cel social, în documentele slave din Moldova chiar la începutul veacului al XVII-lea termenul de „vlah” continuă să aibă o culoare etnică, deși cu un veac și ceva mai înainte putea avea și valoare socială?¹⁰⁷. Înseamnă aceasta că între Carpați și Dunăre, așa cum cu veacuri înainte au existat împrejurări deosebite care au făcut ca locuitorii să se denumească romîni, și să denumească astfel și țara — nu numai cu sens etnic, ci și cu sens politic — juridic —, în veacul al XVI-lea au existat de asemenea împrejurări deosebite, care au făcut ca țărănimea dependentă să fie denumită și să se denumească astfel. Aceste împrejurări sînt caracteristice perioadei istorice care precedă marea încercare de putere din vremea lui Mihai Viteazul; în acest timp aservirea în masă a țărănimii libere aducea cu sine schimbări esențiale în fizionomia tradițională a societății și statului, astfel de schimbări aveau loc și în structura clasei boierești și a orășenimii, prin infiltrarea masivă a elementelor levantine, care înainte de a juca un rol istoric de sine stătător au îndeplinit rolul de agenți ai instaurării și întăririi dominației otomane; la sfîrșitul veacului al XVI-lea — și situația va dăinui pînă în primele decenii ale veacului al XVII-lea — modificarea vizibilă a fizionomiei boierimii și orășenimii trebuie să fi impresionat pe contemporani, prin antiteză cu țărănimea mereu mai exploatată și asuprită; dacă la aceasta adăugăm tendința înregistrată înaintea domniei lui Mihai Vitea-

¹⁰⁵ Dlr., B, IV, p. 339.

¹⁰⁶ Ibidem, p. 496.

¹⁰⁷ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Romînești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XIV—XVI*, vol. I, 1905, p. 282—284, A. XVII, IV, p. 262, 263 și 272.

zul — de trecere a dominației otomane de la sistemul administrației indirecte la sistemul celei directe, sub forma eventuală a pašalicurilor —, înțelegem că asupra societății românești dintre Carpați și Dunăre plutea *grava primejdie a desnaționalizării*. Acestea trebuie să fi fost împrejurările resimțite de partea cea mai numeroasă și singura cu adevărat producătoare a societății, masa țăranilor dependenți, și care explică posibilitatea ca — prin constatarea unei realități evidente și prin reacție față de exploatarea și asuprirea în creștere — să se simtă și să se considere în raport cu celelalte clase și păături sociale ca „românească”; probabil din această cauză s-a denumit ca atare, *ca o formă de protest și chiar de luptă împotriva asupririi străine* exercitate direct, dar și prin agenți intermediari observabili nemijlocit de către mase în însăși fizionomia schimbată a boierimii și a orașenimii. La sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea trebuie să fi existat în acest sens o stare de spirit destul de puternică pentru ca reminiscențele acesteia să persiste multă vreme, chiar aproape după un veac, când constatăm în unele acte că țăranimea — clasă socială se contrapune ca atare nu numai altor grupuri sociale, ci și — ceea ce poate să surprindă, dacă nu ținem seama de cele afirmate mai înainte — unor grupuri etnice neromânești, ca într-un act din 17 ianuarie 1702 în care se spune: „la orice om ar fi... tătari, creștini, au ture, au armean... au țăran...”¹⁰⁸ sau în alt document, din 1 ianuarie 1703, în care se arată că se va lua vamă de la oricine „...măcar să fie ture... au albănaș, au oameni de țară, boiar, au rumân, au slujitor...”¹⁰⁹. Exemplele de mai sus ne arată că denumirea de „rumîn” a țăranimii dependente pe lângă sensul dominant de clasă socială — așa cum sensul dominant etnic particular avea o nuanță politică-administrativă —, avea la rîndul său o nuanță etnică determinată tocmai de împrejurările istorice generale de altă natură decât cele sociale în urma cărora și-a făcut apariția. Clasa țăărănească se înfațișează și din acest punct de vedere ca cea mai consecventă clasă în lupta împotriva jugului străin. Aceasta arată că aceeași metodă de analiză ne duce la concluzia evidentă că, în ce privește frecvența și contextul sensului de clasă socială, acesta exteriorizează, ca și sensul general și cel etnic particular, același proces istoric: *dezvoltarea conștiinței de neam*, cu forme în acest caz mai simple, mai elementare, dar deosebit de elocvente în implicațiile sale. În felul acesta conținutul sensului de clasă socială confirmă cele constatate în legătură cu conținutul noțiunii supraordonate sensul etnic particular și prin acesta semnificațiile desprinse din analiza sensului etnic general.

CONCLUZII

Ca atare, cele cercetate pînă acum demonstrează că cele trei sensuri ale lui „romîn-romînesc” nu sînt legate între ele numai prin relații de supraordonare noțională de la etnicul general, prin etnicul particular,

¹⁰⁸ N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, București, 1930 p. 449.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 438.

la cel de clasă socială, ci prin *același proces istoric*, și anume de conținutul acestuia, care, în chip diferit, este totodată conținutul tuturor celor trei sensuri în evul mediu romînesc. În această realitate istorică — pe baza mențiunilor documentare trecute în revistă — considerăm că putem distinge două straturi de manifestări: în primul strat se manifestă forma spontană firească, a conștiinței de neam ca simplă conștiință de sine, în al doilea strat manifestîndu-se sub forme mai evolute mai complexe. *Conștiința de sine* ca stadiu elementar al conștiinței de neam se concretizează în diferite chipuri, toate însă consunînd în această privință. Poporul romîn se manifestă ca atare întîi prin modul cum se numește — și mai ales prin refuzul constant de a se numi altfel, de a primi denumirile date de către străini, de aici decurgînd importanța atît de mare a evoluției lui „romîn-romînesc”, — se manifestă ca atare, înfățișîndu-se totodată ca „neam romînesc”, „norod romînesc”, „seminție romînească”, „rod romînesc”, adică denumind o realitate istorică obiectivă care îl grupează și îl constituie, se manifestă de asemenea ca purtătorul viu al unei limbi proprii, limba sa, „limba romînească” individualizată ca atare și, ca urmare a unei astfel de individualizări, se delimitează de celelalte grupuri etnice fie din afară, fie dinăuntru hotarelor țărilor romîne, delimitare care — cu unele excepții privind atitudini boierești — poartă pecetea conlucrării și conviețuirii pașnice. Acest stadiu al conștiinței de neam trebuie să fi fost caracteristic perioadei de dinainte de sfîrșitul veacului al XV-lea, dat fiind caracterul evoluat al formelor sub care se manifestă conștiința de neam o dată cu veacul al XVI-lea, dar lipsa textelor în limba romînă ne împiedică să observăm acest lucru în detaliu. Sînt date care probează în acest fel *existența unitară a poporului romîn sub forma neamului și a conștiinței corespunzătoare*.

Pentru perioada veacurilor XV—XVII caracterul mai evoluat, mai complex al formelor conștiinței de neam cu tendința transformării stărilor de spirit în idei, a mentalității în ideologie ne arată că nu mai avem de-a face în această privință cu o simplă conștiință de sine, chiar dacă în formă conturată, ci cu năzuințe și frămîntări care se exteriorizează, între altele, în frecvența și contextul lui „romîn-romînesc”. Considerăm că formele sub care se manifestă dezvoltarea conștiinței de neam în veacurile XV—XVII sînt *specifice poporului romîn*. Ele au o obîrșie populară, fiind însă preluate și exprimate la un alt nivel intelectual de către cărturari; desigur că în textele acestora le vom întîlni în primul rînd și într-un stadiu mai evoluat, care nu trebuie niciodată să ne facă să uităm stadiul anterior. *Conștiința unității neamului* este, între formele sub care se manifestă conștiința de neam, cea mai accentuată prin sentimentul de solidaritate dintre romînii din Țara Romînească, Moldova și Transilvania, prin modul în care se denumesc pe sine și reciproc în împrejurări precise cu intenție de subliniere mergînd pînă la formularea definitorie a acestui lucru, din care cauză contextul respectiv are uneori un caracter programatic care pare să se refere la îndreptățiri istorice. *Conștiința originii neamului* (și nu conștiința originii limbii care e de natură și factură cărturărească, fiind vorba deci mai mult de o idee decît de o stare de spirit) se manifestă prin apropierea lui „romîn” de roman, prin sentimentul

de mîndrie rezultat din aceasta, de unde tendința ca, pe baza stărilor de spirit corespunzătoare conștiinței originii, să se treacă la construcția unei teorii savante, premisă a unei doctrine politice¹¹⁰. *Conștiința destinului istoric* se manifestă prin contextul de idei și sentimente al lui „romîn-romînesc” referitor la locul ocupat de poporul romîn în istorie, în trecutul istoric, pentru înțelegerea prezentului istoric. Toate aceste forme dezvoltate ale conștiinței de neam sînt exteriorizate prin frecvență și context de „romîn-romînesc”; ele toate sînt caracteristice în forma lor evoluată pentru veacurile XV—XVII, dar sub o formă inițială elementară, oglindind o anumită complexizare a conștiinței simple de sine au existat și înainte de această perioadă. O dată cu veacul al XVI-lea, ele încep să evolueze mai întîi lent, apoi cu repeziciune, într-o asemenea măsură, încît în a doua jumătate a veacului al XVII-lea valoarea lor istorică le conferă posibilitatea de a deveni *premisse ale conștiinței naționale moderne*, forme caracteristice prin care se manifestă însuși procesul formării conștiinței naționale.

Ca atare avem de-a face cu un proces istoric unitar, care se desfășoară într-o perioadă unitară, al cărui conținut istoric fundamental se exteriorizează în diferite feluri — între care și frecvența și contextul lui „romîn-romînesc” —, oglindind dezvoltarea conștiinței de neam și a formelor acesteia ca premise ale conștiinței naționale moderne¹¹¹. Exteriorizarea are loc însă nu numai în această privință, ci în ceea ce privește întregul ansamblu de împrejurări și evenimente care compun țesătura complicată a istoriei politice și culturale, citeva aspecte fiind fundamentale: *Lupta pentru independență* încă în veacul al XV-lea cu Iancu de Hunedoara și Ștefan cel Mare în veacul al XV-lea, cu Petru Rareș, războiul de eliberare o clipă victorios în vremea lui Mihai Viteazul, diferitele răscoale și încercări de eliberare din veacul al XVII-lea — au pus în lumină tot atîtea prilejuri de afirmare a conștiinței de neam a romînilor din cele trei țări, atunci cînd împrejurările au făcut cu putință lupta unită sau în fiecare țară în parte. *Lupta pentru unitate*, însoțind lupta pentru independență, rezultat al unui anumit realism politic pentru care era evident că un adversar uriaș ca Imperiul otoman nu putea fi înfruntat decît de forțele unite ale întregului popor romîn; sub forme diferite s-a urmărit acest țel fie prin stabilirea suzeranității moldovenești de către

¹¹⁰ Trebuie de subliniat în această privință că ideea originii romane era destul de clară pentru ca în unele texte să se pună semnul egalității între „romîn” și „roman”. Într-o prețioasă contribuție «Coresi face cea dintîi apropiere între „romani” și „rumîni”» („Bis. ortodoxă romînă”, 1935, nr. 5—6, p. 226—228) G. Giuglea semnalează un pasaj din *Apostolul* din 1563 al Diaconului Coresi în care acesta traduce pe „roman” (în textul slav „rîmleanin”, iar în cel grec „Ρωμανιος”) prin „rumîn” și arată — prin citare de pasaje — că aceeași tendință se poate afla și la Moxa sau la Dosoftei. Adăugăm că și precuvîntătorul Bibliei din 1688 înțelege prin „rumîni” de fapt pe romani cînd spune: „Stravon scriitoriul de pămînt vrednicia și mărirea rumînilor scrîndu, numai pre ostașii vremii aceia care eră asupra vrăjmașilor țării li număra”, în B.I.V., I, p. 290.

¹¹¹ În ce privește împrejurările și evenimentele caracteristice, idei și sugestii importante la P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor romîne în epoca feudală*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 55—93 și în *Începuturile scrisului în limba romînă*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV (1960), p. 117—189.

Ștefan cel Mare, fie prin unirea din vremea lui Mihai Viteazul, fie prin diferitele alianțe politice-militare din veacul al XVII-lea, toate avînd ca urmare stringerea legăturilor dintre romîni, contribuind la întărirea solidarității și a conștiinței unității. *Lupta pentru cultură*, pentru promovarea limbii romîne ca limbă scrisă, ca limbă a culturii și vieții publice, pentru dezvoltarea tiparului și învățămîntului, pentru cunoașterea mai bună a trecutului istoric, manifestată ca atare, contribuind cel puțin tot atît cît și lupta pentru independență și unitate la dezvoltarea unor forme mai evoluate și mai complexe ale conștiinței de neam. Toate la un loc alcătuiesc o unitate care dă sens conținutului de evenimente ale veacurilor XV—XVII, al căror răsunset internațional a făcut ca europenii contemporani să vorbească nu numai de neamul cu rol și destin istoric al romînilor, de unitatea și obîrșia lor, dar și, ceea ce e deosebit de important, să se refere la conștiința de neam romînească sub diferitele ei forme¹¹².

Concluziile de pînă acum se cer completate cu unele privind direct cadrul de timp și de spațiu al procesului la care ne-am referit. *Cadrul de timp* al acestui proces istoric este alcătuit din perioada ce desparte sfîrșitul veacului al XV-lea de sfîrșitul veacului al XVII-lea; toate cele trei sensuri ale lui „romîn-romînesc” în evoluția lor arată că de-alungul acestor două veacuri ritmul dezvoltării conștiinței de neam este în continuă creștere, în veacul al XVI-lea însă mai lent decît în veacul al XVII-lea, în prima jumătate a acestui veac mai puțin accentuat decît în a doua jumătate; spre sfîrșitul veacului al XVII-lea se observă apropierea de un salt calitativ care face ca turnanta veacurilor XVII—XVIII să aibă în acest sens aceeași importanță istorică ca turnanta veacurilor XV—XVI și să dea în acest fel unitate de sens și conținut acestei întregi perioade. *Cadrul de spațiu* al aceluiași proces istoric ne înfățișează caracterul unitar al întregului teritoriu locuit de romîni desfășurîndu-se fără nici un fel de excepție în toate regiunile de la un capăt la altul a ceea ce contemporanii numeau „vechea Dacie”, peste tot putînd fi înregistrate formele evoluate ale conștiinței de neam și constituirea lor în premise ale viitoarei conștiințe naționale; unitatea nu exclude însă diversitatea, mai ales în ce privește diferențele de intensitate pe care le putem constata de la o regiune la alta. Iată de ce însuși faptul existenței celor trei sensuri *numai* într-o singură regiune, cea dintre Carpați și Dunăre — în vreme ce în Moldova și în Transilvania avea circulație numai sensul etnic general — reține atenția cu privire la importanța părții teritoriului național numită Țara Romînească. Dat fiind că sensul etnic general, așa cum îl consemnează izvoarele, se manifestă printr-o intensitate sensibil egală în toate cele trei țări romînești, existența a încă două sensuri pe lângă acesta în Țara Romînească reprezintă un *accent în plus*, care trebuie considerat ca atare. În felul acesta se conturează o dată cu veacul al XVI-lea faptul că regi-

¹¹² Flavio Bindo într-o scrisoare către Regele Aragonului (datată martie—aprilie 1452), enumerînd popoarele care ar putea participa la cruciada antiotomană se referă și la : „... Rîpenses Daci, sive Valachi, originem, quam ad decus prae se ferunt praedicantque Romanam...”, în *Scritti inediti e rari*, Roma, 1927, p. 44—45.

unea dintre Carpați și Dunăre începe să capete rolul conducător în procesul întăririi conștiinței de neam care precedă formarea conștiinței naționale. Astfel se explică de ce în această perioadă tocmai în această regiune au loc evenimente considerabile, ca, de pildă, marele război de liberare din vremea lui Mihai Viteazul și că aici va fi centrul mișcării naționale, al luptei pentru unire, aici se va realiza unirea și Bucureștiul va deveni capitala statului național.

Toate cele constatate în încercarea de față tind să arate vechimea și adâncimea unui proces istoric îndelungat, care explică caracterul ireversibil al transformărilor de mai târziu. Ne putem da astfel seama că epoca modernă, cu fenomenele ei fundamentale —, formarea națiunii și a conștiinței naționale — nu s-a născut dintr-o dată, ci a fost precedată de apariția și dezvoltarea unor premise de-a lungul unei perioade de vreme îndelungate și e firesc să fie așa, deoarece între evul mediu și epoca modernă în istoria noastră, ca și în istoria universală, nu există ruptură, ci trecere și continuitate. Astfel ies la lumină tradiții vechi cît istoria întregului popor și care subliniază unitatea acestuia, cu toată diversitatea formațiunilor social-economice care s-au succedat.

RENTA FEUDALĂ ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ ÎN AJUNUL APLICĂRII REGULAMENTULUI ORGANIC (1831)

DE

I. CORFUS

La începutul secolului al XIX-lea, boierii și mănăstirile din Țara Românească continuau să ia de la clăcașii de pe moșiile lor clacă și dijmă din produse. În condițiile dependenței economice și exploatarei producătorilor direcți, aceste venituri constituiau pentru stăpîni și arendași renta lor feudală.

De la 3 zile pe an în primele două decenii ale secolului al XVIII-lea, claca s-a ridicat în următorii 20 de ani la 6 zile, pentru ca din 1744 numărul zilelor să se dubleze, clăcașii avînd cu începere de la această dată dreptul de a le converti în bani (un zlot, adică 30 de parale sau 90 de bani, pentru 12 zile), dacă obțineau asentimentul stăpînilor de moșii¹. Claca de 12 zile a continuat apoi să fie impusă și după reforma lui C. Mavrocordat (1746, eliberarea personală a rumînilor), uneori cu abolirea, dar în cele din urmă cu redobîndirea dreptului de convertire a ei în bani². Claca de 12 zile în lucru, cu libertatea de a se încheia învoieli și pentru mai puține zile și de a le plăti în bani (cu un zlot) a fost legiferată în 1780 de *Pravilniceasca condică*³. Ea a fost agravată apoi la 1818 de legiuirea Caragea prin interzicerea pe viitor a învoielilor pentru mai puțin de 12 zile, dar mai ales prin adaosul zilei de plug (sau al zilei de arătură) și al carului de lemne. Această legiuire a lăsat mai departe libertatea de convertire a clăcii în bani la discreția stăpînilor de moșii, dar a ridicat prețul de la un

---

¹ Ș. Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, III, 1959, p. 317—318. Pentru valoarea din acel timp a zlotului, vezi A. V. Gîdei, *Contribuțiuni pentru istoria socială a jîrînimii noastre ... pînă la 1864*, București, 1904, p. 36, nota 3.

² Fl. Constantiniu, *Situația clăcașilor din Țara Românească în perioada 1764—1774*, în „*Studii*”, XII, 1959, nr. 3, p. 71—109.

³ *Pravilniceasca condică*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1957, p. 80—86.

zlot pentru cele 12 zile la un leu de fiecare zi, adică mai mult de 12 ori ⁴. De atunci și pînă în 1831, stăpînii de moșii, ajutați de aparatul de stat, s-au străduit să constrîngă pe clăcași la acest regim unitar al clăcii și să-l extindă asupra întregii țări.

În ceea ce privește dijma, clăcașii urmau să dea, potrivit legiurii Caragea, din cereale o claie din zece, din porumb 4 banițe de boabe sau 8 banițe de cocoloși de pogon, iar din fin o căpiță din zece sau cît se învoiau. Cei ce aveau stupi, oi și capre, urmau să dea cîte trei bani de stup, cîte 4 bani de capră (2 bani iarna și 2 bani vara), cîte un miel și un leu de turma de oi fătătoare și, în sfîrșit, brînză sau bani de fiecare stîină, după învoială ⁵.

În concepția boierilor, claca însemna prețul permisiei acordate țăranului de a locui pe moșie, indiferent dacă primea sau nu pămînt de arătură sau de coasă ⁶. Dijma era socotită un drept al stăpînului pentru pămîntul dat clăcașului și o datorie a acestuia cu totul deosebită de obligația clăcii ⁷.

În paginile ce urmează se supune unei succinte analize felul cum se achitau clăcașii de obligațiile lor față de proprietate în anul 1831, înainte de introducerea noii clăci legiferate de Regulamentul organic. Analiza se face pe baza situațiilor statistice, întocmite pe sate de ocîrmuirile de județe în anul 1832 după datele culese de la clăcași, proprietari și arendași ⁸.

Claca și dijma în regiunea de la marginea Dunării. Datorită rezistenței clăcașilor, legiuirea Caragea n-a putut fi aplicată pînă la 1831 la scara întregii țări. Ea nu s-a putut extinde mai ales asupra tuturor satelor de pe Dunăre și din apropierea ei, cu toate măsurile și forța întrebuintată de stăpînire după răscoala din 1821 ⁹. După situațiile înaintate ¹⁰ în luna martie 1832 de ocîrmuitorii județelor Ialomița, Ilfov, Vlașca, Teleorman, Olt, Romanați, Dolj și Mehedinți, situația clăcii și dijmii în această regiune se prezenta în preajma introducerii Regulamentului organic în felul următor.

În Ialomița, legiuirea menționată nu s-a aplicat pînă în 1831 în nici un sat de pe Dunăre. Clăcașii de acolo dădeau claca în bani, după vechiul obicei, cîte 30 de parale (denumite și zlotul de vatră) și cîte o găină pe an, precum și dijmă (a zecea parte sau zeciuală) din semănături. Numai un mic număr de stăpîni, mai perseverenți în exploatarea clăcașilor, au putut urca în unele sate claca pînă la 7 lei pe an. Clăcașii din tîrgul Călărași

⁴ *Legiuirea Caragea*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1955, p. 44—48.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Biblioteca Academiei R.P.R., documente LXVIII/60.

⁷ Arhivele statului din București, Vornicia din Lăuntru, 1889/1832, II. f. 203—204.

⁸ Materialul statistic folosit în cercetarea de față se păstrează în Arhivele statului din București, fondul Vornicia din Lăuntru. El se va cita în paginile următoare sub inițialele V.L.

⁹ Arh. st. Buc., ms. 1 122, f. 53v—54, 70v, 79v 80.

¹⁰ La cererea lui Kiselev și la ordinul Vorniciei din Lăuntru din 4 martie 1832 de a trimite lămuriri de felul cum se achitau la acea dată claca și dijma pe moșile de la marginea Dunării, el au plătit țăranii drept clacă pînă în 1831 și care erau satele în care se aplica legiuirea Caragea; cercetarea trebuia făcută de ocîrmuitori în secret, folosindu-se de subocîrmuitori și de boieri pămînteni localnici (V.L., 1 889/1832, I, f. 4).

(moșia mănăstirii Colțea) dădeau și ei anual câte 30 de parale și câte o găină ¹¹.

În Ilfov, legiuirea din 1818 a fost impusă în toate satele de pe malul Dunării. Acestea plăteau claca în bani, de la 12 pînă la 18 lei de casă pe an ¹².

În Vlașca, din cele 111 sate de la margine, 83 plăteau claca și dădeau dijma după legiuirea menționată. În restul satelor, clăcașii plăteau de la 3 lei (13 sate) pînă la 7 lei de casă, dînd și câte un car de lemne sau (în unele sate) câte un car de fîn. Satele din fosta raia a Giurguiului (Silima, Ghizdaru, Zmîrda, Nazîru, Căratu, Ghencea și Turbatu) au plătit în anii 1828 și 1829 câte 7 lei de casă, dînd dijmă numai din fîn (din zece una). În 1831 au fost îndatorate a plăti claca și dijma după legiuirea de mai sus ¹³.

În Teleorman, această legiuire se aplica pe toate cele 21 moșii cerce-tate de pe malul sau din apropierea Dunării. Pe unele, legiuirea era aplicată cu unele modificări : cele 12 zile ale clăcii se plăteau cu 12 lei, carul de lemne cu 3 lei, ziua de plug (la cele mai multe) cu un leu, iar la altele (puține) cu 3 lei ; dijma din semănături din zece una, din fîn la unele câte 5 lei de coasă, fără dijmă, iar la altele câte 2 lei de coasă plus dijma din 5 căpițe una ; în sfîrșit, ierbărit (pe moșile străine) de oaie 4 parale, de vita mare 2 lei și 10 parale ; de stup se dădeau 2 parale ¹⁴.

În Olt, legiuirea Caragea n-a putut fi aplicată decît treptat, din cauza rezistenței țărănimii. Din cele 15 moșii de la margine, ea a fost impusă cu începere din 1820 pe un număr de 12, pe care țărani plăteau în 1831 claca pînă la 16 lei anual de casă și dădeau dijma din produse, iar pe celelalte 3 moșii plăteau de la 4 pînă la 10 lei de familie pe an ¹⁵. La acest județ a fost atașat în 1829 și teritoriul fostei raiale a Turnului, cu cetățile Turnu și Kale, în care locuiau anterior numai turci, și cu satele locuite de țărani romîni : Ciuperceni, Flămînda, Măgurelele, Gîrla și Odaia. Majoritatea acestor țărani au fost luați, cu toate ale lor, de turci peste Dunăre mai înainte de căderea cetăților, iar un număr foarte mic din cei rămași s-au împrăștiat, în timpul atacului îndreptat asupra cetăților, prin satele județului Olt, părăsindu-și bordeiele distruse de război, viile, pometele și locurile de arătură. La începutul verii anului 1829 nici unul nu se întor-se încă înapoi în aceste sate, ci numai cîțiva din Flămînda și Ciuperceni veniseră „numai cu trupurile” să-și lucreze viile ¹⁶. Cei ce s-au întors cu timpul în satele Măgurelele, Flămînda și Odaia au lucrat în 1830 arendașului nou-înființatului domeniu al Turnului câte 7 zile drept clacă, iar cei ce nu i-au clăcuit i-au plătit ziua cu câte 1 leu și 20 de parale. În 1831 ei au

¹¹ Cercetarea s-a făcut în 49 de sate : 36 din plasa Borcea și 13 din plasa Balta (V.L., 1 889/1832, I, f. 48—50).

¹² Făceau excepție doar patru sate, care lucrau câte 3—8 zile de casă, clăcașii dintr-un sat efectuînd și cite un transport de produse la București, iar cei din alt sat arînd și cite o zi (cei ce aveau plug) pe rezervă. Cercetarea s-a făcut în trei plăși (V.L., 1 889/1832, I, f. 25—26).

¹³ V.L., 1 889/1832, I, f. 83—87.

¹⁴ Ibidem, f. 27—28.

¹⁵ Ibidem, f. 32—33.

¹⁶ Arh. st. Buc., Administrative vechi, 343 j/1831, f. 2—4.

trebuit să plătească drept clacă 16 lei și 20 de parale de casă sau să clăcuiască în zile, cei cu prăvălii în târgul Măgurelele dînd în plus cîte 10 lei ¹⁷. Moșiile de la margine erau considerate cele mai productive, „temeiul județului la producturi” ¹⁸.

În Romanai, clăcașii din cele 29 de sate cercetate de pe malul dunărean erau supuși legiurii Caragea, plătind claca de fiecare casă cîte 16 sau 17 lei pe an și dînd dijmă din semănături (zeciuială) și din vin (din 20 de vedre una). Dijma din fin o dădeau în bani, la jumătatea prețului pieței, iar din porumb o dădeau numai „cu cuvînt” din zece una, în realitate însă de cele mai multe ori din cinci una, deci „zeciuiala îndoită”, și aceasta datorită abuzului arendașilor, care nu o măsurau imediat pe locul recoltei, ci o înregistrau după bunul lor plac, cînd porumbul era cărat și așezat în pătulele țăranilor. Din aceste 29 de moșii, 27 erau arendate ¹⁹.

În Dolj, legiuirea amintită se găsea aplicată pe tot cuprinsul județului. Clăcașii din 28 de sate cercetate de pe Dunăre lucrau cîte 12 zile sau le plăteau cu 12 lei, dădeau cîte 3 lei pentru carul de lemne și cîte 3 lei pentru ziua de plug cei cu vite de muncă, iar cei fără asemenea vite cîte un leu (socotindu-se 4 clăcași la un plug); pe alocuri în loc de ziua de arătură se dădea cîte un coș de porumb de plug. Ca dijmă, ei dădeau din semănături zeciuială în bani sau în produse, după învoială. Dijma din porumb se plătea pe alocuri în bani, cîte 2 lei pînă la 2 lei și jumătate banița de grăunțe de 13 ocale. Dijma din fin (zeciuială) se dădea în produs sau în bani (în unele părți cîte 50—60 de parale de căpiță, iar în altele de la 5 pînă la 20 de lei de claie). Din vin se dădea din 20 de vedre una, clăcașii fiind opriți de a-l vinde cu amănuntul. Cei ce-l aduceau în sat plăteau altă zeciuială, în vin sau în bani, după învoială. Pentru oi și capre se lua primăvara cîte un leu și un miel de la cîrdul de 30 de capete, iar vara cîte 20 de parale de cap de oaie și o oca de brînză de la 10 capete sau cît se cădea la învoială. Pentru vitele mari, clăcașii dădeau în unele sate cîte 20 de parale de la 10 capete în sus, sub denumirea de „suhat”. Ei mai dădeau cîte 2 găini pe an, iar cei ce nu le aveau, cîte 2 lei ²⁰.

În Mehedinți, din cele 28 de sate de la margine cercetate, 17 au fost supuse treptat legiurii Caragea; în două sate, această legiuire a fost impusă începînd cu anul 1829 prin judecăți, iar țăranii se împotriveau încă; un sat dădea oarecare clacă de 4 ani încoace, iar 8 sate, care pînă în 1829 plăteau numai zlotul de vatră, s-au „învoit” de atunci să plătească anual cîte 18 lei de casă pentru toate obligațiile clăcășești ²¹.

Din cele expuse mai sus se desprind următoarele concluzii. În primul rînd, legiuirea Caragea fusese impusă pînă în 1831 în toate satele de margine din județele Ilfov, Teleorman, Romanai, Dolj și Mehedinți. În satele

¹⁷ V.L., 1 889/1832, I, f. 33.

¹⁸ Raportul oclmuitorului din 23 aprilie 1832 (V.L., 321/1832, f. 23).

¹⁹ V.L., 1 889/1832, I, f. 63—68.

²⁰ Ibidem, f. 117.

²¹ Din situația statistică a județului se poate urmări evoluția clăcii: de la nimic (1822, 1828 și 1829) se trece direct la 18 lei de casă (în 9 sate); sau de la zlotul de vatră (în 1822) la 8 lei (în 1828), apoi la legiuirea Caragea; sau de la 2, 3 și 6 zile (în lucru sau în bani) la această legiuire; sau de la 6 și 8 lei la 18 lei (V.L., 1 889/1832, I, f. 154).

de margine din județul Vlașca, această legiuire se aplica în proporție de 74,7%, iar în cele de margine din județul Olt în proporție de 80%. Ea n-a putut fi impusă în nici un sat de margine din județul Ialomița. Aici rezistența țărănimii, manifestată printr-o continuă stare revoluționară, a oprit pătrunderea clăcii și a legiurii din 1818.

În al doilea rînd, pe nici o moșie de pe malul și din apropierea Dunării țărani nu prestau la 1831 zilele clăcii în lucru, ci le dădeau în bani, cîte 30 de parale în Ialomița și cîte 12—18 lei în celelalte județe, cu excepția satelor de margine din Dolj, care clăcuiau cîte 12 zile de casă sau le plăteau cu cîte 12 lei, patru din ele lucrînd de la 3 pînă la 8 zile de familie pe an. Cît privește județul Mehedinți, statistica nu precizează cum se presta claca în cele 17 din totalul de 28 de sate de la margine; credem totuși că și acolo clăcașii o dădeau în bani. Numai în bani se achitau apoi toți clăcașii din satele de pe țărmul dunărean și de ziua de plug, principala sursă de forță de muncă gratuită care putea fi folosită de stăpîni pentru a-și cultiva o parte din moșie pentru ei.

În al treilea rînd, pe nici o moșie de pe malul și din apropierea Dunării clăcașii nu lucrau, în perioada analizată, pămîntul pentru stăpîn sau arendaș, cu alte cuvinte pe nici una din aceste moșii nu se cultiva rezeva feudală. Se semnalează doar un singur sat de margine din Ilfov în care clăcașii arau cu cîte pluguri puteau forma pe moșie o zi proprietarului²², și doar un singur sat de margine din Romanai, în care arendașul lua pe cîteva clăcași în cîte 2—3 zile să-i cosească și să-i strîngă finul din livezile sale, scăzîndu-li-se cîte un leu din banii clăcii (16 lei de casă pe an)²³.

Cîmpiile cele mai fertile, situate de-a lungul Dunării, se găseau în această vreme aproape nelocuite și aceasta din cauza deselor incursiuni turcești, care goniseră pe locuitori în partea muntoasă a țării²⁴. Din cauza slabei populări a cîmpiei, pămînturile din această regiune erau necultivate²⁵. De aceea stăpînii moșiilor de la margine n-au îndrăznit să constrîngă pe clăcași să le muncească atîta cît le permitea legiuirea Caragea, „temîndu-se a nu-și pierde satele și, firește, mulțimea rodurilor dobîndite din dijmurile acestora și vînzarea peștelui de unde sînt bălți”, după însăși declarația guvernului de atunci. Acesta își dădea seama că țărani de la margine, considerați printre cei mai buni lucrători de pămînt din țară, în cazul unor presiuni sporite din partea proprietarilor „pot numaidecît să treacă peste Dunăre, ca unii ce sînt obișnuți a trăi mai mult cu turcii”, iar proprietarii să rămînă cu moșile nelucrate și fără nici un venit²⁶.

Rezultă deci că venitul principal al stăpînilor și arendașilor îl constituia la această epocă înainte de toate dijma clăcașilor și numai apoi banii

²² V. L., 1 889/1832, I, f. 25.

²³ Ibidem, f. 64^v.

²⁴ *Raportul lui Barbu Știrbei către Kisseleff asupra slării Valachiei în a. 1832*, în „Convorbiri literare”, XXIII, 1889, p. 33.

²⁵ Kiselev către Sfatul administrativ extraordinar din 10 august 1832 (V. L., 2 751/1832, I, f. 3—13). Vezi și raportul ocîrmuitorului de Teleorman din 28 martie 1832 (V.L., 1 999/1831, I, f. 458).

²⁶ Sfatul administrativ extraordinar către Kiselev, 1 aprilie 1832 (V.L., 1 889/1832, I, f. 97—99).

clăcii. Cerealele aruncate pe piață de proprietari și arendași erau, în general, produsul dijmii clăcașilor.

Claca și dijma în restul țării. Analiza la scara țării a felului cum se dădea claca și dijma pînă la 1831 se face în cele ce urmează pe baza situațiilor statistice, întocmite pe sate de ocîrmuitorii celor 18 județe²⁷, precum și pe baza informațiilor date de deputații județelor și de cîte doi din proprietarii fiecărui județ, consultați de autoritatea centrală în această problemă.

În județul Slam Rîmnic, potrivit situației întocmite asupra unui număr de 129 de sate din cele 195 existente (restul fiind moșii moșnenești, fără clăcași), legiuirea Caragea se aplica integral numai în 47 de sate. În aceste sate clăcașii se achitau de zilele clăcii, de ziua de plug și de carul de lemne în lucru sau în bani, dînd pe lîngă acestea și găini. În rest, un număr de 15 sate lucrau numai cele 12 zile ale clăcii, dînd unele sate și găini; alt număr de 43 de sate lucrau cu mîinile de la 3 pînă la 11 zile de casă, unele din ele arînd pe rezervă cîte una pînă la trei zile cu plugurile, efectuînd munci și podvezi cu carele și dînd, majoritatea, de la una pînă la două găini de clăcaș; într-un sat clăcașii lucrau cîte 2 zile cu plugul și cîte o zi cu carul; în altul lucrau cîte o zi cu mîinile, dînd cîte o chilă de orz de familie, iar tot satul 25 de chile de grîu; într-un sat se lucra cîte o zi cu carul și se da cîte o chilă de orz, iar toți clăcașii 5 chile de grîu; în altul se lucra la fel și se da aceeași cantitate de orz minus grîul; clăcașii dintr-un sat dădeau drept clacă o jumătate chilă de grîu sau 3 banițe de mei și cîte 2 găini de casă; în alt sat clăcașii plăteau cîte o jumătate chilă de grîu sau de mei; în sfîrșit, în 15 sate se plătea de casă de la 1 pînă la 12 lei, două din ele lucrînd și ziua de plug și aproape toate dînd cîte una pînă la două găini.

În ceea ce privește dijma, clăcașii dădeau din cereale și din porumb zeciuală; în 4 sate drept dijmă din porumb se dădeau cîte 88 de ocale de grăunțe de pogon. Dijma din fîn varia foarte mult de la o moșie la alta. Ea se lua în fîn sau în bani. Cînd se lua în fîn, ea se ridica de la una din zece la una din șapte, la una din cinci, la una din patru și chiar la una din trei, iar cînd se dădea în bani, ea se plătea cu 3—5—6—7—8 lei de carul de măsură, sau de la 10—12—20—30 de parale la 1 leu²⁸ de stîinjen. Într-un sat arendașul a luat în 1831 cîte 19 lei de casă. Dijma din vii se lua în unele sate (din plasa Marginii de Sus) în bani, și anume cîte 5 lei de suta de vedre de vin sau de pogonul de vie. Pentru grădinile de zarzavat se luau pe alocuri de la 8 pînă la 10 lei de pogon. Mieii se luau în unele locuri cîte unul de la 30 sau de la 50 de oi, inclusiv cîte o ocă sau două de lînă. Pentru pășunatul animalelor în pădure se lua pe alocuri „mugurări”, de capră cîte 10 parale, iar de porc cîte 30 de parale pînă la un leu și 10 parale.

Regimul clăcii era mai ușor pe moșiile moșnenești. Clăcașii prestau moșnenilor clacă în lucru sau în bani de la 4 la 12 zile sau de la 4 la 12 lei.

²⁷ La cererea Vorniciei din Lăuntru din 21 martie 1832 (ibidem, f. 72—73).

²⁸ Leul avea 40 de parale.

Ca dijmă, ei dădeau zeciuală din semănături, iar din fin cum se puteau învoi, în produs sau în bani.

În ceea ce privește rezerva, ea se lucra în acest județ pe o scară foarte redusă. Din cele 129 de sate cercetate, numai în 23 clăcașii lucrau pentru stăpîni sau arendași de la una pînă la trei zile cu plugul, și aceasta mai ales în regiunea de cîmp ²⁹.

În județul Brăila, înființat în primăvara anului 1828³⁰, clăcașii s-au achitat în anii 1828—1830 de obligațiile lor „după obicei, precum s-au urmat și la turci”, fără vreo învoială între părți. Drept clacă, ei au lucrat deci cîte 7 zile de familie sau le-au achitat în bani, cîte un leu ziua. Ca dijmă, ei au dat zeciuală din culturile făcute pe pămîntul fostei raiale, iar din cele făcute pe alte moșii, cîte 60 de parale de clăia de grîu și cîte 50 de parale de clăia de orz și de mei. Din fin, clăcașii au dat cîte 3 lei de car sau cît se puteau învoi. Peștele vînat de clăcași în baltă se împărțea pe din două cu stăpînii sau după cum se cădea la învoială. În 1831, clăcașii din acest județ au fost supuși, unii legiurii Caragea, alții au încheiat învoieli, după cum s-au putut tocmi. Atita numai că în acest an ei au dat cîte două dijme din semănături : una arendașilor noului domeniu al fostei raiale și alta stăpînilor de moșii. În acest județ nu se lucra rezerva³¹. Clăcașii erau liberi să are, să cosească și să țină vite la discreție ³².

În județul Buzău, legiurii Caragea se aplica integral numai în 57 din totalul de 149 de sate existente, deci în proporție de 38,2 %, claca dîndu-se în lucru sau în bani ³³. În rest, 16 sate făceau clacă de 12 zile de casă, 3 sate 10—8 zile, 7 sate 8 zile, 1 sat 7 zile, 15 sate 6 zile, 1 sat 6 zile și carul de fin, 1 sat 5 zile și cîte 10 lei de casă, 1 sat 5 zile, 1 sat 4 zile, făcînd în plus cîte un transport cale de 10 ore și cîte o zi cu plugul ; 11 sate plăteau claca în bani, de la 2 pînă la 11 lei de casă ; în sfîrșit, clăcașii dintr-un sat dădeau în contul clăcii cîte o chilă de orz și cîte o jumătate de chilă de grîu, aduceau vinul stăpînului din deal, plăteau 50 de lei pentru stîna satului și cîte 5 lei de carul de fin ; în alt sat clăcașii dădeau cîte o chilă de orz, cîte un „simic” de mei, arau cîte o zi cu plugul pe rezervă, făceau cîte un transport (în locul carului de lemne) și aduceau vinul din deal la cîrciuma boierului ; pe o moșie, ei dădeau cîte două chile orz și aduceau 5 buți de vin din deal ; pe alta, tot satul dădea 12 chile de orz, 10 chile de grîu, 8 chile de mei, aducea vinul și rachiul la cîrciumile stăpînului de la o distanță de 4 ore și dădea 30 de care fin și 30 de care de lemne.

²⁹ V. L., 1 889/1832, I, f. 207—213.

³⁰ La 1 mai 1828 au fost numiți ispravnicul, sameșul și zapcii de plăși (Arh. st. Buc., Administrative vechi, 126/1828, f.3). În 1831, județul avea 38 de sate, 1 406 săteni dajnici și 2 plăși (*Analele parlamentare*, II, p. 475).

³¹ V. L., 1 889/1832, I, f. 222.

³² Ibidem, II, f. 283—285, 356—358.

³³ Dintre aceste 57 de sate, clăcașii de pe două moșii lucrau cîte 20 de zile ; cei de pe altă moșie cîte 16 zile, efectuînd în plus cîte un transport cale de 5 ore ; pe altă moșie lucrau cîte 14 zile, iar pe alta cîte 12 zile, iar în locul zilei de plug fasonau și transportau cîte 500 de araci și în al carului de lemne aduceau cîte un car de fin ; în 2 sate clăcașii dădeau cîte 20 de lei, iar în alt sat cîte 15 lei și cîte 4 ocale lîună de la 100 de oi.

În ceea ce privește dijma, 103 din totalul satelor județului o dădeau după legiuirea menționată. Clăcașii din satele (26) plaiului Slănic dădeau dijmă din porumb câte 88 de ocale grăunțe de pogon, iar dijma din fin o plăteau în bani. În plasa Cîmpului, unele sate (12) dădeau din semănături zeciuală, iar din fin bani, adică de la 4 lei și jumătate pînă la 10 lei de car, sau, în produs, de la o căpiță din șapte pînă la o căpiță din cinci; într-un sat clăcașii dădeau câte 2 găini, câte 5 ocale lînă și câte un miel de la suta de oi, iar în altul o ocă lînă de la 15 oi.

Și în acest județ claca era mai ușoară pe moșiile moșnenești. Clăcașii lucrau anual moșnenilor de la 6 pînă la 12 zile clacă de casă, iar dijmele le dădeau după legiuirea Caragea, fiind scutiți pe alocuri de ziua de plug și de carul de lemne³⁴.

În regiunea de munte, locurile cele mai bune se foloseau pentru livezi de arbori fructiferi, podgorii și plantații de vii. Moșiile în aceste părți fiind mici, clăcașii făceau semănături numai pentru hrana lor. În partea cîmpului ei produceau și pentru negoț. Producția moșilor se rezuma la producția realizată de clăcași pe locurile lucrate pentru ei, iar nu pentru stăpîni sau pentru arendași. Plecarea clăcașilor să are pe moșii străine însemna lăsarea moșiei pe care locuiau nelucrată³⁵. De aceea și rezerva este aproape inexistentă în acest județ. Ea se semnalează numai pe două moșii de la șes, unde clăcașii care aveau pluguri făceau stăpînilor câte o zi de arătură pe an.

În județul Saac, claca se practica numai pe 182 de moșii boierești și mănăstirești și pe vreo 13 moșnenești, restul fiind moșii stăpînite, locuite și cultivate de moșneni, fără clăcași pe ele. Din cele 182 de moșii cu clăcași, legiuirea Caragea se aplica integral numai în 66 de sate, deci în proporție de 36,2%. Erau apoi 8 sate în care această legiuire se aplica incomplet: clăcașii nu dădeau ziua de plug și carul de lemne sau în locul carului de lemne unii dădeau câte un car de fin. În celelalte 108 sate supuse clăcii, clăcașii se achitau de obligații în mod foarte diferit, în toate însă sub nivelul obligațiilor impuse de legiuirea Caragea: zilele clăcii variau în aceste sate de la 3 la 12; plugul și lemnele le dădeau în natură sau în bani numai 11 sate, iar 10 sate numai plugul, 3 sate în locul lemnului dădeau un car de fin de casă, în schimb toate satele dădeau una pînă la două găini de familie. În general, în județ claca se dădea în bani³⁶.

Ca dijmă, clăcașii dădeau din cereale zeciuală, din porumb câte 8 banițe de știuleți de pogon, din fin din cinci căpițe una sau bani, după cum se puteau învoi (de la 2 pînă la 4 lei de car), din vii din 20 de vedre de vin una, iar pe alocuri din 10 vedre una sau bani (cîte 20—22 de parale pînă la 2—3 lei de pogon).

³⁴ V. L., 1 889/1832, I, f. 225—231.

³⁵ Raportul deputatului județului din 29 august 1832 (V. L., 1 889/1832, III, f. 1 322—1 329).

³⁶ La 15 august 1832, cei doi boieri județeni, solicitați să dea lămuriri asupra clăcii, propuneau ca zilele acesteia „să se facă și în lucru, iar nu numai în plată de bani” (V. L., 1 889/1832, II, f. 276), iar deputatul județului își manifesta în același timp dorința: „Zilele clăcii bine ar fi să le lucreze clăcașii, pentru de a să înlesni lăcuiorul în lucrări și să nu rămîie datori” (V.L., 1 889/1832, II, f. 230).

Legiuirea Caragea se găsea impusă și în târgurile județului. Clăcașii din Mizil (moșia boierilor din familia Urlățeanu) dădeau claca în bani, câte 16 lei de casă, iar cei ce locuiau pe ulița târgului plăteau câte 5 lei de stinjenul de teren. Ei nu dădeau dijma din produse, deoarece moșia nu era adaptată agriculturii. Clăcașii din Urlați (moșie a acelorași boieri) își îndeplineau obligațiile după legiuirea menționată.

Și în acest județ clăcașii de pe moșiile și părțile de moșii moșnenești se bucurau de o clacă mai ușoară decât cei de pe moșiile boierești și mănăstirești. Ei își îndeplineau obligațiile după cum se puteau învoi în fiecare an cu moșnenii. Claca și-o făceau, în general, în lucru, de la 3 pînă la 10 zile, cel mai frecvent câte 6 zile; în câteva locuri ei o plăteau însă și în bani, de la 4 pînă la 12 lei de familie. Pe cele mai multe părți de moșii moșnenești clăcașii erau scutiți de ziua plugului și de carul de lemne, iar pe câteva din ele ei se achitau de aceste obligații în bani, la un preț inferior însă celui plătit de clăcașii de pe moșiile boierești și mănăstirești. Ca dijmă, ei dădeau ca și clăcașii de pe aceste moșii: din semănături zeciuală, din porumb 8 banițe de pogon, iar din fîn din cinci una sau bani, de la 1 pînă la 6 lei de car, după învoială; din vii din 20 de vedre de vin una sau uneori bani de pogon. Și darea găinilor era frecventă pe pămînturile moșnenilor.

Rezerva se lucra și în acest județ pe o scară foarte redusă. Clăcașii lucrau pămîntul pentru stăpîni numai în contul zilei de plug. Din cele 182 de moșii supuse clăcii, numai pe 18 clăcașii făceau câte o zi de arătură pe rezervă, mai ales în regiunea de cîmp³⁷. Pămîntul nelucrat de clăcașii de pe moșie nu era lucrat nici de stăpîn sau arendaș, ci era dat clăcașilor străini de moșie, contra plată³⁸.

În județul Prahova, legiuirea din 1818 se aplica în 125 din cele 144 de sate existente, deci în proporție de 94%. Cele 12 zile ale clăcii se dădeau în bani³⁹. În restul de 19 sate, clăcașii se achitau de clacă în lucru (de la 6 pînă la 12 zile de casă pe an) sau în bani (cu 3—7 lei); în două dintre ele clăcașii coseau stăpînului în contul clăcii o anumită suprafață de fineață, lucrîndu-i în plus câte 3 zile. Și dijma se dădea în 117 sate, deci aproape pe toată întinderea județului, potrivit legiuirii Caragea. Excepție făceau numai câteva sate, unde dijma din fîn se dădea în bani (de la 20 de parale pînă la 2 lei de car). Dijma din porumb se dădea în natură (cîte 88 de ocale de grăunțe sau cîte 8 banițe de știuleți de pogon) sau în bani (cîte 2 lei și 20 de parale de pogon). Pe câteva moșii moșnenești (din plasa Filipești), clăcașii dădeau claca în bani, fie la valoarea stabilită de legiuirea Caragea, sau numai câte 3 pînă la 6 lei de casă pe an. Reducerea se explică prin lipsa de pămînt suficient pe moșiile moșnenești.

În ceea ce privește obligațiile clăcașilor din târgurile județului, în Filipeștii de Tîrg (moșia lui I. Slătineanu), claca și dijma se achitau

³⁷ V. L., 1889/1832, I, f. 347—369.

³⁸ În plasa Despre Buzău se luau 20—25 de lei de pogon (ibidem, f. 237—238).

³⁹ La 25 august 1832, boierul județean căruia i se ceruse lămuriri asupra clăcii propunea ca „aceste zile să cuvine a le face și în lucru, iar nu numai în plată de bani” (ibidem, III, f. 1 304—1 308).

după legiuirea menționată, iar în Cîmpina (moșie în care aveau părți mănăstirea Cernica, C. Cîmpineanu și Gh. Băicoianu) clăcașii coseau în contul clăcii pentru stăpîni cîte 40 de prăjini de fineață de familie și adunau fînul în căpițe, lucrînd în plus cîte 3 zile de casă pe an; ca dijmă, ei dădeau din porumb cîte 8 banițe de știuleți de pogon (banița de 22 de ocale), din cereale zeciuală din snopi, din fîn dijmă; erau scutiți de carul de lemne, iar ziua de arătură o făceau numai cei ce aveau pluguri, ceilalți ajutîndu-le acestora cu vitele lor.

Rezerva se semnalează numai pe două moșii, unde clăcașii arau cîte puțin pămînt pentru stăpîni: pe una cîte un pogon de casă, iar pe alta cîte o zi, cei ce aveau pluguri⁴⁰.

În județul Ialomița⁴¹ s-a arătat mai sus că legiuirea Caragea nu pătrunsese încă în cele 49 de sate de la marginea Dunării. În schimb, în restul județului această legiuire se aplica integral în 31 de sate. În restul satelor (98), claca se achita în lucru (de la 6 pînă la 12 zile de casă pe an) sau în bani. La scara județului, această legiuire se aplica deci la 1831 în proporție de 22,6%. Și în partea mai îndepărtată de Dunăre a județului rezerva era inexistentă în această perioadă, cu excepția a două moșii, dintre care pe prima clăcașii făceau anual stăpînului cîte 5 pași arătură toamna și cîte 5 pași primăvara, iar pe a doua îi arau cîte o zi cu plugul⁴². Producția cerealieră a județului era deci produsul muncii clăcașilor de pe pămîntul lucrat pentru ei, oricît de mult puteau. Suprafața arată de un clăcaș în acest județ se ridica, în medie, la 34 și jumătate pogoane, majoritatea fiind cultivate cu grîu și orz⁴³.

În județul Ilfov, legiuirea amintită se aplica integral în 295 din cele 347 de sate existente, adică în proporție de 85%. Claca se plătea în general în bani⁴⁴ și numai într-un mic număr de sate în bani și în lucru. În restul de 52 de sate claca varia între 3⁴⁵ și 12 zile în lucru, unele fiind obligate să dea carul de lemne și ziua de plug, altele numai carul de lemne, iar altele să facă numai cîte un transport de casă. Ziua de plug și carul de lemne se plăteau de regulă în bani. Cît privește dijma, în 295 de sate ea se achita după legiuirea citată, iar în rest se luau: din cereale din zece snopi unul, din porumb 4 banițe de grăunțe de pogon, iar din fîn din cinci căpițe una (în plășile Snagov, Sabar și Oltenița) sau după cum se puteau învoi cu arendașii (în plasa Ciocănești). Și în acest județ rezerva

⁴⁰ V. L., 1 889/1832, I, f. 272–277.

⁴¹ Cu 137 de sate la 1831.

⁴² V. L., 1 889/1832, II, f. 734v – 740.

⁴³ După calculul unui boier județean consultat asupra clăcii, efectuat la 15 august 1832 (ibidem. f. 241–251).

⁴⁴ La 23 mai 1832, oclrmuitorul județului arăta modul cum se plătea claca: „Lăcuiitorii satelor mai nainte vreme, precum își plătea celelalte răspunderi ale stăpînirii, adică dajdia, vinăriciu, dijmăritu și celelalte prin slujbași și slujitori, cu asemenea chip, plătind o frunte dă bani proprietarului pentru clacă, celelalte rămășișuri să scotea întotdeauna cu un slujitor, ajungînd aceasta în cele mai multe sate ca o legiuire” (ibidem, I, f. 676).

⁴⁵ Cîte 3 zile făceau clăcașii din 4 sate, în primele 3 însă cei ce refuzau să lucreze dădeau, în schimb, cîte 2 banițe de grîu și 2 banițe de orz și lucrau cîte o zi de arătură, iar cei din al patrulea sat lucrau cîte 3 zile și tot satul dădea 50 de chile de grîu, 60 de chile de orz și 30 de cere cu fîn, fiind scutit de dijmă.

este aproape inexistentă. Ea se lucra în contul zilei de arătură și se semnalează numai pe 5 moșii ⁴⁶.

În județul Dîmbovița, legiuirea Caragea se aplica integral în 191 din cele 224 de sate existente, deci în proporție de 85 %. Claca se dădea, în general, în bani ⁴⁷, iar prețul zilelor lucrate în folosul proprietății se scădea din banii clăcii, spre nemulțumirea clăcașului, „mai virtos cînd nu ia plată în mină, ci să scade dintr-o datorie socotită dă dînsul neînființată” — după declarația deputatului județului ⁴⁸ —, fapt care arată că țărani contestau însăși legalitatea clăcii. Dijma se lua în 170 de sate după legiuirea menționată, iar în celelalte în mod diferit de la loc la loc : din cereale se lua zeciuală, din porumb cite 4 pînă la 8 banițe de cocoloși de pogon sau cite 44 pînă la 55 de ocale de grăunțe de pogon, iar din fin, după cum se puteau învoi, din 5 sau 6 căpițe una sau în bani, de la 1 pînă la 2 lei de car. Clăcașii din târgurile Potlogi (moșia lui Gr. Brîncoveanu) și Găești (moșie cu mai mulți stăpîni) se achitau de clacă, plug, lemne și dijme după legiuirea de mai sus. Și în acest județ, regimul clăcii era mai ușor pe moșiile moșnenești decît pe cele boierești și mănăstirești : claca se făcea în lucru sau se plătea în bani, de la 3 pînă la 8 zile, cu scutirea pentru clăcași a zilei de plug și a carului de lemne ; dijma se dădea ca și pe moșiile boierilor și mănăstirilor. Rezerva nu este semnalată pe nici o moșie din județ ⁴⁹. Și aici producția cerealieră se rezuma la cea realizată de clăcași pe pămîntul lucrat pentru ei. Pe moșiile întinse, clăcașii mai harnici și cu copii numeroși se străduiau să are cît mai mult, de la 3 pînă la 7 pogoane de familie, poate și mai mult, pentru porumb, afară de arăturile pentru ovăz sau grîu. În cazul cînd țăranul nu ara pentru el, stăpînul rămînea cu moșia nelucrată, deci păgubaș de dijma ⁵⁰.

Pentru județul Vlașca s-a arătat mai sus care era situația clăcii și dijmei în satele (111) de pe malul și din apropierea Dunării. În restul de 81 de sate, clăcașii își îndeplineau obligațiile potrivit legiurii Caragea ⁵¹. La scara județului, această legiuire se aplica în 164 din cele 192 de sate existente, deci în proporție de 85 % ⁵². În ceea ce privește dijma, ea se dădea în toate satele județului după legiuirea pomenită. Regimul clăcii pe moșiile moșnenești din cele trei plăși de la marginea Dunării era mult mai ușor decît cel de pe moșiile boierești și mănăstirești. Clăcașii dădeau drept clacă moșnenilor în cele mai multe locuri cite 3 lei și cite un car de fin sau numai cite 3—4 lei, fiind scutiți de plug și de lemne. În județ nu se semnalează rezerva ⁵³.

⁴⁶ V.L., 1 889/1832, I, f. 701—705.

⁴⁷ Cei mai mulți din clăcașii județului n-aveau pămînt suficient pe moșiile unde locuiau, ci arătura și finul și le făceau pe moșii străine, fiind nevoiți „să plătească drepturile proprietății în două locuri” (vezi raportul ocrmuitorului din 27 februarie 1833, ibidem, 2 751/1832, I, f. 95).

⁴⁸ Din 19 august 1832 (ibidem, 1 889/1832, II, f. 310—311).

⁴⁹ V. L., 1 889/1832, I, f. 482—486 ; III, f. 1400—1 407.

⁵⁰ Raportul deputatului județului din 19 august 1832 (ibidem, II, f. 310—311).

⁵¹ Ibidem, I, f. 81.

⁵² Ea n-a putut fi extinsă pînă la 1831 asupra întregului județ din pricina rezistenței țăranilor sau, după cum se exprimau boierii, „din pricina încăpățînării oamenilor din această țară” (ibidem, II, f. 227).

⁵³ Ibidem, I, f. 83—86.

Pentru județul Teleorman s-a arătat anterior care era situația clăcii și a dijmei pe 21 de moșii de la Dunăre. Analizând situația la scara județului, se constată că în majoritatea satelor legiuirea Caragea n-a putut fi impusă pînă la 1831 ⁵⁴. Din cele 187 de sate existente, numai 77 își îndeplineau obligațiile după această legiuire, care se aplica deci în proporție de 41%. În rest, clăcașii plăteau de casă cîte 19, 17, 15, 13, 12 lei (25 de sate), 10, 8, 7, 6 lei (15 sate), 4 și 3 lei, iar pe 53 de moșii moșnenesti nu exista regimul clăcii, nefiind clăcași pe ele. În tot cuprinsul județului se lua dijma : din semănături zeciuială, din vin din 20 de vedre una, iar din fîn cîte 3 pînă la 7 lei și 20 de parale de coasă (în plasa Marginea). Se luau în sfîrșit, „cu învoire de obicei”, cîte 4 pînă la 6 parale de porc, cîte 2 parale de oaie și cîte 2 parale de stup. În ceea ce privește obligațiile locuitorilor din tîrgurile județului, clăcașii din Mavrodin (moșia baronului Sachelarie) plăteau cîte 12 lei de casă, iar negustorii cîte 4—6 lei pe an ; clăcașii din Rușii de Vede (moșia mănăstirii Sf. Spiridon) cîte 6 lei, negustorii dînd de la una pînă la două ocale de ceară pe an de casă ; în sfîrșit, clăcașii de la Zimnicea (moșia doamnei Ipsilanti) se achitau de îndatoriri după legiuirea Caragea ⁵⁵.

Județul, deși era întins, totuși numai o parte din el era cîmp arabil, iar două părți crîng și pădure. Majoritatea țăranilor locuiau în aceste două părți desus, pe moșii improprii agriculturii, iar partea cîmpului de la vale, care era mai fertilă, se afla mai mult nelocuită din cauză că, fiind de margine, suferise „feluri de răutăți” din partea turcilor ⁵⁶. De aceea, din diferite pricini, ca infertilitatea pămîntului (plin de tufe, mărăcini și buruieni), pămînt insuficient în raport cu numărul mare de clăcași, teren apăsos, lipsă de apă potabilă etc., clăcașii își lăsau casele și familiile pe moșie, unde-și plăteau elaca, și se împrăștiu cu arăturile pe alte moșii roditoare, fiind obișnuiți să-și facă semănăturile pe cîte două sau trei moșii, în speranța că, dacă acestea nu vor rodi pe o moșie, vor da rod pe alta, „răzămîndu-să îndemnuarea lor la lărgimea pămîntului slobod”, adică nefolosit de nimeni, și dînd dijmă din produse ⁵⁷. Stăpînul moșiei, căruia-i rămînea pămîntul nedefrișat și nelucrat de clăcașii săi, îl dădea la țăranii străini, în schimbul dijmei, „fiind îndăstul că i să înfrumusețează moșia” ⁵⁸. Și moșnenii, stăpîni pe moșii infertile, le lăsau nelucrate și se duceau să are și să cosească pe moșii străine, „cunoscînd mai dă folos să să hrănească cu plată și cu dijmă pă alte moșii, decît, slobози, fără nici o dare, pă pămîntul moșilor lor” ⁵⁹.

În aceste condiții, nu putea fi vorba de rezervă în județ. Baza producției de cereale a județului o constituia producția clăcașilor. Unii din ei

⁵⁴ Vezi și raportul oclrmuitorului din 18 iunie 1834 : „... Într-acest județ, pînă la începearea Regulamentului, în cele mai multe sate încă nu începuse a să urma asupra clăcii pravila domnului Caragea” (V.L., 1 926/1833, f. 722).

⁵⁵ Ibidem, 1 889/1832, I, f. 283—288.

⁵⁶ Raportul oclrmuitorului din 28 martie 1832 (V. L., 1 999/1831, I, f. 545).

⁵⁷ Raportul boierilor județeni din 26 august 1832 (ibidem, 1 889/1832, III, f. 1 346—1 348).

⁵⁸ Raportul oclrmuitorului din 23 mai 1832 (ibidem, 1 999/1831, II, f. 642).

⁵⁹ Raportul deputatului județului din 12 septembrie 1832 (ibidem, 1 889/1832, III, f. 1473).

arau pînă la 20 de pogoane de pămînt de cap pentru subzistența caselor lor și pentru comerț. Ei creșteau și un număr însemnat de vite ⁶⁰.

În județul Muscel, legiuirea Caragea se găsea impusă la această dată în 85 din cele 127 de sate existente, deci în proporție de 66,9%. Claca se plătea în satele supuse acestei legiuri cu 14—16 lei de casă pe an. În celelalte 42 de sate, clăcașii plăteau anual cîte 2 pînă la 12 lei, iar într-un sat cîte 60 de parale, în timp ce în altul cîte 30 de parale de familie. Orășenii din Cîmpulung, care foloseau moșia Valea Mare, plăteau cîte 16 parale de casă. Ca dijmă, din cereale se lua zeciuală, din porumb cîte 88 de ocale de grăunțe de pogon, iar pe alocuri cîte 50 de ocale de grăunțe de pogon și cîte o oca de fasole; din fin, în natură, din șapte una pînă la din trei una, sau în bani, cîte 3 lei de car sau cît se puteau învoi. Din cauza lipsei de pămînt arabil și moșnenii din acest județ luau, în general, de la clăcașii lor claca și dijma potrivit legiurii Caragea; numai în unele locuri clăcașii le plăteau de la 2 pînă la 12 lei de casă drept clacă pe an, iar clăcașii din trei sate dădeau cîte o vadră de vin pentru clacă, lemne și plug, plus dijmele. Drept dijmă, moșnenii luau zeciuală din grîne, zeciuală sau cîte 88 de ocale de grăunțe de porumb de pogon, iar din fin una din cinci pînă la una din trei căpițe sau bani, după cum se puteau învoi ⁶¹.

Cele mai multe moșii din regiunea de munte, fiind strîmte, n-aveau pămînt suficient de arătură, fin și izlaz pentru țăranii de pe ele. Aceștia erau nevoiți să are și să gosească pe moșii străine din regiunea de cîmp, contra bani, zile de muncă și dijmă mult mai mare decît zeciuala obișnuită pe moșile pe care locuiau ⁶². În general, cele mai multe moșii erau împărțite deja la clăcași și totuși nu ajungeau să le satisfacă cerințele de pămînt ⁶³. În aceste împrejurări, este ușor de înțeles de ce în județ nu se semnalează rezerva.

În județul Argeș, din cele 156 de sate cercetate din totalul de 219, numai 143 erau supuse legiurii Caragea. Și aici pătrunderea acestei legiuri s-a lovit de rezistența clăcașilor. În restul satelor, clăcașii lucrau cîte 3 pînă la 10 zile de casă pe an. Dijmele se dădeau potrivit legiurii menționate, dijma finului variînd foarte mult de la un loc la altul: de la o căpiță din 7 pînă la o căpiță din 3 sau bani (1 sat), sau muncă (1 sat). Darea găinilor se semnalează în plasa Topolog: de la una pînă la 3 de casă pe an. În județ nu se menționează rezerva ⁶⁴.

În județul Olt, clăcașii își îndeplineau integral obligațiile după legiuirea Caragea numai în 84 din cele 174 de sate existente, adică în proporție de 48%. În aceste sate, în cea mai mare parte arendate, claca, plugul și lemnele se dădeau în bani ⁶⁵. Din restul de 90 de sate, în 30 claca se plătea

⁶⁰ Raportul boierilor județeni din 26 august 1832 (ibidem, f. 1346—1348).

⁶¹ V.L., 1 889/1832, I, f. 302—310.

⁶² Raportul deputatului de județ din 17 august 1832 (ibidem, II, f. 322—323).

⁶³ Raportul ocîrmuitorului din 3 septembrie 1832 (ibidem, III, f. 1 375—1 382).

⁶⁴ V. L., 1 889/1832, I, f. 501—510.

⁶⁵ Din situația statistică a județului se poate urmări evoluția clăcii în bani, care se urcă brusc, o dată cu impunerea legiurii din 1818, la 16 lei pe an de clacăș. Se constată apoi că în primul an de aplicare, această legiuire a putut pătrunde numai în 4 sate, că înainte de 1818 clăcașii au plătit drept clacă mult mai puțin — de la 30 de parale și o găină pînă la 3, 4, 6 și

cu 3 pînă la 12 lei de casă sau se lucrau (în cîteva sate) de la 4 pînă la 12 zile pe an. Ca dijmă, clăcașii dădeau zeciuală din grîne, iar din fîn din cinci căpițe una, plus găinile (de la una pînă la trei de casă pe an). Celelalte sate, în număr de 60, situate pe moșii moșnenești, își îndeplineau îndatoririle după cum se puteau învoi cu moșnenii : cîte doi sau cel mult cîte 3 lei drept clacă de casă pe an și zeciuală din produse⁶⁶. Faptul că moșnenii dădeau clăcașilor pămînt la un preț mai mic constituia o atracție pentru clăcașii de pe moșiile vecine boierești sau mănăstirești de a fugi pe moșiile moșnenești⁶⁷, precum și un îndemn în plus de a rezista la ei acasă exploatării în plină creștere. În județ nu se semnalează rezerva.

În județul Romanati, legiuirea din 1818 fusese impusă pînă la această dată în 125 din cele 175 de sate existente, adică în proporție de 71,4%. Procentul atît de însemnat al satelor supuse acestei legiuri se datorește, desigur, goanei după venit a arendașilor, care țineau în arendă la această dată mai toate moșiile județului⁶⁸. Claca pe moșiile supuse legiurii citate se dădea în lucru, dar mai ales în bani, în general cîte 16 lei de casă pe an, în care intrau cele 12 zile ale clăcii, ziua plugului și carul de lemne. Restul satelor își îndeplineau obligațiile în lucru sau în bani, de la 5 pînă la 10 zile de familie pe an. Dijmele se dădeau și ele potrivit legiurii amintite, în natură, cu excepția cîtorva sate, care dădeau dijma din fîn în bani. Rezerva este aproape inexistentă. Ea se semnalează numai pe trei moșii și este lucrată în contul zilei de plug⁶⁹.

În județul Vilcea, din cele 192 de moșii existente, numai 122 aveau pe ele clăcași, restul fiind moșii moșnenești, fără clăcași. Din cele 122 de moșii cu clăcași, 88 erau supuse integral legiurii Caragea, 4 aveau unele înlesniri (scutire de carul de lemne sau de ziua de plug), iar pe restul moșiilor claca varia între 6 și 12 zile. Cele 12 zile ale clăcii, plugul și lemnele se achitau pe moșiile supuse acestei legiuri în lucru sau în bani sau și în lucru și în bani. Dijmele se dădeau de asemenea după legiuirea menționată, cu excepția dijmei din fîn, care se dădea în cîteva locuri în bani. Pătrunderea legiurii citate a avut loc și în acest județ în perioada de după răscoala din 1821 și pînă la 1829. Înainte de 1818, în majoritatea satelor clăcașii lucrau drept clacă numai cîte 2 pînă la 6 zile de casă pe an⁷⁰.

Clăcașii din orașul Rîmnic își îndeplineau îndatoririle în mod diferit, în funcție de pretențiile stăpînului părții respective de moșie pe care locuiau. Astfel, cei ce ședeau pe moșia schitului Fedeleșoi, avînd locuri numai cît ținea casa și curtea, au plătit înainte de 1818 cîte 60 de parale pe an „cu numire de vatră”, iar de atunci încoace au fost supuși a plăti cîte 6 lei și de la 1830 cîte 15 lei de casă pe an. Clăcașii de pe moșia episcopiei Rîmnicului, situată pe riul Rîmnic în sus, făceau numai cîte 6 zile claca de fami-

7 zile în bani — și că urcarea clăcii în bani a avut loc în perioada de represalii de după răscoala din 1821 și pînă la 1828, această urcare continuînd apoi în timpul războiului, pînă la 1831.

⁶⁶ V.L., 1 889/1832, I, f. 328 — 336.

⁶⁷ Raportul ocîrmuitorului din 19 august 1832 (ibidem, II, f. 313 — 314), precum și al boierilor județeni, consultați asupra clăcii, din 29 august 1832 (ibidem, III, f. 1553).

⁶⁸ Raportul ocîrmuitorului din 16 martie 1833 (ibidem, 2 751/1832, I, f. 69).

⁶⁹ Ibidem, 1 889/1832, I, f. 241 — 244.

⁷⁰ Ibidem, f. 381 — 387.

lie pe an. Cei de pe moșia metocului mănăstirii Coziei au făcut și ei din vechime câte 6 zile clacă, iar de la 1821 încoace au fost supuși să lucreze câte 12 zile și să dea cît 3 lei pentru carul de lemne, iar dijma din produse din zece una. În sfîrșit, clăcașii de pe moșia schitului Cetățuia al mitropoliei au făcut pînă la 1828 clacă de 6 zile de casă pe an, iar de atunci încoace au fost supuși la claca de câte 12 zile, dînd dijmă din porumb din zece una, iar din fîn câte 2 lei de „boghie” sau câte 60 de parale de plastă ⁷¹.

Rezerva, semnalată numai pe 7 moșii din județ, era lucrată în contul zilei de arătură și numai de clăcașii care aveau pluguri. Ea se mai lucra și pe o altă moșie (Călimănești, a mănăstirii Cozia), fără a fi însă arată de clăcași în contul clăcii, ci cu bani dați de proprietar.

În Dolj, legiuirea Caragea se aplica, după cum s-a arătat, în întreg județul, adică pe 215 moșii boieresti și mănăstirești și pe 5 moșii moșnenești, cu excepția restului de 28 de moșii moșnenești, pe care clăcașii lucrau câte 3 pînă la 6 zile, după cum se puteau învoi cu moșnenii, iar dijmele le dădeau după legiuirea citată, fiind scutiți de lemne și de plug, precum și de darea găinilor. Pe moșile supuse legiuirii menționate, cele 12 zile ale clăcii se prestau, în general, în lucru sau se plăteau cu câte un leu de zi (161 de sate) sau mai puțin, adică 30 de parale ziua (12 sate). Frecvente erau și cazurile cînd clăcașii lucrau numai o parte din zile, iar rămășița o plăteau cu un leu ziua. Claca exclusiv în lucru se semnalează numai în 19 sate.

Ziua de arătură o făceau cu plugul și cu boii pe rezervă clăcașii din 48 de sate, de regulă întovărășiți câte 5 la un plug, iar cei fără plug și fără vite o plăteau pe cele mai multe moșii cu câte un leu, sau lucrau pentru ea câte o zi cu mîinile, 14 sate fiind scutite de această obligație. În 53 de sate clăcașii se achitau de ea în arătură sau în bani, în general câte un leu de casă (31 de sate), pe alocuri luîndu-se însă și câte 4—5 lei de la un plug. În 44 de sate ea se lua exclusiv în bani, câte un leu de casă, iar în 12 sate clăcașii se achitau de ea în porumb, toamna, câte 2 tîrne (coșuri) de câte 20 de ocale. Carul de lemne se lua în natură sau în bani, câte 3 lei de casă. Pe unele moșii, clăcașii se achitau de această obligație în lucru, câte 3 zile cu mîinile pe an pentru fiecare car.

În ceea ce privește dijmele: din grîne și porumb se dădea zeciuială; din fîn, după învoială: fîn (din zece plaste una) sau bani (cîte 5—20 de lei de familie); din vii din 20 de vedre de vin una sau bani, după cum se puteau învoi. Darea găinilor era generală: cite una pînă la trei de casă pe an, în natură sau în bani (cîte un leu de găină).

Doljul era județul celei mai frecvente rezerve din țară. Dacă pe cele 28 de moșii de la Dunăre clăcașii nu lucrau, după cum s-a arătat, pămîntul pentru stăpîni și arendași, în schimb plugurile lor erau solicitate pe o scară relativ largă în restul județului, și anume pe circa 48 de moșii din cele 248 existente, adică în proporție de 19,35%. Pe toate aceste moșii, clăcașii arau rezerva numai în contul zilei de plug, la un plug întovărășindu-se, după cum s-a arătat, câte 5 clăcași cu vitele lor ⁷². În aceste condiții, și suprafața de pămînt pe care o lucrau ca rezervă era redusă.

⁷¹ V.L., 1 889/1832, I, f. 286—287.

⁷² Ibidem, f. 593—613.

Dezvoltarea rezervei era împiedicată, între altele, și de faptul că și țăranii din acest județ se bucurau „de veacuri” de libertatea de a face cît de multă arătură voiau și de a cîsi la discreție pentru vitele lor și pentru negoț. Unii din ei aveau — afară de locurile de arătură și de livezile de fin, cîte doreau să le facă în siliștea satelor — și conace pe moșie, cu arii, coșare, ogrăzi de arătură și branșiți oprite. Stăpînul le lua dijma numai din aceste ogrăzi, iar celelalte se aflau sub stăpînirea efectivă a țăranilor, ca și cum „ar fi avut moșie pîrintească”. Și vitele lor erau tot timpul slobode pe întreaga moșie ⁷³. În județ se resimțea însă lipsa de finețe ⁷⁴.

În județul Gorj, legiuirea Caragea se aplica pe 122 de moșii boierești și mănăstirești (cu excepția părților moșnenești, pe care regimul clăcii era mai ușor) din cele 247 de moșii existente. În rest, pe 3 moșii claca varia între 6 și 12 zile, pe 2 ea era de 4 zile plus zlotul de vatră, iar 120 erau moșii moșnenești, fără clăcași. Claca se făcea din vechime în lucru cu miinile, iar nu cu vitele și cu carul. Dijmele se dădeau după legiuirea menționată ⁷⁵. În acest județ, pămîntul era „născător de crînguri și păduri”, deci în cea mai mare parte impropriu agriculturii. Pe unele moșii, cu pămînt arabil puțin, dar cu clăcași mulți, aceștia erau nevoiți să meargă și să are pentru porumb pe moșii străine ⁷⁶. Țăranul din acest județ nu era obișnuit să cultive cereale. El nu dispunea nici de numărul de vite de muncă necesar la un plug. Pentru a-și face arătura trebuincioasă pentru hrana lor, se întovărășeau cîte 4 pînă la 8 familii ca să formeze un plug de 8 pînă la 10 boi ⁷⁷. Unii clăcași nici nu lucrau pămîntul primit, lăsînd pe stăpîn păgubit de dijmă și de posibilitatea de a da acel pămînt altora cu plată ⁷⁸ — dovadă că stăpînii de moșii nu cultivau rezerva. De altfel, cele mai bune pămînturi de pe moșiile boierești și mănăstirești erau locuri de finețe ⁷⁹. Principala ramură economică era, prin urmare, în acest județ creșterea vitelor.

În județul Mehedinți, legiuirea Caragea se găsea impusă în 201 din cele 341 de sate existente, deci în proporție de 58,9%. Claca se dădea mai ales în bani, pe alocuri în lucru sau în bani, sau și în lucru și în bani. Plugul și lemnele se dădeau de asemenea în bani și numai pe cîteva moșii în natură. Și darea păsărilor se împlinea pe alocurea în bani, cîte un leu, denumit „leu găinii” ⁸⁰. În cele 140 de sate, nesupuse legiurii citate, claca lua diferite forme. În unele, clăcașii lucrau cu toții pînă ce terminau lucrul la boier, ajungîndu-se ca un singur clăcaș să lucreze pînă la 30

⁷³ Raportul boierilor județeni, consultați asupra clăcii, din 20 august 1832 (ibidem, III, f. 1340—1341).

⁷⁴ Raportul deputatului județului din 25 august 1832 (ibidem, f. 1351—1352).

⁷⁵ V.L., 1 889/1832, I, f. 430—436; 1 889/1832, II, f. 345—353.

⁷⁶ Raportul ocirmuitorului din 20 august 1832 (ibidem, f. 345—353).

⁷⁷ Raportul boierilor județeni din 20 august 1832 (ibidem, f. 354—355).

⁷⁸ Raportul citat al ocirmuitorului.

⁷⁹ Raportul citat al boierilor.

⁸⁰ În acest județ, legiuirea Caragea a fost impusă asupra unui mare număr de sate pînă la 1821, claca ridicîndu-se de la nimic, sau de la zlotul de vatră, sau de la 3 zile lucru (sau bani) și zlotul de vatră, sau de la 6 zile lucru și zlotul de vatră de-a dreptul la 12 zile, plus ziua de plug și carul de lemne. Faptul a constituit un puternic imbold pentru răscoala din 1821. Într-o serie întreagă de sate, ea a continuat să se impună în anii represaliilor, pînă la 1829.

zile pe an; în altele lucrau o săptămână la boier și 2 săptămîni la ei acasă; în sfîrșit, pe moșiile cu părți lucrau toți de-a valma, cîte zile puteau face, oricînd îi chemau stăpînii devălmași. Obişnuit însă lucrau de la 6 pînă la 12 zile pe an sau le plăteau cu cîte un leu ziua. Drept dijmă, se dădea din cereale și porumb zeciuală, iar dijma finului o plăteau în bani. Regimul clăcii era și în acest județ mai ușor pe moșiile moșnenești: pe unele se dădea numai zeciuală din produse, fără clacă; în general însă clăcașii lucrau cîte 3—12 zile, dînd zeciuală din produse. Pe cîteva moșii moșnenești clăcașii cu pluguri arau anual cîte o zi pe rezerva moșnenilor.

În orașul Cernet, clăcașii plăteau numai zlotul de vatră, iar tîrgoveții cu prăvălii cîte 4 lei de prăvălia mare și cîte 2 lei de cea mică, casele boierilor și ale privilegiaților fiind scutite de orice dare. La Severin, unde ulterior se va ridica orașul, clăcașii lucrau cîte 6 zile și dădeau zeciuală din produse.

Rezerva este semnalată pe 42 din totalul de 341 de moșii din județ, deci în proporție de 12,3%. Clăcașii o arau în contul zilei de plug, cu toate plugurile ce se alcătuiau pe moșia respectivă⁸¹.

Considerații generale. Din cercetarea obligațiilor clăcașilor din Țara Romînească față de stăpînii de moșii în ajunul aplicării Regulamentului organic se desprind o serie de considerații asupra rentei feudale, în special, și a economiei agrare din această perioadă, în general.

La scara țării, legiuirea Caragea se găsea aplicată în anul 1831 integral în circa 2 144 din cele 3 556 de sate existente la această dată, deci în proporție de circa 60%. Cît privește cele 1 416 sate nesupuse acestei legiuri⁸², în unele din ele continua regimul clăcii de 12 zile stabilit de *Pravîlniceasca condică* (1780), în cele mai multe însă nu se aplica nici această legiuire și nici urbariile clăcii de 12 zile, legiferate cu începere de la 1744, ci clăcașii își îndeplineau obligațiile după diferite învoieli, mai ușoare pentru ei. Aceasta este o grăitoare dovadă a rezistenței îndîrjite opuse de țărani timp de aproape un veac exploatării în continuă creștere.

În ceea ce privește renta, aceasta lua forme diferite după loc, după interesele stăpînilor și arendașilor, după gradul de exploatare și după cel de rezistență al țărănimii exploatare.

Analizînd, după Marx, evoluția rentei, Lenin arată că forma inițială a dependenței economice a țăranului față de stăpînul moșiei este, în modurile de producție precapitaliste, renta în muncă adică claca, apoi renta în produse sau renta în natură și, în sfîrșit renta în bani⁸³.

Din situațiile statistice studiate în cercetarea de față, rezultă că în Țara Romînească renta nu îmbrăca la sfîrșitul celui de-al treilea deceniu al secolului al XIX-lea exclusiv forma uneia din aceste trei categorii de rentă precapitalistă, ci în ea se împleteau, într-o măsură mai mare sau mai mică, elemente din toate cele trei feluri de rentă stabilite de clasiicii marxism-leninismului. Veniturile stăpînului și arendașilor proveneau

⁸¹ V.L., 1 889/1832, I, f. 532—543.

⁸² În numărul lor intră mai toate satele moșnenești cu clăcași, precum și toate satele moșnenilor fără clăcași.

⁸³ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 13, București, Edit. politică, 1963, p. 301.

din clacă și din dijmă, deci și din munca, și din banii, și din produsele clăcașilor, luate în același timp la un loc.

Venitul realizat din dijme constituia principalul venit al proprietății în această perioadă. Prin urmare, forma predominantă a rentei în acest timp este renta în produse sau renta în natură. Aceasta se explică prin faptul că pământul era lucrat în cea mai mare parte de clăcași pentru ei, iar nu de stăpîni și arendași, cu forța de muncă clăcașă. Pe alocuri, dijma din produse era convertită în bani. Fenomenul se referă mai ales la dijma din fin și el denotă că acest produs era căutat nu atît de stăpîni și arendași, cît de clăcași pentru hrana vitelor lor.

Pe toate moșiile de pe Dunăre și din apropierea ei, precum și pe cele mai multe moșii din regiunea cîmpiei, ca și într-un însemnat număr de moșii din regiunea de deal și de munte, cele 12 zile ale clăcii nu se făceau în această perioadă în muncă, ci se dădeau în bani. Prin urmare, elementele rentei în bani ocupă în renta feudală din Țara Romînească din perioada analizată un loc dominant în raport cu elementele rentei în muncă. Convertirea clăcii în bani la o scară atît de largă constituie o manifestare evidentă a înaltului grad de descompunere a feudalismului și un pas important pentru trecerea la relațiile capitaliste în această țară. „Pretutindeni — arată Engels — unde un raport personal era înlocuit printr-unul bănesc, unde o prestație în bani înlocuia o prestație în natură, acolo un raport burghez înlocuia unul feudal”⁸⁴.

Claca în muncă se făcea, în general, pe rezerva feudală. Rezerva nu era însă destinată în această perioadă exclusiv producției cerealiere. Mai frecvent pe ea se făcea fin. De obicei, rezerva se specula de stăpîn sau de arendaș, dîndu-se în arendă pe bani țăranilor de pe alte moșii din același județ sau din alte județe, pentru arătură sau pășune, sau țăranilor de pe propria moșie sau de pe moșiile vecine, în schimbul dijmei din produse. Pe un mare număr de moșii rezerva o constituiau viile. Obiceiul era ca zilele clăcii să le lucreze țărani numai cu mîinile, iar cele lucrate cu carul cu boi, la plug sau la altă muncă să fie socotite o zi drept două zile cu mîinile⁸⁵. În aceste condiții, proporțiile rezervei erau infime. Abia în 1818 se pune baza dezvoltării rezervei arabile, prin adăugirea și legiferarea zilei de plug ca obligație de muncă destinată exclusiv cultivării pămîntului pentru stăpîn sau arendaș.

Rezistența dirză a țăranimii la noua obligație, lipsa plugurilor și a vitelor de muncă necesare clăcașului pentru a putea fi obligat să are singur o zi pe an pentru boier, dar mai ales libertatea țăranilor de a ara pentru ei oricît pămînt voiau pe moșia unde locuiau sau de a se deplasa și a-și face arăturile pe moșii străine constituiau tot atîtea piedici în dezvoltarea rezervei în această perioadă. Rezerva se reducea, în general, acolo unde se lucra, la o suprafață de cel mult cîteva zeci de pogoane, iar frecvența ei era destul de sporadică. În anul 1831 lucrau rezerva în contul

⁸⁴ F. Engels, *Decăderea feudalismului și ridicarea burgheziei*, București, Edit. P.C.R., 1915, p. 8.

⁸⁵ Arh. st. Buc., ms. 876, p. 349—453; ms. 1 119, f. 37^v—38.

zilei de plug clăcașii din numai circa 156 din cele 3 556 de sate existente la acea dată, deci în proporție de circa 4,35 % ⁸⁶.

Din constatările de mai sus rezultă că participarea producției cerealiere a rezervei feudale din Țara Românească la volumul schimburilor pe piață era foarte redusă în această vreme. Produsele lansate pe piață de stăpîni și arendași proveneau în cea mai mare parte din dijmele luate de la clăcași, iar pe alocuri și din cerealele luate de la aceștia în contul clăcii. Desigur, și producția obținută de moșneni pe pămînturile lor sau pe moșii străine își avea partea sa mai mare sau mai mică la aprovizionarea pieței cu cereale-marfă.

Dar baza producției cerealiere a țării la această epocă o constituia, în primul rînd, producția țărănească, produsă pe pămîntul lucrat de clăcași pentru ei mai ales în regiunile de cîmpie. După aprecierea unui boier județean din Ialomița, cunoscător al realității agrare din partea locului, țărani cultivau în județele de cîmp suprafețe întinse de pămînt, ajungînd, în medie, pînă la 34 și jumătate pogoane de cap. Din aceste pogoane, cel mai mare număr (12) le cultivau cu grîu de toamnă, iar celelalte cu orz (10 pogoane și jumătate), cu ovăz (2 pogoane), cu porumb sau, pe alocuri, cu mei (5 pogoane), cu fasole și linte (2 pogoane), cu in și cînepă (2 pogoane) și, în sfîrșit, cu pepeni (1 pogon) ⁸⁷.

Suprafața mare de pămînt cultivată de clăcaș la cîmpie presupune însă și muncă salariată în gospodăria lui. Căci, oricît de mulți copii apti de muncă ar fi avut, clăcașul nu-și putea lucra numai cu ei o suprafață de pămînt de dimensiunile celei menționate mai sus. Ne aflăm deci în perioada în care s-a ajuns și în Țara Românească la posibilitatea ca, în condițiile rentei în produse, clăcașul, adică producătorul direct, „să dobîndească mijloacele de a exploata nemijlocit el însuși, la rîndul lui, munca altuia” ⁸⁸. Fenomenul arată gradul înaintat de diferențiere a țărănimii și de trecere la relațiile capitaliste.

Firește, producția obținută de clăcaș de pe asemenea suprafețe întinse nu era consumată toată în gospodăria lui sau în obligațiile către proprietate, ci o parte a ei lua calea pieței. Putem vorbi deci pentru această perioadă de un proces de adaptare, nu însă a moșiei (rezervei) boierești, aproape inexistente, în tot cazul redusă ca proporție și sporadică ca frecvență, ci a gospodăriei țărănești la producția de mărfuri, de un proces de transformare a acestei gospodării țărănești într-o gospodărie producătoare de cereale și pentru piață. Acest proces era însă frînat în dezvoltarea lui de relațiile feudale, predominante la această epocă în economia agrară a țării bazată pe clacă.

De aceea, în această perioadă, creșterea vitelor pentru muncă, pentru întreținerea casei și pentru negoț era principala ramură de producție a economiei țărănești. Creșterea vitelor era favorizată de libertatea

⁸⁶ Desigur că țărani vor fi lucrat pămînt pentru stăpîni sau arendași și în contul celor 12 zile ale clăcii sau contra plată, dar situațiile statistice studiate nu semnalează asemenea cazuri.

⁸⁷ Raportul serdarului N. Giurescu din 15 august 1832 (V.L., 1889/1832, II, f. 241—245).

⁸⁸ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, ed. a 2-a, București, Edit. politică, 1963, p. 163.

clăcașilor de a folosi la discreție izlazarile moșiilor pentru orice număr de animale. În regiunea de câmp, clăcașii creșteau un număr mare de vite cornute, oi și capre, ajungând în unele locuri și pînă la 50 de vite mari de cap⁸⁹. Producția animală avea deci o netă preponderență asupra producției cerealiere a țării⁹⁰.

A lipsi pe clăcaș de libertatea de a folosi la discreție moșia pe care o locuia, precum și de libertatea de a se deplasa în același scop pe moșii străine, a-i repartiza deci prin măsurătoare o anumită suprafață de pămînt și a-l lega de acesta, pentru a putea fi forțat să cultive restul moșiei pentru proprietar, toate acestea constituiau la această dată pentru stăpînii de moșii condiția de bază pentru crearea, respectiv dezvoltarea rezervei în Țara Românească, în dauna gospodăriei țărănești. Măsurile pentru realizarea acestei condiții vor fi legiferate de boieri în Regulamentul organic. Acesta deschide o nouă perioadă în evoluția economiei agrare a țării, care necesită însă noi cercetări.

---

⁸⁹ Raportul citat al serdarului N. Giurescu.

⁹⁰ În 1831 s-au exportat animale și produse animale în valoare de 19 324 700 de lei față de numai 350 496 de lei valoarea cerealelor exportate (vezi Raportul lui B. Știrbei, în „Conv. lit.”, XXIII, 1889, p. 161—162).

UN VEAC DE LA ÎNFIINȚAREA INTERNAȚIONALEI I (28 SEPTEMBRIE 1864)

DE

AL. VIANU

„Așa-numitele revoluții de la 1848 — spunea K. Marx la 14 aprilie, 1856, cu prilejul aniversării gazetei „The People's Paper” — n-au fost decât niște episoade neînsemnate, mici spărturi și crăpături în scoarța uscată a societății europene. Cu toate acestea ele au dezvăluit o prăpastie. Sub o suprafață aparent solidă, ele au dat în vileag existența unor oceane de materie lichidă, cărora nu le lipsea decât forța de expansiune pentru a sfărâma întregi continente de stîncă tare. Ele au proclamat zgomotos și confuz emanciparea proletariatului, adică secretul secolului al XIX-lea și al revoluției acestui secol ... Aburul, electricitatea, mașina de tors au fost în felul lor revoluționari cu mult mai periculoși decât cetățenii Barbès, Raspail și Blanqui ...”¹. Cuvintele de mai sus sintetizau cu uriașă capacitate de analiză masa evenimentelor social-economice care aveau loc în țările înaintate ale lumii, după înfringerea din iunie a proletariatului francez, prezentînd în perspectivă istorică rolul proletariatului.

Economia capitalistă înregistra pe atunci un salt uriaș, iar burghezia o creștere amețitoare a averii și a puterii. Erau ani de considerabil avînt economic.

În trecut industria grea se dezvoltase lent, comparativ cu ritmul rapid al industriei ușoare; acum ea va fi aceea care va împinge odrasla cea mai în vîrstă a capitalismului pe planul al doilea, preluînd înțietatea. Producția mondială de cărbune a crescut de la 83 de milioane de tone în anul 1850 la 141 de milioane în 1860, iar producția de minereu de fier de la 4,28 milioane la 7,3 milioane tone. În siderurgie, prin aplicarea noului procedeu Bessemer, se realiza direct transformarea fontei topite în oțel.

---

¹ K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. a 2-a, vol. I, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 366.

Măsura reală a progresului tehnic, a avântului economic era mai vădită prin prisma saltului realizat în domeniul transporturilor, care au folosit din plin perfecționarea tehnicii și, la rândul lor, au împins înainte tehnica prin cerințele pe care le ridicau. În transportul maritim, mașina cu aburi a găsit o largă utilizare. Reprezentînd în anul 1860 doar 31,5% din numărul vaselor, vapoarele, o dată cu scăderea prețului de cărbune și metal, cu îmbunătățirea randamentului cazanelor și elicei cu trei palete, depășeau volumul de mărfuri și pasageri transportat de veliere, impunînd totodată apariția marilor companii de navigație. În ceea ce privește transportul feroviar, o dată cu extinderea rețelei de cale ferată de la 38 000 km la 109,500 km în cursul deceniului 1850—1860, se cuvine să menționăm că expresul Great Western ajunsese să „zboare” de la Londra la Bristol în medie cu 60 km pe oră. Sensul real al transformărilor în acest domeniu nu-l dădeau însă nici kilometrii, nici chiar vitezele, ci circulația mărfurilor și pasagerilor. În 1860, cei 413 milioane de călători și cele 223 de milioane de tone de mărfuri confirmau nașterea traficului internațional.

Dezvoltarea capitalismului a avut loc în mod inegal, dar aburul, electricitatea, mașinile, calea ferată și locomotiva se extindeau neconținut, gonind din urmă tot ce mai rămăsese din vechea societate, aflată pe cale de dispariție.

Terminarea procesului formării pieții mondiale a capitalismului se va produce de acum înainte în ritmul amănunțit al goanei după viteză. Și în slăvita epocă a „libertății concurenței”, legea concurenței capitaliste, „*homo homini lupus*”, avea să acționeze neînduplecat de acum încolo, pe întregul glob pămîntesc.

Saltul uriaș al economiei capitaliste a fost însoțit de creșterea și concentrarea clasei muncitoare, de agravarea continuă a inegalității sociale și a antagonismului dintre clase. Specificul, particularitățile dezvoltării capitalismului într-o țară sau alta au conturat deosebirile cu privire la componența, situația materială și juridică a proletariatului, precum și nivelul și formele luptei sale de clasă.

Criza economică mondială din anul 1857, care a rupt brutal șirul anilor de prosperitate capitalistă, a dus la noi bătălii ale proletariatului împotriva capitalului, a trezit clasa muncitoare din punct de vedere politic, a înviorat mișcările burghezo-democratice, a intensificat lupta de eliberare națională a popoarelor asuprite.

K. Marx, observator atent al schimbărilor produse în atmosfera social-politică a vremii, scria lui F. Engels la 13 februarie 1863 : „Un lucru este limpede : în Europa s-a deschis din nou, mai mult sau mai puțin larg, ușa revoluțiilor. Și situația generală este bună”².

În aceste noi condiții, de avînt revoluționar, a apărut Asociația Internațională a Muncitorilor³, primul partid proletar marxist. Expe-

² K. Marx și F. Engels, *Сочинения*, vol. XXIII, Москва, 1930, p. 2.

³ Această denumire a fost fixată în cea de-a doua ședință din 11 octombrie 1864 a Comitetului provizoriu (ales la mitingul de la Saint Martin's Hall din 28 septembrie 1864). După înființarea Internaționalei a II-a, în 1889, *Asociația Internațională a Muncitorilor* a fost denumită în mod curent Internaționala I.

riența revoluțiilor de la 1848—1849, la care Marx și Engels au luat parte direct și activ, a confirmat că una din cele mai importante cerințe pentru victoria clasei muncitoare este existența unui partid proletar independent, bazat pe teoria comunismului științific. Creînd Internaționala I în septembrie 1864, Marx și Engels și-au propus să unească mișcările muncitorești din diferite țări, mișcări dominate de curente sectare mic-burgheze (trade-unionismul, proudhonismul, blanquismul, lassalleanismul etc.), pe făgașul unic al luptei proletare revoluționare, să pregătească astfel apariția partidelor proletare în fiecare țară. Din acest punct de vedere, istoria Internaționala I este istoria luptei neîntrerupte duse de Marx și Engels pentru a nimici din punct de vedere ideologic grupările mic-burgheze din mișcarea muncitorească.

Consiliul general⁴ al noii asociații era alcătuit din elemente foarte pestrițe. Precumpăneau grupările mic-burgheze. Alături de K. Marx se aflau lideri ai trade-unionurilor engleze, conducători ai emigrației proletare și mic-burgheze germane, franceze, italiene și poloneze aflați la Londra, reprezentanți ai mișcării radical-burgheze engleze, cooperatori burghezi, militanți ai societăților burgheze filantropice și culturale etc. Lupta pentru afirmarea caracterului de clasă al Internaționala I a început din momentul înființării ei. K. Marx s-a străduit să întărească în primul rând nucleul proletar din Consiliul general. El a reușit să determine cooptarea unor vechi membri ai Ligii Comuniștilor și a unor militanți revoluționari din mișcarea cartistă : F. Lessner, G. Lochner, G. Eccarius, K. Phänder, E. Dupont, E. Jones, H. Jung etc. Și, cu toate că în jurul lui K. Marx se va forma, treptat, un puternic nucleu proletar revoluționar, care va conduce în fapt Internaționala, componența Consiliului general (numărul membrilor consiliului a variat între 30 și 50 de persoane) va păstra de-a lungul anilor caracterul eterogen, reflectînd de ajuns de fidel nivelul ideologic al mișcării muncitorești din acea vreme, curente principale ce aveau influență în rîndurile asociațiilor muncitorești. Într-o scrisoare către C. Cafiero din vara anului 1871, Engels îi expunea, printre altele, și dificultățile întîmpinate din cauza componenței organului conducător al Internaționala I : „În cadrul Consiliului general se află : comuniști, proudhoniști, oweniști, cartiști, bakuniști etc... Cea mai mare greutate constă în a-i uni pe toți și a face astfel ca divergențele de opinii să nu încalce unitatea și stabilitatea Internaționala I”⁵. Marx, căruia i-a revenit ani de-a rîndul întreaga conducere a Internaționala I, a reușit să apere unitatea ei, respectînd consecvent principiul că, în marea varietate de condiții în care activau secțiile națio-

⁴ Comitetul provizoriu, ales ca organ central de conducere a Internaționala I la adunarea din 28 septembrie 1864, a căpătat denumirea de Consiliu general la sfîrșitul anului 1866, după Congresul de la Geneva. Pentru a înlesni lectura, folosim în articolul de față numai denumirea de Consiliu general.

⁵ F. Engels și C. Cafiero, 28 iulie 1871, în „Вопросы Истории КПСС”, 1959, nr. 6, p. 173. Engels n-a participat la crearea Internaționala I ; el locuia la Manchester, consacrîndu-și cea mai mare parte din timp „blestematului comerț”, ca să-l poată sprijini materialmente pe Marx să-și ducă la capăt opera teoretică. Marx l-a informat însă sistematic despre lupta pe care o ducea în Consiliul general, despre acțiunile întreprinse de Internațională, cerîndu-i sfaturi în cele mai diferite chestiuni. Cînd Engels, în toamna anului 1870 s-a mutat la Londra, el a preluat în bună parte munca lui Marx în cadrul Consiliului general.

nale ale Internaționalei, coeziunea mișcării muncitorești trebuie concepută în lumina necesităților istorice de a asigura, ținând seama de această varietate, unitatea în problemele de interes comun în problemele fundamentale ale dezvoltării sociale. Friedrich Lessner, militant al mișcării muncitorești, tovarăș de luptă al lui Marx și Engels în Liga comuniștilor și apoi în Asociația Internațională a Muncitorilor, subliniază în amintirile sale : „Ca toți oamenii cu adevărat mari, Marx era complet lipsit de îngimfare și aprecia orice strădanie cinstită, orice părere care era bazată pe o gândire independentă ... El era întotdeauna dornic să afle părerea și a celui mai simplu muncitor despre mișcarea muncitorească”⁶. Unitatea nu excludea păreri diferite într-o problemă sau alta a vieții politice interne sau internaționale, precum și respectul și stima tovarășească reciprocă între cei care dezbăteau problemele mișcării muncitorești, indiferent de faptul că unii din interlocutori erau titani ca Marx sau Engels, iar ceilalți muncitori modești ce de-abia păseau pe calea luptei politice. Atunci când faima faptelor Internaționalei s-a răspândit în întreaga lume și rolul lui K. Marx a devenit cunoscut, când primea numeroase mesaje din diferite țări în care se vorbea de meritele sale, el nu a permis să fie publicate : „Din cauza aversiunii mele — spunea Marx — față de orice cult al personalității..., nu răspundeam niciodată la aceste mesaje, doar rareori cu câte o dojană. Engels și cu mine am intrat prima oară în Asociația secretă a comuniștilor punând condiția ca din statut să fie înlăturat tot ce ar contribui la ploconirea superstițioasă în fața somităților”.

Activitatea lui Marx și Engels pentru organizarea și conducerea Internaționalei a constituit cea mai importantă etapă în lupta fondatorilor marxismului pentru crearea partidului proletar, pentru răspândirea mărețelor idei ale comunismului științific.

Proiectele de program și statut⁷ ale noii asociații — redactate de maiorul L. Wolf, burghez liberal, mazzinist, demascat în 1871 ca agent al poliției bonapartistе, Le Lubez, emigrant francez, care se învîrtea în cercurile burgheze republicane, exclus de Congresul de la Geneva (1866) din rîndurile Internaționalei pentru intrigi și cleветiri, și John Weston, owenist, sincer legat de muncitori, dar care nu cunoștea nici un alt principiu al mișcării muncitorești decît fraza răsuflată despre „adevăr și dreptate” — cîmpindeau aproape integral statutul societăților frățești ale muncitorilor italieni, o asociație de ajutor reciproc în spirit burghez, conspirativă și strict centralizată, și un amalgam de fraze cu cele mai nebuloase fărîmituri de socialism francez, desperant de confuze.

⁶ *Amintiri despre Karl Marx*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 208.

⁷ Pentru redactarea documentelor programatice ale Asociației Internaționale a Muncitorilor a fost ales un subcomitet din care făcea parte și K. Marx. Fiind bolnav, el n-a participat la redactarea primei versiuni a programului și statutului. Subcomitetul a continuat să se adune și după terminarea misiunii, transformîndu-se în organul executiv al Consiliului general și, din vara anului 1865, a fost denumit Comitetul permanent (*Standing Committee*). Componenta lui s-a schimbat în cursul anilor. Comitetul permanent a fost condus de către K. Marx.

Marx și-a dat seama că materialele acestea nu puteau servi la ceva și, hotărât „să nu păstreze nici un rînd din tot ce se scrisese”⁸, a elaborat între 21 și 27 octombrie 1864 programul Internaționalei, cunoscut sub numele de *Manifestul constitutiv al Asociației Internaționale a Muncitorilor* și *Statutul provizoriu*⁹, definitivat aproape în aceeași formă în anul 1871, ca *Statutul general al Asociației Internaționale a Muncitorilor*¹⁰.

Manifestul constitutiv — o retrospectivă a faptelor și acțiunilor clasei muncitoare de la anul 1848 și pînă la 1864, o sinteză a experienței istorice acumulate în această perioadă, arată proletariatului calea în lupta pentru interesele sale de clasă, demonstrînd magistral că interesele muncitorimii și ale burgheziei sînt de neconciliat.

Statutul provizoriu expunea în formulări scurte și pregnante țelul și sarcinile care stăteau în fața Internaționalei, precum și principiile ei organizatorice. El începe cu celebra teză programatică: „Eliberarea clasei muncitoare trebuie să fie opera clasei muncitoare însăși”. „... Lupta pentru eliberarea clasei muncitoare nu este o luptă pentru privilegiile de clasă și monopoluri, ci... pentru desființarea oricărei dominații de clasă... Eliberarea economică a clasei muncitoare este, prin urmare, țelul măreț căruia trebuie să-i fie subordonată, ca mijloc, orice mișcare politică... Toate încercările făcute pînă acum pentru atingerea acestui țel au dat greș din cauza slabei solidarității din diferitele ramuri de activitate din fiecare țară... Cucerirea puterii politice a devenit prima datorie a clasei muncitoare... Proletari din toate țările uniți-vă!”. Țeluri, principii valabile și astăzi, ce stau la baza partidelor marxist-leniniste de pretutindeni.

K. Marx a conceput construcția organizatorică a partidului proletar internațional după principiul centralismului democratic. Organul suprem al Internaționalei era congresul. Între congrese, întreaga activitate era condusă de Consiliul general, ales de congres și alcătuit din reprezentanții muncitorilor din diferite țări. Secțiile locale formau organizațiile de bază. Toate secțiile locale de pe teritoriul unei țări erau reunite sub conducerea unui comitet sau consiliu central național. Asociațiile muncitorești care aveau la Asociația Internațională a Muncitorilor își păstrau neatinsă organizația lor existentă, avînd aceleași drepturi și datorii ca oricare alt membru. Toate organele de conducere centrale și locale erau alese și trebuiau să dea socoteala de activitatea lor în fața celor care i-au ales. Aceste principii profund democratice au intrat mai tîrziu în construcția organizatorică a partidelor marxiste de pretutindeni.

Atunci cînd bakuniștii — la Congresul de la Haga (1872) — s-au ridicat împotriva „autoritarismului”, cerînd desființarea Consiliului general, transformarea lui „într-un centru de corespondență și statistică”, Marx, susținut de cea mai mare parte din delegați, a demonstrat necesitatea unui organ conducător, mandatat cu anumite puteri: „Chiar dacă am acorda Consiliului general drepturile unui prințisor negru sau ale țarului

⁸ K. Marx și F. Engels, *Ausgewählte Briefe*, Berlin, 1953, p. 177.

⁹ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 16, București, Edit. politică, 1963, p. 5—18.

¹⁰ *Ibidem*, vol. 17, București, Edit. politică, 1963, p. 466—469.

Rusiei, puterea lui ar rămâne iluzorie dacă ar înceta să fie exponentul majorității Asociației Internaționale a Muncitorilor; Consiliul general nu are armată, nu are buget, el nu reprezintă decît o forță morală și va rămîne întotdeauna neputincios, dacă nu se va sprijini pe aprobarea întregii asociații”¹¹. Astfel, într-o formă simplă, Marx a expus unul din principiile fundamentale ale centralismului democratic — încrederea masei în conducătorii aleși de ei și aprobarea de către aceste mase a acțiunilor duse.

Centralismul democratic, baza structurii organizatorice a Internaționalei, a facilitat triumful marxismului în mișcarea muncitorească, a permis izolarea curentelor sectare într-un interval de timp relativ scurt.

Manifestul constitutiv și Statutul provizoriu scrise de K. Marx, adoptate în ședința plenară a Consiliului general din 1 noiembrie 1864, au îndrumat dezvoltarea Internaționalei pe calea principiilor ideologice și organizatorice ale proletariatului revoluționar.

Analiza dezvoltării impetuoase a economiei capitaliste din deceniul 1850—1860 arătase că, independent de curentele sectare ce dominau în mișcarea muncitorească, luptele împotriva capitalului îi vor duce pe muncitorii din marile întreprinderi la început pe calea organizării, iar apoi pe calea socialismului. Din aceste considerente, Marx, evitînd disensiunile, în instrucțiunile pentru delegații Consiliului general la Congresul de la Geneva¹² a formulat numai acele probleme care orientau mișcarea spontană a clasei muncitoare pe linia organizării ei în lupta împotriva capitalului, ajutînd-o să înțeleagă și să devină conștientă, pe baza propriei sale experiențe, aspre și amare, de interesele ei permanente de clasă, de sarcinile generale istorice ale proletariatului și de căile lor de îndeplinire. „Unul din marile țeluri ale Asociației este acela ca muncitorii din diferite țări să ajungă nu numai să se simtă frați și tovarăși, ci să și acționeze ca atare, luptînd, în cadrul unei armate unice, pentru eliberarea lor”¹³.

Proudhoniștii priveau Internaționala ca o organizație cooperatistă universală. Reflectînd concepțiile meșteșugarilor stăpîni de mici ateliere, ei considerau că „pentru producție capitalul este tot atît de necesar ca și munca... Nu este vorba de lupta împotriva capitalului, ci de a face și pe muncitori capitaliști... Războiul între patroni și muncitori, între lucrători și capitaliști este în detrimentul tuturor”. Visînd la crearea a fel de fel de rețele cooperatiste, a unei bănci universale de credit, menită să transforme peste noapte pe muncitorii din întreaga lume în mici capitaliști, proudhoniștii propagau doctrina evaziunii; nici un fel de luptă politică; nici un fel de organizare sindicală, nici un fel de lupte împotriva capitalului.

¹¹ *La Première Internationale*, Culegere de documente publicate sub conducerea lui Jacques Freymond, vol. II, Geneva, 1962, p. 355.

¹² K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 16, p. 202—212.

¹³ *Ibidem*, p. 203.

Ca și Proudhon, Lassalle considera că eliberarea muncitorimii de sub exploatarea capitalistă va fi obținută prin dezvoltarea cooperăției, a prefacerii muncitorilor în mici întreprinzători. În conformitate cu legea „de aramă”, propagată de către Lassalle, lege luată din arsenalul economiei burgheze, conform căreia în capitalism salariul nu se poate ridica peste minimul de mijloace de subzistență necesar pentru a menține viața muncitorului și a familiei sale, lassalleenii respingeau lupta economică a muncitorilor și asociațiile sindicale.

Congresul de la Geneva a respins teoriile proudhoniste, adoptînd punctul de vedere susținut de K. Marx asupra necesității luptei întregii clase muncitoare împotriva întregii clase burgheze, împotriva guvernelor burgheziei și a forțelor lor de represiune.

Lupta inițiată de Congresul de la Geneva, primul congres muncitoresc din istorie, pentru revendicarea zilei de muncă de opt ore și pentru o legislație muncitorească nu era numai o luptă împotriva unei totale înjosiri și asupririi a poporului muncitor, ci totodată lupta pentru triumful economiei politice a clasei muncitoare împotriva dominației oarbe a legii cererii și ofertei, principiul de bază al economiei politice a burgheziei. Această luptă, care a reunit pe o platformă comună clasa muncitoare din întreaga lume, i-a învățat pe muncitori că ei trebuie să cucerească necontenit noi revendicări, smulgîndu-le burgheziei.

Marx și Engels au formulat cu precizie rolul luptei economice, prevenind pe muncitori, pe de o parte, împotriva exagerării importanței acestei lupte (fapt care se observa pe atunci în activitatea trade-unionurilor), iar pe de altă parte împotriva subestimării importanței ei (fapt care se observa la proudhoniști și lassalleeni).

Adoptînd punctul de vedere al lui K. Marx și F. Engels cu privire la sindicate, Internaționala I a făcut pe muncitori să înțeleagă că în capitalism sindicatele sînt nu numai un fenomen firesc, dar și unul necesar, că ele sînt extrem de importante pentru organizarea clasei muncitoare în lupta ei de zi de zi împotriva capitalului.

Internaționala I a arătat că sindicatele muncitorești nu trebuie să acorde atenție numai „luptei imediate împotriva capitalului”, că ele nu trebuie să stea de o parte de mișcarea generală politică și socială a clasei muncitoare, că țelurile lor nu trebuie să fie „înguste”, ci să urmărească deplina eliberare a milioanele de muncitori asupriți ¹⁴.

Sprijinul direct, mai totdeauna eficient, pe care Internaționala I l-a dat proletariatului în marile bătălii economice din acea vreme a constituit factorul cel mai important în creșterea autorității ei în rîndurile clasei muncitoare. Consiliul general a devenit un fel de stat-major, unde muncitorii din Anglia, Franța, Elveția, Belgia, S.U.A., România etc. se adresau în permanență după sfaturi și ajutor. În mai toate țările au avut loc greve, lock-out-uri, ciocniri între muncitori și forțele armate de represiune.

Internaționala a sprijinit direct numai parte din luptele duse de clasa muncitoare, dar răsunetul intervențiilor ei a avut repercusiuni pozitive și asupra multor altor ciocniri dintre capital și muncă.

¹⁴ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 16, p. 208—210.

Presa burgheză s-a folosit de valul de greve care zguduia în anii 1868—1870 țările înaintate ale lumii : Anglia, Franța, S.U.A., Belgia etc., pentru a ataca Internaționala. Dezinformînd opinia publică, numeroase știri, note, articole etc. prezentau grevele drept acțiunile „subversive” ale Internaționalei, pentru „subminarea ordinii existente” și ridicau în slăvi pe patronii care rezistau „eroic” „dictatului” Internaționalei. Nu lipsea nici arsenalul de calomnii devenit de atunci tradițional : „unelte ale străinilor”, „ordine venite de la Londra”, „aurul Internaționalei” etc. etc.

Izbitoare pentru ilustrarea celor de mai sus sînt cele întîmplătoare în toamna anului 1868 în orașul Basel. Important centru de tranzit comercial, renumit prin țesătoriile de panglici și vopsitoriile de mătase, Baselul, care avea atunci 25 000 de locuitori, își păstrase multe caracteristici ale orașului medieval, cu tradiții locale, cu prejudecăți înguste, cu patricieni bogați și îngîmfați, cu relații semipatriarhale între patron și muncitor. Potrivit unui vechi obicei, în ziua de sf. Mihail, țesătorii de panglici lăsau lucrul cu $\frac{1}{4}$ de zi mai devreme decît în mod obișnuit. Dar, la 9 noiembrie 1868, cînd muncitorii de la fabrica de panglici „Debary și fiii” au revendicat ca de obicei acest neînsemnat drept, patronul le-a interzis să lase lucrul. După proteste zadarnice, 104 muncitori din 172 au părăsit imediat fabrica.

A doua zi dimineată, cînd au venit la lucru, fabrica era înconjurată de jandarmi, care nu permiteau „răzvrătiților” să intre. Țesătorii care în ajun nu părăsiseră fabrica și munciseră obișnuit întreaga zi au refuzat acum să lucreze. Lozinca generală era : „Toți-sau nici unul”. Patronii au declarat *lock-out*, fiind siguri că vor găsi repede pe piața locală de muncă alți lucrători. Țesătorii concediați în mod atît de neașteptat, de desperare și nevoie, s-au adresat Internaționalei. Apeluri publicate de secțiile Internaționalei din Geneva, Anvers, Bruxelles, adunări publice în orașele din Franța, Germania, Anglia etc. au pus în mișcare clasa muncitoare de pretutindeni. Secția tîmplarilor din Geneva „votă prin aclamații treizeci de centime pe săptămînă și pe om pentru toată durata acestei greve”. La Paris, „într-o reuniune publică ținută la Belleville, Heligon, membru al Internaționalei, făcu o colectă pentru țesătorii greviști din Basel care produse 135 franci”. Secțiile din Geneva trimiseră curînd 2 000 de franci, cele din Anvers, Bruxelles, Courcelles expediară, de asemenea, diverse sume. De la Paris s-au primit 3 000 de franci, de la Nisa 80 de franci. Din Anglia, Germania au sosit ajutoare și declarații de solidaritate. F. Engels, comentînd cele întîmplătoare, își exprima către Marx satisfacția că și muncitorii din Timișoara și-au dat obolul pentru ajutorarea țesătorilor din Basel¹⁵. Cu toate eforturile, patronii n-au reușit să găsească spărgători de grevă. În fața solidarității proletare internaționale, „bunii patroni” din Basel și-au pierdut complet liniștea. Ei au încercat să impună muncitorilor, ca o condiție de reprimire la lucru, ieșirea din Internațională. Nereușind, patronii au trimis în mod special la Londra pe unul din oamenii lor cu misiunea fantastică de a afla cît de mari sînt depozitele de aur ale Internaționalei. Marx, comentînd această ispravă neroadă, remarcă cu fină ironie : „Dacă acești drept-credincioși ar fi trăit la începu-

¹⁵ K. Marx și F. Engels, *Сочинения*, vol. XXIV, Москва, 1930, p. 159.

turile creștinismului, ei s-ar fi interesat la Roma dacă apostolul Pavel are un cont curent la bancă”¹⁶. Până la urmă, în primăvara anului 1869, greva a fost înfrântă din punct de vedere economic, muncitorii neobținând revendicările formulate după izbucnirea conflictului, ei numai oarecare condiții mai bune de muncă. Dar, în același timp, greva a constituit o victorie necontestată a muncitorilor din punct de vedere politic. Cu toate că muncitorii erau încă foarte înapoiați ideologic, nici amenințările, nici făgăduielile nu i-au putut clinti din hotărârea lor de a rămâne membri ai Internaționalei.

Secțiunile Internaționalei, punând în aplicare rezoluția de la Geneva, au desfășurat o muncă vastă pentru înființarea de sindicate. Experiența câștigată de mișcarea muncitorească în focul bătăliilor de clasă a permis Congresului de la Basel (1869) să concretizeze într-o rezoluție cuprinzătoare diferitele trepte ale organizării muncitorimii în sindicate.

Astfel, Internaționala I, pentru prima oară în istoria mișcării muncitorești, a exercitat efectiv ca partid proletar marxist conducerea asupra sindicatelor muncitorești din acea vreme, ceea ce a ridicat pe o treaptă nouă, superioară lupta clasei muncitoare pentru răsturnarea dominației capitalului.

Cu toate că Internaționala a trăit doar câțiva ani, ea a reușit să demonstreze forța unității clasei muncitoare, să educe milioane de oameni în spiritul solidarității proletare. Grevele sprijinite de Internațională au exercitat o influență uriașă asupra muncitorilor din marile țări capitaliste, învățându-i să se gândească nu numai la patronul lor și nu numai la tovarășii lor apropiați, ci la toți patronii, la întreaga clasă a capitaliștilor, precum și la întreaga clasă a muncitorilor.

Ideea că lupta de clasă trebuie să reunească în mod necesar lupta politică și cea economică a devenit — datorită Internaționalei I — o teză a mișcării muncitorești socialiste. Congresul de la Lausanne (1867) adoptă principiul: „Emanciparea socială a muncitorilor este inseparabilă de emanciparea lor politică; dobândirea libertăților politice este o primă măsură de absolută necesitate” și hotărî ca această declarație „să fie reînnoită în fiecare an”.

În anul 1865, cînd în Anglia burghezia nemulțumită de dominația oligarhiei aristocratice a încercat să organizeze o mișcare pentru o nouă reformă electorală, Marx a convins pe membrii Consiliului general că muncitorii pot și trebuie să meargă în alianță cu radicalii burghezi, atîta timp cît aceștia vor recunoaște și susține votul universal — platforma clasei muncitoare. Tactica alianței clasei muncitoare cu burghezia radicală ținea seama de treapta obiectivă de dezvoltare a societății engleze din acea vreme, de raporturile dintre forțele și partidele din Marea Britanie, precum și de experiența din celelalte țări. Liga națională a reformei, noua organizație creată în februarie 1865, deveni în scurtă vreme o largă mișcare politică a clasei muncitoare engleze. Marx, care-i împărtășea cu regularitate lui Engels progresele înregistrate de Internațională, îi scria la 1 mai

¹⁶ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 16, p. 398.

1865 : „Liga reformei este opera noastră. În biroul restrîns din 12 persoane (6 burghezi și 6 muncitori), muncitorii sînt toți membri ai consiliului nostru (printre ei este și Eccarius). Noi am respins toate încercările burgheziei de a atrage clasa muncitoare pe o cale falsă”¹⁷.

Liderii trade-unionurilor, stăpîniți de aspirații burgheze, nu au putut însă duce o politică de clasă independentă. În ciuda faptului că, sub presiunea maselor, guvernul conservator a fost silit să facă concesiile după concesiile și să extindă în proiectul de lege dreptul de vot asupra micii burghezii și a păturilor înstărite de muncitori, liderii sindicali, în loc să ridice lupta muncitorimii la o treaptă și mai înaltă, au pășit pe calea colaborării cu burghezia. Obținerea legii electorale în anul 1867 și acordarea statutului de persoană juridică trade-unionurilor în primăvara anului 1871 au împăcat pe liderii sindicali, politicieni mărginiți, egoiști și venali, cu orînduirea burgheză. Aceste condiții au determinat ca, sub raport politic, „pentru un timp destul de îndelungat clasa muncitoare engleză să cadă sub influența liberalilor, să devină o anexă a lor, decapitîndu-se printr-o politică muncitorească liberală”¹⁸.

Cu toate acestea, dincolo de caracterul ei ciuntit, legea electorală din 1867 a constituit o măreață victorie a clasei muncitoare engleze. Suflul de luptă care a animat proletariatul englez în acei ani amintea de cele mai bune tradiții ale mișcării cartiste.

Tactica folosită de clasa muncitoare engleză a deschis posibilitatea reînvierii lozincii dreptului de vot universal, a atragerii maselor spre lupta politică, a creării unui aparat puternic de agitație pus în slujba proletariatului. Lupta pentru reforma electorală din anii 1865—1867 a îmbogățit experiența mișcării muncitorești internaționale și, în primul rînd, a celei engleze. Clasa muncitoare franceză, respingînd dogmele proudhoniste, s-a situat în primele rînduri ale luptei politice din Franța pentru răsturnarea imperiului bonapartist și restaurarea republicii.

Persecuțiile, represuniile și procesele intentate membrilor Internaționalei n-au putut împiedica activitatea secțiilor în Franța. Marx și-a manifestat admirația față de militanții clasei muncitoare franceze într-o scrisoare către Engels din 18 mai 1870 : „Membrii noștri din Franța demonstrează în mod grăitor guvernului francez deosebirea dintre o asociație politică secretă și o adevărată uniune muncitorească. Nu terminase bine guvernul să bage la închisoare pe toți membrii comitetelor din Paris, Lyon, Rouen, Marsilia etc..., că se și anunță în ziare constituirea unor comitete de două ori mai numeroase, ca succesoare ale primelor, în declarații foarte dirze și sfidătoare (comunicîndu-se totodată, în mod preventiv, adresele lor personale). Guvernul francez a făcut, în sfîrșit, ceea ce noi doream de multă vreme : a transformat problema politică : imperiu sau republică într-o problemă de viață sau de moarte pentru clasa muncitoare”¹⁹.

¹⁷ K. Marx și F. Engels, *Ausgewählte Briefe*, Berlin, 1953, p. 205.

¹⁸ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, București, Edit. politică, 1959, p. 442.

¹⁹ K. Marx și F. Engels, *Ausgewählte Briefe*, p. 274.

Cîteva luni mai tîrziu, proletariatul francez a ridicat baricade la Paris, Lyon, Rouen etc., confirmînd cu sîngele sîu justetea analizei lui Marx.

Sub conducerea Internaționalei, în Germania, Belgia, Elveția, S.U.A., Spania, Austro-Ungaria etc., proletariatul a pășit tot mai hotărît pe arena luptei politice.

În toate problemele social-politice din acea vreme Marx și Engels au îndrumat Internaționala pe o linie justă, ferind-o de exagerarea importanței politicii și de complotism (blanquism etc.), ca și de nesocotirea politicii sau de reducerea ei la o cîrpeală socială reformatoare, oportunistă (anarhismul, trade-unionismul, socialismul mic-burghez etc.).

Internaționala I a învățat proletariatul că nu trebuie să privească celelalte clase și partide ca pe o singură masă reacționară, că, dimpotrivă, el trebuie să participe la întreaga viață politică și socială, să susțină clasele și partidele progresiste împotriva celor retrograde.

Internaționala I a înarmat clasa muncitoare cu înțelegerea importanței alianței cu țărănimia. Marx și Engels au precizat că proletariatul era apărătorul firesc al țărănimii, victoria revoluției proletare fiind condiționată de alianța și alăturarea țărănimii. În *Opisprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, Marx, vorbind despre revoluționarizarea țărănimii franceze, a scris celebrele cuvinte: „...*Revoluția proletară capătă acel cor fără de care solo-ul ei s-ar transforma în cîntec de moarte...*”²⁰. Marx și Engels formulaseră revendicările programatice ale proletariatului în problema agrară, proclamînd principiul proprietății comune asupra pămîntului²¹.

Hotărîrile Congresului de la Bruxelles cu privire la necesitatea socializării pămîntului și a altor mijloace de producție au marcat, în istoria Internaționalei, triumful principiilor socialismului asupra proudhonismului și lassalleanismului mic-burghez.

Rezoluția Congresului de la Basel în această problemă a deschis calea pentru elaborarea unui program concret de măsuri practice, diferențiate, program menit să ducă la desprinderea păturilor exploatate ale țărănimii de sub influența burgheziei și a marilor latifundiași și la încheierea alianței cu aliatul lor firesc — clasa muncitoare.

În noiembrie 1869, I. F. Becker, prieten și colaborator al lui Marx și Engels, conducătorul secțiilor Internaționalei din Geneva, a elaborat un manifest *Către muncitorii agricoli*, în care enunța un sistem de măsuri pentru antrenarea țărănimii la mișcarea proletară socialistă, bazat pe principiul unirii și cooperării muncitorului agricol cu țăranul mic proprietar de pămînt: a) micii proprietari să formeze cooperative agricole de producție; b) muncitorii agricoli și țărani fără pămînt să intre în cooperative cu drepturi depline; c) la început proprietarii să capete o sumă anuală

²⁰ K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. 1, p. 345, notă.

²¹ Vezi K. Marx și F. Engels, *Adresa Organului Central către Ligă, martie 1850*, *ibidem*, p. 100.

pentru amortizarea inventarului predat de ei cooperativelor; d) întregul venit net constituie proprietate comună și toți membrii cooperativei au în măsură egală drept asupra acestui venit; e) în caz de refuz a micilor proprietari de a intra în cooperativă („fie din ignoranță, fie din rutină sau egoism”), țăranii fără pământ și muncitorii agricoli vor constitui o asociație și vor lupta pentru obținerea pământurilor comunale aparținând statului sau cele ale bisericii pentru a le lucra în comun.

Manifestul *Către muncitorii agricoli*, apărut sub formă de foaie volantă, a fost larg răspândit în Elveția, Germania, Italia, Spania etc. Primind din Geneva acest manifest, Asociația generală a muncitorilor din Timișoara a organizat o mare adunare populară în primăvara anului 1870. Adunarea a adoptat o rezoluție prin care cerea Consiliului orășenesc să pună la dispoziția muncitorilor agricoli pământurile aparținând orașului. Cererea a fost respinsă, iar Consiliul orășenesc a avut grijă să denunțe Ministerului de Interne că „agitatorii” au început să influențeze și țăranimea din jurul Timișoarei.

Cel de-al doilea Congres al Partidului Muncitoresc Social-Democrat German (Stuttgart, 4—7 iunie 1870), într-o rezoluție amplă, adevărată expunere de motive, „își exprimă părerea că dezvoltarea economică a societății moderne va face să devină o necesitate socială trecerea pământului arabil în proprietatea obștească... Congresul cere să se înceapă cu domeniile statului, cu moșiile particulare ale principilor, cu fideicomisurile, cu moșiile bisericesti, cu pământurile comunale, cu terenurile care aparțin minelor, căilor ferate etc.” Această rezoluție, care clarifica linia tactică a Partidului Muncitoresc Social-Democrat German în problema alianței clasei muncitoare cu țăranimea, a întărit temelia marxistă a partidului proletar german.

În Marea Britanie, Consiliul general participă în octombrie 1869 la înființarea unei organizații largi de masă „Liga pământului și a muncii”. În comitetul executiv al Ligii au intrat zece membri ai Consiliului general printre care: J. Weston, G. Eccarius etc. După indicațiile lui Marx, Eccarius a întocmit un manifest al Ligii *Către muncitorii și muncitoarele din Marea Britanie și din Irlanda*. Programul cuprindea: „1. Naționalizarea pământului. 2. Crearea de colonii agricole în interiorul țării. 3. Învățământ general, gratuit, laic și obligatoriu. 4. Desființarea băncilor de emisie particulare. Dreptul exclusiv al statului de a emite bancnote. 5. Înlocuirea tuturor impozitelor cu un singur impozit direct și progresiv. 6. Lichidarea datoriei publice. 7. Desființarea armatei permanente. 8. Reducerea zilei de muncă. 9. Drept de vot general, egal, cu retribuirea deputaților”²².

Îmbinarea unor revendicări burghezo-radicale, ca: reforma sistemului financiar și fiscal și aceea a învățământului, cu revendicările mișcării cartiste ale votului universal și cu naționalizarea pământului au dat programului ligii un caracter proletar. K. Marx a dat o mare importanță creării *Ligii pământului și a muncii*, văzînd în ea o cale spre crearea unui partid proletar de sine stătător în Marea Britanie. „Una din urmările

²² K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 16, p. 617.

Congresului de la Basel — scria Marx lui Engels la 30 octombrie 1869 — poate fi considerată organizarea Ligii pământului și a muncii, cu ajutorul căreia partidul muncitoresc se delimitează pe deplin de burghezie”²³.

Speranțele lui Marx au fost înșelate; pe la sfârșitul anului 1870, în cadrul ligii s-a intensificat influența elementelor burgheze și ea, treptat, s-a îndepărtat de Internațională.

Cu toate acestea, sub conducerea lui Marx și Engels, pentru prima oară în istoria mișcării muncitorești, proletariatul din diferite țări a început în mod organizat, conștient, în cadrul Internaționalei I, lupta pentru rezolvarea problemei agrare, pentru împlinirea sarcinii sale de aliat și hegemon al țărănimii muncitoare.

Internaționala I a luptat neobosit pentru ca celebra teză marxistă „o națiune nu poate deveni liberă atâta timp cât asuprește alte națiuni” să fie principiul călăuzitor al proletariatului în problema națională.

În deceniile al cincilea și al șaselea ale secolului al XIX-lea, mișcările de eliberare națională reprezentau conținutul obiectiv al procesului istoric din Europa, fiind generate de dezvoltarea capitalismului.

Capitalismul în dezvoltare cunoaște însă două tendințe în problema națională. Prima: trezirea vieții naționale și a mișcărilor naționale, lupta împotriva oricărei asuprii naționale, crearea statelor naționale. A doua: dezvoltarea și strângerea diferitelor legături între națiuni, fringerea îngrădirilor naționale, ștergerea deosebirilor naționale, asimilarea națiunilor, crearea unității internaționale a capitalului, a vieții economice în genere, a politicii, a științei etc. Ambele tendințe constituiau o lege universală a capitalismului și ambele se manifestau, în acea vreme, cu forțe aproape egale. Prima tendință nega, prin însăși existența ei, feudalismul și rămășițele sale, fiind istoricește progresistă. Cea de-a doua tendință, proprie capitalismului, putea să se realizeze numai prin cuceriri și prin jefuirea țărilor înapoiate de către marile state capitaliste, prin transformarea celor dintii în țări dependente, coloniale. Această tendință a marilor puteri capitaliste întâmpina rezistența maselor largi.

Mișcările naționale au cunoscut forme și metode de luptă foarte diferite: războaie, revoluții, răzcoale etc., fiecare cu trăsături proprii, specifice, fiecare conduse de o clasă sau alta, dar toate, prin conținutul lor, fiind mișcări burgheze și obiectiv progresiste.

Internaționala a sprijinit în mod consecvent cauza eliberării Poloniei, considerînd că ea face parte integrantă din programul politic al muncitorimii din Europa. Lupta în apărarea poporului polonez, „acest cavaler nemuritor al Europei”²⁴, după cum l-a denumit Marx, însemna în fapt lupta împotriva politicii de asuprire a țarismului rus, reazemul reacțiunii europene din acea vreme.

Sub conducerea lui Marx și Engels, Internaționala a susținut calea revoluționară de unificare a Germaniei. Și, deși Germania se va unifica

²³ K. Marx și F. Engels, *Ausgewählte Briefe*, p. 256—257.

²⁴ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 16, p. 214.

pe calea preconizată de Bismarck, numai datorită tacticii ferm democratice și revoluționare a lui Marx și Engels, numai datorită atitudinii lor intranșigente față de unificarea Germaniei și reînnoirea ei „de sus”, numai datorită luptei lor consecvente pentru clarificarea ideologică a mișcării muncitorești germane se va ajunge să se pună temelia solidă a unui partid muncitoresc german, cu adevărat revoluționar. Or atunci, în fond, lupta se ducea pentru temelia partidului proletar.

Internaționala a luat poziție fermă în sprijinirea luptei de eliberare națională a poporului irlandez. Marx și Engels au considerat la început că irlandezii vor obține independența națională din mâinile proletariatului englez, imediat după victoria revoluției proletare în Marea Britanie. Contactul strâns al lui Marx cu viața politică din Anglia, cu mișcarea muncitorească engleză, cu liderii reformiști ai acestei mișcări în perioada Internaționaliei și învățămintele luptei pentru reforma electorală l-au condus ulterior la o altă concluzie în problema succesiunii etapelor eliberării Irlandei. Procesul nu trebuia să înceapă cu revoluția proletară din Anglia, ci cu eliberarea poporului irlandez. Eliberarea Irlandei era prima condiție a însăși victoriei revoluției proletare în Marea Britanie. Concluzia era rezultatul unei analize profunde. Reacțiunea engleză se întărea și-și trăgea forțe din subjugarea poporului irlandez. Interesată în menținerea asupririi Irlandei, ea inocula în masele largi ale muncitorimii engleze prin presă, biserică, școli etc. sentimente șovine, de ură și dispreț față de muncitorii și țăranii irlandezi. Această propagandă, întreținută de liderii reformiști ai trade-unionurilor, frâna procesul de revoluționarizare a clasei muncitoare engleze, împiedica proletariatul englez să-și ducă la îndeplinire misiunea sa istorică de a se elibera pe sine și, o dată cu aceasta, pe toți cei ce muncesc.

În prelegerea ținută la 16 decembrie 1867, K. Marx formula sarcinile clasei muncitoare engleze: „Englezii ar trebui să ceară separarea Irlandei și să lase în seama irlandezilor înșiși rezolvarea problemei proprietății funciare. Orice alte măsuri sînt inutile”²⁵.

Despărțirea Irlandei cerută de clasa muncitoare engleză, orientarea țăranimii irlandeze spre a se răfui ea însăși cu land-lorzii — iată programul revoluționar formulat de Marx și susținut de Internațională. „Politica lui Marx și Engels în problema irlandeză — scria V. I. Lenin — ne-a dat cel mai măreț exemplu cu privire la atitudinea pe care trebuie s-o aibă proletariatul națiunilor asupritoare față de mișcările naționale, exemplu care și-a păstrat pînă astăzi uriașa însemnătate *practică*; ea ne-a pus în gardă împotriva «grabei servile» cu care micii burghezi din toate țările, de toate culorile și de toate limbile sînt gata să califice drept «utopică» orice modificare a granițelor statelor, create prin violența și prin privilegiile moșierimii și ale burgheziei unei națiuni”²⁶.

Sub conducerea lui Marx și Engels, Internaționala I a educat clasa muncitoare din diferite țări să-și afirme solidaritatea cu mișcările de eliberare națională, să lupte împotriva oprimării naționale pentru elibe-

²⁵ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 16, p. 598.

²⁶ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, p. 444.

rarea tuturor popoarelor. Internaționala I a învățat pe muncitori că dezrobirea naționalităților asupraite este necesară în interesul revoluției, că eliberarea naționalităților va submina rânduilele feudal-absolutiste și va atrage națiunile oprimate la lupta revoluționară. Aplicind la condițiile concret istorice învățătura marxistă, Internaționala I a arătat că problema națională nu este o problemă izolată, de sine stătătoare, ci o parte componentă a luptei revoluționare pentru doborîrea exploatării și construirea societății comuniste.

Internaționala I a îndrumat mișcarea muncitorească să susțină orice mișcare revoluționară îndreptată împotriva regimului capitalist, să fie apărătorul oricărei naționalități asupraite, al oricărei păături sociale lipsită de drepturi, ținînd seama în toate acțiunile ei, în primul rînd, de interesele generale, fundamentale ale proletariatului, de sarcina lichidării oricărei oprimări, a oricărei exploatări.

La cererea, îndeosebi a delegaților germani, Congresul de la Bruxelles (1868) a inclus în ordinea de zi un nou punct: „Care trebuie să fie atitudinea muncitorilor în cazul unui război între puterile europene?” și deschise dezbaterile tocmai cu această chestiune. Nu era întîmplător. Amenințarea unui război între Prusia și Franța părea iminentă în acea vreme. Bismarck declarase fățiș că va duce pînă la capăt unificarea Germaniei în jurul Prusiei prin „fier și sînge”. Politicii lui Bismarck i se opunea Franța; Napoleon al III-lea voia să mențină Germania fărîmitată și să-și asigure astfel rolul de arbitru între puterile europene. Presa oficială din ambele țări ducea o campanie ultrașovină de ațîțare a unui popor împotriva celuilalt.

K. Marx prevăzuse că se va pune în discuție problema apărării păcii și a scris la 10 septembrie 1868 lui Eccarius și lui Lessner, îndrumîndu-i cum să acționeze: „Firese că publicul se interesează mai mult decît orice despre chestiunea războiului. Declarațiile lungi și emfaticе sînt în acest sens nefolositoare. Rezoluția care urmează să fie adoptată pe această problemă, trebuie să declare simplu că clasa muncitoare nu este încă suficient de organizată pentru a putea avea influență hotărîtoare asupra mersului evenimentelor, dar că Congresul, în numele clasei muncitoare, protestează și demască pe provocatorii de război; că războiul între Franța și Germania este... funest pentru ambele țări, funest și pentru Europa în genere”²⁷.

Problema apărării păcii suscită, într-adevăr, discuții vii, mărturisind îngrijorarea mișcării muncitorești și simțul ei înalt de răspundere pentru soarta popoarelor. Toți cei care au luat cuvîntul s-au declarat împotriva războiului, arătînd că rădăcinile lui trebuie căutate în interesele economice ale burgheziei, ale unui grup sau altul de magnați ai finanței.

Internaționala a învățat pe muncitori că numai lichidînd orînduirea capitalistă bazată pe exploatare va dispărea și sursa generatoare de războaie. Militînd pentru salvagardarea păcii, secțiunile Internaționalei I

²⁷ K. Marx și F. Engels, *Ausgewählte Briefe*, p. 244.

au educat mișcarea muncitorească în spiritul internaționalismului proletar, al solidarității internaționaliste de clasă, al răspunderii istorice față de proletariatul internațional și față de oamenii muncii de pretutindeni.

Comuna din Paris a ținut numai două luni; două luni de alarmă perpetuă, întrucît dușmanul se afla la porțile orașului. Cu toate acestea, Comuna a lăsat moștenire generațiilor proletare socialiste o cantitate impresionantă de realizări, o experiență uriașă, fără precedent în istorie.

Toți membrii autentici proletari ai Internaționalei s-au ridicat fără nici o reticență în apărarea Comunei. În acest sens, experiența revoluției pariziene a avut o imensă însemnătate pentru strîngerea rîndurilor proletare ale Internaționalei, pentru curățirea ei de diferiți militanți mic-burghezi reformiști, care au trecut de partea burgheziei.

Revoluția din 18 martie nu s-a dezvoltat pe calea preconizată de socialistul anarhist mic-burghez Proudhon — a „înțelegerii frățești”, a „încetării antagonismului dintre clase”, ci pe calea determinată de legile dezvoltării revoluției proletare, științific fundamentate în opera lui Marx și Engels. Acționînd sub presiunea împrejurărilor concrete, practice, conduși de instinctul lor revoluționar, membrii secțiunilor pariziene ale Internaționalei au pășit pe calea luptei de clasă, a războiului civil, a sfărîmării vechii mașini de stat și făuririi unui stat nou, proletar.

În contextul de evenimente din acel moment istoric, „asaltul cerului” era destinat să eșueze. Două treimi din Franța erau ocupate de trupele prusace, iar restul era sub ocupația teroristă a burgheziei reacționare franceze. Nu existau condiții materiale, tehnice ca mișcarea comunardă să se răspindească repede. Încercările făcute de muncitori la Marsilia, Lyon, Toulouse, Dijon să pună mîna pe putere, să proclame Comuna și să meargă, la nevoie, în ajutorul Parisului au fost înăbușite de îndată.

Lipsa de maturitate ideologică a clasei muncitoare a făcut ca membrii Internaționalei să nu înțeleagă necesitatea de a avea propriul partid politic independent, care să se conducă după o teorie științifică. „Și astfel Parisul, care a ridicat cel dintîi steagul insurecției proletare, a fost lăsat să reziste cu propriile lui forțe și condamnat la o pieire sigură”²⁸.

Comuna a făcut însă ca omenirea întreagă să audă cum vorbește proletariatul. Forma politică de stat a dictaturii proletariatului, prevăzută de Marx, întruchipată de primul guvern din istorie al clasei muncitoare, a fost descoperită de mase. Din acel moment ceva s-a schimbat în lume.

Trăgînd învățăminte din istoria Comunei și din situația mondială obiectivă din acea vreme, Internaționala I a pus pe ordinea de zi a mișcării muncitorești crearea de partide politice naționale proprii ale proletariatului, partide care să poată folosi forme variate de luptă și de organizare, potrivit cu condițiile și sarcinile concrete din fiecare țară, avînd ca țel răsturnarea puterii burgheze și instaurarea dictaturii proletariatului.

„...Împotriva forței unite a claselor avute — spunea rezoluția Conferinței de la Londra din 1871 — clasa muncitoare nu poate acționa

²⁸ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 17, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 122.

ca clasă decît organizîndu-se într-un partid politic aparte, care se opune tuturor vechilor partide create de clasele avute... Această organizare a clasei muncitoare într-un partid politic este indispensabilă pentru a asigura victoria revoluției sociale și atingerea scopului ei final — *desființarea claselor*”²⁹.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, această sarcină, pusă în fața mișcării muncitorești internaționale, a fost tradusă în viață. „Pretutindeni — scrie V. I. Lenin — se formează partide socialiste cu bază proletară, care învață să folosească parlamentarismul burghez, să-și creeze o presă cotidiană proprie, instituții culturale proprii, sindicate proprii, cooperative proprii. Învățătura lui Marx repurtează victorie deplină și se extinde în largime”³⁰.

A trecut numai un veac de la întemeierea Internaționalei I și, în acest răstimp, omenirea a făcut un salt uriaș, depășind tot ceea ce cunoscuse în existența-i milenară.

În zilele noastre, omenirea trăiește un adînc proces de înnoire: trecerea de la capitalism la socialism.

Declarația Consfăturii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești, care a avut loc la Moscova în noiembrie 1960, a definit epoca contemporană ca epocă a luptei celor două sisteme opuse, socialist și capitalist, a revoluțiilor socialiste și a revoluțiilor de eliberare națională, a prăbușirii imperialismului, a lichidării sistemului colonial, epoca trecerii a noi și noi popoare pe calea socialismului și a triumfului comunismului.

O caracteristică fundamentală a zilelor noastre este procesul de transformare a sistemului socialist mondial, a forțelor care luptă împotriva imperialismului, pentru socialism, în factorul hotărîtor al dezvoltării societății omenesci.

În țările socialiste, peste un miliard de oameni, învingînd — sub conducerea partidelor marxist-leniniste — greutățile inerente operei complexe de construire a noii orînduiri sociale, au obținut realizări de însemnătate deosebită în crearea și dezvoltarea bazei tehnice-materiale a socialismului, în ridicarea nivelului de trai al populației. Sistemul socialist se dezvoltă continuu, demonstrînd prin exemplul său inevitabilitatea triumfului socialismului pe întregul glob.

În jurul partidelor comuniste din țările capitaliste și recent eliberate se strîng milioane de oameni, care vîd în comuniști pe luptătorii cei mai consecvenți pentru pace, democrație și progres social.

În țara noastră, după victoria insurecției armate antifasciste din august 1944, s-au petrecut uriașe prefaceri revoluționare în toate domeniile, în structura politică, economică și socială a țării, în poziția ei internațională, care au schimbat din temelii înfățișarea Romîniei și condițiile de viață ale celor ce muncesc. *Cea mai măreață cucerire a oamenilor muncii, sub conducerea Partidului Muncitoresc Romîn este victoria deplină a socialis-*

²⁹ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 17, p. 447.

³⁰ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 18, București, E.S.P.L.P., 1957, p. 579.

mului la orașe și sate. Au fost desființate clasele exploatatoare — lichidate pentru totdeauna exploatarea și asuprirea omului de către om.

În condițiile epocii contemporane, când există premise mult mai favorabile decît în trecut pentru accelerarea progresului social, are o deosebită însemnătate unitatea țărilor socialiste, a mișcării comuniste și muncitorești internaționale, pe baza marxism-leninismului, unirea într-un singur torent a tuturor mișcărilor revoluționare și democratice.

Declarația Partidului Muncitoresc Român cu privire la problemele mișcării comuniste și muncitorești adoptată de plenara lărgită din aprilie 1964 a C.C. al P.M.R. reafirmă hotărîrea partidului nostru de a milita pentru întărirea unității țărilor socialiste, a mișcării comuniste mondiale, sub steagul marxism-leninismului, al internaționalismului socialist, de a contribui la asigurarea acestei unități, care constituie izvorul forței și invincibilității fiecărei țări socialiste, cheazășia îndeplinirii misiunii istorice a partidelor comuniste, a victoriei cauzei păcii și socialismului.

INTERNAȚIONALĂ I ȘI OPINIA PUBLICĂ DIN ROMÎNIA (1871—1872)

DE

N. COPOIU

În anul 1864, cînd lua ființă la Londra Asociația Internațională a Muncitorilor, în România nu exista încă o mișcare muncitorească; apariția ei devenea însă iminentă, în condițiile transformărilor social-economice care se produceau într-un ritm viu, pe linia dezvoltării relațiilor capitaliste. Era firesc, așadar, ca la început evenimentul petrecut pe malurile Tamisei să treacă neobservat în tinărul stat de la gurile Dunării.

În anii următori însă ecoul existenței Internaționalei a căpătat forme concrete, îndeosebi în orașele Transilvaniei (Timișoara, Reșița), unde s-au recrutat numeroși aderenți ai Internaționalei, prin intermediul asociațiilor muncitorești din localitățile respective. Înscrierea ca membru al Internaționalei era însă o acțiune secretă sau semisecretă, astfel încît activitatea Internaționalei rămînea oarecum învăluită în mister pentru opinia publică romînească. Programul Internaționalei, scopurile sale, conducătorii săi au rămas în umbră pînă în 1871.

Evenimentul care a iluminat într-un mod fulgerător întreaga importanță istorică a existenței Internaționalei a fost Comuna din Paris. Clasele conducătoare de pretutindeni, care, de regulă, nu dădeau organizațiilor muncitorești o atenție în afara preocupărilor poliției, au văzut îngrozite dintr-o dată în 1871, forța reală a proletariatului organizat. Guvernele au intensificat măsurile pe linie de stat împotriva Internaționalei, iar presa a început să se ocupe cu multă zarvă de originile, activitatea și principiile Internaționalei.

În articolul de față ne propunem să prezentăm unele elemente noi privitoare la modul cum au receptat cercurile conducătoare și opinia publică din România primele informații despre existența Internaționalei, prin intermediul dezbaterilor parlamentare și al presei, principalul canal de informare din epoca respectivă. Cu toate că în România nu a existat nici un organ de presă care să adopte o poziție consecvent favorabilă

Internațională, contribuția acestei prese la popularizarea unor idei legate de lupta proletariatului internațional a fost un fapt istoric cu urmări importante. Informațiile denaturate și calomniile care se întâlneau în aceste materiale, privite în perspectivă istorică, rămân pe plan secundar¹. Cercetările noastre vin să completeze cele câteva studii existente în istoriografia românească consacrate începuturilor legăturilor internaționaliste ale proletariatului din România și ecoului Comunei din Paris în țara noastră² (apartenența românilor la Internațională, răspîndirea unor lucrări ale lui Marx și Engels în România în timpul existenței Internaționalei I ș.a.).

Epoca existenței Internaționalei I a coincis în timp, pe planul istoriei României, cu sfârșitul domniei lui Cuza și treptata instaurare a regimului burghezo-moșieresc, care avea să domnească în România zeci de ani. În etapa aceea însă, cînd acest regim se afla la începuturile lui, în rîndurile burgheziei se mai găseau încă multe elemente cu vederi înaintate, care luptau sincer pentru progresul țării, opunîndu-se atît dinastiei străine, cît și menținerii puterii politice în mîinile moșierimii. Momentul 1870—1871, cînd au avut loc puternice manifestări anticarliste, republicane a reprezentat ultimul episod al stăruințelor burgheziei de a cuceri singură puterea politică. În împrejurările politice interne și internaționale din acea perioadă încercările burgheziei românești au eșuat: prusacul Carol s-a menținut pe tronul României, iar la putere a fost adus un guvern conservator, reacționar. Încălcarea temporară a burgheziei își avea cauza principală în propriile slăbiciuni ale acestei clase, insuficient dezvoltată pentru a domina cu fermitate în viața economică a statului și insuficient experimentată pentru a dejuca manevrele moșierimii.

La data aceea însă, România nefiind încă un stat suveran și independent, forțele politice din interiorul ei trebuiau să țină seama imperios și de desfășurarea evenimentelor internaționale. Avîntul și acțiunile republicane ale burgheziei românești, au fost, incontestabil, stimulate de proclamarea republicii franceze. Războiul franco-prusac, în timpul căruia simpatiile opiniei publice din România erau evident de partea Franței, a

¹ În articolul *Publicistica românească din secolul al XIX-lea despre întemeietorii socialismului științific* („Probleme economice”, 1963, nr. 11) Gh. Dobre semnalează date interesante din presa românească referitoare la Internaționala I, relevînd îndeosebi pomenirile la adresa Asociației Internaționale a Muncitorilor.

² Acad. P. Constantinescu-Iași, *Despre Comuna din Paris și ecoul ei în presa contemporană din România (1871—1880)*, în „Studii”, 1951, nr. 1; A. Deac, *Despre legăturile mișcării muncitorești din România cu Internaționala I și cu Internaționala a II-a în anii activității lui Marx și Engels*, în *Analele Institutului de istorie a partidului* 1958, nr. 5—6, p. 76—77; Gh. Cristea, *Date privind ecoul și aniversarea Comunei din Paris în România (1871—1944)*, în „Studii”, 1961, nr. 3; A. Egyed, *Istoricul asociațiilor muncitorești din Transilvania între anii 1868 și 1872. Influența Internaționalei I asupra mișcării muncitorești din Transilvania*, în „Studii”, 1956, nr. 6; A. Porțeanu, A. Iordache, P. Cincea, *Ecoul Comunei din Paris în publicațiile muncitorești socialiste din România (1871—1900)*, în „Revista arhivelor”, 1961, nr. 2 ș.a. Înainte de a intra la tipar articolul de mai sus, a apărut lucrarea *Internaționala I și România* de Augustin Deac (București, Edit. politică, 1964), în care sînt reproduse în extenso materiale din presa românească cu privire la Internațională.

răscolit sentimentele democrate ale unor cercuri burgheze. Dar proclamarea Comunei din Paris nu a mai convenit acestor cercuri: Comuna pune probleme improprii stadiului de dezvoltare a societății românești. Fără să vadă în fenomenul Comunei un pericol iminent pentru ea, burghezia din România condamnă guvernul reacționar din Versailles, dar nu-i aproba întru totul nici pe comunarzi, care îi răpiseră ei idealul republican burghez. Totuși trebuie să observăm diferite nuanțe în această atitudine și chiar unele manifestări de înțelegere față de anumite aspecte ale activității Comunei.

Oglinda cea mai fidelă care a reflectat atitudinea opiniei publice față de evenimentele din anii 1870—1871 a fost presa. Dezbaterile parlamentare au pus de asemenea față-n față pe reprezentanții reacțiunii conservatoare cu promotorii progresului, într-o formă mai mult sau mai puțin dinamică. Aceste confruntări pe teme ideologice, legate de evenimentele externe, nu au luat amploare în parlamentul român din cauza prudenței cercurilor conducătoare românești de a nu „supăra” pe nici una dintre puterile garante ale tinărului stat român. Totuși, în câteva momente, luările de poziție au fost inevitabile și ele ne permit să descifrăm, prin prisma dezbaterilor parlamentare, modul cum erau privite Comuna și, implicit, Internaționala în cercurile politice din capitala țării.

În practica parlamentară din România nu se statornicise încă obiceiul ca, pe marginea mesajului șefului statului și a răspunsului la acesta, deputații să întreprindă analiza politicii interne și externe a guvernului. La data aceea, parlamentarii români, în majoritate conservatori, erau preocupați de întărirea dinastiei, de rezolvarea afacerii Strussberg și, în genere, de consolidarea regimului burghezo-moșieresc. Majoritatea parlamentară, care fusese neliniștită de evenimentele revoluționare din 1871, era conștientă de faptul că înfrângerea Comunei pusese capăt avântului revoluționar pe plan european: „acțiunile revoluționare au scăzut azi în Europa, sînt în decadență”, declara deputatul M. Kostaki la 17 decembrie 1871. Deputatul conservator nu ezita să compare Comuna cu mișcarea anticarlistă din martie, de la București: „Toți oamenii de bine — spunea el — ... binecuvîntează că hidra revoluționară din Paris, care a găsit și pe malul Dîmboviței niște plagiatori, a fost zdrobită”³. Ideea că în capitala României se aflau mulți simpatizanți ai Comunei, idee care corespundea realității, a mai fost menționată și cu alt prilej. Membrii guvernului, în frunte cu primul ministru, Lascăr Catargiu, au declarat de mai multe ori că ei urmăreau cu multă atenție — în scopul de a o reprima — orice mișcare în spirit comunard. Acuzîndu-l pe deputatul Vernescu, din tabăra opoziției liberale, că agita masele cu lozinci demagogice, ministrul de externe declara ritos că „noi nu voim să ajungem la Comună”⁴. Credincios acestei declarații, guvernul urmărea cu un zel deosebit pe străinii din țară, suspecti de a avea legături cu Internaționala sau cu Comuna din Paris. Expulzarea unui cetățean belgian, Rigondaud, care venise în țară, oficial, cu o listă de subscripție pentru răniții francezi, dar ulterior se „constatase”

³ *Monitorul oficial* nr. 1 din 1/13 ianuarie 1872, p. 3.

⁴ *Ibidem*, nr. 290 din 31 decembrie 1871, p. 2 079.

că era „agent al Internaționalei, din Geneva”⁵, a provocat o interpelare în parlament din partea deputatului opoziționist N. Ionescu. Acesta, partizan al democrației burgheze, ironiza măsurile guvernului, care „se pune deasupra constituțiunii, pentru ca să împiedice dezvoltarea Comunei din Paris”. După părerea lui N. Ionescu, guvernul conservator era în stare să acuze și pe deputații liberali din adunare că „sînt membri de-ai Internaționalei din Geneva”⁶. Răspunzînd interpelării, primul ministru justifica expulzarea lui Rigondaud, susținînd că este în drept „să-i gonească pe toți... dacă comuna din Paris va trimite agenți ca să facă turburări în această țară”⁷.

Numele Internaționalei a mai fost menționat în parlamentul român și cu alt prilej. Același deputat N. Ionescu, care interpelase guvernul pe tema fricii față de „agenții” Comunei și ai Internaționalei, a revenit în ziua următoare asupra „străinilor”. De data aceasta el combătea guvernul care dorea să aducă un specialist străin în problemele contabilității statului: „Socotesc că sămînță mai rea... pentru noi nu este decît aceea de a se aduce străini pentru organizarea serviciilor noastre. Am ajuns cu modul acesta a introduce în țara noastră cosmopolitismul cel mai extrem, care ar lăsa departe în urmă chiar pe Internaționala din Geneva”⁸.

Relativ puținele referiri la existența Internaționalei făcute în parlamentul român atestă totuși faptul că problemele mari ridicate de Asociația muncitorilor pătrunseseră destul de adînc nu numai în conștiința opiniei publice, dar chiar în preocupările cercurilor conducătoare din România. Însă mijlocul principal prin care s-a produs o largă difuzare a unor date generale despre Internaționala muncitorească l-a reprezentat presa. Prin articole proprii, dar mai des prin reproduceri după ziarele străine, presa românească a acordat un spațiu destul de larg problemelor legate de lupta proletariatului internațional. În materialele publicate se întîlneau prezentări cu caracter istoric ale Asociației Internaționale a Muncitorilor, relatări despre activitatea Consiliului general, dări de seamă despre acțiunile diferitelor secțiuni, fragmente din documentele elaborate de Consiliul general și, implicit, idei ale socialismului științific. Majoritatea acestor scrieri asociau sistematic Comuna din Paris cu Internaționala, căutînd să explice trăsăturile celei dintîi prin programul celei de-a doua. Inevitabil, această asociere, în principiu reală, dădea naștere multor inexactități.

Presa burgheză din România, dominant liberală și francofilă, care mai păstra încă legături cu năzuințele republicane ale maselor, a avut o atitudine favorabilă Franței în timpul războiului acesteia contra Germaniei. De aceea orice acțiune îndreptată împotriva agresorului german a fost salutată cu bucurie de această presă. Or, după cum spunea Marx, proletariatul francez și-a asumat două sarcini la 18 martie 1871: una națională, de a lupta împotriva cîmpitorilor, și alta socialistă, de eliberare a muncitorilor de capitalism. Așadar, nu e de mirare că, sub aspectul

⁵ *Monitorul oficial* nr. 25 din 2/14 februarie 1872, p. 124.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 123.

⁸ *Ibidem*, nr. 26 din 3/15 februarie 1872, p. 129.

luptei împotriva germanilor, comunarzii au fost priviți cu simpatie de cercurile burgheziei francofile din România. Realizarea celei de-a doua sarcini a Comunei — lupta împotriva capitalismului — a întâmpinat o altă atitudine, mai puțin favorabilă, dar nu chiar atât de ostilă pe cât a fost a cercurilor conservatoare procarliste. Acestea din urmă priveau Comuna cu ură, din toate punctele de vedere, deoarece, printre altele, ele simpatizau, din lingusire față de Carol, cu Germania în războiul franco-prusac.

Dar semnificația principală a reflectării Comunei și, implicit, a Internaționalei în presa din România nu constă în deosebirea de atitudine a diferitelor ziare, ci în faptul că cu prilejul acestor s-a scris pe larg în țara noastră despre mișcarea muncitorească internațională, și, vrînd-nevrînd, au fost răspîndite în opinia publică, pentru prima oară, prin canalele cele mai eficiente ale publicității, unele idei ale marxismului, ale socialismului științific. Nu întîmplător, muncitorii din țara noastră au trecut, după 1871, la o organizare mai temeinică decît pînă atunci, deși reacțiunea europeană după înfringerea Comunei a cuprins și pe guvernanții de la București.

În acești ani, numele lui Marx a apărut de numeroase ori în presa romînească, arătat a fi, pe bună dreptate, sfîtuitorul și inspiratorul comunarzilor în calitate de conducător al Internaționalei I. Acest fapt a avut o mare importanță pentru orientarea teoretică viitoare a mișcării muncitorești din vechea Romînie, unde clasa muncitoare a cunoscut și recunoscut de la început, pe plan formal, declarativ, bineînțeles, în K. Marx pe conducătorul proletariatului internațional, iar marxismul ca singura teorie justă pentru lupta sa de eliberare. Că esența acestei teorii a fost pătrunsă mai tîrziu nu scade importanța faptului că, exceptînd Transilvania, în țara noastră nu și-au găsit aderenți curențele dușmănoase marxismului (bacunismul, proudhonismul, lassaleanismul) în etapa de început a dezvoltării mișcării muncitorești tocmai datorită acestei recunoașteri formale a marxismului.

Ziarele romînești nu condamnau în ansamblu mișcările revoluționare. Lupta maselor muncitorești și țărănești din alte țări era relatată cu o oarecare simpatie și înțelegere. Această înțelegere nu depășea însă anumite limite. Lupta pentru schimbarea regimului politic, de pildă, adică revoluția, nu mai era privită favorabil. În perioada existenței Internaționalei I, burghezia din România nu ignora complet interesele maselor populare. Această atitudine, firește, nu izvora dintr-un sentiment umanitar, ci se datora exclusiv faptului că în România dezvoltarea proletariatului nu reprezenta încă un pericol pentru ordinea burgheză. Presa romînească a popularizat larg și de multe ori fără ostilitate grevele mari izbucnite în diferite țări capitaliste mai dezvoltate. Forma aceasta de luptă muncitorească de clasă a devenit astfel destul de cunoscută și lucrătorilor din România. Tonul pe care se relatau evenimente din mișcarea revoluționară europeană era diferit, în funcție de poziția ziarului respectiv. În toamna anului 1871, cînd a avut loc la Londra Conferința Internaționalei, gazeta „Albina”, care apărea sub conducerea lui Vincențiu Babeș, dădea o înaltă apreciere

activității Internaționalei. Declarându-se „pentru emanciparea muncii și recunoașterea lucrătorilor”, gazeta își exprima ferma credință „că printre cititorii ei se găseau mulți simpatizanți ai Internaționalei”. „De aceea — se scria în gazetă — noi pururea vom informa pe lectorii noștri despre pașii ce va face această asociațiune pentru atingerea scopului și realizarea dorințelor ei, cu atât mai virtos căci în viitor lumea are să se aștepte la multe și mari lucruri din partea lucrătorilor și a numiți socialiști”⁹. În schimb, „Trompeta Carpaților” adopta un stil colorat cu o nuanță fatalistă: „Internaționala nu lipsește a-și arăta și ea colții din cind în cind: grevele uvrierilor continuă în toată Europa...”¹⁰.

Ziarul „Pressa” a publicat sistematic și abundant materiale despre Internațională: reproduceri directe după ziare străine, prelucrări și rezumate ale articolelor din presa internațională, iar uneori chiar și comentarii proprii. Ca orice ziar burghez guvernamental din perioada Comunei, „Pressa” reflecta în coloanele sale în primul rînd *teamă* de organizația muncitorilor. Pentru a *justifica* propria teamă a cercurilor conservatoare moșierești din România, ziarul publica date despre *amplizarea* Internaționalei, insista asupra punctelor din programul acesteia care se refereau la necesitatea schimbării societății actuale, exagera violența muncitorilor în timpul luptelor lor revendicative și muștra guvernele țărilor capitaliste (în special pe cel englez) că nu luau cele mai severe măsuri împotriva membrilor Internaționalei. Faimoasa circulară a lui Jules Favre din 6 iunie 1871 către reprezentanții Franței în Europa a servit de mai multe ori drept sursă de inspirație pentru atacuri la adresa Internaționalei. Pasajul din circulară relativ la rolul Internaționalei în Comuna din Paris a fost reprodus pe larg în ziarul „Pressa”¹¹. În timp ce guvernul francez, care înăbușise în sânge Comuna, i se aduceau elogiuri și i se popularizau măsurile antimuncitorești, guvernul englez era ținta unor atacuri directe pe motiv că acorda azil politic comunarilor și permitea menținerea sediului Internaționalei la Londra: „Vom vedea dacă în interesul său propriu și al Europei Anglia va prefera să mai fie și pe viitor receptacolul tuturor miasmelor revoluționare și socialiste din lume”¹².

Înfringerea Comunei din Paris, după cum este cunoscut, a marcat un triumf al reacțiunii europene. Totuși „Pressa” scria că „acea conspirațiune contra bazelor societății numită Internațională..., departe de a descuraja, continuă... a ține pe afiliați în încrederea că cele petrecute în Paris au fost numai semnalul prin care s-a arborat drapelul roșu al republicii sociale”¹³. Cu toate că acest ziar eticheta frecvent pe comunarzi cu epitete injurioase, acuzîndu-i sistematic de violență, știrile referitoare la masacrarea comunarilor de către burghezia franceză le reproducea fără obișnuitele tirade pe tema „civilizației” și „ordinii”. „Pierderile ce a suferit «Internaționala» în cursul insurecțiunii din urmă se estimează la 30 000

⁹ „Albina” din 19 octombrie 1871.

¹⁰ „Trompeta Carpaților” nr. 945 din 17 (29) octombrie 1871.

¹¹ „Pressa” nr. 126 din 9 iunie 1871.

¹² Ibidem, nr. 177 din 29 mai 1871.

¹³ Ibidem, nr. 137 din 22 iunie 1871.

de membri ai societății care veniseră din departamente și din străinătate”¹⁴.

Referindu-se la sprijinul de care se bucura proletariatul parizian din partea muncitorilor din alte țări, ziarul scria că „uvrierii și proletarii și-au dat mîna prin organizația diabolică a Internaționalei. În urma discursului sfruntat al lui Bebel în parlamentul german, ziarele germane discută continuu asupra naturii și importanței acestei asociațiuni periculoase”¹⁵. „Pressa” a publicat, în octombrie 1871, un articol redacțional despre avîntul munditoresc în America pe același ton de indignare și amărăciune: „Cine s-ar fi așteptat ca și în avutele și prosperile republicii americane să vadă izbucnind acele agitări revoluționare și manifestări ale socialismului Internaționalei”¹⁶.

Cu alt prilej se spunea că evenimentele pe planul acțiunilor muncitorești din America „probează că acea furie de uragan popular, care se descărca altă dată asupra Parisului, este pînă la un grad amenințătoare și în atmosfera americană”¹⁷. Aniversarea proclamării Comunei la 18 martie 1872, de către multe secții ale Internaționalei, inclusiv cele din America, a fost de asemenea consemnată pe larg în „Pressa”¹⁸. Asemenea aprecieri asupra caracterului organizat al activității Internaționalei, asupra succeselor ei în rîndul maselor proletare de pretutindeni, venite chiar prin intermediul unui organ de presă reacționar, nu puteau să nu se repercuteze asupra opiniei publice din România, și în primul rînd asupra clasei muncitoare, aflată la începuturile formării sale. În felul acesta, în ciuda atitudinii general ostile, ziarul „Pressa”, prin abundența informațiilor despre Internațională, a contribuit într-o mare măsură la răspîndirea în opinia publică din România a unor idei și fapte legate de existența primei Asociații muncitorești internaționale a muncitorilor.

Ziarele „Telegraful” și „Romînul” au tipărit relativ mai puține materiale informative despre activitatea Internaționalei. Ele însă, spre deosebire de „Pressa”, aveau o atitudine favorabilă, pînă la un punct, față de Comună și de Internațională. Sînt cunoscute, de pildă, frumoasele cuvinte apărute la puțin timp după proclamarea Comunei în ziarul „Telegraful”: „... Credem că intențiunea insurgenților a fost nobilă, a fost patriotică și sublimă, însă ne temem că fructele ostanelilor și sacrificiilor ce cred că le aduc pe altarul patriei, ... vor cădea în mîinile nimicitorilor de moarte ai Franței”¹⁹.

Cam în același timp, „Romînul” publica un articol redacțional despre amploarea mișcării muncitorești din Germania, ajungînd la concluzia, că „Germania deci suferă și ea de boala (citește contradicția. — N.C.) socială, ca mai toate națiunile europene...”²⁰. Pe linia simpatiei pentru Comună, „Romînul” a reprodus rezoluția congresului de la Haga al Inter-

¹⁴ „Pressa” nr. 136 din 20 iunie 1871; în „Romînul” (24 iunie 1871) cifra pierderilor e indicată a fi 55 000, „din care 22 000 sînt pînă acum parte ucîși, parte vulnerați”.

¹⁵ „Pressa” nr. 138 din 23 iunie 1871.

¹⁶ Ibidem, nr. 227 din 12 octombrie 1871.

¹⁷ Ibidem, nr. 166 din 29 iulie 1871.

¹⁸ Vezi „Pressa” nr. 65 din 21 martie 1872; nr. 80, din 8 aprilie 1872 etc.

¹⁹ „Telegraful” nr. 3 din 4 aprilie 1871. Vezi și Gh. Cristea, *loc. cit.*, p. 669.

²⁰ „Romînul” din 16 iunie 1872.

naționalei, prin care acesta își exprima „admirațiunea pentru eroismul luptătorilor căzuți la Paris” și saluta „pe toți aceia care mai sînt încă în lanțuri”²¹.

Evident că și aceste ziare erau nevoite să reproducă știrile după organe de presă reacționare. Astfel, de pildă, „Telegraful”, publicînd după „Debats” un amplu articol cu privire la activitatea secțiunilor Internaționalei în Spania, în introducerea redacției scria că „guvernele diferitelor state încă prin atitudinea lor, care a manifestat multă temere, au lăsat a se crede că această asociațiune este formidabilă, că ea cuprinde tot universul și că mai curînd sau mai tîrziu actele Comunei din Paris se vor produce peste tot globul”²². Articolul, destul de amplu, relatea situația mișcării revoluționare din Spania, reproducînd fragmente din diferite manifeste ale secțiilor Internaționalei.

În presa romînească s-au purtat și unele polemici pe tema atitudinii față de mișcarea revoluționară din Europa. Organul conservator guvernamental „Pressa”, care, în mod curios, a consacrat spațiul cel mai larg problemelor Comunei și Internaționalei, acuza în schimb violent ziarul „Romînul” pentru atitudinea sa favorabilă Comunei. Ca ziar opoziționist, „Romînul”, organ al acelor cercuri liberale francofile care organizaseră mișcarea anticarlistă de la Slătineanu din martie 1871, era privit pe conservatori ca un ziar al „demagogiei roșii”, din aceeași familie cu comunarzii. Evident, toate acestea erau exagerări. „Pressa” acuza în plus pe redactorii de la „Romînul” că „se servesc de tot ceea ce spunem noi că se petrece în afară... pentru ca să poată susține în orice ocaziune uneltele răsturnătorilor și ale demagogilor de pretutindeni. Redactorul său... acum cîteva luni ne vorbea de dreptul muncii, justificînd poftetele criminale ale celor de la 18 martie..., ne spunea că... va veni timpul cînd marea comunarzilor de la Internațională se va întinde peste tot universul”²³. „Pressa” imputa „Romînului” că „afișează ziua în amiaza mare noua sa morală și justiție : proprietatea este un furt”²⁴. Exprîmînd punctul de vedere al guvernului același ziar își făcea un merit de a fi atras atenția să se ia măsuri „asupra frontierelor”, pentru a se preveni răspîndirea ideilor revoluționare în orientul Europei”²⁵.

„Telegraful” manifesta o anumită înțelegere dacă nu pentru programul propriu-zis al Internaționalei, cel puțin pentru problema muncitorească. Așa putem explica reproducerea după „Gazette des etrangers” a unui articol care blama încercările guvernelor unor state, în frunte cu cel german, de a „rezolva” problema muncitorească pe linie de stat. În articolul reprodus se menționa că „chestiunea socială... nu se va termina definitiv decît prin stingerea sărăcimii”, ceea ce, după cum preciza ziarul, nu era în intenția lui Bismarck²⁶. Cu alt prilej, „Telegraful”, referindu-

²¹ „Romînul” din 26 august 1872.

²² „Telegraful” nr. 167 din 26 octombrie 1871.

²³ „Pressa” nr. 42 din 23 februarie 1872.

²⁴ Ibidem, nr. 270 din 4 decembrie 1871.

²⁵ Ibidem, nr. 119 din 1 iunie 1871.

²⁶ „Telegraful” nr. 121 din 28 iunie 1872, p. 2.

se la o grevă a lucrătorilor constructori din Berlin, făcea observația că cererea de a se reduce ziua de lucru la opt ore caracteriza mișcările muncitorilor din toate orașele mari, „care sînt centruri mari industriale, atît în Europa, cît și peste ocean”²⁷.

Ziarele romînești au reprodus după cele străine (în raport cu orientarea lor politică) articole privitoare la istoria apariției și dezvoltării Internaționalei I. Pe o linie favorabilă Internaționalei și mai ales conducătorului ei, Karl Marx, se situa gazeta „Familia”, care apărea la Oradea sub conducerea lui Iosif Vulcan. Sub titlul „Karolu Marx, președintele Internaționalei”, gazeta a publicat un articol amplu pe această temă, în care, după ce reproducea cîteva date biografice despre Marx, insera primul punct din statutul Internaționalei: „Societatea se constituie pentru ca să formeze un punct central de coatingere și cîințelegere între lucrătorii tuturor imperiilor, care tind toți într-acolo, prin sprijinul reciproc să conlucreze încontinuu pentru prosperarea clasei muncitoare”²⁸. Totodată erau făcute unele aprecieri obiective asupra prestigiului Internaționalei. „...Azi regimurile tremură la amenințarea Internaționalei, azi ele o persecută, însă nu mai sînt în stare a pune stavilă extinderii tot mai mari a acestei societăți. Ea e acum o întrunire uriașă și dominează nu numai clasa necultă, ci numără în sînul ei o mulțime de capete talentate și cu studii profunde, filozofi și literați”²⁹.

„Trompeta Carpaților”, ziar care, în genere, condamna lupta violentă a asuprașilor împotriva asuprașilor, a publicat, după „Național Zeitung”, un articol cu comentarii injurioase despre Internațională³⁰. Dar chiar într-un asemenea articol erau cuprinse unele idei și fapte de ordin informativ destul de exacte. Iată cîteva rînduri: „Planul (de constituire a Internaționalei. — *N. C.*) este opera lui Karl Marx, care are un talent deosebit pentru asemenea organizații. Ideea fundamentală a societății este că uvrierii trebuie să fie indiferenți cu desăvîrșire în chestiunile de religie și de politică (în sensul electoral-burghez. — *N. C.*), neavînd a urmări decît un unic scop de interes comun: lupta împotriva capitalului”³¹. Articolul insista asupra structurii organizatorice a Internaționalei, evidențiind rolul conducător al Consiliului general, și apoi indica numărul membrilor Internaționalei în diferite țări. Este greu de admis că cititorul român care vedea că în Franța, de exemplu, erau cîteva sute de mii de membri ai Internaționalei putea să accepte opiniile calomnioase ale ziarului.

Un alt articol cu caracter istoric a fost publicat de ziarul „Romînul”, reprodus după „Gazeta Transilvaniei”³², care la rîndul ei se inspirase după ziarul „Tages-Presse”. Articolul, cu titlul *Urzirea Asociațiunii internaționale*, era lipsit de epitete injurioase, corespunzînd astfel liniei politice a „Romînului”, care avea o atitudine mai democratică, mai liberală. Articolul cuprindea ideea că Internaționala fusese creată „pentru a ajuta

²⁷ „Telegraful” nr. 109 din 14 iunie 1872, p. 2.

²⁸ „Familia” nr. 51 din 19/31 decembrie 1871.

²⁹ Ibidem.

³⁰ „Trompeta Carpaților” nr. 936 din 29 august (10 septembrie) 1871.

³¹ Ibidem.

³² „Romînul” din 15 iulie 1871, p. 599.

pe toți lucrătorii din lume în contra tiranizării capitaliștilor”, deoarece, se explica în articol, „capitalistul nu dă mult, știind cum că lucrătorul e silit să lucreze pentru puțin, căci, de nu va lucra, nu va avea ce mânca”³³. Mergînd pe linia „liberalizării” Internaționalei, articolul limita și chiar denatura unele obiective ale asociației muncitorești, afirmînd printre altele că scopul acesteia era de a face din lucrători un factor politic în fiecare țară, unde acum erau „excluși de la drepturile politice” sau că „alt scop este de a aduce o armonie” între capital și clasa muncitoare³⁴.

Și acest articol reproducea numărul membrilor Internaționalei (2 300 000) și evidenția rolul conducător al „profesorului Karl Marx”. În articol se evita să se vorbească despre caracterul antagonist al claselor sociale în societatea capitalistă și despre Internațională ca o expresie organizatorică a luptei de clasă. Dimpotrivă, se arăta, vorbindu-se despre obligația membrilor de a cotiza, că, deși calitatea de membru se obținea destul de greu, fiind nevoie de o recomandare, printre membrii Internaționalei figurau și „mulți bogați și bărbați de stat care de bună voie dau mai mult decît taxa anuală”³⁵.

O altă nuanță — cea mai ostilă — întîlnim în istoricul Internaționalei reprodus de ziarul conservator „Pressa” după nu mai puțin conservatorul „Times”. Redacția după ce a considerat necesar să compună singură o introducere, unde sub masca „obiectivității”, se lăsa „totul” pe răspunderea corespondentului ziarului „Times”, publica „detaliiuri asupra Societății Internaționale din care mai mulți membri făceau parte din Comuna din Paris și după instigațiunea căreia s-au comis atîtea crime în capitala Franței”³⁶.

După ce se reproducea numărul membrilor Internaționalei („mai puțin de două milioane cinci sute de mii”), se arăta că în fruntea Consiliului general, care își avea sediul la Londra, „este un german care a conceput ideea de a organiza sub o formă ce se poate pipăi și defini teoriile lui Babeuf...”. Erau prezentate pe puncte sarcinile fiecărei conduceri locale față de Consiliul general: înaintarea de rapoarte asupra evenimentelor „politice și comerciale din țară”, despre noii membrii, despre gestiunea financiară etc. „Este lesne de a vedea — continua articolul — că organizarea acestei societăți este concepută pe un plan capabil de a se dezvolta într-un mod nedefinit...”. Tema care se desprindea din conținutul articolului era justificată tendențios și neexact prin referiri la evenimentele din timpul Comunei, deși corespondentul amintea și lozinca „Trăiască umanitatea” cu care mureau comunarzii pe buze. În încheiere, făcîndu-se apel la intransigență față de Internațională, erau criticați unii parlamentari englezi, care susțineau ideea acordării de azil politic comunarzilor³⁷.

Un an mai tîrziu, același ziar, observînd că „este mai mult timp de cînd nu ne-am ocupat de Internațională”, găsea necesar să reproducă după

³³ „Romînul” din 15 iulie 1871, p. 599.

³⁴ Ibidem.

³⁵ „Gazeta Transilvaniei” din 12 iulie 1871.

³⁶ „Pressa” nr. 123 din 5 iunie 1871, p. 495.

³⁷ Ibidem.

„Le Constitutionnel” un nou articol despre „întinderea acestei societăți... a cărei mină apare în toate grevele, în toate răscoalele”³⁸. Articolul respectiv era o dare de seamă despre o lucrare anonimă apărută la Leipzig, cu titlul *Istoria Internaționalei*. Articolul prezenta interes pentru ziarul conservator, probabil, deoarece cuprindea date minimalizatoare despre amploarea Internaționalei. „Înainte evenimentelor din 1870, Internaționala nu număra în această țară (Franța. — *N. C.*) mai mult decât 40 — 50 000 de membri”. Referindu-se la faptul că în Belgia mulți aderenți ai Internaționalei erau străini de adevăratul ei program, urmărind mai mult ajutoare de boală și în caz de șomaj, în articol se spunea că „această categorie de membri va constitui în momentul luptei ajutoarele foarte puțin sigure ale... lui Marx”. În ce privește Anglia, deși „Consiliul general... are liga sa în Londra și Karl Marx, șeful său, de la început și-a aruncat privirile asupra uvrierilor”, aceștia din urmă „urmăresc chiar un scop care nu concordă de loc într-un mod absolut cu acela al Internaționalei”.

Printre materialele publicate în presa din România, printre numeroasele denaturări, exagerări și trunchieri s-au aflat pasaje relativ exact redată din lucrările lui Marx sau din documentele Internaționalei.

Celebra lucrare a lui Karl Marx *Războiul civil din Franța* a cunoscut un prim ecou în România chiar în anul apariției sale. Comentariul vădit dușmănos și reproducerea într-o traducere aproximativ exactă, tipărită de ziarul „Pressa”, cuprindea totuși cunoscuta frază a lui Marx : „Parisul uvrierilor și Comuna sa vor fi considerate totdeauna ca precursorii unei noi societăți...”³⁹. „Acest raport — se preciza în comentariu — este subscris atât de Consiliul general, cât și de secretarii corespondenței ai afiliaților din alte țări” și cuprinde „toate evenimentele ce s-au succedat de la proclamarea republicii, la 4 sept., și pînă la căderea zgomotoasă a Comunei”⁴⁰.

Ziarul „Pressa” a reproduș și cîteva rînduri din textul lui Marx referitor la necesitatea violenței. „Parisul uvrierilor... a învăluit în flăcările lui monumentele și edificiile sale, pentru ca învingătorii săi, care au sfișiat corpul vibrant al proletariatului, să nu mai poată intra în triumf în arhitectura intactă a caselor sale...”⁴¹. Răstălmăcind înțelesul cuvintelor lui Marx, ziarul reacționar trăgea concluzia că „socialiștii tind dară la o

³⁸ „Pressa ” nr. 190 din 21 august 1872. Limbaul calomnios al acestui ziar confirmă ideea expusă de Marx cu un an mai înainte referitor la modul grosolan în care privea presa burgheză reacționară rostul Internaționalei : „Spiritul burghez pătruns de idei polițiste își închipuie, firește, Asociația Internațională a Muncitorilor ca un fel de conjurație secretă al cărei organ central ordonă din cînd în cînd răscoale în diferite țări” (K. Marx și F. Engels, *Opere alese*, ed. a 2-a, vol. I, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 574).

³⁹ „Pressa” nr. 134 din 18 iunie 1871. Vezi și K. Marx-F. Engels, *Opere alese*, vol. I, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 575.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem. Vezi și K. Marx și F. Engels, *op. cit.*, p. 570.

pustiire prin foc și sabie, prin baricade și petrol”⁴², năzuind să întroneze o nouă societate bazată pe „uciderea... proprietății individuale”. Cu toate că poziția dușmănoasă a „Pressei” față de Comună și Internațională nu lasă loc nici unei îndoieli, chiar în paginile acestui ziar, care avea predilecție pentru reproducerile din presa reacționară franceză și germană, au apărut câteva rinduri care dezmințeau prin ele înșile violența comunarzilor. Citind ziarele socialiste din Germania, „precum « Volksstaat » din Leipzig, organul lui Bebel”, ziarul conservator de la București se arăta intrigat că acestea făceau „apologia Comunei”: „Unele ziare socialiste justifică Comuna, zicând că nu s-au comis de socialiștii comunali nici o crimă... Alții se pun pe alt tărîm și fac o imputare Comunei că a fost prea dulce și moale la început și nu s-a purtat destul de aspru...”⁴³ (ideea, se recunoaște ușor, aparține lui Marx). Evident că după aceste rinduri urma comentariul de clasă al gazetei, care susținea ferm vinovăția comunarzilor și necesitatea ca burghezia să nu mai tolereze nici un fel de organizare a muncitorilor.

Același citat din *Războiul civil din Franța* a apărut aproape identic și în ziarul „Telegraful”. Spre deosebire de „Pressa” însă, acesta nu îl însoțea de „interpretări” injurioase. Dimpotrivă, la citatul respectiv se adăuga ideea, luată tot de la „aceeași adresă”, că „nici o vărsare de sînge nu poate împiedica legăturile lucrătorilor care au pășit deja (la luptă. — N. C.), în diversele țări ale lumii civilizate”⁴⁴. Extrasele reproduse după circularele secțiunilor din Geneva și Paris ale Internaționalei exprimau destul de clar faptul că epopeea Comunei a fost „lupta dreptății contra înșelăciunii, răzbelul oamenilor care lucrează contra despotismului apăsător al capitaliștilor”⁴⁵.

„Pressa” reproducea uneori pe larg articole și declarații din ziarele burgheze reacționare, în care era combătut Marx sau unele idei ale sale. Reproducînd un astfel de articol din ziarul „Le Nord” din Londra, publicația bucureșteană a fost nevoită să reproducă și pasaje dintr-o scrisoare a lui Marx. Articolul vorbea în prima parte despre acțiunile lui Marx pe linia apărării dreptului de azil în Anglia, deoarece guvernul englez, sub presiunea guvernelor reacționare din Europa, se pregătea să interzică comunarzilor azilul în Anglia. „Asupra acestor dificultăți speculează doctorul Karl Marx, organizînd agitațiunea sa contra violărilor de azil”. Polemica lui Marx cu Gh. Bradlaught, un radical burghez, era apreciată ca avînd „un răsunset atît de mare, încît mai multe jurnale germane au anunțat viitoarea dizolvare a Internaționalei”. Mai departe se precizau următoarele „D. Bradlaught, sprijinindu-se pe câteva citațiuni trase dintr-un pamflet al lui Karl Marx, intitulat *Adresă asupra războiului civil din Franța*, afirmă că acesta privește imperiul ca singurul guvern posibil în Franța. D. K. Marx respinge cu indignare această insinuire și acuză pe

⁴² Comunarzii erau acuzați de presa burgheză internațională că au dat foc Parisului, din care motiv erau numiți și „petroliști”.

⁴³ „Pressa” nr. 132 din 16 iunie 1871, p. 533.

⁴⁴ „Telegraful” nr. 63 din 13 iunie 1871. Vezi și K. Marx și F. Engels, *op. cit.*, p. 574.

⁴⁵ „Telegraful”, nr. 63, din 13 iunie 1871.

D. Bradlaugt că a falsificat citațiunile de care este vorba. În întrunirea Consiliului general al Internaționalei, d. K. Marx a dezvoltat într-un mod foarte lung punctul său de vedere și face a se vedea diferența ce există între programul său și acela al adversarului său". Și urma o idee foarte clară, preluată din Marx : „Dinsul, Karl Marx, urmărește un scop nobil, acela al liberării graduale și complete a clasei muncitoare, scop care nu ar putea fi atins decît prin gruparea tuturor forțelor claselor inferioare în toate țările și în timp de mai mulți ani”⁴⁶.

La puțin timp după înăbușirea Comunei în sînge, ziarul „Pressa” a publicat un lung articol redacțional despre legătura Internaționalei cu evenimentele din Paris. Comentîndu-se unele discursuri rostite în parlamentul francez, în articol se dădeau extrase dintr-un „manifest incendiar”, semnat de „Comitetul central internațional”. „Vechea societate trebuie să piară și va pieri”⁴⁷. „Capitalul fiind fără patrie, noi... nu trebuie să avem patrie” etc. Unele fraze erau extrase într-adevăr din documentele programatice ale Internaționalei. Articolul dădea însă aceste citate în mod indirect, după discursurile politicianilor burghezi — reacționari, care, așa cum arăta Marx, denaturau programul Internaționalei. Articolul, la care ne referim, cita, de pildă, cunoscuta circulară din 6 iunie 1871 a lui Jules Favre către toate puterile europene, „prin care le îndemna să pornească împotriva Asociației Internaționale a Muncitorilor o luptă necruțătoare”⁴⁸. Ziarul de la București, străduindu-se să compromită în ochii cititorilor programul Internaționalei, reproducea printre altele din circulara lui J. Favre ideea ateismului Internaționalei⁴⁹. În realitate, într-o declarație a Consiliului general prin care lua atitudine împotriva denaturărilor din circulară, se arăta că ideea respectivă aparținea organizației anarhiste Alianța democrației socialiste⁵⁰, Internaționala neamestecîndu-se în problemele credinței religioase a membrilor.

Asociînd unor fragmente din textele socialiste comentarii proprii potrivnice, ziarul „Pressa”, cu alt prilej, referindu-se la doctrina Internaționalei, insera aceste rînduri : „În timpul domniei Comunei, membrii francezi ai societății Internaționala gustară din ce în ce mai mult aceste doctrine respingătoare”. Care erau aceste principii „respingătoare” enumerate și de „Pressa”? „Lucrătorii din toate țările trebuiau să formeze ... un lanț în contra capitalului”, care „... trebuia să aparțină numai clasei muncitoare... Desființarea proprietății”⁵¹. Cu alt prilej, același ziar reproducea un articol după un organ de presă străin în care se scriau următoarele despre programul Internaționalei : „Oamenii care dirijează Consiliul general sînt în cea mai mare parte străini, adică francezi și germani. Aceștia sînt autorii tuturor programelor violente, cum sînt răsturnarea prin arme a stării actuale a societății, republică de proletari,

⁴⁶ „Pressa” din 5 ianuarie 1872.

⁴⁷ Ibidem, nr. 129 din 12 iunie 1871, p. 521.

⁴⁸ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 17, București, Edit. politică, 1963, p. 387.

⁴⁹ „Pressa” nr. 129 din 12 iunie 1871, p. 521.

⁵⁰ K. Marx și F. Engels, *op. cit.*, p. 388.

⁵¹ „Pressa” nr. 86 din 15 aprilie 1872.

comuna, desființarea dării publice, confiscarea proprietăților mobile, uzinelor, mașinilor, drumurilor de fier, în profitul comunei”⁵².

Relatînd pe larg desfășurarea mitingului consacrat aniversării Internaționalei, organizat de federația din Geneva în octombrie 1871, ziarul „Pressa” reproducea, printre altele, un fragment din discursul rostit de președintele federației privitor la principiile și scopurile Internaționalei: „... Acest scop cunoscut este nu numai emanciparea lucrătorului, ci chiar ruina tuturor monarhiilor și stabilirea republicii universale, democratice și sociale”⁵³. Același orator comunica o cifră impresionantă a numărului federațiilor Internaționalei: douăsprezece mii! Un alt vorbitor de la același miting a pronunțat cuvinte de îndemn și încurajare pentru muncitori la lupta împotriva exploatării: „... El îndemnă pe lucrătorii să nu cedeze; numai cu fermitatea și perseverența, ei vor putea risipi conspirațiunile despoților și ale capitaliștilor”⁵⁴.

Cu prilejul relatării despre situația Internaționalei în Spania, era reprodusă pe larg o proclamație a internaționaliștilor dată în legătură cu intenția guvernului spaniol de a le interzice activitatea. Textul energic al proclamației cuprindea unele idei a căror reproducere în ziarele românești nu puteau să nu aibă ecou în rîndurile lucrătorilor din țara noastră: „Pe cît timp vor exista oameni care să fie victimele ignoranței și ale mizeriei, sclavi și stăpîni, teribila chestiune va fi la ordinea zilei ... Dacă Internaționala poate face dreptate și dacă legea se opune la aceasta, Internaționala e pe deasupra legii. Lucrătorii au un drept ce nu se poate nega, un drept indiscutabil, de a se organiza pentru a ajunge la scopul lor”⁵⁵.

În același ziar a fost reprodus după „Roma del popolo” un apel al lui Mazzini către muncitorii italieni, în legătură cu Internaționala. La vremea lui, apelul a fost aspru criticat de F. Engels, deoarece cuprindea acuzații „sau false, sau absurde”⁵⁶. Este interesant de observat că pasajul citat de Engels pentru a demonstra inexactitatea conținutului lui se află și în paginile ziarului românesc⁵⁷. În apelul său, Mazzini schița un portret al lui Marx, „sufletul acestui Consiliu (al Internaționalei. — N.C.) om inteligent, dar de un spirit dizolvant, ... de un caracter dominator”⁵⁸. Comentînd aceste aprecieri, F. Engels arăta că tocmai datorită unora dintre aceste calități, recunoscute și de Mazzini, Marx a știut să asigure existența Internaționalei timp de șapte ani, reușind printre altele să-l facă inofensiv pentru Asociație⁵⁹ pe „bătrînul conspirator”.

Dacă „Pressa” condamna vehement orice acțiune a Internaționalei, dacă „Romînul” și „Telegraful” admiteau parțial unele revendicări munci-

⁵² „Pressa” nr. 190 din 31 august 1872.

⁵³ Ibidem, nr. 241 din 1871, p. 970.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem, p. 969. Același citat a apărut și în ziarul „Romînul” (nr. 167 din 26 octombrie 1871) în cadrul unui articol mai amplu despre influența Internaționalei în viața politică a Spaniei.

⁵⁶ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 17, p. 663.

⁵⁷ „Pressa” nr. 164 din 27 iulie 1871, p. 664.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 17, p. 413.

toarești cu caracter economic, o poziție aparte a adoptat „Trompeta Carpaților”, ziarul lui Cezar Bolliac. Într-un articol publicat în decembrie 1871, pe lângă o serie de considerații confuze și nebuloase despre „potopul moral care amenință civilizațiunea de patru mii de ani”, se întrevădeau suportul social-economic al existenței Internaționalei și *inevitabilitatea* victoriei ideilor ei în lume. „Cinci-șase milioane de ființe umane care migrează din loc în loc, din țară în țară, din continent în continent și dintr-un emisfer într-altul, căutându-și hrana ca stolurile de păsări trecătoare, fără patrie, fără părinți, fără alte simțăminte, ... se întrunesc, se organizează spre o campanie teribilă ... S-ar putea oare risipi acești nori concentrați care cresc și se îndesesc din zi în zi? *Începem a crede că e cu neputință*” (subl. ns. — *N.C.*). Inevitabilitatea cuceririi puterii de către clasa muncitoare era privită ca o calamitate naturală: „... O epocă glaciară reîncape pentru lumea morală”. În ce privește momentul istoric când se va produce această schimbare, previziunea ziarului nu s-a abătut prea mult de la realitate: „Secolul XX va începe... spre o altă civilizațiune”⁶⁰.

Un moment important din istoria Internaționalei care s-a bucurat de o largă popularizare în presa bucureșteană a fost congresul de la Haga din septembrie 1872. După cum se știe, la acest al cincilea congres al Internaționalei au fost dezbătute patru probleme: rolul și drepturile Consiliului general, sediul Asociației Internaționale a Muncitorilor, linia politică a Internaționalei și situația „Alianței” lui Bakunin⁶¹.

Ziarul „Pressa”, care avea, ca organ guvernamental, cel mai bun serviciu de informații, a publicat încă din luna iunie 1872 o știre scurtă despre faptul că „Internaționala se pregătește a ține congresul său general în viitoarea lună a lui septembrie” și că „se discută numele lui Karl Marx și al lui Bakunin pentru președinția ședințelor...”⁶². Ziarul „Telegraful” relata cu o oarecare bucurie, după o gazetă olandeză din Haga, că „încercările cercurilor clericale de a împiedica ținerea congresului Internaționalei au eșuat”⁶³.

„Telegraful” a publicat integral, la 10 august 1872, textul convocării congresului, semnat de Karl Marx. „Marele consiliu al Internaționalei cu reședința la Londra, se spunea printre altele în convocare, hotărînd în urma evenimentelor care s-au petrecut în Franța de a face mari modificări în statutele societății, a decis să convoace pe toți aderenții la marele principiu de a se întruni într-un congres general la Haga. Sinteti dar invitați a vă afla la această întrunire, unde cetățeanul Karl Marx va da citire raportului...”.

Este de presupus că „Telegraful”, ca și „Romînul” de altfel, care a și fost acuzat direct, reproduceau articolele, cu mici modificări stilistice, după „Pressa”. Un indiciu în acest sens îl constituie întîrzierea de cel puțin o zi cu care publicau știrile „Telegraful” și „Romînul”, în comparație cu

⁶⁰ „Trompeta Carpaților” nr. 952 din 5/17 decembrie 1871.

⁶¹ William Z. Foster, *Istoria celor trei internaționale*, București, Edit. politică, 1958, p. 114.

⁶² „Pressa” nr. 139 din 27 iunie 1872.

⁶³ „Telegraful” nr. 152 din 9 august 1872.

„Pressa”. La o lectură atentă a textelor, descoperim modul cum priveau cercurile politice care se aflau în spatele acestor ziare problemele legate de activitatea Internațională. După cum am mai arătat, „Pressa”, ziarul conservator guvernamental, deși reproducea *in extenso* materiale cu privire la Internațională, avea „grijă” să intercaleze, atunci când lipseau în articolul reprodus, comentarii proprii, într-un stil violent calomnios, la adresa mișcării muncitorești internaționale.

Pentru a ilustra această deosebire de atitudine vom cita două exemple. La 2 septembrie 1872 (data ziarului pe stil vechi), „Pressa” a publicat relatarea despre ședința publică a Congresului Internațională, care a avut loc în ziua de 5 septembrie (stil nou). Iată ce scria „Pressa” printre altele: „Prezidentul Karl Marx, într-un discurs de deschidere, descrie motivele care au împiedicat întrunirile de doi ani încoace, între care mai cu seamă evenimentele din Paris... Scopul Internațională este eliberarea muncitorilor... Congresul adoptă prin aclamațiune o propunere prin care se exprimă, în numele lucrătorilor din lumea întreagă, admirațiunea congresului pentru lupta eroică și trimite salutările sale prizonierilor”. Și urma, fără nici o altă prevenire a cititorului, intervenția redacției, pe un ton vizibil răutăcios: „Negreșit, oricine trebuia să se aștepte la acest rechizitoriu și la această apologie a fostei Comune din Paris”. Frazele de mai sus, într-un mod aproape identic, au fost reproduse a doua zi, la 3 septembrie (stil vechi)⁶⁴ de „Telegraful”, dar fără comentariul malițios inserat de „Pressa”.

Un al doilea exemplu de modul cum elimina „Telegraful” pasajele injurioase despre Internațională, reproduse după „Pressa”, îl oferă relatarea ședinței de închidere a Congresului de la Haga. Iată o parte din textul tipărit în „Telegraful” din 6 septembrie (stil vechi), text care fusese publicat cu o zi mai înainte de „Pressa”: „Într-o ședință secretă s-a decis definitiv ca Consiliul general să nu mai reside la Londra, ci să se stabilească la New York. Karl Marx refuză orice candidatură pentru alegerea membrilor. În acest congres s-au format două fracțiuni: una care are exclusiv în vedere buna stare (economică. — *N.C.*) a claselor lucrătoare, prin întrebuințarea unor mijloace ca acelea pe care le întrebuințează societățile engleze; alta care are de șef pe Karl Marx cu mai mulți din membrii fostei Comune din Paris și care voințește a ajunge la o răsturnare completă, schimbându-se bazele politice și sociale de azi. Nu știm care din două va învinge. S-a decis ca sediul viitorului Consiliu general să fie la New York pentru anul 1872—1873”. (După cum se vede, unele hotărâri ale Congresului de la Haga au ajuns la cunoștiința opiniei publice din România prompt și destul de exact.) Textul pe care l-am reprodus mai sus după „Telegraful” avea în articolul din „Pressa” note distincte tendențioase. Așa, de pildă, cuvintele din „Telegraful”: „...mulți din membrii fostei Comune din Paris” au apărut în organul conservator „sfărîmăturile fostei Comune din Paris”. După fraza „nu știm care din două va învinge”, în „Pressa” exista un comentariu suplimentar al ziarului, al cărui conținut era vădit inexact:

⁶⁴ „Telegraful” nr. 170 din 3 septembrie 1872.

„Dar vedem că aceasta din urmă a fost dezaprobată în toate încercările ce a voit a face”⁶⁵.

Din cele de mai sus reiese atât atitudinea ziarului, „Pressa”, care se încadra în general în corul presei burgheze reacționare, înfierată de Marx și Engels în anii aceia, dar mai ales poziția progresistă a „Telegrafului”, care *curăța* pur și simplu știrile despre Internațională, reproduse după „Pressa”, de zgura lor calomnioasă. O poziție favorabilă, dar mai inconsecventă, a avut și ziarul „Romînul”, care însă a publicat mai puține materiale despre Internațională, probabil pentru a nu-și agrava situația în disputa pentru guvern cu conservatorii.

Concluzia care se desprinde din cele arătate mai sus este că un moment important al răspîndirii (fragmentare, trunchiate) a ideilor socialismului științific în România a fost marcat în anii 1871—1872. Oficiul principal de răspîndire l-a îndeplinit presa burgheză. Referirile la ideile socialiste din publicațiile burgheze nu aveau un caracter propagandistic, ci informativ. Comuna din Paris *a obligat* presa internațională, inclusiv presa din România, să se ocupe de programul ei, de rădăcinile istorice ale apariției ei, adică de istoria Internaționalei. Oricît de denaturate și injurioase au fost aceste referiri, toate la un loc cuprindeau informații prețioase din tezaurul socialismului științific, arma teoretică de luptă a proletariatului de pretutindeni.

---

⁶⁵ „Pressa” nr. 194 din 5 septembrie 1872.

LUPTA CEFERIȘTILOR DIN REGIONALELE CLUJ ȘI ORADEA PENTRU REFACEREA CĂILOR FERATE ȘI SPRIJINIREA FRONTULUI ANTIHITLERIST

DE

T. HĂGAN

Insurecția armată victorioasă din august 1944, care a marcat începutul revoluției populare în patria noastră, a dat un avânt fără precedent luptei maselor populare pentru îndeplinirea sarcinilor trasate de P.C.R. în vederea terminării grabnice a războiului antihitlerist, refacerea și dezvoltarea economiei naționale, desăvârșirea revoluției burghezo-democratice și trecerea la revoluția socialistă.

Partidul Comunist Român a chemat întregul popor muncitor să-și unească forțele în jurul clasei muncitoare, pentru lichidarea împotrivirii claselor exploatatoare, a urmărilor războiului, pentru redresarea economiei naționale și lupta până la victoria finală asupra Germaniei hitleriste.

Platforma F.N.D. din septembrie 1944, elaborată de P.C.R., a stabilit ca una din sarcinile majore susținerea, prin toate eforturile, a frontului antihitlerist. Lupta maselor muncitoare din țara noastră a fost cu atât mai grea, ținând seama de faptul că ea se desfășura după un război lung și pustiitor dus de elita militaro-fascistă, în condițiile când economia națională era dezorganizată, secătuită și jefuită de armatele hitleriste în retragere.

Scoaterea țării din situația grea economică pricinuită de război și de întreaga politică economică dusă de dictatura militaro-fascistă, pentru intensificarea efortului de participare la războiul antihitlerist, a devenit în noile condiții create după 23 August 1944 problema vitală a întregului popor muncitor, condiția de bază a cuceririi și consolidării independenței și suveranității naționale.

La chemarea P.C.R. „Totul pentru front, totul pentru victorie!”, masele cele mai largi de oameni ai muncii au răspuns printr-o muncă plină de abnegație în opera de refacere a economiei naționale, aprovizionând

armata de pe front cu muniții, hrană și îmbrăcăminte. Este un merit deosebit al P.C.R., care, în noile condiții create după 23 August 1944, a îmbinat în mod organic sarcinile economico-politice interne cu necesitatea luptei pînă la victoria finală asupra fascismului. În felul acesta bătălia pentru refacerea economiei naționale purta în sine o profundă semnificație politică, a luptei pentru înfăptuirea unor profunde reforme democratice, pentru consolidarea independenței și suveranității naționale, pentru cucerirea puterii politice și răsturnarea forțelor reacționare.

Clasa muncitoare, sub conducerea P.C.R., situîndu-se în fruntea luptei pentru refacerea economiei distruse de război, a desfășurat o intensă activitate în vederea mobilizării tuturor forțelor creatoare ale țării pentru cîștigarea victoriei asupra Germaniei fasciste alături de armatele aliate.

Situația economiei romînești la 23 August 1944 era dezastruoasă, fiind deosebit de greu lovită în sectoarele transporturilor și industriei petroliere¹, ca urmare a jafului săvîrșit de către Germania hitleristă și a participării țării la criminalul război antisovietic.

Economia națională era complet dezorganizată. Fabricile și uzinele erau jefuite și apoi distruse de trupele germane în retragere. Liniile de cale ferată, podurile, gările, atelierele au fost minate și aruncate în aer în majoritatea lor. Au fost ridicate forțat de hitleriștii în retragere mii de capete de vite, cereale și tot felul de bunuri materiale de la țărănimia muncitoare, luînd drumul Germaniei.

Tabloul general pe țară al pagubelor din domeniul transportului feroviar cauzate de război sînt arătate de tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej în raportul prezentat la Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945 : „Au fost distruse 1 900 km de linii de cale ferată, 3 000 km de linii curente și de garaj, 42 de linii și triaje cu o lungime de 2 800 de km. Triajele din București, Ploiești și Brașov au fost complet scoase din funcțiune. Clădirile C.F.R., gări, localuri de administrație au fost distruse pe o suprafață de 540 000 m.p. Din totalul de 3 260 de mașini-unelte în funcțiune înainte de începerea bombardamentelor, rămăseseră în funcțiune la 5 noiembrie 1944 doar 300. La aceeași dată mai erau în funcțiune numai 50% din parcul total de locomotive și 68% din cel de vagoane. Capacitatea de transport a căilor ferate la 23 August 1944 se redusese la 30% față de cea din 1943”².

Distrugerile la C.F.R. numai în raza orașului București au fost următoarele : ateliere 65%, gări 25%, instalații 35%, instalații din Atelierele „Grivița” 95%, magazine 75%, depouri 65%, linii 65%, material rulant 45%³.

O situație și mai grea o prezentau transporturile feroviare din Moldova. Iată numai cîteva date. Stația C.F.R. Pașcani, care împreună cu atelierele, depoul, triajul din Vatra Pașcani ocupau 42 km², dispuneau puțin

¹ Vezi „Probleme economice”, 1964, nr. 6, p. 31 și 1964, nr. 7, p. 5.

² Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, București, E. S. P. L. P., 1956, p. 41.

³ Arh. C.C. al P.M.R., dos. 444, fond. 1, f. 6.

timp după 23 August 1944 de numai 8 km² de instalații. Podul de cale ferată peste Siret de lângă Pașcani fusese aruncat în aer. Linia Iași — Crasna — Huși era minată din doi în doi metri; calea ferată Iași — Cucuteni — Larga Jijia, împreună cu tunelul de la Movileni fuseseră de asemenea distruse. Pe liniile ferate Bacău—Adjud și Iași—Pașcani sute de vagoane de mărfuri și persoane împreună cu locomotivele au fost incendiate ⁴.

În retragerea lor, trupele hitleriste, acționind potrivit tacticii pămîntului pîrjolit, au transformat regiuni întregi ale țării în mormane de ruină. În această situație au căzut pradă distrugerilor masive efectuate de fasciștii germani cu concursul armatelor horthiste căile ferate din nordul Transilvaniei.

Articolul de față își propune să înfățișeze efortul eroic al muncitorilor ceferiști din această parte a țării sub conducerea P.C.R. pentru refacerea căilor ferate și sprijinirea frontului antihitlerist.

În raza Direcției Regionale C.F.R. Cluj, care cuprindea în acea perioadă o rețea de transporturi mai vastă decît în prezent, trupele hitleriste și horthiste în retragere au distrus fără milă tot ce le-a căzut în cale și în primul rînd căile ferate și mijloacele de transport.

Tabelul de mai jos redă numai parțial distrugerile săvîrșite de trupele fasciste în retragere în nordul Transilvaniei. Din lipsa unor date, vor fi prezentate parțial unele artere de cale ferată, cum ar fi Deda—Ungheni pe Mureș, Reghin—Toplița, Beclean—Sărățel—Deda:

Tabel

Cuprinzînd distrugerile în 1944 în domeniul transporturilor C. F. R.
pe raza Direcției Regionale Cluj ⁵

Linia	Lung. liniei km	Linii curente distr. km	Linii stații distr. buc.	Linii traij distr. buc.	Poduri, podețe distr. buc.	Local., gări, magaz.
1. Cojocna—Huedin	66,7	54	50	36	48	10
2. Apahida—Dej—Jibou— Baia Mare	180	62	78	24	82	7
3. Dej—Beclean—Sărățel	49,9	49	34	12	60	8
4. Sărățel—Bistrița Bîrgăului	50,2	5,8	28	—	3	1
5. Beclean—Ilva Mică—Rodna	68,5	5,3	40	4	9	2
6. Huedin—Oradea	64	18	14	16	12	4
7. Oradea—Satu-Mare— Halmeu	149,6	26	28	20	10	6
8. Carci—Sărmășag—Zalău— Jibou	116,5	13	10	36	20	3
9. Săcuieni—Șimleul Silva- niei—Sărmășag	77	15	32	8	18	5
10. Satu-Mare—Baia Mare— Baia Sprie	68,5	14	18	17	12	4
11. Valea Vișeuului—Borșa	32,9	5,5	17	16	25	4
12. Ciceu—Deda—Ciceu— Ghimeș	166	86	78	54	156	18
Total	1089,8	353,6	427	243	455	72

⁴ „Revista arhivelor”, an. VII, nr. 1, București, 1964, p. 207.

⁵ Arh. Direcției Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dosar cuprinzînd: Distrugerile la C.F.R., nr. 1/1944, f. 1—8.

La cele de mai sus se adaugă distrugerile masive săvârșite de fasciștii în retragere asupra unor ateliere C.F.R., depouri, linii de tranzit, tuneluri, și mai ales poduri mari de cale ferată și viaducte.

Mari pagube au avut de suferit Atelierele principale C.F.R. Cluj, unde cazangeria, coloanele de susținere de beton armat, macaralele, strungăria, instalațiile electrice și de apă, magazinele de materiale au fost în cea mai mare parte distruse și aruncate în aer⁶. Au fost distruse din temelii depourile C.F.R. Cluj, Dej, Jibou, precum și triajele respective⁷. În speranța că vor opri înaintarea trupelor sovietice și române, fasciștii în retragere au aruncat în aer toate podurile mari de pe principalele artere de cale ferată, cum au fost podurile de pe Someș la Cluj, Apahida, Dej, Jibou, Ulmeni, Arduș (linie îngustă), Satu-Mare. Nu au scăpat nici cele patru poduri de pe Crișuri și Crasna⁸. În ura lor turbată, fasciștii germani n-au cruțat nici viaductele, nici tunelurile. Risipite pe diferite artere de circulație, tunelurile distruse formau obstacole greu de învins pentru restabilirea liniei în timpul cel mai scurt, în scopul asigurării unei rapide mobilități a trupelor și aprovizionării lor cu cele necesare. Au fost distruse complet cele 8 tuneluri de pe linia dublă Războieni—Cluj; tunelul mic și tunelul mare de pe linia Deda—Sărățel; tunelul Sîngeorz de pe linia Ilva Mică—Rodna⁹. Un greu obstacol l-a constituit distrugerea tunelului Stana în lungime de 218,70 m pe linia Cluj—Oradea. Explozibilul introdus în găurile de mină și în cele două vagoane aduse în interiorul tunelului Stana au năruit toată lucrarea¹⁰.

Multe din localurile C.F.R., gări, magazine, locuințe, cantoane au constituit obiectul distrugerilor fasciștilor în retragere, aplicînd cu consecvență tactica diabolică a „pămîntului pirjolit”. Că nu și-au putut executa în întregime planul criminal se datorește înaintării trupelor sovietice și române, care i-au forțat să se retragă fără încetare. Totuși, ei au adus și în acest sector grele pagube materiale. Pe linia magistrală au fost grav lovite stațiile Cluj, Aghireș, Huedin. Cum rezultă și din tabelul de mai sus, au fost distruse 54 de obiective de acest fel, dintre care amintim gări și localuri C.F.R. din principalele centre și noduri de cale ferată din această parte a țării, ca: Jibou, Baia Mare, Satu-Mare, Apahida, Dej, Reteag, Beclean, Sărățel și multe altele¹¹. Nici liniile de tranzit, triumphiurile de cale ferată existente în centrele cu ramificații Apahida, Dej, Baia Mare n-au scăpat de mîna criminală a fasciștilor germani și maghiari în retragere.

Rapoartele echipei de intervenție nr. 3 ale Inspecției C.F.R. Cluj, care a avut sarcina de a recunoaște distrugerile și de a organiza munca de refacere pe linia Ciceu—Deda și Ciceu—Ghimeș, relatează următoarele pagube principale săvârșite de fasciști. Pe o lungime de cale ferată de 166 km au fost

⁶ „Lupta C.F.R.”, organ central de presă, București, nr. 30 din 10 iunie 1945.

⁷ Arh. Direcției Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dos. 4/1944, f. 8.

⁸ Ibidem.

⁹ „Analele C.F.R.”, Caietul nr. 2, aprilie 1948, p. 33.

¹⁰ *Tunelul Stana*, București, Edit. C.F.R., Direcția Construcțiilor, 1947, p. 3.

¹¹ Arh. Direcției Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dosar cuprinzînd: Distrugerile la C.F.R., nr. 1/1944, f. 12—14.

distruse complet 156 de poduri și podețe, printre care și viaductul Caracău de 71 m înălțime. Linia a fost distrusă șină cu șină, iar tunelele Izvorul Mureșului și Gălăuțași minate și dărimate complet¹². Nici pe această arteră feroviară n-au fost cruțate clădirile și instalațiile C.F.R. Au fost distruse pînă în temelii clădirile de călători din stațiile Izvorul Oltului, Izvorul Mureșului, Gălăuțași, Ditrău, Toplița și multe altele¹³.

Cea mai mare parte din echipamentul necesar bunei funcționări a căilor ferate (piese de schimb, centrale telefonice etc.) au fost fie distruse, fie devastate. Locomotivele și vagoanele staționate în gări sau în depouri au fost minate și aruncate în aer. Din zecile de vagoane și locomotive aflate în incinta Atelierelor C.F.R. Cluj în luna octombrie 1944 s-a găsit o singură locomotivă intactă, de tip foarte vechi, bună numai la remorcări și manevrări¹⁴. În retragerea lor, fasciștii germani n-au cruțat nici liniile telegrafice și telefonice, centralele telegrafo-telefonice și multe alte instalații atît de necesare transportului feroviar și rutier. „Ei au distrus — arată tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej — 14 000 de stîlpi de telegraf și telefon, 12 000 km de fire aeriene, 9 000 de aparate de telegraf și telefon, 315 stații de centralizatori”¹⁵, dintre care un însemnat procent l-au deținut căile de comunicații și, în primul rînd, C.F.R. din partea de nord a Transilvaniei.

În fața acestui dezastru, la chemarea P.C.R. „Totul pentru front totul pentru victorie!”, oamenii muncii în frunte cu ceferiștii, îndrumați de organizațiile de partid, au trecut cu hotărîre la refacerea grabnică a căilor ferate, pentru sprijinirea frontului antihitlerist. În cuvîntarea sa ținută în fața muncitorilor ceferiști, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej spunea: „Avem nevoie de cît mai multe vagoane reparate, avem nevoie de cît mai multe locomotive în bună stare, care să se găsească în funcțiune, sub presiune, gata, așa cum stau gata soldații pe front, pentru a putea primi ordinul să iasă locomotiva, să se formeze garnitura, pentru ca să poată pleca acolo unde a fost destinată”¹⁶.

În platforma F.N.D., elaborată de P.C.R. în septembrie 1944, adresată tuturor oamenilor muncii, se subliniază necesitatea subordonării întregii activități a maselor populare în vederea obținerii victoriei asupra fascismului. „Trebuie să avem în vedere — se spune în platforma partidului din septembrie 1944 — că, pentru a ajunge cît mai repede la un sfîrșit victorios al războiului, e necesar să punem totul în slujba frontului contra Germaniei hitleriste. Toate forțele naționale... trebuie să sprijine prin toate mijloacele eforturile războiului nostru de eliberare și consolidare a independenței țării”¹⁷. Armata muncitorimii ceferiste a fost în primele rînduri pentru sprijinirea frontului antihitlerist, pentru refacerea drumului de fier distrus. La chemarea partidului, muncitorimea ceferistă

¹² *Loc. cit.*, Serviciul L, dos. 4/1944, Rapoarte ale echipelor de inspecție C.F.R., f. 2.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ „Lupta C.F.R.”, nr. 30 din 10 iunie 1945.

¹⁵ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a IV-a, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 42.

¹⁶ „Lupta C.F.R.”, nr. 3 din 3 decembrie 1944.

¹⁷ „Scînteia”, nr. 1 din 21 septembrie 1944.

și-a asumat una din cele mai grele sarcini — refacerea grabnică a căilor ferate. Această sarcină se transformă într-o voință hotărâtă unică a tuturor muncitorilor ceferiști, asigurând conducerea partidului că „noi răspundem cu fermitate la îndeplinirea acestei sarcini, luându-ne angajamentul de a depune toate eforturile noastre, de a ne face pe deplin datoria, pentru a reface căile ferate în cel mai scurt timp posibil”¹⁸.

Întreaga rețea a căilor ferate s-a transformat într-un șantier imens, în care zeci de mii de oameni ai muncii, în frunte cu ceferiștii, sub îndrumarea organizațiilor de partid, au trecut nemijlocit la refacerea căilor ferate. Preluarea conducerii Ministerului Comunicațiilor de către P.C.R., ministru devenind tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, a constituit un îndemn în plus pentru muncitorii ceferiști la o muncă eroică și neprecupețită. Telegramele trimise tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej de către colectivele de muncitori ceferiști din toate colțurile țării îl asigurau de hotărârea lor fermă de a învinge toate greutățile în munca de refacere a căilor de comunicație. „Noi muncitorii ceferiști — se spune într-una din telegramele trimise de ceferiștii din Cluj — am pornit cu hotărâre la acțiunea de reorganizare a transporturilor pentru război și pentru aprovizionarea populației sub conducerea ministrului nostru, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej”¹⁹. Monografia economică a regiunii Cluj, referindu-se la perioada grea a refacerii căilor ferate, relatează că „muncitorii, inginerii și tehnicienii de la calea ferată au văzut un semn de chemare patriotică la muncă încordată, la luptă pentru refacerea drumului de fier, în faptul că P.C.R. luase conducerea transporturilor”²⁰. A doua zi după eliberarea orașului Cluj (12 octombrie 1944), din inițiativa celei de partid a muncitorilor ceferiști, s-a convocat o adunare a tuturor lucrătorilor de la căile ferate la sediul Direcției Regionale C.F.R. Cluj, pentru a primi grupul de 50 de ceferiști, muncitori, tehnicieni și ingineri din specialitățile poduri, clădiri, linii de cale ferată și teleconstructori veniți de la Sibiu în sprijinul refacerii căilor ferate. La chemarea organizației de partid, cei peste 1.000 de muncitori ceferiști eliberați de sub dominația horthistă iau hotărârea să treacă imediat la munca de reconstrucție, acceptând cu entuziasm schița de plan elaborată de celula de partid a muncitorilor ceferiști²¹. Schița de plan prevedea îndeplinirea unor importante obiective, pentru realizarea cărora puteau fi atrase mase largi de oameni ai muncii nu numai din oraș, dar și din satele din jurul Clujului. Se prevedea: restabilirea podului peste Someș deblocarea pasajului inferior de rămășițele podului distrus pentru deschiderea drumului Chintăului; restabilirea pasarelei minate și căzute peste linii; deblocarea pasajului superior din fața Atelierelelor principale; restabilirea liniilor din stație, depou și ateliere; punerea în funcțiune a locomotivelor mai puțin avariate și a unui număr de vagoane; restabilirea podului peste canalul morii spre Someșeni; resta-

¹⁸ „Lupta C.F.R.”, nr. 1 din 16 noiembrie 1944.

¹⁹ Ibidem, nr. 6 din 24 decembrie 1944.

²⁰ *Monografia economică a regiunii Cluj*, manuscris, partea a VII-a, Transportul feroviar, p. 27.

²¹ „Făclia”, organ al democrației ardeleni, Cluj, nr. 19 din 3 aprilie 1945.

bilirea încăperilor necesare pentru funcționarea stației cu anexele ei; restabilirea rețelei de apă și canal, lumină electrică și rețeaua telefonică²².

Cu ocazia adunării din piața gării Cluj în 14 octombrie 1944, muncitorii ceferiști au hotărât înființarea sindicatului revoluționar pe baza F.U.M. și au trecut la munca de reconstrucție²³. Cei peste 2 700 de muncitori, mecanici de locomotive, fochiști, maiștri de atelier, meseriași din toate ramurile căilor ferate, personal de birou, impiegați de mișcare au trecut în aceeași zi la curățirea terenului. S-au adunat mari cantități de trotil, fitil, capse și bombe neexplodate. Numai pe linia dintre Cluj și Someșeni s-au dezgropat peste 200 de bombe neexplodate și mari cantități de trotil²⁴.

O importanță deosebită pentru întărirea luptei antihitleriste a muncitorilor ceferiști și a tuturor oamenilor muncii din regiunea Cluj și Oradea a avut reluarea imediat după eliberare în octombrie 1944 a legăturilor organizațiilor comuniste din nordul Transilvaniei cu Partidul Comunist Român, legături care fuseseră întrerupte în urma odiosului Dictat de la Viena (1940). Începînd de la această dată, organizațiile comuniste din aceste regiuni ale țării au trecut sub conducerea Comitetului Central al P.C.R. Din inițiativa organizațiilor locale ale P.C.R. s-a ales la 21 octombrie 1944 conducerea regională a Frontul unic muncitoresc, iar la 28 octombrie se constituie Comitetul pentru nordul Transilvaniei al Frontului național democrat din România²⁵.

Reluarea legăturilor organizațiilor de partid din nordul Transilvaniei cu organele centrale ale partidului, în condițiile în care prestigiul său în mase creștea rapid, a asigurat partidului îndeplinirea cu succes a rolului de organizator și conducător al forțelor democratice de pe întreg cuprinsul țării, în lupta de zdrobire a trupelor fasciste și horthiste, pentru realizarea mărețelor sarcini care stăteau în fața poporului muncitor.

Organele de partid erau mereu în mijlocul muncitorilor, îi mobilizau la munca pentru refacerea grabnică a drumului de fier. Zilnic se țineau consfătuiri de producție la locul de muncă, cu efect mare în mersul rapid al repunerii în funcțiune a obiectivelor celor mai importante²⁶.

La restabilirea liniilor din stația Cluj, depou, Atelierele principale, linia spre Baciș și Apahida, au participat la munca voluntară peste 1 000 de muncitori nespecialiști repartizați în echipe sub îndrumarea muncitorilor ceferiști²⁷. Cu tîrnăcoape și lopeți, muncitori ai orașului Cluj de diferite naționalități, în lupta lor înfrătită pentru sprijinirea frontului antihitlerist, „au lucrat săptămîni de-a rîndul fără mîncare suficientă, fără plată, lipsiți de îmbrăcăminte și încălțăminte necesară”²⁸.

²² Arh. Direcției Regionale C.F.R., Cluj, Serviciul L, dos. special 3/1944, f. 9, vezi și „Făclia”, organ al democrației ardeleni, Cluj, nr. 19 din 3 aprilie 1945.

²³ „Făclia”, organ al democrației ardeleni, Cluj, nr. 19 din 3 aprilie 1945.

²⁴ Arh. Direcției Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dos. special 3/1944, f. 10.

²⁵ „Studii”, an. XII, 1959, nr. 4, p. 305.

²⁶ Arh. Direcției Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dos. special nr. 3/1944, f. 10.

²⁷ „Lupta C.F.R.”, nr. 25 din 6 mai 1945.

²⁸ Ibidem, vezi și „Studii”, an. XII, 1959, nr. 4, p. 308.

Datorită elanului în muncă, a spiritului de inițiativă a muncitorilor, toate lucrările programate avansau vertiginos, fiind executate cu mult înainte de termen. Astfel, la restabilirea podului peste Someș la intrarea în stația Cluj, unde au lucrat peste 400 de muncitori ceferiști, majoritatea de la Atelierele principale, lucrarea s-a executat în 42 de zile, deși inginerii proiectanți nu sperau să fie terminată mai repede de 3 luni²⁹. La stabilirea liniei de legătură dintre Atelierele principale și stația Cluj au lucrat peste 250 de muncitori, majoritatea necalificați, reușind ca într-o săptămână să execute lucrarea, deschizând drum liber locomotivei de tip mic, singura rămasă intactă din incinta atelierelor³⁰.

Același elan de muncă l-au dovedit muncitorii ceferiști din Regionala C.F.R. Oradea pentru restabilirea liniei Huedin — Oradea ; Oradea — Satu-Mare — Halmeu și ramificațiile respective. Munca a fost concentrată pentru refacerea celor 12 poduri și podețe distruse pe linia Huedin — Oradea. Greutatea cea mai mare o constituia reconstrucția urgentă a podului de pe Crișul Repede la Vadul Crișului, unde au participat peste 7 000 de muncitori și țărani muncitori din satele din jur³¹. Printre obiectivele mari de realizat pe linia Oradea — Satu-Mare au fost refacerea podurilor peste Crasna și Someș la intrarea în stația Satu-Mare. Numai la aceste două obiective au lucrat fără întrerupere în trei schimburi, zi și noapte, peste 12 000 mii de oameni ai muncii³², reușind să dea circulației cu 30 de zile înainte de termen cele două obiective, la data de 16 noiembrie 1944. Pe toată lungimea liniei au lucrat zeci de mii de oameni pentru a pune urgent în funcțiune această arteră de o importanță deosebită pentru susținerea frontului antihitlerist. Muncitorii ceferiști, ajutați de un batalion al armatei noastre de geniu, au reconstruit podul peste Crasna pe linia Săcuieni — Șimleul Silvaniei — Sărmășag, podul peste riul Beretcu, precum și viaductul de lângă stația Bolcoș. Linia a fost dată în circulație la 1 martie 1945³³. La chemarea organelor de partid din Regionala Oradea, peste 3 500 de țărani muncitori au participat cu atelajele lor la refacerea liniei Carei — Zalău, a podului de la Tășnad, peste Crasna lângă Diosig și a celui de la intrarea în stația Zalău³⁴.

Pentru a reda circulației linia Baia Mare — Jibou, trebuiau învinse importante obstacole. Se impunea de urgență refacerea podurilor distruse de la Lăpușel și Ulmeni peste Someș. Numai la refacerea podului de la Ulmeni pe Someș au lucrat peste 7 000 de oameni. În sprijinul muncitorilor ceferiști au venit țărani muncitori din Mireșul Mare, Tohat, Sălsig,

²⁹ *Loc. cit.*, f. 12.

³⁰ „Adevărul Ardealului”, organul Comitetului Regional P.C.R. Cluj, nr. 6 din 12 aprilie 1945.

³¹ „Viața nouă”, organ al Comitetului Regional P.C.R. Oradea, nr. 15 din 1 februarie 1945.

³² Arh. Direcției Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dos. nr. 1/1944—1945, Refacerea podurilor, f. 2.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, Serviciul L, dos. 3/1945, f. 4 (vezi și „Viața nouă”, Oradea, nr. 15—16 din 1—2 februarie 1945).

Ulmeni și din alte localități, transportînd lemne și alte materiale necesare refacerii podului și a liniei distruse de fasciști în retragere ³⁵.

Paralel cu refacerea arterelor feroviare din țară, necesitățile războiului au impus ca o parte din personalul C.F.R. din regionala Oradea să ia parte la refacerea liniilor în Ungaria, ajungînd pînă la Debrecen și Békéscsaba.

Ce forțe de muncă a consumat refacerea căilor ferate rezultă și din faptul că, pe o linie relativ scurtă (32 km), Valea Vișeuului — Borșa, unde distrugerile nu erau atît de grave, au lucrat circa 45 de echipe a 100 de muncitori fiecare ³⁶.

Restabilirea liniei Ciceu — Deda și Ciceu — Ghimeș a avut o deosebită importanță pentru nevoile frontului. Această arteră era destinată să aprovizioneze frontul cu armament și muniții, fiind una din arterele care lega Ucraina Subcarpatică de trupele sovietice care luptau în Ungaria și Cehoslovacia. Și, din acest considerent, aici au fost concentrate uriașe forțe materiale și umane pentru refacerea urgentă a liniei. După 6 luni de la începerea lucrărilor, la 25 martie 1945 linia a fost dată în circulație. Numai la construcția provizorie a viaductului Caracău au lucrat zi și noapte circa 8 500 de muncitori ³⁷. Această construcție a fost o adevărată lucrare de artă, executată în întregime din lemn, avînd o înălțime de 71 m. În afară de muncitorii calificați, și-au dat concursul mii de oameni ai muncii din împrejurimi, pregătind lemnul de construcție necesar giganticei lucrări.

O lucrare asemănătoare a constituit-o și construcția estacadei (pod din lemn) în lungime de 235 m, avînd o înălțime de 7 m, la Stana, pe linia Cluj — Huedin, concepută pe un teren foarte accidentat ³⁸. Și aici, pentru executarea lucrării au venit muncitori din multe regiuni ale țării, avînd concursul neprecupețit al oamenilor muncii din localitățile învecinate. Construită pe linia magistrală, estacada trebuia executată într-un timp record. Comitetul regional de partid Cluj a mobilizat circa 25 000 de oameni ai muncii la executarea lucrării, care, printr-o muncă eroică, au dat linia în circulație ³⁹, cu o lună de zile mai devreme, la data de 24 decembrie 1944. Pentru a veni în sprijinul muncitorilor ceferiști, organizațiile sindicale au colectat 100 000 kg de grâu, 50 000 kg de porumb, 15 000 kg de cartofi ⁴⁰ și alte produse alimentare.

Lucrări de mare amploare au fost înfăptuite de către oamenii muncii din partea de nord a Transilvaniei la refacerea tunelurilor distruse atît pe linia Războieni — Cluj, cît și pe artera Beclean — Sărățel — Deda. Lucrările la majoritatea tunelurilor s-au făcut în trei schimburi, pentru a le da grabnic în funcțiune ⁴¹. Cerințele militare impuneau ca linia Războieni — Cluj să fie terminată pînă în 15 decembrie 1944. „Cei 5 000 de

³⁵ *Loc. cit.*, f. 14.

³⁶ *Loc. cit.*, f. 15.

³⁷ *Loc. cit.*, f. 18.

³⁸ *Tunelul Stana*, p. 6.

³⁹ Arh. Direcției Regionale C.F.R., Serviciul L., dos. special 1944—1945, p. 7.

⁴⁰ *Loc. cit.*, p. 12.

⁴¹ „Analele C.F.R.”, Caietul nr. 2, aprilie 1948, p. 33.

muncitori ceferiști au putut raporta partidului terminarea arterei respective cu 15 zile mai devreme”⁴². Munca a fost extrem de grea, ținând seama și de faptul că se lucra iarna și de termenul scurt de execuție cerut de necesitățile militare, la care se adaugă faptul că „muncitorii ceferiști din Cluj au mers zeci de kilometri pe jos la locul muncii (Cojocna), neavînd nici un mijloc de locomotie la dispoziție”⁴³.

În urma unei munci neprecupețite, efectuată luni de zile, în condiții extrem de grele, de către zeci de mii de oameni ai muncii, au fost reconstruite principalele artere de cale ferată din teritoriul părții de nord a Transilvaniei și date în circulație mult înainte de termenele fixate. Tabelul de mai jos înfățișează în ansamblu munca de reconstrucție a drumului de fier în această parte a țării și data cînd arterele feroviare au fost date în circulație :

Tabel

Cuprinzînd reconstrucția în domeniul transportului feroviar în nordul Transilvaniei și data punerii în circulație a liniilor de cale ferată⁴⁴

Linia	Lung. liniei km	Linii curente refăc. km	Linii staț. refăc. buc.	Linii traij refăc. buc.	Poduri, podețe refăc. buc.	Local. refăc. sau improv.	Data intră- rii în circ. a liniei
1. Cojocna — Huedin	66,7	54	32	28	48	8	22.XI.1944
2. Apahida—Dej—Jibou — Baia Mare	180	62	56	18	82	6	25.III.1945
3. Dej—Beclean—Sărățel	49,9	49	24	8	60	4	15.XII.1944
4. Sărățel—Bistrița Birgă- ului	50,2	5,8	22	—	3	1	15.XII.1944
5. Beclean—Ilva Mică — Rodna	68,5	5,3	28	4	9	2	16.XII.1944
6. Huedin — Oradea	64	18	10	12	12	4	15.XI.1944
7. Oradea — Satu-Mare— Halmeu	149,6	26	28	18	10	5	15.XII.1944
8. Carci Sărmășag — Zalău	116,5	13	8	26	20	3	20.XII.1944
9. Săcuieni — Șimleul Silvaniei — Sărmășag	77	15	26	4	18	4	1.IV.1945
10. Satu-Mare—Baia Mare — Baia Sprie	68,5	14	16	14	12	4	15.III.1945
11. Valea Vișeuului — Borșa	32,9	5,5	14	12	25	4	15.XI.1944
12. Ciceu — Deda — Ciceu — Ghimeș	166	86	42	30	156	14	25.IV.1945
Total	1 089,8	353,6	306	174	455	59	

⁴² Loc. cit. p. 12.

⁴³ „Lupta C.F.R.”, nr. 25 din 6 mai 1945.

⁴⁴ Arh. Direcției Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, Dosar cuprinzînd : Refacerea căilor ferate, 1944—1945, f. 9—21.

O parte din liniile distruse în stații și în triaje nu au putut fi refăcute în întregime. Efortul s-a concentrat spre restabilirea liniilor curente pentru a asigura rapida punere în circulație a arterelor feroviare. În intervalul de la 15 octombrie 1944 și pînă la 15 martie 1945 au fost puse în funcțiune peste 75% din rețeaua căilor ferate din nordul Transilvaniei ⁴⁵.

Ca o consecință a schimbărilor politice-sociale petrecute în țara noastră după 23 August 1944, munca de reconstrucție în general primește un conținut și o semnificație cu totul nouă, deosebită. Pe lângă o participare masivă a oamenilor muncii, cu miile și zecile de mii, la refacerea economiei în general și la refacerea căilor ferate în special, se manifestă în toată plenitudinea sa forța creatoare a poporului muncitor, inițiativa și spiritul său de sacrificiu. Sub semnul recunoștinței față de P.C.R., care a condus masele populare la eliberarea lor de sub jugul fascismului, oamenii muncii de toate categoriile au răspuns cu entuziasm sarcinii de a reface economia distrusă de război. La chemarea P.C.R. „Totul pentru front, totul pentru victorie!”, țărănimea muncitoare, care a primit pămînt datorită politicii P.C.R., participă cu zecile de mii la munca patriotică de refacere a podurilor și liniilor de cale ferată distruse. Ei au transportat cu mijloacele lor proprii zeci de mii de metri cubi de lemn, piatră, nisip, pietriș, necesare refacerii drumului de fier. Spiritul creator al muncitorilor ceferiști s-a manifestat din plin în metodele noi folosite la construcția podurilor, tunelurilor, viaductelor, în condițiile în care lipseau materialele feroase. Pentru restabilirea provizorie a podețelor distruse, s-a folosit „metoda construirii de podețe tubulare din lemn în formă de triunghi, podețe deschise pe capre de lemn și altele” ⁴⁶.

Paralel cu munca de reconstrucție a liniilor, organizațiile de partid și sindicale au concentrat eforturile muncitorilor ceferiști spre reclădirea atelierelor distruse de război.

Au avut de suferit mari pagube Atelierele C.F.R. Cluj, atelierelor din Turda, Oradea și Satu-Mare, remiza de vagoane și locomotive din Baia Mare, Jibou, Carei și Baia Sprie.

În lunile octombrie și noiembrie 1944, peste 1 500 de muncitori de la Atelierele C.F.R. Cluj au lucrat la curățirea ruinelor, refacerea secțiilor și acoperirea halelor atelierelor. „Pînă la ridicarea noilor construcții și acoperirea lor, muncitorii au lucrat afară, în viscol și zăpadă, în apă și noroi” ⁴⁷. Trecînd peste aceste greutăți, la 1 februarie 1945 au fost reparate și puse în funcțiune 42 de strunguri, 5 mașini de frezat, 7 mașini de rindelat, 3 macarale, 2 ciocane cu aburi și 2 cu aer, 2 compresoare și 36 de mașini diferite ⁴⁸. Muncitorii ceferiști de la Atelierele Cluj au turnat pentru prima dată o piesă nouă în greutate de 7 000 kg pentru presa hidraulică.

Cei 2 200 de muncitori ceferiști de la Atelierele Oradea, sub conducerea comuniștilor, au lucrat trei luni fără salarii la refacerea secțiilor

⁴⁵ Arh. C.C. al P.M.R., dos. 114, fond. 1, f. 3.

⁴⁶ Arh. Direcției Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dos. 5/1945, f. 4.

⁴⁷ Arh. C. C. al P.M.R., dos. 444, fond. 1, f. 6.

⁴⁸ „Scînteia”, nr. 205 din 23 aprilie 1945.

și atelierelor, reușind ca la 1 martie 1945 să dea în circulație 70 de vagoane reparate ⁴⁹.

Atelierele C.F.R. „Unio” din Satu-Mare au fost minate și aruncate în aer, distruse pînă în temelii. Îndată după eliberarea orașului de către trupele romîne și sovietice, 2 000 de muncitori cefești au trecut la refacerea atelierelor. După două luni, ianuarie-februarie 1945, muncitorii au reușit să pună în funcțiune cele mai urgente secții pentru repararea vagoanelor. Pînă la 15 aprilie 1945 au fost reparate 50 de vagoane, iar la 1 Mai 1945 a fost construit primul vagon nou ⁵⁰.

Atelierele C.F.R. Cluj își reiau de fapt activitatea în luna decembrie 1944 cu o producție foarte scăzută și numai cu cîteva secții. Se simțea o acută lipsă de materiale și unelte. Numai datorită spiritului creator al muncitorilor s-a reușit ca aceste greutăți să fie învinse rînd pe rînd, asigurînd creșterea producției cu fiecare lună. Așa, de exemplu, pentru a rezolva în parte lipsa de bronz, echipa de turnători a adunat toată zgura rămasă ca reziduu, zgură care, printr-un procedeu special a fost retopită și returnată, reușindu-se să dea peste 43% bronz de calitate bună ⁵¹. Numărul locomotivelor și vagoanelor reparate în 1944—1945 a început să crească, așa cum rezultă din situația de mai jos ⁵²:

	dec.	ian.	febr.	mart.	apr.
1) Reparații generale locomotive	1	4	6	6	7
2) Reparații parțiale locomotive	3	2	1	4	4
Total	4	6	7	10	11
1) Reparații generale vagoane	8	17	48	42	82
2) Reparații parțiale vagoane	3	78	20	74	96
Total	11	95	68	116	178

O creștere a producției cu toate greutățile date o realizează și muncitorii de la Atelierele C.F.R. Oradea în primul trimestru al anului 1945 ⁵³:

	Nr. locom. buc.	Nr. vag. pers. buc.	Nr. vag. marfă buc.	Nr. vag. cist. buc.
ian. 1945	5	10	37	4
febr. „	10	12	33	3
mart. „	12	22	176	8
Total	27	44	246	15

⁴⁹ „Viața nouă”, organ al Comitetului Regional P.C.R. Oradea, nr. 61 din 5 aprilie 1945.

⁵⁰ „Sătmarul”, cotidian democratic, nr. 6 din 20 iulie 1946.

⁵¹ Arh. Direcției Regionale C.F.R. Cluj, dos. 2/1945, f. 44.

⁵² „Lupta C.F.R.”, nr. 30 din 10 iunie 1945.

⁵³ „Viața nouă”, organ de luptă democratică, Oradea, nr. 61 din 5 aprilie 1945.

Muncitorii ceferiști de la Atelierele Turda, după o muncă neprețuită de refacere a secțiilor principale distruse de război, reușesc ca în luna aprilie 1945 să execute reparații la 2 locomotive, 6 vagoane de clasă și 22 de vagoane de marfă ⁵⁴.

Creșterea continuă a numărului de locomotive și vagoane reparate a avut drept urmare intensificarea circulației trenurilor și satisfacerea tot mai deplină a nevoilor frontului cu cele necesare. Iată câteva date ale Serviciului de mișcare din Direcțiunea Regionalei C.F.R. Cluj în lunile decembrie 1944 — martie 1945 ⁵⁵:

	dec.	ian.	febr.	mart.
<i>a) La trenuri cu aburi</i>				
1) Trenuri îndrumate	85	315	467	519
2) Ore făcute după livret	466	1 783	3 510	5 956
3) Ore făcute efectiv	419	1 770	3 647	6 306
4) Tren km	5 047	17 025	27 232	55 499
5) Total osii km	200 121	697 442	1 698 747	3 568 085
6) Total 100 t brut km	14 806	59 752	140 658	301 281
<i>b) La automotoare</i>				
1) Trenuri îndrumate	9	42	32	42
2) Ore făcute după livret	41	150	188	180
3) Ore făcute efectiv	39	100	146	174
4) Tren km	664	2 079	2 548	2 628
5) Total osii km	3 108	11 322	14 782	14 579
6) Total 100 t brut km	381	1 335	1 781	1 703

Pe lângă satisfacerea aprovizionării frontului cu muniții, trupe, hrană și îmbrăcăminte, muncitorii ceferiști au asigurat în condiții extrem de grele o creștere continuă a circulației mărfurilor pe toate arterele de cale ferată puse în funcțiune. O situație concludentă o prezintă numărul din ce în ce mai mare al vagoanelor și coletelor intrate în stația Cluj în perioada decembrie 1944 — aprilie 1945 ⁵⁶:

	dec.	ian.	febr.	mart.	apr.
1) Nr. vagoanelor intrate cu materiale	84	120	156	258	240
2) Nr. coletelor intrate	17	120	359	499	540

Semnificativ este faptul că încep să apară în câmpul muncii fenomene deosebite, a căror importanță marchează o treaptă nouă în lupta de ridicare a producției. Munca înflăcărată a maselor populare, voința lor hotărâtă de a învinge orice obstacole în calea măririi producției pentru sprijinirea frontului antihitlerist și refacerea economiei naționale au o importanță și un conținut deosebit în noile condiții istorice. Aceiași muncitori, care înainte de 23 August 1944 sabotau mașina de război

⁵⁴ „Lupta C.F.R.”, nr. 26 din 13 mai 1945.

⁵⁵ *Loc. cit.*, nr. 30 din 10 iunie 1945.

⁵⁶ *Ibidem.*

hitleristă, după 23 August 1944, la chemarea P.C.R., sînt în primele rînduri și spiritul inventiv inepuizabil al maselor populare găsește noi forme de activitate pentru ridicarea materială și morală a celor ce muncesc.

Oglindirea cea mai fidelă a schimbărilor ce s-au produs în atitudinea maselor populare față de muncă, ca un rezultat al marilor transformări revoluționare de la 23 August 1944, s-a concretizat îndeosebi în organizarea muncii voluntare și a întrecerilor patriotice în producție, în opera de refacere a economiei naționale. Numai la refacerea liniei Cîmpia Turzii — Cluj — Oradea au luat parte peste 50 de mii de oameni ai muncii, efectuînd sute de mii de ore de muncă voluntară⁵⁷. Darea în circulație a liniei Apahida — Dej — Jibou a fost „rezultatul unei munci încordate a 40 de mii de lucrători, care au prestat săptămîni și luni de zile muncă gratuită”⁵⁸.

Numeroase colective de muncitori ceferiști asigurau conducerea partidului de participarea lor hotărîtă la munca voluntară, considerînd „o datorie patriotică de a încorda toate energiile pentru mărirea producției, pentru a grăbi victoria definitivă asupra fascismului, pentru refacerea economică a țării, pentru o mai bună aprovizionare a populației de la orașe și a țărănimii cu produse industriale”⁵⁹.

Schimbările social-politice ce au început o dată cu insurecția armată au exercitat o influență adîncă asupra conștiinței maselor populare și în primul rînd asupra clasei muncitoare, conducătorul încercat al întregului popor muncitor.

Aceasta se datorește faptului că P.C.R. n-a încetat nici o clipă să convingă masele de necesitatea îndeplinirii noilor sarcini, izvorite din noile condiții istorice create după 23 August 1944 în țara noastră.

La chemarea partidului „Totul pentru front, totul pentru victorie !”, muncitorii ceferiști, ca și alte detașamente ale clasei muncitoare, au trecut la organizarea unor „brigăzi de șoc” pentru refacerea grabnică a căilor ferate, pentru mărirea producției în ateliere. În fruntea echipelor de șoc „au stat comuniștii, avînd sarcina de a atrage în aceste echipe cît mai mulți membri ai sindicatelor”⁶⁰ în scopul măririi producției. Astfel de echipe de șoc au luat naștere la Atelierele principale C.F.R. Cluj și Oradea încă din luna noiembrie 1944⁶¹. Numărul lor a crescut lună de lună, ajungînd, de exemplu, ca în luna aprilie 1945 Atelierele C.F.R. să aibă 20 de echipe de șoc⁶².

Important este faptul că ele își fixează anumite obiective concrete în producție, se iau la întrecere pentru a realiza cea mai mare producție pe zi, săptămînă, lună. Aceste echipe de producție au constituit un exemplu

⁵⁷ „Viața nouă”, organ de luptă democratică, Oradea, nr. 15 din 1 februarie 1945.

⁵⁸ Arh. Direcției Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dosar cuprinzînd refacerea liniei Apahida—Dej—Jibou, 1945, f. 27.

⁵⁹ „Lupta C.F.R.”, nr. 10 din 21 ianuarie 1945.

⁶⁰ Arh. C.C. al P.M.R., dos. 16, fond. 1, f. 45.

⁶¹ „Adevărul Ardealului”, organul Comitetului Regional P.C.R., nr. 6 din 12 aprilie 1945 (vezi și „Viața nouă”, Oradea, nr. 15 din 1 februarie 1945).

⁶² „Făclia”, organ al democrației romine ardelen, Cluj, nr. 34 din 20 aprilie 1945.

viu de antrenare a noi și noi categorii de oameni ai muncii la mărirea producției, la refacerea drumului de fier.

După modelul echipelor de șoc de la Atelierele C.F.R. Cluj și Oradea, au luat ființă astfel de echipe pe diferite artere de cale ferată. Din cele 60 de echipe de producție care au lucrat la refacerea liniei Ciceu — Deda, 14 din ele au acționat ca echipe de șoc, avînd o organizare deosebită. Unele s-au specializat în construcția de poduri și terasamente, altele au lucrat pe toată linia la recondiționarea șinelor, iar 8 dintre ele au participat la montarea liniilor și la lucrările de finisaj ⁶³.

În aceste brigăzi de șoc sînt atrași tot mai mult un număr mare de tineri muncitori. Numai la reclădirea depoului din Cluj au participat 134 de tineri ceferiști, mulți din ei uteciști, aducîndu-și contribuția lor la refacerea depoului distrus în cea mai mare parte din pricina războiului ⁶⁴. Alte echipe de tineret au participat la acțiunea întreprinsă de muncitorii ceferiști pentru stringerea fierului vechi din toată regiunea.

Muncitorii ceferiști din Oradea, încă înainte de terminarea războiului, vin cu inițiativa de a organiza construirea liniei noi Brusturi—Țigănești prin muncă voluntară. Pe bună dreptate este apreciată această inițiativă de către organul Comitetului regional P.C.R. Oradea ca un fapt deosebit, cînd „pentru prima dată în istoria acestui oraș muncitorii organizează în mod benevol executarea unei astfel de lucrări de mare amploare” ⁶⁵.

În producție apar tot mai mult fenomene noi, ca o manifestare a spiritului creator al oamenilor muncii, cum ar fi problema economisirii materialului și a combustibilului, invenții, noi raționalizări, noi metode de muncă și altele. Un colectiv de muncitori și tehnicieni de la Atelierele C.F.R. Cluj reușește în 1945 să confecționeze pentru prima dată în țară un manometru de presiune pentru locomotive ⁶⁶. Tot aici s-a perfecționat un aparat de sudură, avînd drept rezultat mărirea productivității muncii cu 100% ⁶⁷. Pentru punerea în funcțiune a presei hidraulice distruse, muncitorii de la Atelierele C.F.R. Cluj au confecționat pentru prima dată în țară piese noi ⁶⁸.

Din inițiativa P.C.R., în toate atelierele și unitățile C.F.R. s-au organizat ședințe comune ale muncitorilor și tehnicienilor pentru găsirea celor mai eficace soluții în rezolvarea problemelor urgente ale refacerii căilor ferate. Adresîndu-se muncitorilor și inginerilor de la C.F.R., tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej spunea : „Inginerul prin pregătirea sa este chemat să aibă în cîmpul muncii un rol de prim ordin, pentru a rezolva toate problemele de ordin tehnic ce apar în mod normal și în forme atît de complexe pe șantier . . . , m-ar bucura faptul dacă mi-ați aduce proiecte

⁶³ Arh. Direcției Regionale C.F.R. Cluj, Serviciul L, dos. 5/1945, f. 16.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ „Viața nouă”, organ de luptă democratică, Oradea, nr. 237 din 8 noiembrie 1945.

⁶⁶ „Buletinul informativ C.F.R.”, an. II, nr. 12, decembrie 1947, p. 373.

⁶⁷ „Lupta Ardealului”, organul Comitetului Regional P.C.R. Cluj, nr. 1 din 9 august 1946.

⁶⁸ „Scînteia”, nr. 205 din 23 aprilie 1945.

și inovații, dacă ați veni cu propuneri concrete”⁶⁹, care să ducă la mărirea producției.

Celulele de partid ale muncitorilor ceferiști au reușit să atragă tot mai mulți ingineri și tehnicieni în procesul refacerii căilor ferate și a atelierelor. Începând cu luna ianuarie 1945, s-au format în cadrul atelierelor, depourilor, pe șantiere, comitete de producție alcătuite din muncitorii cel mai bine calificați, tehnicieni și ingineri, cu scopul de a găsi noi metode de muncă, de a promova în producție inovațiile și raționalizările făcute de muncitori și ingineri. „Celulele de partid din regiunea Cluj — se subliniază într-un document al P.C.R. —, printr-o muncă politică temeinică și perseverentă, punînd în fața inginerilor și tehnicienilor cele mai importante probleme ale întregului popor: datoria patriotică de a sprijini cu toate forțele frontul antihitlerist, mărirea producției, refacerea economiei naționale, au reușit să atragă majoritatea corpului tehnic atât în activitatea sindicală, cît și în mărirea producției”⁷⁰.

Așa cum arăta organul de presă „Adevărul Ardealului” din Cluj, inginerii și tehnicienii îmbrățișau lupta întregului popor muncitor pentru mărirea producției și sprijinirea frontului antihitlerist, veneau cu inițiative și inovații, hotărîți să dea tot concursul la mărirea producției”⁷¹.

Efortul de mărire a producției și, pe această bază, aprovizionarea tot mai completă a frontului s-au intensificat după ce masele populare, sub conducerea P.C.R., au instaurat, la 6 Martie 1945, guvernul democratic. Sprijinirea războiului antihitlerist a constituit pentru puterea democrat-populară o preocupare centrală, o problemă de stat de cea mai mare însemnătate și, în vederea obținerii victoriei definitive asupra Germaniei hitleriste, au fost concentrate toate eforturile.

Organizațiile de partid s-au călăuzit în noile condiții create după instaurarea guvernului democratic de indicațiile date prin circulara din aprilie 1945 a C.C. al P.C.R., în care se sublinia că, în vederea grăbirii victoriei împotriva hitlerismului, „trebuie mobilizate cadrele partidului, trebuie mobilizate organizațiile de masă și masele muncitorești în întreprinderi pentru ridicarea producției”⁷².

Cu ocazia realizării programului pe luna aprilie 1945, muncitorii de la Atelierele principale C.F.R. Cluj, pe lângă efectuarea reparațiilor la 11 locomotive și 178 de vagoane programate, au pus în funcțiune și au oferit în dar guvernului democratic 2 locomotive și 60 de vagoane⁷³. Muncitorii de la Atelierele C.F.R. Oradea, intensificîndu-și eforturile în realizarea numărului de locomotive și vagoane reparate în cinstea zilei de 1 Mai 1945, reușesc să efectueze în plus reparații la o locomotivă și 24 de vagoane⁷⁴. În cinstea sărbătoririi zilei de 1 Mai 1945 și a angaja-

⁶⁹ „Lupta C.F.R.”, nr. 7 și 9 din 31 decembrie 1944 și 14 ianuarie 1945.

⁷⁰ Arh. C.C. al P.M.R., dos. 302, fond. 1, f. 21.

⁷¹ „Adevărul Ardealului”, organul Comitetului Regional P.C.R. Cluj, nr. 6 din 12 aprilie 1945.

⁷² Arh. C.C. al P.M.R., dos. 380, fond. 1, f. 2.

⁷³ „Adevărul Ardealului”, organul Comitetului Regional P.C.R. Cluj, nr. 16 din 21 iunie 1945.

⁷⁴ „Viața nouă”, organ de luptă democratică, Oradea, nr. 107 din 1 iunie 1945.

mentului luat de a sprijini cu toate eforturile guvernul democratic, muncitorii ceferiști din Turda „au sporit producția pe luna aprilie cu 200 % față de luna precedentă”⁷⁵.

La apelul C.G.M. adresat către „întreaga muncitorime manuală și intelectuală” din 12 martie 1945 de a efectua o oră pe săptămână în plus pentru sprijinirea frontului antihitlerist, muncitorii ceferiști din întreaga țară, alături de alte categorii de oameni ai muncii, au răspuns cu mult entuziasm. Numai după o săptămână, contravaloarea orelor prestate în întreaga țară pentru front s-a ridicat la suma de 192 936 118 lei (valuta din 1945)⁷⁶.

Organizațiile sindicale conduse de celulele comuniste interveneau tot mai activ în sporirea producției industriale după instaurarea guvernului democratic. Planurile lor de muncă se concentrează spre realizarea celor mai importante probleme, cum ar fi : organizarea întrecerilor patriotice, mijloc eficace pentru realizarea unei producții sporite ; lupta pentru o nouă disciplină în muncă ; intensificarea muncii în campania de însămânțări, prin sprijinul dat țărănimii muncitoare de către echipele de reparat unelte agricole⁷⁷ etc.

Munca desfășurată de celulele comuniste, de organizațiile sindicale din regionala Cluj și Oradea pentru înțelegerea conținutului politic și de clasă al guvernului democratic în rîndurile maselor populare a dus și mai mult la întărirea și cimentarea frăției dintre poporul român și minoritățile naționale. „Înțelegerea politică de către muncitori că de la 6 Martie 1945 toate eforturile lor și rezultatele muncii lor folosesc cu adevărat numai țării și poporului muncitor”⁷⁸ a avut drept rezultat cîștigarea de către P.C.R. a tuturor oamenilor muncii aparținînd minorităților naționale și încadrarea lor în frontul general al luptei poporului muncitor împotriva Germaniei hitleriste și în procesul refacerii și dezvoltării economiei naționale. Forțele unite ale muncitorilor, indiferent de naționalitate, s-au concretizat atît în ridicarea continuă a producției industriale, cît și în sprijinul material și moral dat țărănimii muncitoare pentru înfăptuirea și în această parte a țării a reformei agrare inițiate de P.C.R., legiferată și aplicată de guvernul democratic. Muncitorii ceferiști din partea de nord a Transilvaniei, la chemarea P.C.R., „au hotărît să trimită în zilele libere echipe speciale în toate satele, pentru repararea uneltelor agricole și sprijinirea însămînțărilor”⁷⁹. Sporirea producției agricole, alături de sporirea producției în celelalte ramuri, pentru o țară care luptă împotriva Germaniei hitleriste, muncitorii au considerat-o pe bună dreptate „o datorie a întregului popor din România”⁸⁰. Astfel că „muncitorii ceferiști, alături de alte categorii de muncitori din orașele Cluj, Oradea,

⁷⁵ „Scînteia”, nr. 220 din 16 mai 1945.

⁷⁶ Ibidem, nr. 195 din 3 aprilie 1945.

⁷⁷ Arh. C.C. al P.M.R., dos. 301, fond. 1, f. 1—4.

⁷⁸ Ibidem, dos. 444, fond. 1, f. 7.

⁷⁹ „Adevărul Ardealului”, organul Comitetului Regional P.C.R. Cluj, nr. 6 din 12 aprilie 1945 (vezi și „Viața nouă”, organ de luptă democratică, Oradea, nr. 22 din 9 februarie 1945).

⁸⁰ „Adevărul Ardealului”, organul Comitetului Regional P.C.R. Cluj nr. 7 din 19 aprilie 1945.

Satu-Mare, Dej, Baia Mare și altele, s-au deplasat în toate duminicile din lunile martie și aprilie 1945 la sate, pentru repararea uneltelor agricole”⁸¹.

Clasele exploatatoare, deși au avut poziții dominante în viața economică a țării, iar pînă la 6 Martie 1945 și în viața politică, n-au putut opri lupta întregului popor pentru refacerea economiei și sprijinirea activă a frontului antihitlerist. Obținerea victoriei în acest război a devenit cauza vitală a întregului popor român, viu exprimată de P.C.R. în lozincă : „Totul pentru front, totul pentru victorie!”. Luptînd pentru o cauză dreaptă, masele muncitoare în producție și ostașii pe front au făcut eforturi și sacrificii, care prin semnificația lor vor rămîne una din cele mai glorioase pagini din istoria patriei.

Căile și metodele indicate de P.C.R., înalta măiestrie politică a partidului de a grupa în jurul și sub conducerea clasei muncitoare întregul popor la sprijinirea efortului de război au constituit cheazășia tuturor succeselor epocale ale maselor populare în obținerea victoriei asupra Germaniei hitleriste. P.C.R. a știut să îmbine în mod creator sarcinile legate de înfăptuirea unor profunde transformări democratice din interior cu necesitatea sprijinirii frontului, imprimînd un puternic elan și voință de luptă atît soldaților de pe front, cît și maselor muncitoare din țară.

Înfățișînd numai o mică parte din efortul general al oamenilor muncii din țara noastră în lupta pentru refacerea economiei distruse de război și sprijinirea frontului antihitlerist, se impune sublinierea unor teze de o importanță deosebită.

Clasa muncitoare, sub conducerea partidului comunist, s-a dovedit a fi forța principală în lupta de reconstrucție a țării și de sprijinire a frontului antihitlerist. Plină de inițiativă și de un cald sentiment patriotic, ea și-a cîștigat, atît în practica reconstrucției țării, în producție, cît și în sprijinirea frontului antihitlerist, rolul de avangardă a societății noastre. Elanul în muncă, trecînd peste cele mai grele privațiuni de ordin material, a constituit exemplul viu dat de clasa muncitoare pentru toți oamenii muncii, antrenîndu-i la rezolvarea sarcinilor complexe și grele trasate de P.C.R.

Important este faptul că în aceste acțiuni P.C.R. a imprimat un nou conținut caracterului muncii, o nouă semnificație, ca un rezultat al schimbărilor social-politice intervenite după 23 August 1944. Brigăzile voluntare, echipele de șoc, întrecerile patriotice, ce au luat ființă nu numai în rîndurile ceferiștilor, ci și în cadrul celorlalte detașamente ale clasei muncitoare, au constituit o școală nouă a muncii, influențînd adînc asupra conștiinței tuturor oamenilor muncii din țară. Ele s-au dovedit a fi o înaltă școală revoluționară de educare a muncitorilor în învin-

---

⁸¹ „Scnteia Ardealului”, organul Comitetului Regional pentru nordul Ardealului, nr. 30 din 12 mai 1945.

gerea greutăților materiale și, totodată, forme concrete cu ajutorul cărora s-a materializat entuziasmul clocotitor al maselor populare.

Munca voluntară, întrecerile patriotice sînt cu atît mai importante, cu cît ele au apărut în condițiile materiale foarte grele prin care trecea țara noastră. Și iată că muncitorii, flămînzi, au organizat brigăzi de șoc, întreceri patriotice, munci voluntare, cu scopul de a mări producția și pe această cale de a sprijini frontul antihitlerist, fără să aștepte o recompensă. Acest eroism marchează începutul unei cotituri spre o nouă atitudine față de muncă, spre organizarea muncii într-un chip nou. Și ceea ce este mai important e faptul că întrecerile patriotice în producție și munca voluntară pe șantierelor naționale au creat un astfel de climat politic-moral care a spart carapacea moralei burgheze, dînd naștere la noi inițiative îndrăznețe (invenții și inovații), dezvoltînd facultățile dinamice, creatoare ale poporului, apropiindu-l în felul acesta de revoluția socialistă, cale indicată de P.C.R.

Însuflețiți de justetea liniei politice a partidului, muncitorii trebuiau, în acele condiții, să privească mult dincolo de interesele personale și de familie imediate, convinși fiind de victoria orînduirii sociale noi.

Elementul nou îl constituie și faptul că, reorganizînd sindicatele pe baze revoluționare, îndată după 23 August 1944 P.C.R. a descătușat inițiativa de jos a clasei muncitoare, organizînd primele forme de control în fabrici, uzine, ateliere, șantiere, asupra capitaliștilor, prin intermediul comitetelor de fabrică.

Sindicatele, sub conducerea organizațiilor de partid, au pregătit în condițiile unei ascutite lupte de clasă, din rîndurile oamenilor muncii, mii și mii de cadre valoroase, necesare luptei pentru înfăptuirea mărețelor sarcini trasate de partid.

În aceste condiții, sub aspect politic s-a realizat un lucru esențial. P.C.R., antrenînd cele mai largi mase de oameni ai muncii la refacerea economiei naționale și sprijinirea frontului antihitlerist cu toate forțele, a ridicat conștiința revoluționară a întregului popor muncitor la necesitatea înțelegerii depline a răsturnării forțelor reacționare, instaurarea guvernului democratic, instrument principal în lupta maselor populare pentru înfăptuirea revoluției socialiste în țara noastră.

DATE PRIVIND LEGIUIREA AGRARĂ A MOLDOVEI DIN 1851

DE

GEORGETA PENELEA

Atragerea principatelor în circuitul comercial internațional a făcut necesară sporirea producției de cereale. În condițiile istorice ale principatelor de la jumătatea secolului al XIX-lea, acest lucru nu se putea face pe baza principiilor unei agriculturi intensive, ci numai prin sporirea suprafețelor de cultură. Singura pregătire a pământului, observa Nicolae Suțu, este „o arătură făcută de un plug de nimica tras de șase boi”¹. Cît privește brațele de muncă necesare, ele erau furnizate de locuitorii satelor și „pentru a-și închezășlui munca acestor brațe țărănești trebuia făcută o legiuire care pe de o parte să lege această muncă de voința stăpînului, iar pe de alta să dea țăranului numai întinderea de pămînt strict trebuitoare traiului lui”².

Legiuirea care a ajutat boierimii din principate să beneficieze de toate avantajele izvorîte din tratatul de la Adrianopol a fost Regulamentul Organic. Acesta stabilea un sistem de obligații și drepturi reciproce între proprietari și săteni. Astfel, proprietarul dădea țăranului loc de casă și grădină, pămînt de arătură și finaț, izlaz pentru boi și o vacă. În Moldova, țăranii primeau următoarele suprafețe: cei fără vite 2,30 fâlcii, cei cu cîte 2 boi 3,70 fâlcii, cei cu cîte 4 boi 5,30 fâlcii.

În schimbul acestui pămînt, țăranii din prima categorie trebuiau să lucreze pentru proprietar 12 zile cu nart (ceea ce făcea să crească de 2 — 3 ori numărul real al zilelor de lucru), să facă patru zile „proaste” și patru zile de meremet, să dea dijmă din toate produsele, din zece una. Țăranii din a doua categorie, afară de cele 12 zile cu nart, mai făceau o podvodă la distanța de 16 ceasuri, duceau două care de lemne la curtea boierească, dădeau dijma din zece una și lucrau, ca și primii, patru zile de meremet.

¹ N. Suțu, *Notiții statistice asupra Moldovei*, Iași, 1852, p. 118.

² R. Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țăranii*, București, 1908, p. 102.

În sfârșit, cei din ultima categorie, a celor cu patru boi, lucrau 12 zile cu nart la care se adăugau două podvezi, patru care de lemne, patru zile de meremet și dijma din produsele loturilor primite.

După unele calcule, numărul real al zilelor de muncă pe care țăranii din Moldova erau obligați să le presteze proprietarului se ridica la 48. Dacă la acestea se adăugau și zilele efectuate de slujbașii volnici, numărul lor ajungea la 84. Pe de altă parte, nartul zilnic excesiv de mare — așa cum observa N. Bălcescu — necesita trei zile pentru îndeplinirea lui. În felul acesta, Regulamentul Organic găsisse modalitatea de a tripla numărul zilelor de muncă³.

Toată strădania depusă de generalul Kiselev pentru atenuarea sarcinilor țăranesti se lovea de reaua voință a boierilor moldoveni. Dezamăgit, el îi scria lui A. P. Butenev, ambasadorul rus la Constantinopol, la 20 decembrie 1832: „...Sînt două săptămîni de cînd mă lupt cu bărboșii moldoveni, cei mai neastîmpărați intriganți din tot neamul purtătorilor de barbă... Adunarea compusă din boieri... se străduiește să-și sporească propriile ei privilegii în dauna claselor inferioare, care nu sînt nici reprezentate, nici apărute de nimeni”⁴.

Regulamentul Organic a trezit nemulțumirea profundă a țăranilor care și-au văzut pămînturile micșorate cu $1\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ față de ce avuseseră în perioada anterioară⁵, iar obligațiile față de proprietarii de moșii sporite.

Engels, vorbind despre munca pe care trebuiau s-o presteze țăranii, arată că „de îndată ce popoarele a căror producție se desfășoară încă în formele inferioare ale muncii de sclav, de clacă etc. sînt atrase în orbita pieții mondiale..., care face să primeze interesul pentru vînzarea în străinătate a produselor, la grozăviile barbare ale sclavajului, iobăgiei etc. se adaugă grozăvia civilizată a muncii excesive”. Prezentînd situația negrilor din America, care munceau la culturile de bumbac, Engels sublinia faptul că „tot astfel stau lucrurile cu *munca de clacă*, de pildă în Principatele dunărene”⁶.

Prin împărțirea moșiei în trei părți, din care $\frac{2}{3}$ erau distribuite țăranilor și $\frac{1}{3}$ rămînea proprietarului, partea aceasta din urmă devenea liberă de orice servitute feudală, putînd fi exploatată ca o marfă liberă și folosind relații de producție de tip capitalist. Pe de altă parte, Regulamentul Organic a introdus „năimirile de bună voie” pe care țăranii, avînd o suprafață de pămînt cu totul insuficientă, erau siliți să le contracteze

³ Cf. și acad. A. și G. Oțetea, *Țăranii sub regimul Regulamentului Organic*, în *Studii și articole de istorie*, vol. I, 1956, p. 136—150.

⁴ Gh. Bezviconi, *Căldători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 306.

⁵ Acad. A. Oțetea, *Geneza Regulamentului Organic*, în *Studii și articole de istorie*, vol. II, 1957, p. 400.

⁶ În același articol, Engels vorbind despre munca țăranilor arată: „Munca necesară pe care, de pildă, țăranul valah o îndeplinește pentru întreținerea sa proprie este separată în spațiu de supramunca pe care o prestează pentru boier. Prima el o prestează pe propriul său ogor, pe cea de-a doua pe moșia boierească... Trebuie să renunțăm la citarea altor exemple interesante din istoria socială contemporană a Principatelor dunărene, cu ajutorul cărora d-l Marx dovedește că boierii, sprijiniți de intervenția rusă, se pricep tot atît de bine să stoarcă supramunca ca și orice întreprinzător capitalist”, K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. XVI, București, Edit. politică, 1963, p. 325—326.

pentru a se putea întreține și pentru a-și achita datoriile față de stat și proprietar.

Regulamentul Organic exprima eforturile boierimii atrase de noua viață economică de a-și consolida proprietatea „ferită de tot felul de silă”, așa precum se întâmpla în „țările civilizate” din apusul Europei — după cum declara C. Conachi, membru în comitetul moldovean pentru redactarea Regulamentului⁷.

Comisiile de revizie a Regulamentului Organic convocate în urma hotărârilor convenției de la Balta Liman au încercat să găsească o rezolvare acestei spinoase probleme⁸.

Asupra intențiilor cu care au venit cele două puteri la Balta Liman nu există nici o îndoială: amândouă voiau să ia măsuri „privitoare la păstrarea hărăzirilor... datorite către aceste provincii și la apărarea lor despre apucături tulburătoare”⁹. În același timp însă înțelegeau că trebuie operate unele schimbări de natură să liniștească spiritele, să prevină o nouă revoluție. În urma convenției încheiate la Balta Liman la 19 aprilie (1 mai) 1849 între Imperiul rus și Sublima Poartă, aceasta din urmă dă un firman referitor la noua stare de lucruri din principate format din șapte articole. Articolul al treilea prevedea convocarea unor comisii „cercetătoare... la care se va încredința... cele atingătoare de legea regulamentală și a arăta modificările și îmbunătățirile care sînt de cuviință pentru a înființa buna orînduială și siguranță de care în mai mulți ani s-au fost lipsit țara”¹⁰.

O comparație interesantă între prevederile convenției și cele ale tratatului de la Adrianopol oferă generalul Duhamel. Desigur el exprimă punctul de vedere rus, de aceea caută să scoată în evidență avantajele obținute de turci, trecîndu-le sub tăcere pe cele ale Rusiei. El recunoștea că de fapt convenția fusese încheiată „cu scopul de a reglementa situația anormală creată în principate”, căci altminteri „dintr-un moment într-altul... putea izbucni un război”. În același timp însă socotea că noua convenție înseamnă o nouă victorie a Turciei. Așa, dacă prin tratatul de la Adrianopol puterea suzerană n-avea voie să țină nici un om armat în principate, acum staționau aici 10 000 de turci „pentru perioada de timp care va fi necesară stabilirii ordinii”¹¹.

Se stipula în același timp numirea a doi înalți comisari din partea celor două puteri, dotați cu instrucțiuni scrise și avînd un cuvînt asupra

⁷ I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române pînă la 1864*, București, 1936, p. 230.

⁸ „Socotim că nici o altă revoluție n-a fost mai legitimă și mai necesară — scria Nicolaie Bălcescu referitor la revoluția de la 1848 —, ea era într-atît de justificată din cauza răului care o precedase, încît cele două puteri (Rusia și Turcia. — G.P.) au căzut de acord să reformeze acest monstruos regulament care de 18 ani strivea țara” (N. Bălcescu, *Question économique des Principautés danubiennes*, în D. C. Sturdza-Scheianu, *Acte și legiuri privitoare la chestia jărănească*, vol. IV, București, 1908, p. 123.

⁹ *Acele publice a Prințatului Moldovei*, Iași, 1849, p. 2.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Gh. Bezviconi, *Căldări ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 395.

„mădulelor comisiilor cercetătoare”¹². Rusia îl numise pe generalul Duhamel, iar Turcia pe Fuad Effendi. Despre relațiile dintre cei doi comisari, Nicolae Suțu scrie în Memoriile sale : „Comisarii imperiali, prieteni în aparență, dușmani în realitate, se supravegheau și prin cererile lor contradictorii îi puneau deseori pe hospodari în cea mai mare încurcătură”¹³.

Numirea în virtutea aceleiași convenții a celor doi domni în principate, Barbu Știrbei în Muntenia și Grigore Al. Ghica în Moldova, pe cîte șapte ani, îi dă un nou prilej lui Duhamel să constate partea sporită de beneficiu pe care Turcia o trăgea din această împrejurare. El arată că „scaunul de hospodar este scos la mezat... , niciodată nu s-au scos mai mulți bani din Valahia și Moldova... decît atunci cînd s-a hotărît să li se acorde hospodarilor sume ce trebuie să acopere cheltuieli de înscăunare, sume care, după mărimea lor, egalează pe cele plătite pentru ocuparea tronului”¹⁴.

Liberal moderat, domnul moldovean, Grigore Ghica, odată ajuns pe tron socotea că țelurile pentru care luptase odinioară au fost împlinite prin „încetarea unui regim de tristă amintire” — cum se exprima într-o scrisoare către Dașkov¹⁵.

Chiar dacă Grigore Ghica se dezicea într-un fel de vechile sale amiciții, a continuat să se intereseze de soarta celor exilați sau siliți să părăsească Moldova în împrejurările mișcării de la 1848. A reprimi pe Vasile Alecsandri, Costache Negri și Mihail Kogălniceanu, care au contribuit în mare măsură la realizarea activității sale reformatoare¹⁶.

Ca domn și ca boier, Grigore Ghica s-a înconjurat de oameni „aparținînd marilor familii”, adepți ai unei politici care să le apere averile, preocupați în cel mai înalt grad de satisfacerea intereselor personale; ca om cu idei liberale, ea participant la acțiunile îndreptate împotriva lui Mihail Sturdza, a apelat la elemente de „condiție inferioară”, încercînd

¹² N. Soutzo, *Mémoires du prince ... grand logothète de Moldavie, 1798—1871*, publ. par P. Risoș, Viena, 1899, p. 169.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 395.

¹⁵ Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 157 (scrisoare din 15 septembrie 1849). Participarea sa ca membru al partidei naționale la mișcarea din 1848 îndreptată contra lui Mihail Sturdza avea să-l facă suspect în ochii Rusiei. La 20 iulie 1849 Nesselrode îi scrie din Varșovia că legăturile pe care le-a întreținut odinioară cu oameni care din sentimente „de ostilitate” față de administrația prințului Sturdza „au adoptat proiecte de reformă împrumutate din programul demagogic al zilei” îi vor face situația cu atât mai dificilă, cu cît vor încerca desigur să-și realizeze acum utopiile (Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, iun.-sept., f. 78).

¹⁶ În același timp s-a adresat puterilor europene în vara anului 1849 pentru a obține întoarcerea lui Alexandru Moruzi, Em. Costache Epureanu, Vasile Ghica, Dim. Cantacuzino, Rosetti Răducanu, Lascăr și D-tru Rosetti. La 5/18 august 1849, Ali-pașa, ministru de externe turc îl informează că pentru ultimii trei, aflați la Constantinopol, Poarta a dat aviz favorabil de intrare în țară (Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, iun.-sept., f. 99). De asemenea Gr. Ghica intervine în favoarea hatmanului Aslan, aflat în închisoare, cu toate că acesta era acuzat de activitate subversivă împreună cu Al. Rujina, Zaharia Moldoveanu și Gr. Greceanu, iar generalul Lüders îi recomandase în mod special să-l supravegheze pe el și complicitii săi și mai ales să-i îndepărteze de frontiera transilvană atîta vreme cît situația lor nu se lămurise (Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 160).

o fuziune între aceste grupări; era o încercare menită să ajungă caducă din cauza împotrivirii marilor boieri, a ingerințelor Rusiei și Turciei¹⁷.

Convocarea comisiilor de revizie a unor articole din Regulamentul Organic, care în fond constituia prevederea cea mai importantă a convenției, întârzia să fie pusă în aplicare în principate. Abia la 15 octombrie 1849 s-a dat la București ordonanța lui Barbu Știrbei privind constituirea comisiei de revizie.

În Moldova alcătuirea comisiei a întârziat și mai mult. Ea și-a început activitatea abia la 6 noiembrie 1849. Până atunci însă Grigore Ghica a dus o corespondență activă cu puterea protectoare și cu cea suzerană pentru a da lămuriri și pentru a cere deslușiri în legătură cu desfășurarea lucrărilor. Temîndu-se să nu greșească cu ceva, a trimis nu mai puțin de 750 de scrisori la Petersburg și Constantinopol (în afară de memorii)¹⁸.

Într-un memoriu adresat celor doi înalți comisari, generalul Duhamel și Fuad Effendi, la 18 august 1849, Grigore Ghica arăta că, intrucît una din preocupările de seamă ale comisiei însărcinate cu discutarea reformelor, ce urmau a fi introduse, era chestiunea muncii obligatorii a țăranilor și a raporturilor dintre aceștia și proprietari, „trebuie să fie o compensație justă între terenul cedat țăranului și munca acestuia”¹⁹. Domnul a considerat necesar să strîngă o serie de informații referitoare la obiceiurile specifice Moldovei. În memoriu se ocupă de două articole din Regulamentul Organic (125 și 127), unul referitor la compensația pentru terenul dat țăranului prin munca acestuia, al doilea în legătură cu dreptul de strămutare a țăranului.

Referindu-se la primul articol, domnitorul observă că pămîntul dat unui țăran posesor al unei perechi de boi valora 104 lei, iar munca prestată de el în schimb valora 103, $\frac{1}{2}$ lei. Deși pretinde a lua prețurile medii, în realitate evaluarea este greșită. Chiar din Viedomostiile Departamentului din Năuntru²⁰ pămîntul dat țăranului cu doi boi este evaluat la 176,6 lei. Nici măcar cel fără boi nu primește pămînt în valoare de 104 lei, ci cu 2,27 lei mai mult. Aceleași Viedomostii socotesc munca țăranului cu doi boi la 158,23 lei, cu o diferență prin urmare de 18,33 lei în favoarea țăranului²¹. Grigore Ghica nu ia în seamă nartul pe care chiar Duhamel îl apreciază a fi de zece ori mai mare și care nu era de natură să acopere prețul pămîntului primit de la proprietar, în sensul că țăranul lucra cu mult peste suma la care era evaluat pămîntul proprietarului.

În legătură cu pămîntul dat țăranilor, el observă că în multe localități țăranul nu beneficiază de întreaga suprafață de pămînt ce i se cuvine prin Regulamentul Organic; în același timp însă munca ce prestează nu i se reduce proporțional. Unele învoieli se abat de la bazele regulamentare și devin împovărătoare pentru țărani. Deseori proprietarul schimba

¹⁷ Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 153.

¹⁸ N. Soutzo, *op. cit.*, p. 169.

¹⁹ Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, iun. -sept., f. 113.

²⁰ Ibidem, sept.-dec., f. 265.

²¹ Ibidem.

după bunul său plac locul țaranului, așa că acesta era nevoit să se ocupe mereu de ameliorarea terenului, neglijând astfel cultura propriu-zisă²².

În legătură cu dreptul de strămutare al țăranilor (art. 127 din Regulamentul Organic), Gr. Ghica constata că, dacă „uneori el n-ar deveni iluzoriu, ar trebui să fie frîna cea mai puternică contra abuzurilor”²³, mai ales că proprietarii, departe de a-i jigni cu ceva pe țărani, se întrec să-i satisfacă și să-i atragă. Această prezentare nu poate însă ascunde nevoia imperioasă de brațe de muncă pe care o resimt boierii porniți pe calea producției capitaliste, încercarea unora de a opri practic, strămutarea și strădania altora de a-i atrage pe țărani pe moșiile lor²⁴.

În continuarea memoriului către înalții comisari, domnul făcea o serie de recomandări pentru încetarea abuzurilor. Astfel considera necesar ca micșorarea terenului acordat țăranului să comporte o micșorare corespunzătoare a volumului său de muncă; țăranul să nu mai fie silit să-și schimbe lotul după pofta proprietarului, căci se întâmplă uneori ca proprietarul să pună mîna pe pămînturile nou defrișate sau ameliorate de țărani și să le dea în schimb locuri sleite. Potrivit acestor recomandări, în aparență țăranul n-ar fi fost obligat să lucreze în plus nimic, dar în fapt, din cauza insuficienței pămîntului ce îi fusese dat prin Regulamentul Organic, recurgea la „învoieli de bunăvoie” pentru prisoase de pămînt, la arătură, izlaz sau cositură. Gr. Ghica cerea ca aceste învoieli să nu se abată de la litera legii și, dacă totuși se fac în afara ei, să aibă la bază „o justă compensație”²⁵.

Memoriul mai pomenea de munca la cartofi care este mai grea decît celelalte și care „repugnă în general țăranului moldovean”. Pentru îndeplinirea ei țăranul folosește drept singură unealtă mîinile sale, iar recoltarea se face toamna tîrziu pe timp ploios sau înghețat, prin urmare pentru cartofi se preconizau învoieli separate²⁶.

²² Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, iun.-sept., f. 113.

²³ Ibidem.

²⁴ Grigore Ghica ignorează complet cauzele care-i silesc pe țărani să se strămute de pe o moșie pe alta : exploatarea nemiloasă, abuzurile și vexațiunile de tot felul de care, într-o speranță vană, credeau că scapă mutîndu-se aiurea. El susține că țăranii se pot muta „chiar dacă nu au un motiv legal, după poftă” (Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 175 — observație pe marginea unei scrisori a generalului Duhamel din 25 septembrie 1849). Dacă totuși țăranii nu se mută, acest lucru se întâmplă numai din vina lor, căci „din lipsă de prevedere” nu sînt niciodată în ordine pentru a li se îngădui strămutarea. El numește „lipsă de prevedere” neputința țăranului de a plăti dintr-o dată o sumă în care sînt cuprinse răfuiala pentru toate datoriile contractate față de proprietar, capitația și alte „rămășițuri” — nemaipomenind de casă și saduri care rămîn necondiționat proprietarului. Mai trebuie adăugat că Grigore Ghica amintește aici numai condițiile principale ale strămutării, fără a vorbi, de pildă, de împrejurarea că dintr-un sat nu pot pleca mai mult de două familii într-un an.

²⁵ În această privință generalul Duhamel, care numai de părtinire față de țărani nu putea fi acuzat, îi scria lui Gr. Ghica : „... Se întâmplă ca pentru fiecare falce pe care o primește pe deasupra de ceea ce li dă legea, țăranul trebuie să lucreze pentru proprietar o jumătate de falce de la arătură și însămînțat pînă la aducerea în hambare” (Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 142 și urm.).

²⁶ Nu este lipsit de interes să amintim că la observația lui Duhamel referitoare la cultura cartofului, unde nedreptatea este strigătoare, deoarece numărul zilelor de lucru ajunge la 100 chiar, Gr. Ghica răspunde că de fapt există învoieli separate pentru cartofi, după următoarea socoteală : 10 prăjini de cartofi fac cît 25 — 30 de prăjini de porumb. E adevărat însă totodată că

Grigore Ghica mai cerea ca monopolurile în afara Regulamentului Organic să nu fie îngrădite. Aceasta pentru că pe unele moșii proprietarii extinseseră dreptul feudal al monopolului și asupra altor obiecte, afară de cârciumi, scaune de carne, mori, dughene, heleșteu. Domnul consideră un abuz această extindere, dar monopolul în sine, simbol al unui mod de producție perimat, cerea să fie menținut.

Ultimul punct propunea suprimarea dijmii sau, dacă acest lucru nu este cu putință pentru moment, să se facă „înlocuirea ei cu o obligație mai puțin jienitoare”. Trebuie să se țină seama și de proprietari care „au considerat totdeauna dijma ca un semn al dreptului de posesiune și pe care în general ei vor să-l păstreze”²⁷.

Memoriul este interesant pentru că reprezintă punctul de vedere al boierimii liberale, hotărâtă să-și apere proprietatea, dar care nu-i destul de puternică pentru a introduce relații capitaliste pure în agricultură și de aceea trebuie să admită menținerea, fie și cu caracter provizoriu, a unor relații feudale. Această perioadă de tranziție în care coexistă laolaltă formele de exploatare feudală cu cele capitaliste presupune un întreg cortegiu de abuzuri. Dorința atât de violentă a boierimii de a-și păstra proprietatea o face să recunoască numai abuzurile, numai manifestarea fenomenală a unui proces, nu și esența sa, care constă în tipul relațiilor de producție bazate pe exploatare existente între proprietar și țărani.

Pe aceeași linie a edificării celor două curți asupra situației existente în Moldova se înscrie și „Expunerea sumară a situației principalelor ramuri de serviciu la sfârșitul semestrului I din anul 1849”²⁸ în care Gr. Ghica se ocupă de priveghetori, magaziile de rezervă și problema celor 6 zile de lucru la șosele.

În legătură cu priveghetorii se arată că, potrivit art. 404 din Regulamentul Organic, aceștia ar trebui să fie aleși de vornicii satelor, dintre proprietarii funciari (boiernași, neamuri i mazili... , proprietari de avere nemișcătoare și lăcuiitori în ocolul alegerii respective)²⁹. Or, recomandarea aceasta nu s-a respectat, ei fiind aleși dintre oamenii străini de loc, care erau schimbați neconștient de autorități și care în loc să „vegheze asupra intereselor țăranului” nu se gindeau decât să-și procure „mijloacele de trai pe spinarea comunei”³⁰.

Referitor la magaziile de rezervă, Expunerea arată că au fost create în conformitate cu art. 159 din Regulamentul Organic și ar fi trebuit ca după trei ani de la înființare să fie pline de grâne. Din păcate însă nicăieri, cu unele excepții, comunele nu pot conta azi pe o rezervă eficace³¹.

În nordul Moldovei țăranul este silit să lucreze 15—20 de prăjini de cartofi, „ceea ce este enorm și cu atât mai odios cu cât cartofii nu folosesc la alimentarea locuitorilor, ci la prepararea rachiuului”, *ibidem*.

²⁷ Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, iun.-sept., f. 113.

²⁸ *Ibidem*, sept.-dec., f. 199.

²⁹ *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, vol. I, București, 1944, p. 337.

³⁰ Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 199.

³¹ *Ibidem*. Când generalul Duhamel îi amintește de inexistența magaziilor de rezervă, Grigore Ghica susține că ele există „măcar în principiu”, mai ales acolo unde proprietarii și-au luat sarcina a le supraveghea și „unde există locuri speciale cultivate de comună... a căror produse sînt destinate acestor magazii”.

În sfârșit, ultima problemă pe care o ridică Expunerea privește cele 6 zile de lucru la șosele, care au mărit în mod considerabil sarcinile țărănești deoarece au fost schimbate în alte munci. Unele sate au fost împovărate cu un număr sporit de zile spre folosul altora care erau scutite: „așa, țăranii pierd 15—20 de zile pe an cu titlul de lucru la șosele”³². Gr. Ghica își exprimă teama într-o scrisoare către Duhamel, că „transformarea în bani a celor 6 zile de lucru la șosele va provoca la început o mare perturbare..., va fi lipsă de brațe de muncă și lucrul va suferi mult”³³.

Problemele ridicate de Gr. Ghica în toate scrisorile și memoriile adresate Porții sau Rusiei se întâlnesc și în discuțiile comisiei de revizie ca și în concluziile redactate de aceasta sub forma unui jurnal despre boieresc³⁴. Ele exprimă strădania boierimii de a efectua o serie de reforme care să consolideze proprietatea, căreia însă îi lipsea „deprinderea de organizare sistematică a producției, posedând în cantitate și în număr insuficient capitalurile bănești, uneltele și vitele de care avea nevoie pentru a lucra vastele ei moșii pe baza relațiilor capitaliste”³⁵. Din această pricină ea se vede silită să păstreze încă o parte din relațiile feudale.

După cum am mai arătat, atât Barbu Știrbei, cât și Grigore Ghica au târăgănat o vreme convocarea comisiei de revizie. Se temeau pe de o parte de opoziția boierimii — mai ales în Moldova — care atunci când a auzit de convocarea comisiei s-a „neliniștit” și a început să protesteze susținând că numărul celor chemați să se pronunțe este prea mic, „într-o chestiune care privește interesele majorității boierilor Moldovei, interese pe care ea le consideră sfinte”³⁶. Pe de altă parte, înșiși domnitorii nu erau prea lămurii asupra viitoarelor lucrări ale comisiilor, neștiind ce direcție să impună deliberărilor, pe ce bază și în ce limite vor trebui ele să se desfășoare. În orice caz intervenția lor era necesară, de vreme ce comisia — după mărturia lui Gr. Ghica —, lăsată „în voia propriilor sale inspirații, va fi mai tentată să agraveze decât să ușureze sarcina cultivatorilor”³⁷.

Nedumerirea domnilor a fost curmată prin trimiterea unor instrucțiuni redactate de Poartă și acceptate de Rusia care prevedeau amestecul total al înalților comisari în alegerea membrilor comisiilor și în desfășurarea lucrărilor lor. Astfel urma ca Duhamel să desemneze trei boieri, iar Fuad Effendi, celălalt comisar, alți trei. Domnului i se rezerva dreptul să aleagă și să numească președintele comisiei. În privința lucrărilor propriuzise ale comisiilor, Poarta recomanda ca ele să aibă în vedere „ameliorarea

³² Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 199.

³³ Ibidem, f. 175.

³⁴ *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1950, p. 432.

³⁵ V. Maciu, *Caracterul legiuirilor agrare din România din deceniile VI și VII ale sec. al XIX-lea*, în *Comunicări și articole de istorie*, București, 1955, p. 66.

³⁶ Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 164 (Gr. Ghica către Duhamel, scrisoare din 21 septembrie 1849. Același text trimis la 6/18 octombrie 1849 lui Omer-pașal).

³⁷ Ibidem.

legăturilor și raporturilor care există între proprietarii de pământ și țărani”, în așa fel încât păstrînd drepturile legale ale proprietarilor funciari să se avizeze asupra mijloacelor de apărare a țăranilor de orice nedreptate³⁸. Comisia urma să medieze asupra lipsurilor ce existau în legile aflate în vigoare și apoi să-și spună părerea în această privință.

Instrucțiunile Porții, care cereau „păstrarea drepturilor legale ale proprietarilor” și apărarea țăranilor de „nedreptate”, dovedeau că cele două curți nu aveau în vedere soluții radicale, ci ajungerea la un compromis prin acceptarea unor măsuri care să împiedice întrucîtva abuzurile și să elucideze unele părți confuze din Regulamentul Organic.

Comisia moldovenească de revizuire a Regulamentului Organic și-a început lucrările în Iași la 6 noiembrie, urmînd să țină cîte două ședințe săptămînale. Membrii ei reprezentau pături diferite ale boierimii³⁹, ca atare și interesele pe care le susțineau erau diferite.

Lucrările, cum era și firesc, dată fiind compoziția eterogenă a comisiei, pe de o parte, cît și sentimentului dominant al boierimii moldovene, acela al „păstrării proprietăților și privilegiilor”⁴⁰, nu au putut duce la rezultate fructuoase. Văzînd că lucrul trenează, Gr. Ghica se adresează la 24 noiembrie 1849 lui Duhamel întrebîndu-l dacă n-ar fi mai nimerit să pronunțe încheierea lucrărilor comisiei, deoarece „membrii nu sînt de acord între ei asupra nici unui principiu”⁴¹. După a 6-a ședință Gr. Ghica îi scrie lui Omer-pașa că în comisie se aud glasuri care cer menținerea vechii stări de lucruri, pentru că țăranul are mai multe foloase de pe urma proprietarului decît acesta de la el⁴².

În împrejurările acestea de neînțelegere a membrilor săi, comisia moldovenească și-a încheiat lucrările, urmînd ca „mădulele” să redacteze un text final cuprinzînd rezultatul discuțiilor purtate.

Așa cum membrii comisiei nu s-au înțeles în timpul ședințelor de lucru, nici la redactarea din urmă n-au căzut de acord. De aceea alături de jurnalul privitor la boieresc care a fost prezentat lui Gr. Ghica în numele întregii comisii — și care în esență cuprinde punctul de vedere al lui Vasile Sturdza — întîlnim și cîteva „socotințe” ce pretind a cuprinde păreri deosebite de cea a jurnalului. Două trăsături comune se întîlnesc atît în jurnal, cît și în cele patru socotințe (se prea poate ca și ceilalți trei membri să fi formulat asemenea socotințe, noi însă nu le-am găsit),

³⁸ Instrucțiunile mai prevedeau că, în cazul în care ar fi trebuit alte îmbunătățiri „efectuate numai în interesele poporului”, domnii și înalții comisari aveau latitudinea de a pune în discuția comisiilor aceste probleme. comisiile urmînd să comunice în scris rezultatul discuțiilor lor domnilor și comisarilor. Aceștia vor face copii către cuțile respective și după ce părțile „vor fi reflectat, Sibliu Poartă va face publicația printr-un fi man”, *ibidem*.

³⁹ Comisia era formată din 7 membri: Ștefan Catargiu, Costin Catargiu, Nicolaie Roset-Roznovanu, Nicolaie Vogoridi Conachi, Vasile Sturdza, Iacovachi Veissa, Gheorghe Asaki.

⁴⁰ Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 181.

⁴¹ *Ibidem*, f. 226.

⁴² *Ibidem*, f. 220.

anume: 1) Părerea că pământul dat țăranilor de proprietar este suficient acestora și că în genere munca țăranilor echivalează capitalul pus la dispoziție de proprietar sub formă de pământ. 2) Starea de „ticăloșie” în care se află țăranii se datorește numai abuzurilor.

Jurnalul privitor la boieresc declara de la început că țăranul nu este nicidecum asuprit, căci pentru lucrul ce „despăgubește” pe proprietar primește pământ în cantitate corespunzătoare. Cit despre cele 12 zile „de pont” pe care trebuie să le lucreze proprietarului potrivit art. 128 din Regulamentul Organic, este o vădită exagerare că proprietarul moldovean l-ar fi silit pe țăran să presteze o muncă pentru care „nici întreit număr n-ar ajunge”. Dovada cea mai bună, continuă jurnalul, că cele 12 zile nu sînt de fel împilătoare pentru țărani o constituie starea răzeșilor „nesupuși boierescului” și „singuri proprietari de pământ” aflați într-o situație mai mizerabilă decît a celorlalți locuitori ⁴³.

Proprietarii căutau să demonstreze că numai abuzurile au dus la agravarea situației țăranilor, de aceea și atenția lor trebuie îndreptată în această direcție. În același timp erau necesare păstrarea și respectarea proprietății pentru ca „legăturile sociale să nu fie sfărîmate” ⁴⁴.

Cel mai conservator dintre membrii comisiei, care ulterior va fi potrivit aplicării legiurii pe propriile sale moșii, era Nicolaie Roznovanu. El cerea ca încăpătîinare „să se rămînă nestrămutat în coprinderea ponturilor regulamentare” ⁴⁵. Aceeași părere o susținea Constantin Catargiu care, calculînd valoarea pământului dat de proprietari celor trei categorii de țărani (fără vite, cu doi boi, cu patru boi) și a lucrului prestat în schimb, ajungea la concluzia că „proprietarii nu se despăgubesc încă cu 31,14 lei din valoarea pământului ce-l dau țăranilor” ⁴⁶.

Nicolaie Vogoridi Conachi este de acord cu ceilalți membri că ade-văratul vinovat de starea grea a țăranilor este „administrația care a închis ochii în fața abuzurilor” ⁴⁷, dar adaugă că proprietarul ar trebui convins să dea țăranului mai mult loc de arătură și mai multă pășune pentru vite. El a luat în discuție numai cazul mijlocasului, la suprafața de pământ dată de proprietar țăranului a exceptat locul de casă, iar la munca prestată de acesta, secera o socotește pe jumătate (32 de prăjini în loc de 64) față de cuantumul ei real. Nicolaie Vogoridi mai cerea reducerea dijei și scăderea numărului zilelor de lucru la șosea de la 6 la 3 zile, iar munca aceasta să fie plătită și prestată în ținutul de baștină al țăranului sau cel mult în ținutul învecinat.

Dacă în privința pământului acordat țăranului și a muncii pe care acesta o dă în schimb au existat unele divergențe (părerea lui N. Vogoridi) în ceea ce privește abuzurile ⁴⁸ toți membrii comisiei s-au grăbit să dea

⁴³ *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, p. 433.

⁴⁴ Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 257 (părerea vornicului Vasile Sturdza).

⁴⁵ Ibidem, f. 230 (Socotința este datată 29 noiembrie 1849, Iași).

⁴⁶ Ibidem, f. 200 (nedată).

⁴⁷ Ibidem, f. 256.

⁴⁸ Pentru amănunte, vezi *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, p. 433.

la iveală cît mai multe silnicii, nereguli și împilări cărora le cădeau victimă țărani. Proprietarii, demascînd abuzurile administrației, căutau prin aceasta să-și apere proprietățile, nu voiau să recunoască faptul că tocmai neechitabila împărțire a pămîntului dă naștere acestor nedreptăți. Condamnînd acest subterfugiu al boierimii de a arunca toată pricina relexor pe seama administrației, Nicolaie Bălcescu scria indignat : „Comisia ar trebui să știe că în țara noastră administrația și boierii formează una și aceeași persoană cu două fețe și a face procesul administrației înseamnă a face procesul proprietății..., a face din administrație o cloacă de strîmbătate, de incapacitate, de furțișaguri, vă tăiați craca de sub picioare — căci tot ce a făcut administrația a făcut pentru voi și prin voi”⁴⁹.

Pe lîngă jurnalul privitor la boieresc comisia a mai prezentat domnitorului un „Proiect de legiuire pentru regularea dreptăților și a îndatoririlor proprietarilor de moșii și a locuitorilor lucrători de pămînt așezați pe acele moșii — pentru pline de rezervă și pentru lucrarea șoselelor”⁵⁰. Acest proiect dacă ar fi căpătat putere de lege urma să înlocuiască articolele 118—132 din Regulamentul Organic al Moldovei.

Ca și Regulamentul Organic, proiectul de față preciza că proprietarul este dator să dea pămînt țăranului, așa precum acesta este dator să lucreze în contul stăpînului, în așa fel încît să fie o analogie între munca țăranului și valoarea pămîntului. Acum însă se adaugă că această legiuire trebuie luată ca bază pentru a preîntîmpina „gîlcevirea”, pînă cînd închirierile de pămînt se vor putea face de bunăvoie. Cu alte cuvinte, se sublinia caracterul provizoriu al noii legi pînă cînd relațiile de tip capitalist se vor fi generalizat.

Pentru a face o comparație între prevederile Regulamentului Organic și ale noului proiect de legiuire trebuie să ținem seama de următorii factori : Regulamentul Organic stabilește numai nartul și numărul de 12 zile pe an ce trebuie să lucreze țăranul ; proiectul de legiuire dă în schimb suprafața pe care țăranul e dator s-o muncească pentru proprietar, subînțelegîndu-se că nartul stabilit de Regulament se menține. Despre cele 12 zile proiectul nu vorbește nimic. De aceea, pentru a face comparație mai lesnicioasă dăm și pentru Regulamentul Organic suprafața ce trebuie lucrată de țăran, precum și nartul pentru pămîntul prevăzut de noul proiect.

Iată acum modificările preconizate prin proiectul de legiuire⁵¹ elaborat de comisia de revizie a Moldovei articolele 118—132 din Regulamentul Organic⁵².

Îndatoririle țăranilor către proprietari. Față de Regulamentul Organic proiectul a intervenit în felul următor : a sporit numărul prăjinilor de prașă de la 24 la 48, a desființat dijma și cele patru zile proaste ale locuitorilor fără vite, a precizat nartul la cartofi. Cît privește suprafața ce țărani sînt datori să are, proiectul e confuz, vorbind doar de 14 prăjini

⁴⁹ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 86.

⁵⁰ Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 263.

⁵¹ Ibidem, f. 267.

⁵² *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, p. 200 și urm.

pământ țelină⁵³. Cele 12 zile pe care Regulamentul Organic le exprimă direct ca fiind de datoria țaranului să le lucreze pentru proprietar, proiectul de legiuire le trece sub tăcere, de fapt numărul lor a crescut, deoarece a fost sporită suprafața de pământ ce trebuie prăsită.

Îndatoririle proprietarilor către țărani. Prin Regulamentul Organic țaranii primeau de la proprietar: cei fără vite 2,30 fălci, cei cu 2 boi 3,70 fălci, iar cei cu 4 boi 5,30 fălci. După proiectul de legiuire, țaranii urmau să primească: cei fără vite 2,50 fălci, cei cu 2 boi 4,10 fălci, iar cei cu 4 boi 5,50 fălci.

Drepturile țăranilor. Acestea n-au fost de fel lărgite prin noul proiect de legiuire. S-au făcut doar unele precizări cum ar fi, de pildă, aceea legată de calitatea pământului ce se dă țăranilor. În legătură cu strămutarea proiectul e destul de încălțit: țaranul își poate vinde viile și sadurile, dar trebuie să-l „protimisească” cu același preț pe proprietar. Singurul câștig al țaranului ar fi acela că plecând de pe o moșie mică își poate lua casa cu el. Proiectul mai preciza că văduvele și neputincioșii să fie scutiți de muncă. Este o prevedere mai mult în favoarea proprietarilor, căci dându-le acestora pământ n-ar fi avut mare folos de pe urma lor.

Drepturile proprietarilor. Proiectul nu aducea nici o știrbire drepturilor proprietarilor. Ca și Regulamentul Organic, dădea drept proprietarului de a izgoni pe țaran de pe moșie și de a deține în continuare monopolul asupra vânzării unor produse pe moșie.

Regulamentul Organic mai prevedea o serie de munci pentru care erau necesare învoieli. Acestea au fost în întregime preluate de proiectul de legiuire elaborat de comisia de revizie. Astfel, urmau a se încheia învoieli pentru lucrul la băi, gropi de piatră, cărături de cherestea, munci ce nu puteau fi transformate în lucru la cîmp. Locuitorii care ar fi vrut „să are mai multă parte de loc” făceau învoieli cu proprietarul pentru acel „prisos”. Se puteau face învoieli și pentru lucrul în plus de care ar fi avut nevoie proprietarul. Proiectul adăuga însă că toate învoielile nu se vor putea încheia de aici înainte decât individual, nu în numele „totimii satului”, urmînd a fi întărite la isprăvnicie.

Proiectul cuprindea și prevederi referitoare la magazinele de rezervă. Ele fuseseră înființate potrivit articolului 159 din Regulamentul Organic⁵⁴, dar se dovediseră inefficiente și prost organizate, de aceea în anii cu recoltă proastă, „neavînd resursa magaziiilor de rezervă, țaranii cumpărau la prețuri ridicate cele necesare traiului și se îndatorau cu sume pe care nu le puteau achita mai mulți ani”⁵⁵. În preambulul care însoțea partea de proiect referitoare la magazine, comisia trăgea concluzia că „țaranii ajung deseori la strîmtoare” deoarece „vînd la întîmplare pîinea”⁵⁶. Se trecea însă sub tăcere nevoia care-i silea pe țărani să vîndă, mizeria în care se zbăteau, ca și dările ce trebuiau achitate. Apoi proprietarul pre-

⁵³ Se prea poate să fie o scăpare a copistului, proiectul neaflindu-se decît în manuscris la Biblioteca Academiei R.P.R.

⁵⁴ *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, p. 274.

⁵⁵ Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1850, scm. II, f. 608.

⁵⁶ Ibidem.

tindea țăranului să-i lucreze pe vreme bună în fiecare sezon, în timp ce propria sa holdă era năpădită de buruieni, obținând astfel o recoltă slabă ⁵⁷. Dacă la acestea se adaugă seceta, lăcustele, înghețul timpuriu etc., se vede că nu e vorba de „lipsă de prevedere” din partea țăranului, ci de cumplita sărăcie care îl împiedica să facă rezerve.

Regulamentul Organic prevedea ca fiecare locuitor să depună anual 5 banițe de porumb la magazia de rezervă. Cum această cantitate se dovedise a fi cu totul insuficientă, comisia de revizie a propus o serie de măsuri care ar fi trebuit să facă magazinele cât mai folositoare. Sarcina organizării lor revenea acum proprietarilor, care-i puteau scoate la lucru cu forța pe țărani pentru a munci cele 8 prăjini afectate din pământul fiecărui țăran pentru îndestularea magaziiilor. Proprietarul e cu atât mai interesat, susține proiectul, cu cât, în caz contrar, când magazia ar fi neglijată, țăranii ar veni la el după ajutor. Dacă aceștia s-ar dovedi potriviți unei asemenea „binefăcătoare măsuri”, proprietarul poate apela la dregătorul de ținut, care e dator să intervină ⁵⁸.

Rezervele adunate în aceste magazine urmau să fie consumate, dacă nevoia nu o cerea înainte, după 5 ani de la înființarea magazinei, în așa fel încât ea să fie mereu plină cu recolta a 4 ani. Pe bună dreptate Bălcescu considera magazinele de rezervă o povară pentru țărani. Cantitatea de porumb înmagazinată era total insuficientă așa încât pentru a face față unui an de secetă ar fi fost necesară rezerva a 40 de ani ⁵⁹.

Comisia de revizie a Regulamentului Organic din Moldova s-a mai ocupat și de îndatoririle locuitorilor la lucrarea șoselelor. În ciuda faptului că aici se săvârșiseră numeroase abuzuri, drumurile nu puteau fi neglijate întrucât înlesneau dezvoltarea comerțului și a comunicațiilor. Comisia propunea ca numărul zilelor de lucru la șosea să fie redus la 3 și plătite câte 50 de parale pentru pâlmași și 2 lei pentru cei cu car ⁶⁰, care mai primeau și loc pentru hrana vitelor. Pentru această muncă locuitorii se recrutau unul din zece. Plata urma să se facă pe loc de către proprietari, din banii vistieriei, altfel zapciul ar fi „sfeterisit” banii. Locuitorii trebuiau să vină cu tărăboițe de cărat pământul, care de cărat piatră etc. Proiectul menționa că, odată lucrul la șosele terminat, țăranii erau liberi de orice obligație, deoarece pe viitor se vor practica „năimiri de bunăvoie”.

În sfârșit, ca ultim punct, proiectul însemna și șoselele ce urmau a fi „prunduite și nivelate”, anume: Nimircești—Roman—Bacău—Adjud Tecuci—Galați (cu un ram Mărășești—Focșani); Mihaileni—Iasi—Tecuci (cu un ram Iasi—Sculeni); Iasi—Tg. Frumos—Roman; Tg. Ocna—Bacău; Tg. Ocna—Adjud. Alte drumuri urmau să fie deschise sau îmbunătățite spre trecătorile Transilvaniei ⁶¹.

Alături de cele menționate, comisia de revizie s-a ocupat de situația locuitorilor din „satele de prin munți”. Era o categorie de țărani neglijată

⁵⁷ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 77.

⁵⁸ Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 263.

⁵⁹ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 77.

⁶⁰ Prețul unei zile de muncă varia în acest timp între 3½ și 5 lei; în mod excepțional se plăteau 5—7 lei pentru coasă, pe timp ploios (R. Rosetti, *op. cit.*, p. 114).

⁶¹ Acad. R.P.R., Secția Ms., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 263.

în trecut de legiuitori și care acum se afla într-o situație deplorabilă, din cauza lipsei de pământ arabil în primul rînd. Comisia arată că, în neputința proprietarului de a le da loc de arătură, le va da loc de fînă, necerînd în schimb dijmă. Cînd proprietarul din cauza specificului regiunilor muntoase nu putea da țăranilor nici un fel de pământ, aceștia erau liberi să se mute „prin știința însă a cîrmuirii și a proprietarului”⁶².

Potrivit proiectului, țăranii urmau să primească de la proprietar vatra satului (care nu intra în socoteala pămîntului dat pentru lucru); puteau lua lemne din pădure pentru „trebuința caselor lor” și pentru „clădirile” de case, heiuri și unelte gospodărești, în schimbul sumei de 6 lei pe cap de gospodar. Proiectul cuprindea un paragraf care dezvăluie rapacitatea nedezmînită a boierimii, setea ei de cîștig: chiar dacă proprietarul nu avea pământ suficient să dea țăranilor, aceștia erau obligați să-i plătească contravaloarea bănească a muncii pe care ar fi prestat-o pe pămîntul boieresc în chipul următor:

28 de prăjini de arătură pentru doi boi, cîte 12 parale prăjina	8,16
36 de prăjini de prașilă de 2 ori, culesul, pusul în coșare,	
20 de parale	18
48 de prăjini de seceră, căratul și pusul în stoguri,	
cite 18 parale	21,24
Falcia de cap	24
Podvoada	20
Lemne de foc, pentru casă și heiuri	6
	lei 98 ⁶³

Trebuie remarcat însă aici că la stabilirea prețurilor s-au luat valori mult inferioare celor care circulau atunci. Astfel, după datele Viedomostiei Departamentului din Năuntru, pe anul 1849 reiese că:

Prăjina de arătură valora . . .	34 ¹ / ₂ par.
Prăjina de prașit valora	35 par.
Prăjina de secerat valora . . .	20 par.
Falcia de cap valora	27,31 lei
Podvoada (cu doi cai la 16 ceasuri distanță) valora	24 de lei
Lemnul de foc valora 11,32 lei (două care) ⁶⁴ .	

Rezultatul dezbaterilor comisiei de revizie a Regulamentului Organic astfel exprimat în proiectul prezentat mai sus a fost trimis lui Gr. Ghica

⁶² Acad. R.P.R., Secția Ms., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 263.

⁶³ D. C. Sturdza-Scheianu, *op. cit.*, p. 547.

⁶⁴ Acad. R.P.R., Secția Ms., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 265, IV.

și celor doi înalți comisari, al Turciei și al Rusiei. În răstimpul de un an și mai bine cât s-a scurs de la dezbaterile comisiei și pînă la promulgarea legiurii, opinia publică, țărani, au continuat să discute cu aprindere problemele ridicate.

Nicolaie Bălcescu, aflat în acel timp în Franța, urmărea cu viu interes desfășurarea lucrărilor comisiei moldovene și muntene. După elaborarea proiectelor și trimiterea lor la Poartă, el scrie *Question économique des Principautés danubiennes*, menită, după spusele sale, „să edifice Poarta asupra situației reale a principatelor”⁶⁵. Această destinație explică, de altfel, absența oricărei critici la adresa Turciei. Ocupîndu-se de lucrările comisiei moldovene, el arată că în ultimă instanță se păstiează Regulamentul Organic, iar suprimarea dijmei a însemnat în realitate transformarea ei în zile de lucru, așa încît proiectul comisiei de la Iași „va fi păstrat de istorie ca o dovadă de egoism aruncată în plin secol al XIX-lea în fața bunului simț”⁶⁶.

În același timp, în țară opinia publică se interesa de mersul lucrărilor. La un moment dat comisia a primit un „Proiect de adresă” în care se vorbea de problema raporturilor dintre proprietari și săteni, datorat se pare lui Iancu Corgescu⁶⁷. Gr. Ghica îi scria neliniștit lui Nesselrode că proiectul acesta cuprindea „idei periculoase pentru starea de lucruri existentă”. De asemenea, în „Gazeta de Bucovina” apăruseră două articole privind Moldova, în care problema raporturilor dintre proprietari și săteni era prezentată într-o „formă demagogică”⁶⁸.

La rîndul lor, țărani, aflînd de discuțiile purtate de comisia de revizie, au început să se mute de pe o moșie pe alta în asemenea proporție încît Departamentul Finanțelor a dat o circulară către ispravnici la 21 aprilie 1851, cîteva zile înainte de promulgarea legiurii, în care aceștia erau „pofțiți să ia măsuri grabnice spre oprirea strămutării locuitorilor”⁶⁹.

La 23 aprilie 1851 proiectul prezentat de comisia de revizie a căpătat putere de lege prin firmanul care a fost dat de sultan. Noua legiuire se intitula „Așezămînt (alăturat pe lîngă Hat-Seriful împărătesc) atingător de regularea dreptăților și a îndatoririlor proprietarilor de moșii și a locuitorilor lucrători de pămînt așezați pe acele moșii și pentru pîinea de rezervă”⁷⁰. A fost aprobată totodată „Regularea îmbinatelor dreptăți și îndatoriri ale locuitorilor din satele de prin munți”⁷¹.

⁶⁵ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 45.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 125.

⁶⁷ Iancu Corgescu protestează alături de alți boieri tineri împotriva samavolniciei fiilor lui M. Sturdza. Este arestat în 1844 și ținut la „gîosul agiei” de la 21 august pînă la sfîrșitul lui noiembrie (vezi Gh. Ungureanu, *Frământări premergătoare mișcării din 1848 în Moldova*, în „Studii”, 1958, nr. 3, p. 60).

⁶⁸ Acad. R.P.R., Secția Ms., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 252.

⁶⁹ *Manualul Administrativ al Prințatului Moldovei cuprinzătoriu legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 pînă în 1855*, vol. II, nr. 507, Iași, 1855, p. 28.

⁷⁰ Apărut la Iași, 1851, Tipografia „Buciumul romn”.

⁷¹ D. C. Sturdza-Scheianu, *op. cit.*, vol. I, seria I, p. 546.

Poarta a acceptat proiectul prezentat de comisia moldoveană și a intervenit numai asupra capitolului referitor la obligațiile țăranilor. În locul celor 14 prăjini de arat în țelină a cerut ca țăranii să continue a lucra după Regulament, adică 18 prăjini în țelină. Prășitul a fost redus de la 48 la 42 de prăjini, iar în locul celor 64 de prăjini de seceră sau 80 de prăjini de coasă a impus 56 de prăjini de seceră și respectiv 70.

În aceste împrejurări Poarta se dovedise mai realistă în fața problemelor interne ale Moldovei decât boierii pămînteni. Ea vedea foarte bine că proprietarii cedează greu, că vor cu orice preț pe de o parte să sporească îndatoririle țăranilor, iar pe de alta să-i silească la „aranjamente” libere. Suprimarea dijmii, care în realitate a fost transformată în alte munci, nu însemna o ușurare prea mare pentru țăranii. De altfel, suprimarea era pentru moment numai cu numele, căci dijma urma să mai fie percepută încă 2 ani, „prilejită fiind de întîmplări neașteptate”⁷² (cheltuielile necesitate de întreținerea trupelor de ocupație ruso-turce. — *G.P.*). Cele 12 zile regulamentare care nu mai erau pomenite în legiure existau de fapt și încă sporite din cauza mării suprafețelor de pămînt ce trebuiau lucrate de țăranii. Din toate aceste pricini Poarta a dispus reducerea lucrului la prășit și secerat. Era puțin, dar totuși mai mult decît preconizau proprietarii moldoveni în comisia de revizie.

În fond noua legiure dădea țăranilor pentru arătură o falcie și jumătate (120 de prăjini), din care 8 prăjini trebuiau lucrate pentru magazinele de rezervă. De pe cele 112 prăjini rămase țăranul putea scoate cam 12 — 14 merțe (o merță = 10 dimirlii, iar producția unei fălcii oscila între 50 și 120 de dimirlii). Din această cantitate trebuia să se hrănească pe sine și familia sa, să vîndă o parte spre a-și procura banii necesari pentru capitație, casa comună, plata pîrcălabului, a zapciilor. Țăranul desigur nu-și procura banii numai din vînzarea produselor, ci și de pe urma învoielilor contractate cu proprietarul.

Dacă suprafața de arătură a rămas aceeași, la imasă ea a sporit. Munca pe care țăranul cu 2 sau 4 boi trebuia s-o facă cu vitele cuprindea: arat, podvezi, lucru la șosele, transporturi de lemne, meremeturi (pentru proprietar și pentru cîrmuire), cărături. Și aceasta desigur dacă se iau în seamă numai obligațiile propriu-zise, fără a mai vorbi de învoieli, care solicitau un efort în plus atît pentru oameni, cît și pentru animale.

Calculînd valoarea zilei de muncă în agricultură în funcție de suprafața de pămînt dată țăranului⁷³, de munca dată în schimb, de prețurile stabilite de Viedomostia Departamentului din Năuntru pe anul 1849⁷⁴, ca și de mîntul stabilit de Regulamentul Organic, rezultă: arătură (14 prăjini moină) = 6 lei; prășilă (12 prăjini) = 10 lei; secerat (16 prăjini) = 8 lei; coasă (20 de prăjini) = 7 lei; o zi proastă (meremet) = 2,50 lei.

⁷² Acad. R.P.R., Secția Ms., Fond. Gr. Ghica, dos. 1851, sem. I, f. 47 (Gr. Ghica către Ahmed Veyfyk-Effendi la 14 februarie 1851).

⁷³ Așezămîntul atîngător de regularea dreptăților..., Iași, 1851.

⁷⁴ Acad. R.P.R., Secția Mss., Fond. Gr. Ghica, dos. 1849, sept.-dec., f. 265.

În același timp în târguri prețul unei zile de muncă era următorul :

ziua unui teslar	varia între	4	și	10	lei
„ „ pietrar	„ „	5		10	„
„ „ salahor	„ „	2		4	„ ⁷⁵

Prin urmare, prețul unei zile de muncă în agricultură era cuprins între 2,50 și 10 lei și era mai ridicat decât cel din târguri. Desigur este vorba de prețurile stabilite pentru muncile pe care țărani erau obligați să le presteze pentru proprietar în schimbul pământului primit. Situația era alta, după cum vom vedea, în cazul învoielilor încheiate în diferite perioade ale anului.

Problema aplicării fără întârziere a noii legiuri se puneă cu toată acuitatea în Moldova. În Muntenia Barbu Știrbei nu se grăbea de loc, el considera necesar să dea un răgaz proprietarilor ca să se aranjeze cu arendașii și țărani pentru „a nu trece printr-o schimbare bruscă”⁷⁶. În Moldova însă această amânare nu era posibilă. Din cauza situației financiare tot mai grele determinată de necesitățile de întreținere a trupelor de ocupație ruso-turce, se impunea perceperea unei sume extraordinare pentru redresarea bugetului. Suma aceasta urma să fie acoperită din dijma care se percepea o dată pentru totdeauna prin plăți eşalonate în 8 trimestre în valoare de 1,35 lei. Pentru ca acest „sacrificiu imperceptibil” să fie suportat cu ușurință de țărani și pentru ca ei să nu protesteze, era necesară aplicarea fără întârziere a noii legi care desființa dijma. În felul acesta deși continuau să plătească 1,35 lei o dată la 3 luni, țărani aveau în față dovada „avantajelor ce le erau asigurate pe viitor și a economiilor realizate de aici înainte”⁷⁷.

În cele din urmă, date fiind lucrările necesare pentru aplicarea noii legiuri, în primul rând o nouă catagrafie, s-a ajuns la următoarea soluție : jumătate din dijmă începea a fi percepută încă din 1851, iar legiuirea se aplica de la 23 aprilie 1852. Noul așezământ trebuia să intre în vigoare înainte de începerea lucrărilor de vară, data cea mai bună fiind 23 aprilie, căci atunci aveau loc strămutările țăranilor, soroațele învoielilor.

În răstimp de un an, de la 23 aprilie 1851 până la 23 aprilie 1852 s-au făcut o serie de verificări, inspecții ; s-a trecut la înfăptuirea unei noi catagrafii (cu un an mai devreme, căci firese ar fi fost să se facă în 1853), toate dezvăluind nereguli mai mari sau mai mici, abuzuri, furturi etc.

Prin circulara nr. 7 489 către ispravnicii Departamentul din Năuntru a dispus să se întocmească în fiecare ținut situația economiilor realizate de țărani (cei cu vite și fără) în urma aplicării a trei puncte din legiuire⁷⁸. Odată această evidență obținută, urma să se facă scăderea corespunzătoare în contractele proprietarilor cu arendașii. Dacă ținem seama de împărțirea în trei zone⁷⁹ a Moldovei, făcută de N. Suțu, situația este

⁷⁵ N. Suțu, *op. cit.*, p. 193.

⁷⁶ Acad. R.P.R., Secția Ms., Fond. Gr. Ghica, dos. 1851, sem. I, f. 20.

⁷⁷ Ibidem, f. 47.

⁷⁸ Încetarea facerii coșarelor, scăderea celor patru zile proaste ale țăranilor fără vite și sporul de 20 de prăjini imas pentru cei cu vite.

⁷⁹ N. Suțu, *op. cit.*, p. 34.

următoarea : zona I, la frontiera cu Austria, prețurile erau mai ridicate iar economiile realizate de țăranii fără vite se cifrau la 31,14, iar pentru cei cu vite la 23,6 lei (Dorohoi, Botoșani, Suceava, Neamț); zona a II-a, neavând debușee și fiind departe de centrele comerciale, dă o medie de 29,35 lei pentru țăranii din prima categorie și 20,30 lei pentru cei din categoria a II-a (Iași, Roman, Vaslui, Bacău, Fălciu); zona a III-a, lipsită de păduri, cultivă intens cereale. Economii realizate se ridică la 31 de lei pentru țăranii fără vite și 22,10 lei pentru cei cu vite (Tutova, Tecuci, Putna, Galați).

Se impunea apoi pentru aplicarea legiurii o nouă catagrafie. O serie de abuzuri cum ar fi : trecerea unei persoane de mai multe ori în evidența fiscalului, scutirea unor contribuabili sub numele de „privilegiați”, înregistrarea unor nume fictive, reclamau o luare în evidență a contribuabililor în întregime. Se mai adăuga în sfârșit, ca un ultim motiv, și holera care bîntuise cu doi ani în urmă secerînd multe vieți omenesti. Din toate aceste pricini înalții comisari, la propunerea Sfatului Administrativ, au acceptat efectuarea catagrafiei cu un an mai devreme, adică în 1852.

Potrivit „Instrucțiunilor povățuitoare comisiilor întocmite pentru facerea catagrafiei locuitorilor țării”⁸⁰, se instituiau comisii ținutale pentru înscrierea dajnicilor, a celor scutiți de bir, ca și a oamenilor fără căpătii. Din această categorie din urmă făceau parte : haidăii, ciobanii, hergheliegii, porcarii, văcarii, argații. Însurăței care în timpul catagrafiei trecute plățiseră numai 4 — 12 lei la cutia satelor se înscriau acum în rîndul birnicilor. De asemenea, trebuiau luați în evidență cei „petrecind vremelnicește sau cu statornicie prin păduri ca rotari, pădurari și morari”⁸¹. Nevolnicii, înțelegînd prin ei bătrînii, văducele, mazilo-ruptașii, urmau să fie înregistrați separat. Se atrăgea însă atenția că mulți birnici „căsătorind pe fii lor le lasă locurile de hrană, voind prin aceasta părinții a se feri de darea capitației ... ca și cînd ar fi nevolnici, fără a fi”⁸².

Mai era o categorie de contribuabili a cărei situație era neclară. Isprăvnicia din Fălticeni cerea deslușiri în legătură cu următoarea împrejurare : „... Un însemnat număr de locuitori birnici ... de nevoie se află în slujbe pe la osebite fețe, unde lucrează ca plugari, argați, păstori de vite”⁸³. Satele lor de baștină îi reclamau mai ales pentru lucrul la șosele, însă „fețele” la care lucrau refuzau „a-i slobozi”, pe temeii că „li s-ar jeni alcătuirile săvîrșite cu dînsii”. Aducînd toate acestea la cunoștința domnului, Sfatul Administrativ în fața faptului împlinit se vede obligat să propună ca țăranii aceștia să rămîna unde se află pînă la terminarea lucrărilor cîmpului, iar apoi să fie întorși la urma lor.

Desigur faptul semnalat de isprăvnicia din Fălticeni nu era un caz izolat. El reflectă o stare de lucruri care începuse să se generalizeze și în fața căreia ocîrmuirea este silită să recurgă la compromisuri. Pe de o parte erau lezate drepturile vistieriei, pe de alta erau lipsiți unii proprie-

⁸⁰ *Manualul Administrativ...*, vol. II, nr. 558, p. 64.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*, p. 27.

tari de brațe de muncă; de aceea, se admite să fie aduși numai cei care își pot găsi loc de hrană în sat, celorlalți confirmându-le astfel plecarea de pe moșile boieresti.

În sfârșit, o ultimă categorie, care trebuia cercetată cu atenție, era a celor care încercau să se eschiveze de la catagrafie, a celor „îndosiți”. Pentru ei Instrucțiunile prevedeau luarea în evidență cu mențiunea „îndosiți”.

Cercetările determinate de facerea catagrafiei au dezvăluit stări de lucruri deosebit de grăitoare privind situația mizerabilă a țăranilor, care „din povara lucrului boierescului sau din pricina relexelor deprinderi”⁸⁴ părăseau satele în număr mare. S-a ajuns astfel în unele locuri la înjumătățirea numărului locuitorilor unui sat. Pentru acest caz Instrucțiunile prevedeau desființarea satelor și trecerea locuitorilor în satele învecinate⁸⁵.

La aceste abuzuri care întârziu și îngreuiu efectuarea catagrafiei și deci aplicarea noului așezământ se mai adaugă și împotrivirea unor proprietari de a-i lăsa pe țărani să se strămute chiar după ce au îndeplinit toate formalitățile. În același timp se observa și fenomenul invers, acela al strădaniei proprietarilor de a-i alunga pe țăranii „răzvrățiți” de pe moșile lor.

Dacă în legătură cu aplicarea noului așezământ se lămurise problema „economilor” realizate de țărani și exista o catagrafie care ilustra mai mult sau mai puțin veridic situația birnicilor și privilegiatilor, în schimb o serie de lucruri rămăneau neclare. Din această pricină la 8 aprilie 1852 a fost necesară votarea unei legiuri „Pentru îndeplinirea unor articole a noului așezământ publicat în *Buletinul Oficial*, nr. 83 din 1852”⁸⁶. Se aduceau următoarele precizări:

— învoielile pentru prisoase se puteau face „în parte și în total”, numai ca încheierea lor să fie făcută de bunăvoie și iscălită de toți cei care participă la ea;

— țăranii cu un cal urmau să primească loc de imas și finat pentru o vită;

— țăranii cu două vaci primeau 40 de prăjini de pășune și 40 de prăjini de finat, rămânând ca pentru rest să încheie învoieli cu proprietarul sau cu obștea satului;

— în zilele de meremet se puteau face și coșare;

— proprietarii erau poftiți să dea țăranilor pământ pe moșia unde se aflau șezători⁸⁷;

⁸⁴ *Manualul Administrativ...*, vol. II, nr. 558, p. 64.

⁸⁵ „Gazeta de Moldavia”, an. XXIII, nr. 51, 28 iunie 1851. Este interesant de observat că, făcută pentru a stăvili abuzurile, noua catagrafie a dat ea însăși naștere la tot felul de malversațiuni. Revizorul Vasile Niculescu, trimis în urma unor sesizări să „află adevărul” în ținuturile Fălciu, Vaslui, Tutova, Tecuci, raporta că a găsit 45 de nume trecute „înadins greșit”; unii privighetori se lăsau mituiți, ca Gh. Balaban și Costache Gălușcă (Tutova); cinorovnicul Costache Drăgănescu ia mită „plină la un irlmilic, sau cît ar putea rupe”.

⁸⁶ *Manualul Administrativ...*, vol. I, p. 434.

⁸⁷ Se aducea și o motivare care recunoștea implicit mărirea excesivă a nartului: țăranii erau obligați pentru a îndeplini nartul unei zile să lucreze cu întreaga familie și acest lucru devenea deosebit de împovărat dacă locul de muncă era depărtat.

— locurile de vie și pomet, dacă primeau o altă destinație : finaț sau arătură, trebuiau privite în consecință ⁸⁸.

Paralel cu completarea la așezământ se dă o legiuire a tagmei bisericești (în virtutea cap. III an. lit. B din Regulamentul Organic). Se înseamnă numărul exact al preoților, diaconilor și dascălilor pentru fiecare sat potrivit cu numărul locuitorilor săi.

Legiuirea agrară din anul 1851 a fost rezultatul evoluției unui proces intern. Pe măsură ce cerealele românești pătrundeau mai mult pe piața externă, boierimea devine interesată în sporirea producției cerealiere. Această sporire se făcea în condițiile unei agriculturi extensive ; de aceea stăpînii moșilor căutau să-și mărească suprafețele arabile și aceasta în detrimentul țăranilor clăcași. Pe de altă parte, aveau nevoie să-și asigure mină de lucru ieftină, ceea ce îi scutea să facă investiții de capital. Faptul se putea petrece numai în măsura în care țăranul clăcaș era pus în situația de a nu-și putea asigura satisfacerea nevoilor curente de pe urma suprafeței de pământ pe care proprietarul era obligat să i-o acorde. Prin forța lucrurilor se ajungea la învoieli suplimentare, proprietarul acordându-i o suprafață suplimentară în folosință, iar clăcașul prestînd munci suplimentare pe moșia boierului.

La o comparație între prețul pămîntului primit și valoarea muncii prestate (ambele socotite la prețurile curente), s-a văzut că nu poate fi vorba nici măcar de o paritate, necum de o favorizare a clăcașilor. Deși atît Rusia, cît și Turcia, care aprobaseră instituirea comisiilor de revizuire a prevederilor Regulamentului Organic, declaraseră că scopul era ameliorarea situației clasei țărănești, declarație însoțită atît de Grigore Ghica, cît și de membrii comisiei, rezultatul final a fost departe de a împlini promisiunea. Chiar în epoca respectivă au existat voci, ca aceea a lui Nicolaie Bălcescu, care au arătat că textul legiuirii nu ameliora cu nimic situația de fapt.

Rezultatul aplicării practice a fost de asemenea departe de a pune capăt frământărilor țărănești, care luaseră forme violente la 1848. Faptul este normal dacă ținem seama că textul legiuirii reprezintă un elaborat al exponenților claselor exploatatoare și ca atare el nu putea duce decît la apărarea intereselor acestor clase în detrimentul țăranimii exploatate.

Cu toate acestea, legiuirea din 1851 reprezintă „un moment important în procesul acumulării primitive a capitalului”. Ea crea „premise în vederea transformării proprietății feudale în proprietate burgheză”; tîndea să transforme moșierul în proprietar absolut al pămîntului, iar țăranul să fie proletarizat, declarîndu-l „liber și stăpîn” pe persoana și forța sa de muncă, dar și „liber de pămînt” ⁸⁹.

---

⁸⁸ Legiuirea nu vorbește nimic de împrejurarea inversă, care ar fi fost mai firească. Țăranii duceau o mare lipsă de pămînt pentru hrana lor și a vitelor de vreme ce ajungeau să-și transforme viile și pometurile, în general mai rentabile, în fînețe.

⁸⁹ *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 185.

CÎTEVA CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA REVOLUȚIONARUL RIGAS VELESTINLIS

DE

N. CAMARIANO

Viața și activitatea revoluționarului Rigas Veletinlis au preocupat un număr însemnat de istorici greci, români și alții, dar abia în vremea din urmă, după cercetări arhivistice, au putut fi mai bine conturate, deși prezintă încă puncte obscure, care așteaptă să fie elucidate.

Rigas s-a născut, după toate probabilitățile, în anul 1757, în orașelul Velestino din Tesalia. Nu avem date concrete despre numele și originea socială a tatălui său. Unii istorici au susținut că numele lui a fost Antonie Kiriazis și că Rigas a fost un pseudonim, astăzi însă se admite, în general, că nu e vorba de pseudonim, ci de numele lui adevărat. De obicei, el semna Rigas Veletinlis, sau Rigas Veletinlis Tesalianul, iar în documentele românești îl întâlnim ca Rigas Veletinlis grămatic, sau, simplu, Riga grămatic. Cu privire la originea lui socială, istoriografia greacă, din lipsă de material documentar, s-a oprit asupra unor informații transmise de tradiție, care însă se contrazic. După unii, tatăl lui Rigas a fost unul dintre cei mai bogați din Velestino, cu moșii și ateliere, iar după alții era preot ¹. În orice caz, se pare că era destul de înstărit și de aceea a putut să dea fiului său o cultură mai aleasă. Rigas, după ce a terminat școala locală, a frecventat, după unii, școala din Zagora, iar după alții școala din Ambelachia ², care avea pe atunci profesori vestiți. Rigas și-a petrecut tinerețea în Tesalia, în mijlocul unor evenimente revoluționare cunoscute, la care a participat și flota rusească, condusă de Orlov. Așadar, tânărul Rigas, încă pe cînd se afla pe băncile școlii, a văzut lupta înverșunată dusă de compatrioții

¹ L. I. Vranusis, Πήγας (Rigas), Atena, 1957, p. 8.

² Afirmatia lui Alexandru Papadopol-Calimah că Rigas a fost trimis la București în 1764 și că a învățat la Școala domnească limbile elină și română, precum și limbile franceză, italiană și germană, este cu totul lipsită de adevăr și nu poate fi luată în seamă; vezi *Charla Moldovei, lucrată de Rigas la 1797*, în „Convorbiri literare”, XVII, 1883, p. 325.

săi pentru scuturarea jugului apăsător otoman, pentru libertate și independență, precum și persecuțiile pe care le îndurau locuitorii din Tesalia după insuccesul incursiunilor flotei lui Orlov în Pelopones, deoarece orașul său natal se afla în drumul armatelor turco-albaneze care au mers să înăbușe răscoala și să pedepsească raialele ce îndrăzniseră să ia armele împotriva împărăției otomane.

Rigas a trăit din plin robia și suferințele compatrioților săi și, ne-maiputînd îndura persecuțiile turcilor, a plecat la Constantinopol. Despre șederea și preocupările lui în acest oraș nu prea avem știri, iar istoricii se contrazic. Nici L. Vranusis, care ne-a dat cea mai bună monografie despre Rigas, n-a reușit să stabilească pe deplin activitatea lui Rigas în capitala Imperiului otoman. Se pare că, la început, s-a ocupat de comerț, dar curînd a părăsit preocupările comerciale și a intrat ca grămatic în serviciul lui Alexandru Ipsilanti, care l-a apreciat și l-a ajutat să-și completeze învățătura.

Rigas în Țara Românească Rigas n-a stat mult timp la Constantinopol, și a plecat în Țara Românească, dar cînd a sosit în această țară nu se știe. Unii istorici fac afirmații cu totul greșite. Spiridon Lambros, de pildă, afirmă că Rigas, „în vîrstă de 19 ani, a însoțit ca grămatic pe Mavrogheni în 1776 în Moldova”³. Pe de altă parte, istoricul G. I. Ionescu-Gion susține că Rigas a fost în București înainte de 1782, ca secretar al lui Alexandru Ipsilanti, și că în acest an l-a urmat pe Ipsilanti la Constantinopol, unde a stat din 1782 pînă în 1786 și s-a întors din nou în Țara Românească cu Mavrogheni⁴. Descoperirea unor documente a dat posibilitatea cercetătorilor să se apropie mai mult de adevăr. Vranusis, după o cercetare atentă a documentelor, ajunge la concluzia că sosirea lui Rigas în Țara Românească trebuie admisă în jurul anului 1786⁵. Într-un document din arhivele românești, din 31 martie 1785, găsim locuind în București pe un „Riga căpitan”. Deocamdată n-am avut posibilitatea să identificăm pe acest „căpitan”, dar dacă este într-adevăr Rigas Veletinlis, atunci avem o dată precisă privind prezența lui în capitala Țării Românești.

În București, Rigas a trăit cîțiva ani și a desfășurat o vie activitate culturală și revoluționară. Principatele Romîne, deși erau supuse asupririi turco-fanariote, totuși se bucurau de o oarecare libertate față de celelalte țări balcanice și dădeau posibilitatea celor refugiați pe pămîntul lor ospitalier să activeze fără a avea frică de iataganul ienicerilor.

În timpul șederii sale în București, Rigas a fost în serviciul lui Grigorie Brîncoveanu⁶ și apoi în serviciul domnului Nicolae Mavro-

³ Spiridon Lambros, 'Αποκαλύψεις περί τοῦ μαρτυρίου τοῦ Πήγα (Descoperiri despre martiriul lui Rigas), Atena, 1892, p. 17.

⁴ G. I. Ionescu-Gion, *Din istoria fanariofilor*, București, 1891, p. 222.

⁵ L. Vranusis, *op. cit.*, p. 19.

⁶ Emil Vîrtosu susține că nu rezultă de nicăieri că Rigas ar fi fost grămatic al lui Brîncoveanu (*Nou despre Rigas Veletinul, premergătorul independenței grecești*, București, 1946, p. 4). Vranusis însă aduce o probă, anume reproduce un pasaj din lucrarea inedită a lui Mihail Perdicaris : Πήγας ἢ κατὰ ψευδοφιλελλήνων (Rigas sau împotriva pseudofilclenilor), în care acesta

gheni⁷, îndeplinind funcția de grămatic, iar câteva luni a însoțit la Viena, în calitate de interpret, pe compatriotul său, serdarul Hristodulos Kirlian, care a fost înnobilit în 1790 și a primit titlul de baron de Langenfeld (= Cîmpulung)⁸.

Nu avem date precise cînd și cît timp Rigas a fost în serviciul domnului Țării Românești N. Mavrogheni, care s-a arătat un înverșunat dușman al popoarelor creștine și o unealtă servilă a stăpînilor turci. Toate afirmațiile istoricilor se bazează numai pe presupuneri. Vranusis spune categoric că nu știe exact cînd a fost angajat Rigas de Mavrogheni, dar crede că în 1788 era în serviciul domnului. De asemenea istoricul grec nu stabilește durata serviciului prestat de Rigas la curtea lui Mavrogheni. Situația în Principatele Romîne era pe atunci foarte tulbură. Al doilea război ruso-turc (1787 — 1792) era în toi. Alexandru Mavrocordat Firaris părăsea Iașul și se refugia în Rusia. Noul domn, Alexandru Ipsilanti, a stat în scaunul Moldovei câteva luni și s-a refugiat la austrieci. În timpul acesta, ambițiosul Mavrogheni este numit domn și în Moldova și trimite caimacam acolo pe omul său de încredere, comisul Alexandru Calfoglu⁹; de asemenea el promite moldovenilor ajutoare în oști turcești, iar aceluia dintre moldoveni care viau să părăsească Moldova le oferea cu plăcere azil în Țara Romînească¹⁰.

spune că, pe cînd era la București, a cunoscut pe Rigas „la marele Brîncoveanu, fiind pe atunci grămatic” (op. cit., p. 20, nota 1). Pasajul reprodus de Vranusis este, într-adevăr, o probă incontestabilă că la acea dată Rigas era grămatic, dar nu probează dacă era grămatic la Brîncoveanu sau la altă persoană.

⁷ Se mai afirmă că Rigas a fost și secretarul lui Mihai Suțu (Iacovachi Rizos Nerulos, *Cours de littérature grecque moderne*, Geneva, 1828, p. 45; idem, *Histoire moderne de la Grèce*, Geneva, 1828, p. 137, urmașul lui Mavrogheni, fapt care însă nu este confirmat nicăieri. Vranusis n-a ajuns la o concluzie definitivă, deoarece, după ce spune că nu știe exact cînd l-a servit Rigas pe M. Suțu și dacă într-adevăr l-a servit, adaugă ceva mai departe că, probabil, în intervalul de la începutul anului 1791 și pînă la sfîrșitul anului 1792 Rigas a fost secretar domnesc al lui M. Suțu. Nu putem admite presupunerea lui Vranusis, fiindcă secretar domnesc al lui M. Suțu a fost pe atunci Panaghiotakis Codrica. Nici secretar al doilea nu credem că a fost Rigas, deoarece Codrica, într-o adresă trimisă agentului Austriei la București, în care se interesează din partea domnului de diferendul lui Rigas cu serdarul Kirlian, spune că „un certain Riga Veletinly, ayant représentée requête à son Altesse Sérénissime le prince régnant de Valachie...” (P. Enepekides, *Wiener Untersuchungsakten aus dem Jahre 1793 einer griechischen augenblicklichen Spionageaffäre*, în „Ελληνικά”, 14, 1956, p. 379). Dacă Rigas ar fi fost în serviciul curții domnești, atunci, desigur, Codrica ar fi amintit titlul lui și n-ar fi spus „un certain Riga Veletinly”; foarte probabil că Rigas la acea dată nu avea vreo funcție oficială.

⁸ Citeva documente referitoare la călătoria lui Rigas la Viena și la neînțelegerile sale pecuniare ivite cu protectorul său, fostul serdar Hristodulos Kirlian și proaspăt baron de Langenfeld, au fost publicate de N. Iorga în *Străini oaspeți ai principatelor în secolul al XVIII-lea*, în revista „Literatură și artă romînă”, 5, 1900—1901, p. 29—30; idem, *O hartă a Țării Românești din cca. 1780 și un geograf dobrogean*, în „Anal. Acad. Rom.”, Secț. ist., ser. II, vol. 36, 1913—1914, p. 927; Polihronis Enepekides, în *Wiener Untersuchungsakten aus dem Jahre 1793...*, în „Ελληνικά”, 14, 1956, p. 378—381. Diploma de înnobilitare dată de împăratul Leopold lui Kirlian pentru serviciile aduse de acesta oștilor austriece în Țara Romînească în timpul războiului turco-austriac a fost publicată de P. Enepekides, *Neue Quellen und Forschungen zur Geschichte Kultur der Griechen in der Oesterreichischen Monarchie*, în *Probleme der neugriechischen Literatur*, 2, 1950, p. 205—206.

⁹ Slujba de comis Calfoglu a cumpărat-o la 2 februarie 1786 cu cinci pungi; mai tîrziu a fost ispravnic la Focșani; vezi *Documente privind istoria Romîniei. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă)*, București, 1962, p. 441.

¹⁰ Știri aflate în niște scrisori inedite ale lui Mavrogheni către moldoveni.

Rigas, caimacam al Craiovei? Istoricii greci, precum și alți istorici, susțin, pe baza afirmațiilor lui Hristoforos Perrevoș, că Rigas a ocupat postul de caimacam al Craiovei¹¹, ba chiar adaugă că a lăsat și amintiri frumoase¹². Vranusis însă nu este de acord cu predecesorii săi că Rigas a fost „colaborator intim” și „adept” al lui Mavrogheni și susține că nu poate să admită așa ceva din cauza caracterului patriotului grec, care nutrea o ură nespusă împotriva tiraniei turcești și visa învierea neamului grecesc¹³. Noi însă mai avem de adăugat că nu se cunoaște nici un document care să ateste această funcție a lui Rigas. Istoricul I. C. Filitti a cercetat documentele timpului și a întocmit o listă de caimacami ai Craiovei, și în această listă găsim între 1786 — când Mavrogheni a luat domnia Țării Românești — și 1789, când a avut loc ocupația austriacă, în postul de caimacam al Craiovei un număr de cinci persoane, dar printre acestea nu se numără și Rigas¹⁴.

Dacă Rigas ar fi fost într-adevăr caimacam al Craiovei, atunci de ce cronicarii care s-au ocupat de domnia lui Mavrogheni și au găsit destule lucruri să amintească despre Dumitrache Turnavitu, creatura acestui domn — ajuns dintr-un necunoscut om de încredere al lui Mavrogheni și chiar caimacam în București¹⁵ — nu amintesc ceva și de Rigas? De ce documentele timpului vorbesc de un alt om de încredere al lui Mavrogheni, de comisul Alexandru Calfoglu, trimis caimacam în Moldova, iar despre căimăcămia lui Rigas în Oltenia nu întâlnim nici cea mai mică aluzie documentară? Ba, dimpotrivă, cronicarul Dionisie Eclisiarhul spune că Mavrogheni a orînduit la Craiova pe „un Turnagi și un Derviş aga” ca să judece pricinile țării, iar caimacam a pus „pe un Ioniță Papuc”¹⁶, dar despre Rigas nu găsim nici măcar o aluzie. Apoi, în timpul ocupației austriece în Țara Românească (1789 — 1791), boierii au căutat să se răzbune pe partizanii lui Mavrogheni, iar cei cunoscuți sau bănuți că au fost în favoarea fostului domn sînt urmăriți pentru vreo vină reală, sau închipuită. Unii dintre ei au fost surghiuniți, alții însă, cum au fost Gheorghe logofătul și cămărașul Gheorghe Polizu, au fost învinuiți de spionaj și au fost spînzurați la 15 august 1790¹⁷. Dacă Rigas ar fi îndeplinit funcția de caimacam al lui Mavrogheni la Craiova și s-ar fi îndeletnicit cu aprovizionarea trupelor turcești, n-ar fi fost și el urmărit? Documentele arată însă că el, nu numai că a trăit nesupărat în casa lui din București și n-a

¹¹ Hristoforos Perrevoș, Σύντομος βιογραφία τοῦ ἀοιδίμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θεσσαλοῦ (Scurtă biografie a răposatului Rigas Fereos din Tesalia), Atena, 1860, p. 9—10.

¹² Anastasie Gudas, Βίαι παράλληλοι (Vieți paralele), Atena, 1874, p. 113—114, și C. Dimaras, Ἱστορία νεοελληνικῆς λογοτεχνίας (Istoria literaturii neogrecești), Atena, 1958, vol. I, p. 163.

¹³ L. Vranusis, *op. cit.*, p. 27.

¹⁴ I. C. Filitti, *Banii și caimacami Craiovei*, Biblioteca Arhivele Olteniei, nr. 1, Craiova (f.a.), p. 24—25.

¹⁵ De Dumitrache Turnavitu se ocupă pe larg Alex. Elian în *Conspiratori greci în principate și un favorit mavroghenesc: Turnavitu*, „Revista istorică”, XXI, 1935, p. 347—372.

¹⁶ A. Papiu-Iliarian, *Tesaurul de monumente istorice*, București, 1863, II, p. 173.

¹⁷ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, București, 1892, vol. III, p. 361, și N. Iorga, *Studii și documente*, București, 1906, vol. VIII, p. 112.

fost urmărit, ba chiar i s-a dat pașaport în 1790 ca să însoțească pe serdarul Hristodulos Kirlian pentru câteva luni la Viena.

De asemenea nici afirmațiile lui Perrevos, admise de istoriografia greacă, că Rigas ar fi îndeplinit în timpul războiului turco-ruso-austriac unele atribuții militare și civile la Craiova nu pot fi luate în seamă, nu numai fiindcă sînt lipsite de o argumentație documentară, dar și fiindcă au fost scrise după 60 de ani de la moartea eroică a lui Rigas, cînd autorul era în vîrstă de 87 de ani, dacă ținem seama de afirmația lui că, în 1793, cînd a sosit în București, era de 20 de ani¹⁸. Așadar, credem că, după cum Vranusis admite că sînt „legende nebazate” cele spuse de Perrevos despre prezența lui la decapitarea lui Mavrogheni, tot așa de bine putem admite că sînt adevărate legende și cele afirmate despre căimăcămia lui Rigas la Craiova, iar închipuirile lui Perrevos trebuie înlăturate cu hotărîre, spre a debarasa biografia eroului grec de asemenea legende.

În legătură cu presupusa căimăcămie a lui Rigas la Craiova istoricii au legat și au admis un episod amintit de Perrevos, și anume că Rigas l-ar fi salvat pe pașa de la Vidin, Pazvantoglu, de răzbunarea lui Mavrogheni și că prietenul său de la Vidin a rămas recunoscător lui Rigas și a căutat mai tîrziu să-l răsplătească pentru binefacerea ce i-a făcut. Acest episod însă nu este pomenit de nici un alt contemporan și nici de diplomatul francez Gaudin, prieten intim al lui Rigas, care a ținut să amintească numai că Dimitrie Polidamas Turnavitu, unul dintre apropiații lui Rigas, s-a bucurat de o deosebită prețuire din partea lui Pazvantoglu¹⁹. Credem că și acest detaliu, cu care Perrevos a căutat să înflorească biografia eroului național grec, este lipsit de adevăr istoric.

Colaborarea patriotului Rigas cu Mavrogheni, susținută de istorici, nu ni se pare plauzibilă. Rigas, care dorea din tot sufletul nimicirea Imperiului otoman și eliberarea popoarelor creștine de sub asuprirea turcească, putea oare să lupte alături de Mavrogheni și de turci împotriva rușilor, care erau apărătorii compatrioților săi? S-au scris multe lucruri închipuite pentru a justifica colaborarea lui Rigas cu Mavrogheni și s-a afirmat, între altele, că domnul Țării Românești ar fi fost un prieten al francezilor și deci și al ideilor democratice, iar Rigas, fiind un agent al politicii franceze, nu putea decît să lupte alături de Mavrogheni și de turci împotriva pericolului „panslavist” al rușilor, care înaintau spre Balcani! În vremea aceea, este drept că Rigas nu-și afirmase încă ideile revoluționare, dar ne vine greu să credem că, din punct de vedere ideologic, el era legat de regimul revoluționar din Franța și din acest motiv a colaborat cu Mavrogheni, iar din punct de vedere politic era alături de Rusia și de Austria, care, în lupta lor împotriva Imperiului otoman, promiteau eliberarea popoarelor creștine din Peninsula Balcanică, și deci și a compatrioților săi greci. Este adevărat că guvernul francez a desfășurat o vie activitate în Imperiul otoman și în Principatele Romîne și a căutat cu orice chip să zădărnicească planurile ruso-austriece de dezmembrare a acestui imperiu

¹⁸ Hr. Perrevos, Σύντομος βιογραφία ..., p. 16—17.

¹⁹ Émile Gaudin, *Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie européenne...*, Paris, 1822, p. 21.

și să îndepărteze pe domnii fanarioți filo-ruși din Principate (Mavrocordat, Ipsilanti), dar tot atât de adevărat este că și revoluția franceză, la izbucnirea ei, nu l-a mișcat pe Rigas, dovadă cărțile pe care le-a tipărit în 1790 la Viena : o carte de povestiri amoroase, Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν (Școala amanților delicăți), și un tratat de fizică Ἀπάνθισμα φυσικῆς. Așadar, în această epocă credem că Rigas n-a avut vreo activitate importantă politică. După ce însă ideile revoluționare franceze au început să se propage în diferite direcții și să fie îmbrățișate cu înflăcărare de popoarele asuprite, care sperau la o independență națională, atunci abia vedem și pe Rigas trecînd timid de la povestirile amoroase la opera lui Montesquieu *L'Esprit des Lois*. În 1790, el aduce la cunoștință compatrioților săi ce va ocupa de traducerea în limba greacă a acestei opere și îndată ce va fi terminată va fi dată la tipar. Dacă traducerea lui Rigas din Montesquieu n-a mai văzut lumina zilei, alte opere cu conținut patriotic au fost însă traduse și tipărite.

Părerea noastră este că Rigas n-a fost în serviciul lui Mavrogheni decît un scurt interval de timp, fiindcă este imposibil să admitem că patriotul Rigas, care dorea nimicirea asupritorilor turci, să fi fost un colaborator intim al lui Mavrogheni și partizan al politicii filo-turce a acestui domn, dușman al creștinilor și apărător al sultanului. Este greu de admis că, în timp ce unii boieri fugeau la Viena sau în altă parte din cauza tiraniei domnești, iar alții erau exilați de Mavrogheni și unități de voluntari romîni se alăturau armatelor rusă și austriacă ²⁰, patriotul Rigas să fi rămas în serviciul lui Mavrogheni ! Sîntem convinși că Rigas n-a luptat și n-a lucrat alături de oștile turcești, și de aceea guvernul austriac i-a dat pașaport să călătorească în 1790 în Austria și să stea cîteva luni la Viena. De asemenea și faptul că Rigas a fost angajat în 1790 ca interpret deserdarului Hristodulos Kirlian arată că el era în acea epocă liber și independent și nu mai era în serviciul lui Mavrogheni.

În biografia lui Rigas, publicată de Perrevoș în 1860 și care este socotită de unii istorici drept un izvor de bază, întîlnim și alte informații eronate, care încetul cu încetul, din fericire, încep să fie combătute și respinse pe baza documentelor care ies la iveală. Dacă Rigas ar fi luat parte la acțiunile războinice ale lui Mavrogheni, cunoscut ca o unealtă oarbă a turcilor, atunci cum se explică caracterizarea destul de aspră a lui Rigas cu privire la Mavrogheni din tratatul său de fizică ? Pasajul referitor la Mavrogheni îl găsim în textul manuscris al *Fizicii*, dar nu și în textul publicat. Acest prețios pasaj a rămas mult timp neobservat de istoricii greci și abia acum, în urmă, a fost publicat pentru prima dată de Vranusis ²¹. În acest pasaj, Rigas îl numește pe Mavrogheni „lepădătură a omenirii și nevrednic domn al Țării Romînești” ²². Vranusis, deși a dat atenția

²⁰ S. Vianu, *Note privilegiate la participarea voluntarilor romîni în războiul ruso-austriacoturc (1787—1792)*, în „Anal. rom. sov.”, seria Istorie, 1956, nr. 3, p. 103.

²¹ L. Vranusis, *op. cit.*, p. 25.

²² Vranusis spune referitor la acest pasaj că, poate, cînd se tipărea manualul de fizică s-a aflat de decapitarea lui Mavrogheni și atunci Rigas l-a șters ca să nu vadă lumina zilei și să fie acuzat că atacă memoria unui mort, căzut victimă nerezecunoștinței și barbariei sultanului (*op. cit.*, p. 26). Noi, dimpotrivă, credem că Rigas a șters acest pasaj în timpul cînd încă trăia

cuvinită acestui text care arată raporturile dintre Mavrogheni și Rigas, continuă totuși să admită colaborarea lui Rigas cu Mavrogheni și spune : „Indiferent ce slujbă îndeplinea, gramatic sau funcționar administrativ domnesc, nu putea decât să urască pe Mavrogheni și să dorească ca să cedeze cât mai repede și cu desăvîrșire rezistența armatelor turcești”²³.

Șederea lui Rigas la Viena, ca secretar al baronului Langenfeld, n-a durat mult, ci numai șase luni²⁴, dar a avut o mare înfrîurire asupra lui Rigas. El a găsit acolo mulți greci patrioți care se ocupau de comerț ca supuși austrieci și nutreau mari speranțe în eliberarea patriei lor, mai ales după promisiunile date de Ecaterina a II-a. Acești greci așteptau ca războiul turco-ruso-austriac să le aducă mult dorita independență a Greciei. Dar evenimentele importante petrecute atunci, ca revoluția franceză și retragerea Austriei din război, au silit Rusia, după ce a continuat războiul încă un an, să încheie la Iași, în 1792, pace cu Turcia. Astfel speranțele popoarelor creștine din Balcani pentru independență au fost spulberate.

În această epocă frământată își începe Rigas activitatea pentru emanciparea compatrioților săi. El publică la Viena primele sale opere traduse în Țara Românească : *Scoala amantilor delicatși și Fizica*, de care a fost vorba mai sus²⁵. Rigas a căutat să le tipărească în grabă, la două tipografii, ca nu cumva să fie nevoit să părăsească Viena, cum s-a și întâmplat. După șase luni, s-au ivit între Rigas și baronul Langenfeld neînțelegeri pecuniare și primul a fost nevoit să părăsească postul de secretar, precum și capitala Austriei, fără să primească chiar drepturile sale bănești²⁶, pentru care a trebuit să lupte cîțiva ani și să intervină chiar secretarul domnesc Panaghiotis sau Panghiotakis Codrica²⁷.

La Viena, Rigas a trăit momentele istorice cînd frații Markides Puliu au reușit să publice primul ziar grecesc „Εφημερίς”. Nu știm dacă Rigas a jucat vreun rol la apariția acestui ziar care a început lupta culturală și de deșteptare politică a popoarelor din Peninsula Balcanică²⁸,

Mavrogheni, de teamă ca să nu aibă de înfruntat răzburarea acestui nemilos domn, care se afla încă în fruntea oștilor turcești. Nu știm exact cînd s-a tipărit această carte a lui Rigas, dar în orice caz după 16 august 1790, data emiterii decretului prin care împăratul Leopold acorda serdarului Hrist. Kirlian titlul de baron de Langenfeld, fiindcă cartea este dedicată acestui baron ; decapitarea lui Mavrogheni a avut loc la 1 octombrie 1790.

²³ L. Vranusis, *op. cit.*, p. 26.

²⁴ Rigas a intrat în serviciul serdarului Kirlian la 1 iunie 1790.

²⁵ Rigas amintește în 1794 că în puținul său bagaj luat la plecarea sa din București la Viena au fost și două manuscrise pe care voia să le tipărească ; vezi Gheorghe Lafoș, 'Ο Βαρώνος Λανγκελφελντ και ὁ Ρήγας Βελεστινλής. 'Ανέκδοτα ἔγγραφα ἀπὸ τὰ αὐστριακὰ ἀρχεῖα (Baronul Langenfeld și Rigas Velestinlis. Documente inedite de la Arhivele austriece), Atena, 1955, p. 4.

²⁶ Rigas n-a avut nici banii necesari ca să se întoarcă în Țara Românească și a fost ajutat de prietenul său Dimitrachi Turnavitu, cu care a călătorit pînă la Sibiu, vezi Gh. Lafoș, *op. cit.*, p. 5.

²⁷ Adresa lui Panaghiotis Codrica către agentul Austriei din București în legătură cu diferendul lui Rigas cu serdarul Kirlian este publicată de P. Enepkides, *op. cit.*, p. 379—380.

²⁸ Jacques Dallaway afirmă că „la gazette qui s'imprime en grec à Vienne et qui est leur grand oracle est lue avec avidité et est le fonds de toute leur conversation” ; *Constantinople ancienne et moderne*, Paris, an. VII, vol. 1, p. 175 ; D. Russo, *Studii greco-române*, București, 1939, II, p. 362.

dar el se găsea alături de frații Markides Puliu, care se gîndeau nu numai la poporul grec, ci și la celelalte popoare creștine din Balcani, și de aceea publicau ziarul și în limba slavilor de sud. Ziarul grecesc a avut o largă circulație în principate²⁹ și era citit de numeroși greci care trăiau aici și se interesau de marile evenimente care zguduiau atunci Europa, și anume războiul ruso-turc, războiul dintre Austria și Turcia revoluția franceză. Grecii, ca și românii, așteptau cu înfrigurare să afle știri despre înfrîngerea turcilor, precum și despre biruința ideilor liberale ale revoluției franceze.

Evenimentele văzute și trăite la Viena au avut o mare influență asupra lui Rigas, de aceea la întoarcerea sa în Țara Românească este hotărît să înceapă lupta pentru luminarea poporului grec asupra și pregătirea lui pe drumul răscoalei naționale de eliberare. În ideile sale democratice el a fost încurajat mult de revoluționarii francezi, care susțineau că popoarele subjugate trebuie să se ridice cu încredere și cu convingere în puterea lor și să sfărîme lanțurile robiei. Contactul lui Rigas cu cercurile revoluționare franceze din București și cu activul și neobositul diplomat Émile Gaudin a cristalizat planurile revoluționare și eliberatoare prezentate mai tîrziu în cîntecele lui patriotice și în vestita sa constituție. El era convins că poporul grec și celelalte popoare subjugate din Peninsula Balcanică vor reuși să scuture rușinosul jug înrobitor, fiindcă vedea cu proprii săi ochi cum creștea zi de zi revolta lor împotriva tiraniei nesuferite și cum slăbea și se descompunea puterea centrală a Imperiului otoman.

Societatea prietenilor

S-a afirmat în trecut, și se afirmă și astăzi, că în orașul București, care era la sfîrșitul secolului al XVIII-lea un important centru cultural și economic, a existat o societate secretă, numită 'Εταιρεία τῶν φίλων (Societatea prietenilor), în cadrul căreia a desfășurat o bogată activitate și Rigas. Se pune însă întrebarea dacă a existat într-adevăr această societate sau vreo altă societate revoluționară organizată de Rigas în capitala Țării Românești. Istoricii noștri, în frunte cu A. D. Xenopol³⁰, au afirmat că Rigas a înființat în București, în 1780, „Societatea prietenilor” ('Εταιρεία τῶν φίλων)³¹. Același lucru l-au făcut și mulți istorici greci, dar ne vom mărgini să amintim numai de doi cercetători care s-au ocupat acum în urmă de Rigas și au avut în vedere o bogată bibliografie, și anume pe istoricul progresist grec Ianis Kordatos și pe Dimitrie Iconomidis. Primul, într-o monografie publicată în 1945 despre Rigas Veletinlis și Confederația balcanică, afirmă cu hotărîre că pe la 1780 s-a înființat la București o societate secretă, numită „'Εταιρεία τῶν

²⁹ De notat că un exemplar al primului an al acestui ziar se află în Biblioteca Academiei R.P.R.; vezi D. Russo, *op. cit.*, p. 363.

³⁰ A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie trajane*, Paris, 1896, vol. II, p. 286—287; idem, *Istoria românilor din Dacia traiană*, ed. a 2-a, 1930, vol. X, București, p. 34.

³¹ Lingvistul acad. Alex. Rosetti, vorbind acum în urmă de relațiile greco-române, a declarat, sub influența celor scrise de istoricii noștri, că „din România a pornit primul martir al eliberării popoarelor balcanice, Rigas Veletinlis, și în București a fost înființată în 1780 de el « Societatea prietenilor », care avea membri greci și români și urmărea organizarea luptei de eliberare națională a popoarelor balcanice”, Δελτίον τοῦ Ἑλληνορωμανικοῦ συνδέσμου (Buletin al Ligii greco-române), nr. 1, decembrie 1961, p. 5.

φίλων" (Societatea prietenilor), care avea drept scop organizarea luptei de eliberare a popoarelor din Balcani, și că unul dintre întemeietorii ei a fost Rigas³². Kordatos însă nu mai este tot atât de categoric și în *Istoria Greciei moderne*, publicată în 1957. Aici el afirmă că „nu știm în ce an a luat ființă Eteria lui Rigas și nici nu știm dacă la început sediul ei a fost la București sau la Viena”. Și adaugă ceva nou, și anume spune că „ceea ce știm este că, în jurul anului 1794, Rigas este șeful ei” și că Eteria, „acum, când și-a găsit pe șeful ei, își întinde rețelele la București, Constantinopol, Triest, Ianina, Patras, Iași, Budapesta și în alte orașe”³³.

Celălalt istoric grec, D. Iconomidis, susține că societatea secretă din București a luat ființă în 1780, iar când Rigas a sosit în capitala Țării Românești a intrat în societate și a devenit unul dintre principalii ei sprijinitori³⁴.

Mai amintim aici că și istoricii francezi A. Ubicini și Armand Carrel au făcut, în legătură cu această societate, unele afirmații lipsite de orice bază documentară. Ubicini susține într-un articol despre Rigas publicat în 1881 care a avut o largă circulație în țară că Eteria lui Rigas a luat ființă în 1790 sau în 1791 și că la plecarea acestuia la Viena, în 1793 (!), avea ramificații în toată Turcia europeană și în Asia Mică, iar mulți negustori greci din Alexandria, Livorno și Triest erau membrii ei³⁵. Iar Carrel spune că Rigas a fost fondatorul unei societăți secrete care se întindea în toată Grecia și care avea printre afiliații săi nu numai tot ce era mai distins sub căpitanii de clefți, ci și o mulțime de bei și de agale nemulțumiți³⁶.

Unii istorici greci au început însă cu timiditate să pună la îndoială existența societății lui Rigas. Prof. C. Amantos a căutat, într-o comunicare ținută la Academia din Atena în 1927, să combată părerea, admisă în

³² Iată textul lui Kordatos: „Φαίνεται βέβαιον πώς στο Βουκουρέστι ιδρύθηκε η πρώτη μυστική 'Εταιρία, που σκοπό της είχε την οργάνωση έθνικοαπελευθερωτικού αγώνα των λαών της Βαλκανικής. 'Η 'Εταιρία αυτή ιδρύθηκε γύρω στα 1780 και ονομάστηκε „'Εταιρία των φίλων”. „Ένας από τους ιδρυτές της είναι και ο Ρήγας, καθώς και ο Μαυρογένης και ο Τουρναβίτης που είχαν γαλλόφιλα αισθήματα”. vezi I. Kordatos, Ρήγας Φεραίος και η Βαλκανική δημοσπονδία (Rigas Fereos și Confederația balcanică), Atena, 1945, p. 57.

³³ Textul lui Kordatos este: Δέν ξέρουμε ποιά χρονιά ιδρύθηκε η 'Εταιρία του Ρήγα, κι' ούτε ξέρουμε αν αρχικά ή έδρα της ήταν το Βουκουρέστι ή η Βιέννη. Έκείνο που ξέρουμε είναι πώς γύρω στα 1794 ο Ρήγας είναι ο άρχηγός... 'Ετσι η 'Εταιρία, τώρα που δρῆκε τον άρχηγό της, εξαπλώνει τα δίχτυα της στο Βουκουρέστι, στην Πόλη, στο Τριέστι, στα Γιάννενα, στην Πάτρα, στο Γιάνι, στη Βουδαπέστη κι' άλλου, vezi 'Ιστορία της νεώτερης 'Ελλάδας (Τουρκοκρατία) (Istoria Greciei moderne (Stăpînirea turcească)), Atena, 1957, vol. I, p. 343.

³⁴ Iată textul lui Iconomidis: „Περὶ τὸ 1780 εἶχεν ἰδρυθῆ ἡ 'Εταιρεία τῶν φίλων ἐν Βουκουρεστίῳ, πρὶν ἀκόμη ὁ Ρήγας φύγῃ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐλθὼν εἰς Βλαχίαν εὐρίσκει τὴν 'Εταιρείαν αὐτὴν ἐτοίμην καὶ γίνεται ἐκ τῶν κυριωτέρων αὐτῆς ἐμψυχωτῶν”; vezi 'Ο Ρήγας Φεραίος ἐν Βλαχία (Rigas Fereos în Țara Românească), în revista 'Αθηνᾶ, 53, 1949, p. 131 și în extras.

³⁵ A. Ubicini, *La grande carte de Rhigas*, în „Revue de Géographie”, VIII, 1881, p. 247 și 249.

³⁶ A. Carrel, *Résumé de l'histoire des Grecs modernes*, ed. a 2-a, Paris, 1829, p. 199–200. Despre alte izvoare care vorbesc de Eteria lui Rigas vezi Apostolos Dascalakis, *Rhigas Velestinlis*, Paris, 1937, p. 76–77.

general, despre existența unei societăți secrete a lui Rigas ³⁷. Amantos este de părere că n-a existat o societate organizată de Rigas și, ca să-și întărească părerea, amintește faptul că unul dintre tovarășii de luptă ai lui Rigas, Petrovici, a declarat în fața anchetatorilor de la Viena „că nu cunoaște nimic despre această societate”; Amantos adaugă că, „dacă ar fi existat o societate organizată a lui Rigas, Petrovici nu s-ar fi codit să recunoască acest lucru”. Argumentul lui Amantos nu este plauzibil și a fost combătut de istoricul I. Kordatos ³⁸.

Nici Apostolos Dascalakis nu este convins de existența Eteriei lui Rigas și spune că toate cercetările pentru descoperirea unei organizații revoluționare înainte de Filiki Eteria au fost zadarnice și adaugă: „S'il est fait, ci et là, allusion à des intelligences personnelles de Rhigas à travers les Balkans, rien ne nous autorise, en anticipant sur les événements postérieurs, à transformer ces intelligences de Conspirateurs en agissements de société secrète” ³⁹.

Dacă într-adevăr ar fi existat o societate secretă în timpul războiului turco-ruso-austriac, n-ar fi manifestat o oarecare activitate și n-ar fi căutat în acest moment favorabil să-și afirme scopurile revoluționare într-un chip oarecare? Apoi, n-ar fi colaborat cu unitățile de voluntari români, o dată ce se admite că în rîndurile Eteriei lui Rigas erau nu numai greci, ci și români? Ce moment mai potrivit ar fi putut găsi ca să-și pună în aplicare planurile revoluționare pentru eliberarea popoarelor subjugate și să lupte alături de popoarele creștine, care s-au angajat într-un război crîncen împotriva asupritorilor turci?

Diplomatul francez Émile Gaudin, care a cunoscut îndeaproape activitatea lui Rigas în București, dacă ar fi existat o atare Eterie, n-ar fi amintit-o în opera sa publicată în 1822? Gaudin se mărginește numai să spună că „le Thessalien Riga, que j'ai particulièrement et intimement connu, en fut le plus ardent propagateur, et en devint le premier martyr” ⁴⁰. De asemenea, cetățeanul francez Cado de Lille, care a pătimit în închisorile din Viena și a ajuns pe urmă la Iași, deși vorbește de atmosfera din capitala Moldovei și de partizanii Republicii franceze, nu amintește de nici o societate revoluționară secretă. El spune că a găsit mai mulți boieri „tout à fait prononcés pour notre révolution et beaucoup qui n'en étaient pas moins partisans, mais qui n'osaient encore se prononcer hautement”, precum și mulți italieni, care își exprimau urările „pour le succès de nos

³⁷ C. Amantos, Νέα έγγραφα περί τοῦ Πήγα Βελεστινλή (Noi documente despre Rigas Veletinlis), în Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Anal. Acad. Atena), II, 1927, p. 305—312, în special p. 311, notă; idem, Ἀνέκδοτα έγγραφα περί Πήγα Βελεστινλή (Documente inedite despre Rigas Veletinlis), Atena, 1930, p. 16'—17'.

³⁸ I. Kordatos, *op. cit.*, p. 343.

³⁹ A. Dascalakis, *Rhigas Veletinlis*, Paris, 1937, p. 80. În noua sa lucrare Τὸ πολίτευμα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας τοῦ Πήγα Βελεστινλή (Constituția Republicii grecești a lui Rigas Veletinlis), Atena, 1962, prof. Dascalakis, acolo unde vorbește de activitatea revoluționară a lui Rigas în București, nu amintește de Eteria lui (p. 29). Ceva mai departe însă, afirmă că Rigas a înființat la Viena o Eterie, și nu în București (p. 33).

⁴⁰ Émile Gaudin, *Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie européenne...*, Paris, 1822, p. 25.

armées et pour une révolution dans leur pays”⁴¹. Dar nici consulul Austriei la București, Markelius, care a urmărit îndeaproape activitatea lui Rigas și a ținut să informeze autoritățile de la Viena de plecarea lui într-acolo, deși arată că este o persoană periculoasă, care a avut relații cu francezii din București și mai ales cu agentul Gaudin, nu amintește de vreo societate secretă. Dacă ar fi auzit ceva, fie chiar vreun zvon, desigur că l-ar fi transmis mai departe, ca să pună în gardă poliția austriacă⁴².

De nicăieri n-avem cea mai mică probă documentară că într-adevăr o societate organizată secretă a avut o oarecare activitate revoluționară în București. Sintem întru totul de acord cu cercetătorul Vranusis că primii biografi ai lui Rigas și istoricii vechi ne dau generalități, din lipsa unor amănunte ce le-am fi dorit sau, nefiind în stare să cunoască lucruri precise, recurg la presupuneri și la tradiții exagerate, pe care cercetarea critică severă din zilele noastre le respinge și tăgăduiește astfel existența legendariei societăți secrete a lui Rigas⁴³.

De asemenea și profesorul grec de la Universitatea din Viena, Polihronis Enepekides, care cercetează cu multă pasiune arhivele din Viena și caută să dea la lumină orice material referitor la poetul tesaliot, arată că deocamdată nu este sigur că Rigas, la plecarea sa la Viena, a lăsat în București o Eterie și spune că, „așa cum stau acum lucrurile, ni se pare logic să admitem că vestita Eterie a lui Rigas trebuie să fi fost o asociație prietenească și se poate ca în București să fi existat o lojă masonică cu scopuri patriotice, și nu o societate revoluționară organizată, cum a fost mai târziu Eteria prietenilor, cu vocabularul ei cifrat, cu casă de bani și cu ramificații pretutindeni”⁴⁴.

Așadar, pînă ce nu vom avea mărturii documentare care să lămurească această parte obscură a vieții lui Rigas, noi refuzăm să admitem existența unei societăți secrete revoluționare, întemeiată sau sprijinită de Rigas în București. Rigas, desigur, a avut o activitate revoluționară, dar nu în cadrul unei societăți organizate, ci, probabil, în jurul unui nucleu de tineri progresiști greci și români care se întruneau din cînd în cînd și discutau evenimentele politice ale zilei, precum și posibilitățile pentru organizarea unei răscoale în Grecia împotriva asupritorilor. Aceste întruniri se vede că au fost socotite mai târziu drept Eteria lui Rigas⁴⁵.

⁴¹ Hurmuzaki, *Documente*, III, supl. I, p. 437.

⁴² Hurmuzaki, *Documente*, XIX, part. I, p. 789.

⁴³ L. Vranusis, *op. cit.*, p. 67 și 68.

⁴⁴ P. Enepekides, Πήγας Βελεστινλής. 'Επιστροφή ἀπ' τὸν θρόνο στὴν ἱστορία (Rigas Velestinlis. Întoarcerea de la legendă la istorie), Atena, 1958, p. 27.

Păreră despre inexistența unei societăți secrete înființate de Rigas în București capătă din ce în ce mai mulți adepți. Notis Botzaris scrie cu fermitate că Rigas n-a înființat o societate secretă în București și că „on ne voit nulle part des traces d'organisation secrète, encore moins d'une organisation secrète ressemblant plus ou moins à l'Hétairie des amis”, *Visions balkaniques dans la préparation de la révolution grecque (1789–1821)*, Paris, 1962, p. 31.

⁴⁵ Unul dintre argumentele puternice ale lui Kordatos, pe baza căruia susține existența Eteriei lui Rigas, sînt spusele lui Iacovachi Rizos Nerulos, și anume: „Le mot grec Hétairie signifie société. Riga en fut le premier fondateur... L'Hétairie, fondée par Riga reçut, dans la suite, plusieurs modifications” (*Cours de littérature grecque moderne*, Geneva, 1828, p. 179). Kordatos acordă prea mare încredere lui Nerulos și adaugă că nu putem să ignorăm și să nu

Activitatea revoluționară a lui Rigas

Patriotul Rigas se gîdea mereu cu durere, de la plecarea sa din Grecia, la suferințele compatrioților săi de sub stăpînirea turcească și de aceea urmărea cu interes frămîntările politice din acea vreme și mai ales războaiele ruso-austriaco-turce, sperînd că Rusia ortodoxă și Austria creștină vor aduce patriei sale și celorlalte țări balcanice libertatea și independența dorită. Între timp, însă, a izbucnit revoluția franceză, care a zdruncinat regimurile monarhice feudale, iar după ce armatele lui Napoleon au avut biruințele cunoscute, cele două puteri absolutiste s-au grăbit să încheie pace la Șistov (1791) și la Iași (1792). Astfel planurile despre dezmembrarea Imperiului otoman au rămas nerealizate, iar Rigas, care era un prieten al rușilor, este acum profund dezamăgit de politica Rusiei țariste și începe să-și îndrepte privirile spre Franța revoluționară și să îmbrățișeze ideile liberale ale revoluției franceze⁴⁶. El se apropie de revoluționarii și agenții francezi aflați în Principatele Romîne și mai ales vine în contact și se împrietenește

luăm în seamă spusele lui, deoarece a fost contemporan cu Rigas. Ne pare rău însă că nu putem să fim de acord cu istoricul grec, deoarece credem că Nerulos a avut în vedere Eteria de la Odesa, cînd a scris despre Eteria lui Rigas. De altfel, acest autor, socotit drept un izvor de prima mînă, a indus în eroare pe cercetători și cu privire la tipărirea cîntecelor lui Rigas, afirmînd că ele au apărut la Iași, în 1814. După cum am dovedit acum în urmă, cîntecele lui Rigas n-au văzut lumina tiparului în 1814, ci mai tîrziu, în 1821, cîteva luni înainte de intrarea lui Alexandru Ipsilanti în capitala Moldovei, iar Rizos Nerulos a avut în vedere în afirmația sa o altă broșură cu versuri morale, care a apărut în 1814 în capitala Moldovei; vezi Nestor Camariano, 'Η συλλογή πατριωτικῶν τραγουδιῶν, „Ἄσματα καὶ πονημάτων διαφόρων (Culegere de cîntece patriotice „Cîntece și opuscul de diferiți”), in Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος (Bul. Soc. ist. etnol. din Grecia), XIV, 1960, p. 366–367.

⁴⁶ Ideile revoluției franceze și deviza: Libertate, egalitate și fraternitate, se propagau la toate popoarele subjugate, iar biruințele armatelor lui Napoleon erau urmărite cu multă simpatie de aceste popoare și proclamațiile franceze făureau psihologia potrivită pentru răscoală. Cîntecele revoluționare: *La Marseillaise*, *Carmagnole* și *Ça ira*, atît de populare în Franța, trec hotarele ei și sînt cîntate pe ascuns de prietenii revoluției franceze. Pe atunci era un mare curent filofrancez și revoluția franceză, care „a deschis o epocă nouă în istoria omenirii”, după cum spune V. I. Lenin (*Opere*, vol. 21, București, Edit. politică, 1959, p. 294), a avut o mare influență și asupra poporului grec. Adamantie Coray susține că grecii erau plini de entuziasm la gîndul că ar putea fi guvernați de legi și că ei nu vorbeau decît numai de francezi. Pretutindeni se formau societăți secrete care culegeau cu grijă și răspîndeau bunele știri sosite din Franța, socotind triumful francezilor ca un propriu triumf (*Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, Paris, 1803, p. 44). Cînd grecii au citit decretul din 19 noiembrie 1792, prin care Franța revoluționară declara că va ajuta popoarele care ar dori să-și recapete libertatea, au început să aibă multe speranțe în ajutorul francez (Spiridon Pappas, *Le Directoire et les Grecs*, Paris, 1900, p. 1). Curentul filofrancez crește în Grecia subjugată mai ales în timpul expediției lui Napoleon în Egipt. Frații Stephanopoli, care au fost trimiși de împăratul francez în Moreea ca să îndemne pe greci la răscoală, scriu că grecii aveau un deosebit cult pentru Napoleon, iar în fața portretului lui aveau candelă aprinsă, fiindcă îl socoteau ca pe un Dumnezeu al libertății (Dimo și Nicolo Stephanopoli, *Voyage en Grèce pendant les années V et VI (1797–1798)*, Paris, 1800, vol. II, p. 159), iar cocardele tricolore franceze, răspîndite de francezi în Grecia, erau socotite drept talisman al libertății (Armand Carrel, *op. cit.*, p. 199). Cu tot caracterul lor imperialist, războaiele lui Napoleon au avut și un caracter progresist. Ele au dat lovitură grele feudalismului, au zdruncinat regimurile absolutiste și au încurajat burghezia și masele largi populare pentru crearea unor state naționale independente.

Rigas, văzînd că prin ocuparea Italiei de către armatele republicane franceze echilibrul european în Mediterana a fost răsturnat, s-a adresat în 1797 lui Napoleon, cerîndu-i ajutor pentru eliberarea grecilor (vezi E. Legrand-Sp. Lambros, *op. cit.*, p. 64 (65)).

cu diplomatul francez Émile Gaudin, de la care primește cărți revoluționare și scrieri patriotice franceze⁴⁷ care au avut o mare influență asupra lui și a compatrioților săi stabiliți în cele două Principate⁴⁸.

Negustorul francez Hortolan, stabilit în București, era încântat de felul cum se răspîndeau principiile proclamate de revoluția franceză și scria în 1793 ambasadorului Franței la Constantinopol, Descorches, că în cafenelele din București aveau loc discuții aprinse și că aproape toți negustorii din Epir stabiliți aici sînt „sans-culottes” și au tradus *Drepturile omului*, pe care le știu pe din afară. De asemenea Hortolan adaugă că, mergînd să discute cu spătarul lui Moruzi chestiunea vămii mărfurilor franceze, a descoperit în el „un caracter curat republican”⁴⁹.

Pe de altă parte, agentul Franței republicane la București, Émile Gaudin, care căuta prin recepții somptuoase să cîștige simpatia boierilor⁵⁰, scria la 1 august 1796 prietenului său Constantin Stamati că boierii mari, fie din mîndrie, fie din lene, l-au primit cu indiferență, iar boierii de-al doilea rang și negustorii l-au primit cu multă satisfacție⁵¹. Despre răspîndirea spiritului revoluționar francez în București pe timpul lui Rigas vorbește și omul de încredere al lui Mavrogheni, Alexandru Calfoglu, în opera sa *Ἡθικὴ στυχοῦργία* (Versuri morale), scrisă în 1794 și adresată nepotului său din București. O copie manuscrisă din această operă se află în Biblioteca Academiei R.P.R.⁵².

Constituția franceză circula și în capitala Moldovei, iar francezul R. Bouchet scria la 18 noiembrie 1794 prietenului său Mercier să-i trimită la Iași, dacă este posibil, „încă cîteva exemplare din Constituția franceză”⁵³.

Principiile revoluției franceze erau răspîndite și în Moldova, după cum se poate vedea dintr-un raport din 1796 al republicanului Cado de Lille către ministrul afacerilor străine din Paris. Acest cetățean francez, care dorea să fie numit consul general al Franței în Principatele Romîne, a trăit cîtva timp în Moldova și a cunoscut îndeaproape starea politică din Iași și se exprima cu simpatie pentru boierii moldoveni partizani ai principiilor revoluționare franceze⁵⁴. Prezența republicanilor francezi

⁴⁷ Agenții francezi trimiși la București aveau, după cum spunea Andrei Oțetea, o misiune mai mult politică decît consulară și ei căutau „să creeze Rusiei și Austriei dificultăți, semănînd revolta în provinciile limitrofe ale acestora”; vezi *Înființarea consulatelor franceze în țările românești*, în „Revista istorică”, XVIII, 1932, p. 336.

⁴⁸ Din documentele vieneze referitoare la poetul tesaliot se vede că acesta a primit și textul noii constituții franceze de la consulul francez în Țara Romînească; vezi Émile Legrand-Sp. Lambros, *Ἀνέκδοτα ἑγγράφα περὶ Πήγα Βελεστινλῆ*... (Documente inedite despre Rigas Velestinlis...), Atena, 1891, p. 68 (69).

⁴⁹ Hurmuzaki, *Documente*, II, supl. I, p. 94.

⁵⁰ Hurmuzaki, *Documente*, XIX¹, p. 759.

⁵¹ Hurmuzaki, *Documente*, III, supl. I, p. 435. Domnul și boierii de origine fanariotă se vede că l-au primit bine, de aceea consulul Austriei la București, Merkelius, scria la 31 decembrie 1795 lui Thugut că „der französische Emissär Gaudin ist hier von dem Herrn Fürsten und seinem Constantinopler Hof-Bojaren sehr gut aufgenommen”; Hurmuzaki, *Documente*, XIX¹, p. 759.

⁵² Nestor Camariano, *Catalogul manuscriselor grecești din Biblioteca Academiei Române*, București, 1940, p. 28.

⁵³ Hurmuzaki, *Documente*, serie nouă, vol. I, București, 1962, p. 612.

⁵⁴ Hurmuzaki, *Documente*, III, supl. I, p. 437.

în principate neliniștea pe agentul Austriei la București, care raporta : „Se bănuiește că exilații care vin și trec pe aici urmăresc să răskoale și în Țara Românească poporul asupra împotriva guvernanților săi”⁵⁵.

În mijlocul unei atare atmosfere Rigas nu putea să rămână inactiv. El depune o muncă intensă, traduce *Declarația drepturilor omului* și Constituția revoluționară franceză, își întocmește cîntecele sale revoluționare și nemuritorul său *Thurios*, termină monumentală sa *Hartă a Greciei*, precum și celelalte două hărți, a Țării Românești și a Moldovei.

Despre această bogată activitate a lui Rigas nu avem din păcate informații concrete spre a putea afirma ceva cu certitudine. Nu știm cum a dus la capăt munca înegăloasă de cartograf și cum a izbutit să întocmească harta imensă a Greciei în 12 foi mari, precum și hărțile celor două principate, care cuprind tot felul de informații geografice și istorice și arată cunoștințele bogate ale patriotului Rigas. Nu este exclus ca el să fi fost ajutat de prietenul său Iordache Golescu, care în acea vreme avea, după cum știm, preocupări cartografice. Rigas s-a bucurat de sprijinul bănesc al domnilor fanarioți Alexandru Ipsilanti și Alexandru Calimah, care domneau pe atunci primul în Țara Românească, iar al doilea în Moldova, și acest lucru a ținut să-l declare în fața anchetatorilor de la Viena⁵⁶.

Foarte probabil și cîntecele revoluționare ale lui Rigas au fost scrise în București, dar, din păcate, cercetările întreprinse nu ne-au putut furniza pînă în prezent nici o informație. Am găsit o mențiune tîrzie într-unul din numerele gazetei „Trompetta Carpaților” din 1870, că Rigas a scris poezia sa revoluționară *Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων* în București, și anume : „În casa dascalitei, pe ulița ce coboară de la sîntul Dumitru spre Brîncoveanu, pre mîna dreaptă, în colțul din dreapta al ulicioarei ce duce la biserica Măgureanul”. Nu știm de unde a luat această informație anonimul autor al articolului și dacă are o bază documentară. În orice caz, această precizare vine să întărească presupunerea noastră că Rigas și-a scris cîntecele revoluționare în București. De asemenea și faptul că numai la o lună după sosirea lui Rigas la Viena marșul său *Ὡς πότε ἀλλοτρία* răsuna în casa unuia dintre prietenii săi⁵⁷, credem că este un indiciu că acest marș fusese întocmit în Țara Românească, înainte de plecarea poetului revoluționar la Viena.

Rigas la Viena La 1 august 1796 Rigas părăsește Țara Românească și pleacă la Viena cu manuscrisele și hărțile sale. De data aceasta el s-a dus în capitala Austriei nu ca un cetățean pașnic, ci ca un revoluționar care voia să-și pună în aplicare planurile pentru eliberarea popoarelor din Peninsula Balcanică, și de aceea consulul Austriei la București, Markelius, s-a grăbit a doua zi, la 2 august, să înștiințeze autoritățile din Viena de

⁵⁵ Hurmuzaki, *Documente*, XIX¹, p. 810 ; Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 335.

⁵⁶ Legrand-Lambros, *op. cit.*, p. 62 (63).

⁵⁷ *Ibidem*, p. 76 (77).

plecarea lui Rigas și de legăturile lui suspecte cu republicanii francezi din București ⁵⁸.

Ajuns la Viena, Rigas începe pe față munca sa de luminare a poporului grec, prin publicarea unor opere, iar pe ascuns iniția pe compatrioții săi în planurile sale revoluționare. În capitala Austriei poetul tesaliot a reînnoit vechile sale legături de prietenie și a făcut altele noi cu mulți negustori și literați greci ⁵⁹ care erau „tous enflammés du noble désir de devenir les libérateurs de la Grèce” ⁶⁰. Negustorii și intelectualii sprijină programul lui de luminare a popoarelor creștine din Peninsula Balcanică. Ei ajută pe Rigas la tipărirea manuscriselor sale, iar prietenul său Iordache Goleșcu publică la 20 februarie 1797, în ziarul grecesc care apărea la Viena, un cald elogiu pentru patriotul Rigas.

La un an de la sosirea sa la Viena, Rigas reușește să publice, după o muncă asiduă, *Harta Greciei*, în 12 foi mari, *Harta Țării Românești*, cu o parte din Transilvania, *Harta Moldovei* cu părțile învecinate, precum și operele literare *Trepiedul moral* și *Tinărul Anaharsis*. Probabil că hărțile tipărite de Rigas au avut și un scop militar, deoarece el a căutat să însemne multe obiective strategice, cetăți, porturi ⁶¹. Ba chiar a tipărit și o hartă specială a Constantinopolului, cel mai important centru militar, politic și economic al Imperiului otoman, unde indică clădirile militare, șantierul naval, saraiul și alte obiective de interes militar ⁶². Prin numeroasele detalii geografice și istorice, hărțile lui Rigas continuă să aibă și astăzi o mare valoare.

De asemenea Rigas a tradus și a tipărit un *Manual militar* (Στρατιωτικὸν ἐγκόλπιον), care însă a fost confiscat și distrus de poliția din Viena înainte de a circula și, din păcate, pînă la noi n-a ajuns nici un exemplar. Acest manual urma să fie cartea de învățătură a grecilor în arta militară.

În această muncă deosebită Rigas a fost ajutat mai ales de frații Markides Puliu din Siatista, atît cu gazeta, cît și cu tipografia lor. Singurul ziar grecesc care apărea pe atunci era „Ἐφημερίς”, de sub redacția fraților Markides Puliu ⁶³, care, din îndemnul, probabil, al lui Rigas, duceau

⁵⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XIX¹, p. 789. Cu privire la stabilirea lui Rigas la Viena, Hr. Perrevoș induce în eroare pe cercetători, deoarece afirmă că Rigas se afla la Viena încă din 1795; vezi Ἀπομνημονεύματα πολεμικά (Memorii de război), Atena, 1836, p. IX.

⁵⁹ Hr. Perrevoș afirmă că Rigas, în timpul șederii sale la Viena, a legat o strînsă prietenie și cu vestitul iatrofilozof Petre Frank. Filelenismul acestui doctor era așa de mare, încît el nu primea nici o plată de la pacienții greci, ci îi sfătuia să dea banii lui Rigas, ca să publice cărți pentru luminarea poporului grec; vezi Σύνομος βιογραφία ..., p. 38.

⁶⁰ Iacovachi Rizos Nerulos, *Cours de littérature grecque moderne*, Geneva, 1828, p. 45.
⁶¹ Sp. Lambros, Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Πήγα (Descoperiri cu privire la martiriul lui Rigas), Atena, 1892, p. 30.

⁶² *Harta Greciei*, care cuprindea întreaga Peninsula Balcanică, a avut o largă circulație la popoarele balcanice. În Biblioteca Academiei R.P.R. se află un exemplar complet din această prețioasă hartă; vezi Nestor Camariano, *Contributions à la bibliographie des œuvres de Rigas Velestinlis*, în „Balcania”, I, 1938, p. 224.

⁶³ Unii cercetători au afirmat că Rigas, în timpul șederii sale la Viena, în 1796, a publicat un ziar grecesc. Se pare însă că la mijloc este o confuzie, deoarece n-avem de nicăieri vreo dovadă documentară; vezi D. Russo, *Studii istorice greco-române*, București, vol. I, 1939, p. 382–383.

o politică — camuflată, bineînțeles, din cauza cenzurii vieneze — favorabilă ideilor revoluționare franceze, iar din când în când îndrăzneau să strecoare și materiale care prilejuiau protestele energice ale Înaltei Porți. Poarta a cerut de cîteva ori, prin ambasadorul Austriei la Constantinopol, suspendarea acestei gazete. La 25 septembrie 1797, ambasadorul Herbert Rathkeal scria cancelarului, baronul Thugut, că lectura acestei „mauvaise gazette” producea „un mal réel”, „răspîndind printre greci manifestele lui Bonaparte și ale lui Gentili, împreună cu observații și notițe foarte vătămătoare”. Iar mai departe arăta că, prin suspendarea acestei gazete, va fi împiedicat ziaristul, editorul și librarul Puliu să inspire grecilor sentimente favorabile sistemului de guvernămînt din Franța ⁶⁴.

Rigas a primit un prețios ajutor și din partea cunoscutului tipograf grec din capitala Austriei Gheorghe Vendotis, care a colaborat și la traducerea volumului al patrulea din opera lui Barthélémy *Tînărul Anaharsis*, primele trei volume fiind traduse de prietenul lui, studentul în medicină Gheorghe Sachelarie, care și-a găsit o moarte eroică alături de Rigas. Iar un alt tovarăș de luptă, negustorul Antonie Koronios, publică traducerea operei *Primul navigator* de Gessner, alături de două traduceri ale lui Rigas, prima fiind drama *Olimpiada* a lui Metastasio și a doua *Păstorița Alpilor* a lui Marmontel. Cele trei traduceri au apărut în 1797, în tipografia lui Markides Puliu, sub titlul general ‘Ο ‘Ηθικὸς τρέπους (Trepiedul moral) ⁶⁵.

Cea mai mare parte dintre exemplarele operelor tipărite de Rigas la Viena au fost trimise în Principatele Romîne. Din documentele vieneze vedem că negustorul grec din Iași Gheorghe Mihail, care se afla pe atunci la Viena, a cumpărat 500 de exemplare, din *Tînărul Anaharsis* și 700 de exemplare din *Trepiedul moral* ⁶⁶, iar negustorii din București Polizachi și Avrami primesc de la Rigas primul 300 de exemplare din *Harta Greciei* și 120 de exemplare din *Trepiedul moral*, iar al doilea 300 de exemplare din *Harta Greciei* ⁶⁷. De asemenea Rigas, după ce a împărțit la Viena un număr de exemplare din portretul lui Alexandru cel Mare, a trimis restul negustorului Avrami din București ca să le vîndă cu 20 de creișari exemplarul ⁶⁸.

Rigas a avut un mare număr de prieteni greci și romîni în principate și nu a ascuns acest lucru în fața anchetatorilor de la Viena. Printre persoa-

⁶⁴ Gheorghe LaŃos, *Die griechischen Zeitung und Zeitschriften (1784—1821)*, în *Probleme der neugriechischen Literatur*, vol. II, 1960, p. 144—145.

⁶⁵ Cercetătorul Vranusis, într-un articol publicat acum în urmă sub titlul ‘Ο Πήγας καὶ τὸ θέατρο. ‘Η μετάφραση τῶν „Ὀλυμπίων” τοῦ Μεταστασίου (Rigas și teatrul. Traducerea dramei „Olimpiada” de Metastasio), în *Θέατρο* (Teatrul), 1, 1962, fasc. 5, p. 25—29, bazîndu-se pe o copie a acestei drame, aflată în manuscrisul miscelaneu grecesc 90 de la Biblioteca Academiei R.P.R., susține că drama lui Metastasio a fost tradusă de Rigas în 1788, deci cu zece ani înainte de publicarea acestei traduceri. Cercetătorul grec n-are însă dreptate, fiindcă, după cum vom arăta în curînd, manuscrisul grecesc 90 cuprinde o copie a dramei făcută după tipăritură, iar anul 1788 se referă la o altă operă din manuscrisul miscelaneu.

⁶⁶ Legrand-Lambros, *op. cit.*, p. 62 (63).

⁶⁷ *Ibidem*, p. 60 (61)—62 (63).

⁶⁸ *Ibidem*, p. 62 (63).

nele amintite, cu numele lor stîlcite, recunoaștem pe Iordache Golescu ⁶⁹ și pe Gheorghe Slătineanu, tineri boieri cu vederi liberale, care s-au ocupat și ei de traducerea unor opere în limba greacă ⁷⁰. Prietenii lui Rigas, au contribuit, desigur, mult la răspîndirea acestor opere în țară.

După ce Rigas a tipărit și a răspîndit operele amintite mai sus, a pășit la publicarea unor opere cu caracter vădit revoluționar, scrise în limba greacă populară, ca să fie pe înțelesul maselor laici ale poporului pentru care lupta, fiind ajutat în această muncă curajoasă și periculoasă mai ales de tipograful Markides Puliu. În ajunul plecării sale în Italia, Rigas a publicat pe ascuns, în timpul nopții, în tipografia fraților Puliu broșura sa revoluționară al cărei titlu nu este cunoscut și de aceea este numită de unii *Proclamația greacă*, iar de alții *Manifest revoluționar*. Broșura cuprindea trei opere, și anume : proclamația, constituția și imnul lui Rigas ⁷¹.

În proclamație Rigas denunță tirania despotismului turcilor și face elogiul libertății, arătînd că poporul grec va zdrobi lanțurile jugului asupritor, care apasă cu greu pe umerii lui, și va îmbrățișa „prețioasa libertate a strămoșilor săi vestiți”.

Constituția lui Rigas este un important document istoric pentru toate popoarele din Balcani. În fruntea constituției se află 35 de articole cu privire la „drepturile omului”, în care este vorba, între altele, de : egalitatea între toți oamenii, indiferent dacă sînt creștini sau turci, bogați sau săraci ; legea va fi aplicată la fel pentru toți ; orice cetățean, fără deosebire, poate ocupa un post public, potrivit cu capacitățile sale ; libertatea scrișului și tiparului va fi asigurată ; asupritorii vor fi pedepsiți de popor ; robia și exploatarea oamenilor sînt desființate, iar orice muncă prestată va fi plătită ; învățămîntul va fi obligatoriu.

În art. 34 Rigas vorbește și de colaborarea între popoarele balcanice : „Bulgarul trebuie să acționeze cînd suferă grecul și viceversa, iar amîndoi pentru albanez și român”. Iar în ultimul articol este amintită datoria poporului de a se răscula împotriva stăpînirii, cînd aceasta violează, calcă și disprețuiește drepturile poporului și nu vrea să dea ascultare plîngerilor sale.

Constituția propriu-zisă cuprinde 124 de articole, cele mai multe urmînd fidel prototipurile franceze. Rigas a făcut însă și unele adăugiri importante cu privire la situația specială a poporului grec și a celorlalte popoare din noul stat, care urma să se întindă de la Dunăre pînă la Insulele Ionice și de la Marea Adriatică și Marea Ionică pînă în Asia Mică.

Deși multe dintre exemplarele constituției au fost confiscate la Triest, unde fuseseră trimise de Rigas prietenului său Koronios spre a le transporta de acolo în Grecia, totuși unele au scăpat de urmărire și au ajuns în diferite localități, fiind citite și copiate de patrioți. Din documentele

⁶⁹ Cu privire la *Harta Greciei*, Iordache Golescu a scris 20 de versuri, care au fost publicate în ziarul grecesc din Viena „Εφημερίς”, din 1797 ; vezi Gh. Lafos, ‘Ο ελληνικός τύπος της Βιέννης από τοῦ 1784 μέχρι τοῦ 1821 (Presa greacă din Viena, de la 1784 pînă la 1821), Atena, 1961, p. 53.

⁷⁰ Despre alte identificări de nume, vezi Alexandru Elian, *Conspiratori greci în principate și un favorit mavroghenes* : Turnavitu, în „Revista istorică”, XXI, 1935, p. 339.

⁷¹ Legrand-Lambros, *op. cit.*, p. 12 (13).

vieneze reiese că un număr de exemplare au fost trimise la Constantinopol și Smirna, la Pesta și Semlin ⁷². Unele exemplare au ajuns și în București și au fost răspândite în Țara Românească, după cum spune consulul Franței, Fleury ⁷³. De asemenea unele exemplare au ajuns și în Moldova. Constituția a circulat și în manuscris. O copie s-a păstrat într-un manuscris miscelaneu, care se află astăzi la Biblioteca Academiei R.P.R. ⁷⁴.

Imnul libertății scris de Rigas, care se afla alături de constituție, a răsunat nu numai la Viena, ci și în București și în diferite orașe din Peninsula Balcanică ⁷⁵, fiindcă Rigas nu se adresa numai compatrioților săi, ci și celorlalte popoare subjugate din această parte a Europei. El invită pe sulioți și pe manioți, pe muntenegreni și pe macedoneni, pe frații creștini de la Sava și de la Dunăre să se unească și, cu armele în mână, să pornească împotriva tiranilor. De asemenea Rigas cheamă și pe Pazvantoglu, care era dușman al sultanului, și toți împreună să aprindă focul în întreg Imperiul otoman și să lovească pe tiran, făcând astfel să dispară rădăcinile lui, căci, după cum spune la începutul imnului său, neamurile care au curaj obțin orice doresc.

Rigas a fost primul care a pus la cale o largă mișcare revoluționară împotriva dominației otomane, urmărind eliberarea tuturor popoarelor subjugate din Peninsula Balcanică.

Manifestul lui Rigas se vede că s-a bucurat de o largă răspândire în masele popoarelor din Balcani și de aceea patriarhul din Constantinopol, Grigorie, a căutat să zădărnicească planurile patriotice ale lui Rigas. El trimise o circulară către mitropoliți în care le atrăgea atenția să cercezeze în toate orașele și satele din eparhiile lor și să confiște manifestul lui Rigas ca să nu fie citit de popor ⁷⁶.

De amintit că manifestul revoluționar al lui Rigas a circulat și printre ostașii lui Pazvantoglu, alarmând Poarta, care era în posesia unor exemplare ⁷⁷.

Arestarea și sfârșitul lui Rigas Din păcate, Rigas n-a apucat să-și pună în aplicare planurile sale revoluționare și, în drum spre Grecia, a fost arestat la Triest, în urma unui denunț al trădătorului Dimitrie Iconomos. După aceasta au urmat cer-

⁷² Legrand-Lambros, *op. cit.*, p. 78 (79), 102 (103), 104 (105).

⁷³ Hurmuzaki, *Documente*, III, supl. I, p. 484.

⁷⁴ Este vorba de ms. gr. 928, care a fost incomplet catalogat de C. Litzica (vezi Nestor Camariano, *Catalogul manuscriselor grecești*, București, vol. II, 1940, p. 30) și a rămas multă vreme necunoscut cercetătorilor. Alexandru Elian se ocupă pe larg de acest manuscris într-un studiu apărut de curând sub titlul *Sur la circulation manuscrite des écrits politiques de Rhigas en Moldavie*, în „Revue roumaine d'histoire”, I, 1962, nr. 2, p. 487—497.

⁷⁵ Despre circulația cîntecelor revoluționare ale lui Rigas în Peninsula Balcanică, vezi I. Kordatos, *Ρήγας Φεραίος και ή βαλκανική όμοσπονδία* (Rigas Fereos și confederația balcanică), Atena, 1945, p. 61.

⁷⁶ Circulara adresată mitropolitului Antim al Smirnei este publicată în G. P. Anghelepoulos, *Τὰ κατὰ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον Ε'* (Cele referitoare la patriarhul Constantinopolului Grigorie al V-lea), vol. II, Atena, 1866, p. 498—499.

⁷⁷ Hurmuzaki, *Documente*, III, supl. I, p. 484.

cetări îndelungate și organele polițienești austriece au descoperit și alte persoane amestecate în mișcarea revoluționară a lui Rigas și toți au recunoscut în fața anchetatorilor planurile lor revoluționare. La cererea Înaltei Porți, guvernul austriac, în urma unor tocmeli, a primit să predea pe revoluționarii greci, care erau supuși turci, în schimbul unor patrioți unguri și polonezi care se refugiaseră în Moldova și ispravnicii moldoveni nu reușeau să-i descopere, fiindcă nu voiau să-i predea⁷⁸. Astfel, patriotul grec Rigas, împreună cu șapte tovarăși de luptă, a fost predat turcilor la 27 aprilie 1798 și toți au fost conduși sub o pază puternică la Belgrad⁷⁹. În închisoarea de aici revoluționarii greci au trăit 40 de zile în chinuri groaznice și apoi au fost spânzurați, iar trupurile lor au fost aruncate în Dunăre⁸⁰, dar turcii, neavînd curajul să spună adevărul, au lansat zvonul că ei încercaseră să evadeze și au fost împușcați. Cealalți tovarăși de luptă ai lui Rigas, supuși austriecei, au fost exilați în Germania. Printre aceștia au fost și frații Markides Puliu, iar tipografia lor și-a închis porțile, și astfel s-a stins acest focar de luminare a popoarelor din Peninsula Balcanică⁸¹.

Moartea tragică a lui Rigas și a tovarășilor săi a zguduit popoarele balcanice pentru a căror libertate și independență luptaseră și pătimiteră. Marele patriot grec Adamantie Coray a apărut cu dîrzenie memoria lor. El a scris într-o carte a sa : „Acum, de curînd, împăratul Germaniei a predat fără milă tiranului Greciei opt greci care căutau mijloacele potrivite ca să lumineze și să elibereze de jugul robiei pe compatrioții lor. Poate că în acest moment se află legați în fața tiranului acești viteji martiri ai libertății. Poate că în acest moment iataganul tiranului coboară pe capetele lor sfinte, iar viteazul lor sînge grecesc se varsă din vinele lor și sufletul lor fericit se înalță spre a se așeza alături de sufletele celor care au murit pentru libertate”⁸².

Poezia populară greacă a cîntat în următoarele versuri moartea eroică a lui Rigas :

Τί νάχει ὁ Γέρο-Δούναβης κι' ἀφρίζουν τὰ νερά του
Καὶ μουρμουρίζει φοβερά καὶ τρέχει θολωμένος;
Μὴν τὸν πλακώνει χειμωνιά, μήπως θροχὴ τὸν δέρνει;
Διαβαίνουν ἄτια ἀράπικα καὶ Τοῦρκοι ἀρματωμένοι

⁷⁸ Legrand-Lambros, *op. cit.*, p. 154 (155).

⁷⁹ Napoleon, care la început a încurajat pe Rigas în planurile sale, acum, din considerente politice, n-a arătat nici cel mai mic interes. Ambasadorul Franței la Viena, Bernadotte, deși a fost înștiințat la timp de arestarea lui Rigas (Legrand-Lambros, *op. cit.*, p. 168 (169)), n-a făcut nici un demers, fiindcă planurile lui Rigas erau acum o piedică în îndeplinirea scopurilor franceze. Napoleon nu se mai gîdea la eliberarea popoarelor subjugate și chiar căuta să păstreze integritatea Imperiului otoman.

⁸⁰ Cei șapte tovarăși de luptă ai lui Rigas, care și-au pierdut viața pentru eliberarea fraților lor de sub asuprirea otomană, au fost tineri negustori și intelectuali, și anume : Efstratie Arghentis, negustor din Hios, de 31 de ani, Dimitrie Nicolidis, medic din Ianina, de 32 de ani, Antonie Koronios, negustor din Hios, de 31 de ani, Teoharis Gheorghe Turungiu, negustor din Siatista, de 22 de ani, Ioan Emanuil, student în medicină din Castoria, de 24 de ani, și fratele acestuia, Panaghiotis Emanuil, funcționar, de 22 de ani.

⁸¹ Gheorghe Laos, *op. cit.*, p. 71.

⁸² Fanis Mihalopoulos, *Ρήγας ὁ Βελεστινλής (1757 — 1798)* (Rigas Velestinlis (1757 — 1798)), Atena, 1930, p. 105.

Καὶ σὰ βουδάλια στὴ σφαγὴ σέρνουν τὰ παλικάρια.
 Φωνάζει ὁ Μαρασλή-Πασάς: „Λεβέντες μου τί ἀργεῖτε,
 Βάρτε τοῦ Ρήγα, δάρτε του καὶ τὴν Τουρκιὰ θὰ σβύσει.
 Μὲ μιᾶς ὁ νιὸς τὰ σίδερα συντρίβει καὶ πετιέται
 Χτυπάει δεξιὰ, χτυπάει ζερβά, δεξιὰ ζερβά σκοτώνει.
 Καὶ πάλε πέφτει ζωντανὸς εἰς τῶν Τουρκῶν τὰ χέρια.
 — „Σκυλιά, κι' ἂν μὲ σκοτώσετε ἓνας Γραικὸς ἐχάθη,
 Μένουν χιλιάδες ζωντανοὶ γιὰ νὰ σᾶς κατασφάξουν“.

(Ce are oare Bătrina Dunăre de spumegă
 Și se agită tare, și curge-nvolburată?
 Nu cumva este amenințată de iarnă, nu cumva este bătută de ploaie?

Trec armăsari arăpești și turci înarmați
 Și duc la tăiere pe palicari, ca pe niște bivoli.
 Strigă Marasli-paşa; „Vitejii mei, ce-ntrezați,
 Loviți pe Rigas, loviți-l, pentru că va nimici Turcia”!
 Deodată tînărul sfărîmă fiarele și sare
 Lovește-n dreapta, lovește-n stînga, ucide-n dreapta și-n stînga.

Dar iarăși cade viu în mîinile turcilor.
 — „Cîinilor dacă mă omorîți, un grec va pieri
 Vor rămîne însă mii în viață, ca să vă măcelărească”!)⁸³.

Rigas, spune istoricul grec Fanis Mihalopoulos, „n-a fost numai promotorul politicii de renaștere a Greciei și, în general, a Peninsulei Balcanice, ci și prima victimă a luptei de clasă în Orient, și încă o victimă a rivalității politice a marilor puteri în chestiunea greacă”⁸⁴.

⁸³ Vezi revista *Παρνασσός*, I, 1877, p. 925.

⁸⁴ Fanis Mihalopoulos, *op. cit.*, p. 104.

CU PRIVIRE LA OGLINDIREA RĂSCOALEI CONDUSE DE GH. DOJA ȘI A URMĂRILOR EI ÎN GÎNDIREA SOCIAL-POLITICĂ A VREMII ¹

DE

ȘT. ȘTEFĂNESCU

Caracterul unilateral al informațiilor date de documentele emise de cancelaria domnească a Țării Românești în secolele XIV—XVI², precum și aspectul religios sub care se prezintă literatura scrisă a vremii au făcut ca în istoriografia noastră să se acorde puțină atenție studierii gîndirii social-politice din această perioadă ³, cînd țările romîne joacă pe plan internațional un remarcabil rol, cînd realmente lor li se deschid larg porțile istoriei universale.

Oglindea oare gîndirea social-politică din Țara Romînească locul acestei țări în ansamblul politic general? Reflecta ea realitatea în toată complexitatea ei? Ținea sau nu pasul cu dezvoltarea gîndirii pe plan general-european? — Iată întrebări care-și așteaptă răspunsul și la care, într-o mică măsură, căutăm să răspundem în această comunicare cu caracter foarte limitat.

Pornind de la faptul — în general neglijat în studiile consacrate cercetării luptei de clasă — că există o strînsă legătură între istoria luptei de clasă și dezvoltarea gîndirii social-politice, vom căuta să arătăm dacă și în ce măsură răscoala condusă de Gh. Doja și urmările ei în ceea ce privește evoluția raporturilor feudale și dezvoltarea gîndirii social-

---

¹ Comunicare prezentată în sesiunea Institutului de istorie al Academiei R.P.R. din 13—14 august 1964.

² Conținutul documentelor, redat în formule stereotipe, privește mai mult schimbări în stăpînirea funciară, relațiile între stăpînii feudali și țărani.

³ În ultima vreme, un important studiu de sinteză cu privire la evoluția gîndirii politice romînești în evul mediu a fost scris de E. Stănescu (Cf. Eugen Stănescu, *Essai sur l'évolution de la pensée politique roumaine dans la littérature historique du Moyen Âge, Nouvelles études d'histoire*, II, Publiées à l'occasion du XI-e Congrès des sciences historiques, Stockholm, 1960, p. 271—304).

politice au exercitat influență în Țara Românească, în gândirea social-politică de aici.

Prin țelurile ei înaintate, ce vizau distrugerea sistemului iobăgist, prin amploarea acțiunilor militare, răscoala condusă de Gh. Doja — al cărei detașament principal a acționat în Transilvania, strâns legată în dezvoltarea ei istorică de Țara Românească și Moldova — se înscrie printre cele mai mari răscoale țărănești din Europa în Evul Mediu. Ea a și avut un larg ecou în lumea europeană. În cursul desfășurării răscoalei s-a exprimat hotărât ideea înlăturării abuzurilor, a exploataării feudale, a desființării privilegiilor nobilimii, a nimicirii ei și a împărțirii averilor în mod egal ⁴.

Natura revendicărilor țărănimii și loviturile date de ea stăpînilor feudali au creat o mare panică în rîndurile acestora. În spaima care i-a cuprins și ca să atragă atenția țăranilor la ceea ce îi așteaptă în cazul unor asemenea ridicări, stăpînii feudali au înăbușit în mod sălbatic răscoala, au dezlănțuit o cruntă teroare asupra țăranilor, le-au impus mari obligații, care au dus la ruinarea bazei economice a gospodăriilor țărănești. Prin „Tripartitul” lui Werböczy s-a legiferat pe ansamblul întregului stat legarea de glie a țăranilor, fapt ce i-a adus pe țărani la discreția feudalilor, ei ajungînd să fie asimilați juridicește robilor. În 1517, nobilul Bornemissa informa pe regele polon despre starea de mizerie în care se afla clasa de jos din regatul maghiar, supusă abuzurilor, bunului plac al celor puternici (*Öpressi clamant: spoliati, verberati, expulsi per majores et pontentes, vidue, orphane plorant, conqueruntur, alii interficiuntur: nulla justitia, nisi omnia favoribus plena, vadunt, nisi aliter providentur*) ⁵. Măsurile luate de clasa dominantă împotriva țăranilor au dus la scăderea cointeresării lor în muncă, au făcut ca ei să nu muncească mai mult decît era nevoie pentru o existență mizeră, fenomenul de fugă a țăranilor de pe moșiile feudale în căutarea în afara chiar a hotarelor țării a unor condiții de viață mai bune a căpătat amploare ⁶.

Situația creată în domeniul relațiilor sociale după înăbușirea răscoalei conduse de Gh. Doja a atras atenția oamenilor de litere, a umanștilor, care, subliniind — e drept, uneori cu rezerve — justetea cauzei în numele căreia s-a ridicat țărănimea, au condamnat modul bestial de reprimare a ei, a conducătorilor răsculaților, a lui Gh. Doja în mod special ⁷.

⁴ F. Engels, *Războiul țărănesc german*, în K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 7, București, Edit. politică, 1960, p. 400; M. J. Brutus, *Magyar historiaja*, Pesta, I köt., 1865, p. 385; J. Ch. Engel, *Monumenta ungrica*, Viena, 1809, p. 142; *Scriptores rerum hungaricarum*, II, Vindobona, 1746, p. 332; cf. I. Acsády, *A Magyar jobbágyság története*, Budapesta, 1950, trad. în l. rusă, Moscova, 1956, p. 12; B. Capesius, *Răscoala lui Gh. Doja în două poezii umaniste din Ardeal, Studii și articole de istorie*, vol. II, București, 1959, p. 69.

⁵ Hurmuzaki, *Doc.*, II³, p. 254.

⁶ Chiar în legea votată de dieta de la Rákos din octombrie 1514, în articolul 70 al ei, se vorbește de faptul că mulți țărani care locuiesc în apropierea graniței trec și se așază în Polonia, Moldova, Moravia, Austria, căutînd să scape de obligații. De aceea regele se adresa acestor state cu rugămintea să nu primească coloniști pe teritoriul lor, iar dacă aceștia vin, să-i trimită înapoi (Hurmuzaki, *Doc.*, II³, p. 211—212; I. Acsády, *op. cit.*, p. 134).

⁷ Într-un studiu recent, istoricul maghiar Székely György, unul dintre cei mai buni cunoscători ai răscoalei conduse de Gh. Doja, lărgeste cu noi date știrile despre modul în care elementele umaniste au privit reprimarea răsculaților (Cf. Székely György, *Egy német humanista és az 1514. évi magyarországi meglorlás*, „Századok”, 1964, 3, p. 377—382).

Relațiile strînse ale umaniștilor cu nobilimea sau burghezia înstărită, sprijinul primit de ei din partea acestora au făcut ca în operele lor — închinată în genere potentatilor zilei — să se oglindească lupta între ideile influențate de pătura stăpînitoare, pe care ei o slujeau, și sentimentele pur omenesti nutrite de curentul umanismului⁸.

Elemente din rîndul chiar al feudalilor și-au dat seama de consecințele grave pentru soarta regatului maghiar ale măsurilor luate împotriva țărănimii, ale situației în care ea a fost adusă după răscoală. Gheorghe Martinuzzi, înainte de a ajunge să joace cunoscutu-i rol important la curtea regală, a atras atenția lui I. Zapolya asupra stării desperate în care se afla țărănimea, îndemnîndu-l să întreprindă reforme⁹. Aceasta nu atît din sentimente de umanitate, cît mai ales din interes pentru stat, care prin îmbunătățirea situației țărănimii ar fi căpătat noi forțe, și-ar fi întărit capacitatea de apărare, absolut necesară în condițiile în care turcii pregăteau reluarea ofensivei la Dunărea de mijloc.

Prin îndepărtarea țărănimii de la apărarea țării, nobilimea a pregătit prăbușirea regatului maghiar în bătăliile de la Mohaci, și-a dovedit caracterul reacționar al puterii ei de clasă, al orientării ei politice.

Pentru a răspunde la problema enunțată la începutul comunicării, dacă și în ce măsură răscoala condusă de Gh. Doja și urmările ei în ce privește raporturile feudale și dezvoltarea gîndirii social-politice au exercitat influență în Țara Romînească, se impune o prezentare — fie ea și sumară — a situației din Țara Romînească, pentru a vedea în ce măsură exista aici terenul unor posibile influențe a evenimentelor ce se petreceau în Transilvania.

Dezvoltarea economiei de schimb în a doua jumătate a secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea a făcut să crească și în Țara Romînească, ca și în Transilvania, tendința stăpînitorilor feudali de a-și spori veniturile prin extinderea domeniului, prin creșterea numărului de țărani dependenți și a exploatării lor¹⁰. Se manifesta tendința feudalilor de a-și asigura mîna de lucru, necesară valorificării domeniilor lor, prin limitarea dreptului de strămutare a țărănilor¹¹. Procesul de agravare a situației țărănimii din Țara Romînească, deși similar în trăsăturile lui generale cu cel din Transilvania, n-a cunoscut intensitatea și n-a avut consecințe atît de grave ca în Transilvania. Contradicțiile sociale mai puțin ascuțite, ca și iminența pericolului otoman — turcii putînd să intervină și să înăbușe repede orice ridicare a țărănimii — au făcut ca în Țara Romînească lupta de clasă să nu cunoască amploarea unor mari răscoale țărănești, de felul celei conduse de Gh. Doja, ci să se manifeste prin forme inferioare, ca :

⁸ Interesante comentarii asupra operei lui S. Taurinus, apărută în prima sa ediție la Viena în 1519, și a lui I. Sommer, se găsesc la B. Capesius, *op. cit.*, p. 67—76.

⁹ I. Acsády, *op. cit.*, p. 134; I. Sincovics, *Le servage héréditaire en Hongrie aux 16—17-e siècles, în La renaissance et la réformation en Pologne et en Hongrie*, Budapesta, 1963, p. 70—71.

¹⁰ Șt. Ștefănescu, D. Mioc, H. Chircă, *L'évolution de la rente féodale en travail en Valachie et en Moldavie aux XIV—XVIII-e siècles*, „Revue roumaine d'histoire”, 1962, I, p. 46.

¹¹ *Ibidem*, p. 47—48.

nesupunerea la lucru, neplata dărilor, fuga, pe care le surprindem documentar începând mai ales cu al treilea deceniu al secolului al XVI-lea.

Față de orășenime domnia caută să aplice cu tot mai multă fermitate principiile formulate de Vlad Țepeș, ia măsuri de încurajare a activității acesteia, intervine în sprijinul ei, aplicînd represalii negustorilor străini care îi aduceau daune, limitează activitatea acestora pe teritoriul Țării Românești, încearcă în tratatele internaționale pe care le încheie să obțină aplicarea principiului reciprocității în materie negustorească, să asigure negustorilor romîni pe teritoriile din afara hotarelor țării lor același regim de care se bucurau și negustorii străini pe teritoriul românesc ¹².

Antrenați în relațiile comerciale, parte dintre feudali își organizează domeniile în vederea producției de mărfuri, realizează venituri însemnate din vînzarea de cereale, care, în condițiile comerțului încă liber cu turcii, erau desfăcute tot mai mult la sud de Dunăre¹³. Dintre familiile care ajung să dispună de o mare putere economică și pe baza ei să joace un important rol în viața politică și culturală a Țării Românești se remarcă, în special, cea a boierilor Craiovești. Prin bogăția, luxul, gustul artistic și protecția acordată culturii, această familie poate fi comparată, păstrînd proporțiile, cu celebrele familii ale Europei din acea vreme. Ctitoria lor, mănăstirea Bistrița, a devenit un mare focar de cultură, asemănătoare în importanță cu mănăstirea Neamțul din Moldova. La Bistrița s-au scris numeroase manuscrise, s-au realizat lucrări de caligrafie de o înaltă măiestrie, s-a format o școală de iscusiți caligrafi. Aici și-au găsit loc, după sfărîmarea statului sîrbesc, însemnate opere de cultură sîrbească. De aici a luminat multă vreme dincolo de Dunăre făclia culturii ce a menținut credința și, cu ea, spiritul național și speranța eliberării în viitor. După multe deșănțări și pierderi, s-au mai putut păstra încă la Bistrița 72 de manuscrise slavone, 4 grecești, 44 românești ¹⁴, alte prețioase obiecte de artă religioasă executate cu o rară finețe de meșteri romîni sau străini (italieni, germani) covoare, stofe și costume de proveniență italiană : genoveză sau venețiană ¹⁵.

Radu cel Mare, ținînd seama de forța pe care boierii Craiovești o reprezentau, a căutat să-i asocieze luptei de centralizare a statului, creînd pentru ei instrumentul administrativ al marii băniî oltenesti ¹⁶. De pe poziția politică a unor asociați la conducerea directă a țării, Craioveștii se folosesc de relațiile pe care și le creaseră în afara hotarelor țării ¹⁷, caută

¹² *Istoria Romîniei*, vol. II, București, 1962, p. 458—462.

¹³ Șt. Ștefănescu, D. Mioc, H. Chircă, *op. cit.*, p. 51.

¹⁴ N. Iorga, *Istoria bisericii romînești și a vieții religioase a romînilor*, ed. a 2-a, vol. I, București, 1929, p. 125.

¹⁵ Gr. G. Tocilescu, *Catalogul muzeului național de antichități din București*, București, 1906, p. 103, 104, 111, 114, 118 și 146. Idem, *Raporturi asupra citorva mănăstirilor, schiturilor și bisericilor din țară*, Anal. Acad. Rom., seria a II-a, Mcm. secț. Ist., t. IX, 1886—1887, București, 1887, p. 196.

¹⁶ *Istoria Romîniei*, vol. II, București, 1962, p. 617.

¹⁷ La sud de Dunăre ei se înrudeau cu puternice familii din Serbia, ca Brancovici și Iacșici, sau cu însemnați dregători din Imperiul otoman, creștini renegați ; la nord de Carpați, în Transilvania, aveau legături strîns cu orașele Brașov și, mai ales, Sibiu și prin ele cu orașe din Ungaria și Germania (cf. și *Istoria Romîniei*, vol. II, p. 617).

să tuteleze domnia și aspiră chiar la tronul țării. În 1512 ei reușesc, în persoana lui Neagoe Basarab, să impună pe tronul Țării Românești un domn din familia lor.

Crescut ca boier într-o familie pentru care fenomenul cultural prezenta un mare interes în impunerea puterii ei și trăind cîtva timp în preajma patriarhului Nifon, al cărui „fiu sufletesco” era socotit, avînd legături strînse cu mitropolitul Maxim și învățatul Macarie, Neagoe Basarab și-a însușit o largă cultură, specifică vremii, religioasă în primul rînd, dar nu numai religioasă¹⁸. Atent la schimbările petrecute în domeniul culturii pe plan general, el își asumă într-un moment important rolul de apărător și susținător al culturii sud-estului european sub forma ei religioasă a ortodoxiei. Considerîndu-se moștenitorul tradițiilor culturale bizantine, se face cunoscut și este recunoscut ca atare în toată lumea răsăriteană ortodoxă¹⁹, introduce la curtea sa fastul și ceremonia de la curtea împăraților bizantini. Cu mijloacele bănești excepționale de care dispunea familia Craioveștilor, folosind ca domn o mare parte a veniturilor țării — manifestînd chiar risipă —, el stimulează inițiativa de cultură care avea să dea domniei lui un fast deosebit, rareori atins de domnii Țării Românești și în genere de monarhii lumii ortodoxe. Pătruns de un superior simț artistic, Neagoe Basarab se înconjură de vestiți meșteri locali sau străini, care sub supravegherea lui realizează importante opere de artă, ridică strălucite monumente, printre care capodopera arhitecturii din Țara Românească, biserica episcopală de la Curtea de Argeș²⁰.

Conform concepției vremii despre cîrmuirea statului, Neagoe Basarab trăiește în convingerea, pe care o va fixa și în scris, că domnii sînt aleșii lui Dumnezeu, sînt expresia voinței divine²¹.

Manifestînd o mare capacitate de înțelegere a problemelor politice internaționale, dîndu-și seama de importanța factorului diplomatic în realizarea obiectivelor politice, Neagoe Basarab își creează din elemente locale sau străine un aparat diplomatic bine instruit²², la nivelul diploma-

¹⁸ N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, p. 138—139; Al. Lapedatu, *Neagoe vodă*, în *Miscelanee*, București, 1925, p. 18; I. D. Sandu, *Neagoe Basarab, apărător și sprijinitor al ortodoxiei*, Sibiu, 1938, p. 11.

¹⁹ Este semnificativ în această privință faptul că în 1518 Neagoe este solicitat și, la îndemnul lui, are loc un consiliu al egumenilor și delegaților tuturor mănăstirilor de la Muntele Athos, pentru a pune capăt litigiului de frontieră dintre m-urile Kutlumuș și Pantocrator (P. Lemerle, *Actes de Koutlumuș*, Paris, 1946, p. 166—169).

²⁰ Despre aceasta, Paul din Alep spunea că auzise „de la niște neguțători greci, ce făceau comerț în țara Francilor și la Veneția, că acolo nu este nimic asemenea ei” (Paul de Alep, *Căldările patriarhului Macarie de Antiochia în Țările Române, 1653—1658*, ed. Emilia Cioran, București, 1900, p. 139).

²¹ I. D. Sandu, *op. cit.*, p. 12.

²² Spre deosebire de afacerile private ale domniei, pentru care erau trimiși și negustorii sau boieri — documentele privitoare la relațiile Țării Românești cu Transilvania păstrează numele multora dintre ei —, în misiuni diplomatice erau trimiși numai știutori de carte, oameni de cultură, pricepuți în arta cuvîntului. Este cazul lui Barbul diac (S. Dragomir, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiu în secolii XV și XVI*, București *s.f.a.*, p. 36) sau al lui Roman diacul, ce duce solii la regele maghiar (S. Dragomir, *op. cit.*, p. 39—40; Hurmuzaki, *Doc.*, XI, p. 845), al raguzanului medic chirurg Hieronym Matievich, ce îndeplinește importante misiuni în Italia, la Veneția (N. Iorga, *Două documente din arhivele raguzane relative la un sol trimis la Veneția de Basarab al III-lea (Neagoe)*, *Arhiva Societății științifice și literare*

ției europene a vremii, desfășoară o vastă activitate diplomatică cu scopul de a asigura țării liniștea necesară prosperității ei, de a face din Țara Românească un important factor politic în viața internațională. El se arată de acord să participe și militează chiar pentru crearea unei largi coaliții a statelor creștine împotriva turcilor, cu condiția însă ca, în cazul victoriei, în eventualitatea modificării hărții politice europene, să se țină seama de contribuția Țării Românești²³.

Pregătit din tinerețe pentru cariera armelor, însușindu-și ca boier pretendent la tron experiență militară în luptele pentru ocuparea tronului, Neagoe Basarab manifestă ca domn preocupări de organizare a unei oști puternice, devotate domniei²⁴. Appreciată pe plan internațional, oștii Țării Românești ca, de altfel, și celei moldovenești, i se rezerva în noiembrie 1517 un rol însemnat în planul imperial al unei proiectate cruciade împotriva turcilor²⁵. În 1520, Neagoe informa pe brașovenii că, dacă va fi nevoie, va interveni în sprijinul Ungariei cu 40 000 de ostași călări și pedestrași și că în curând va folosi prilejul sfințirii unei biserici pentru a aduna și trece în revistă oastea²⁶.

Neagoe Basarab continuă acțiunea pe care o începuse Radu cel Mare, de îmbunătățire a organizării aparatului central de stat în domeniul legislativ, administrativ și fiscal²⁷.

În politica externă, frământările din Imperiul otoman, greutățile prin care trecea puterea turcească i-au dat posibilitatea lui Neagoe Basarab să realizeze o politică de echilibru între turci și creștini.

Legături strânse a întreținut Neagoe Basarab nu numai cu orașele cetăți din Transilvania²⁸, dar și cu puterea centrală a statului maghiar, cu regele maghiar, de care se apropie încă de la începutul domniei. Între cei doi monarhi s-au stabilit relații de încredere, de sprijin reciproc și ele n-au fost tulburate în tot timpul domniei lui Neagoe. În 1517, în schimbul omagiului de fidelitate pe care l-a depus, Neagoe a obținut din partea re-

din Iași, t. IX, 1898, p. 67), al lui Antoniu Paicalas trimis la Roma, la papa Leon al X-lea (Hurmuzaki, *Doc.*, II³, p. 307–309). În 1517, Hieronym Matievich oferea ca dar dogelui Veneției Leonardo Laredano din partea lui Neagoe Basarab un cal în valoare de 20 de ducati (N. Iorga, *op. cit.*, p. 67). În 1518 el era ridicat de doge la rangul de cavaler „atît pentru amicitia și bunăvoință ce ne unește strîns cu însuși domnul vodă — arăta dogele —, precum și pentru demnitatea personală a zisului ambasador” (Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 45; *Arhiva istorică a României*, t. II, 1865, p. 69–70).

²³ Hurmuzaki, *Doc.*, II³, p. 307–309.

²⁴ În acest sens este o deplină concordanță între prevederile din *Învățăături* privind răsplata ostașilor și datele cuprinse în documentele de cancelarie din vremea lui Neagoe Basarab (cf. *Învățăturile lui Neagoe vodă Basarab către fiul său, Teodosie. Versiunea slavă*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 294; *Doc. priv. ist. României*, B., Țara Românească, veacul XVI, vol. I, p. 97, 119, 122).

²⁵ Hurmuzaki, *Doc.*, XI, p. 1.

²⁶ Hurmuzaki, *Doc.*, IV, p. 243; N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 180–181.

²⁷ Cf. *Istoria României*, vol. II, p. 623.

²⁸ În 1512 curînd după ocuparea tronului, Neagoe Basarab se adresa sibienilor, exprimîndu-și dorința de a trăi cu ei în pace, precum au trăit și Craioveștii, unchii săi (Hurmuzaki, *Doc.*, XV, p. 221). Într-o scrisoare de mai tîrziu el le scria despre bunele relații pe care le-a stabilit cu brașovenii (S. Dragomir, *op. cit.*, p. 33).

gelui Ludovic domeniul Geoagiului din Hunedoara, pe care l-a stăpînit prin oamenii lui pînă la sfîrșitul vieții, cînd a revenit, conform actului de donație, fiului său, Teodosie ²⁹.

În 1519, în tratatul de pace pe care îl încheia cu sultanul Selim, regele Ludovic al II-lea ținea să fie incluse și Țara Romînească și Moldova, prevăzîndu-se ca obligațiile lor față de Poartă să fie cele stabilite, fără să li se impună altele ³⁰.

În 1520, între Neagoe Basarab și I. Zapolya, voievodul Transilvaniei, s-a încheiat convenția pentru fixarea graniței între Țara Romînească și Transilvania de la apa Oltului și pînă la cea a Dunării, la Orșova ³¹.

Informațiile negustorilor, ale agenților diplomatici, contactul strîns cu conducerea orașelor din Transilvania și cu regele maghiar, stăpînirea directă a unui întins domeniu în Transilvania i-au înlesnit, desigur, lui Neagoe cunoașterea realităților din Transilvania și Ungaria, măcinate de puternice contradicții interne, care au născut în vremea lui marea răscoală condusă de Gh. Doja și pregăteau prăbușirea regatului maghiar. Cunoașterea realităților din Transilvania și Ungaria, precum și a ideilor puse în circulație de elementele înaintate cu privire la realizarea unor reforme ale statului maghiar în vederea întăririi lui i-au dat de gîndit lui Neagoe, conducător de stat, l-au frămîntat, au exercitat influență asupra politicii lui interne, asupra gîndirii lui politice.

Scriitor și filozof, Neagoe Basarab nu numai că a încurajat fenomenul cultural, dar a și lăsat scrieri proprii, care, pe lîngă părți compilate, cuprind și idei noi, originale, ce vădese o gîndire proprie și un strălucit talent literar. Din unele informații, se pare că Neagoe și-ar fi descris pe larg într-o lucrare viața și activitatea sa ca domn. Depusă la mitropolia țării, această lucrare cu caracter autobiografic nu s-a mai găsit ³². S-a păstrat în schimb o altă lucrare a sa, nici ea în formă originală, ci într-o copie din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și două traduceri, greacă (sec. al XVI-lea) și romînească (sec. al XVII-lea): *Învățăturile lui Neagoe vodă Basarab către fiul său, Teodosie* ³³. Elemente ale politicii bizantine, însușite de Neagoe prin lectura sa largă, sînt completate în *Învățături* cu concluziile experienței sale politice de o viață, ținînd, desigur, seama de principiile politice contemporane vremii sale. În partea lor originală, *Învățăturile* constituie prima afirmare scrisă mai largă de gîndire politică

²⁹ A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapesta, 1914, p. 112—113.

³⁰ Hurmuzaki, *Doc.*, II¹, p. 29; II³, p. 305.

³¹ Hurmuzaki, *Doc.*, II³, p. 334—337.

³² *Istoria Țării Românești. 1290—1690. Letopiseșul cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu. București, 1960, p. 205; B. P. Hasdeu, *Cuvenț den belani*, t. II, București, 1879, p. 768. Nu este exclus, totuși, așa cum îmi sugera Dan Zamfirescu, ca această lucrare menționată de cronică să nu fie altceva decît *Viața lui Nifon* scrisă din îndemnul lui Neagoe și care este în același timp și „viața” lui, istoria personalității, a operei lui ca domn de cel mai înalt prestigiu în lumea creștină ortodoxă.

³³ *Învățăturile lui Neagoe vodă Basarab către fiul său, Teodosie*, versiunea slavă, ed. P. P. Panaitescu, p. 214—316.

românească, prima consemnare cu oarecare detalii a principiilor diplomației românești.

Se știe că în jurul *Învățăturilor* s-au purtat în vechea noastră istoriografie îndelungate discuții și ele au fost reluate recent ³⁴. În centrul discuției a fost și este problema paternității și a perioadei în care a fost scrisă această lucrare. Fără să intrăm în discuție detaliată asupra acestor probleme, considerăm că confruntarea știrilor din *Învățăături* cu date din alte izvoare, studiul instituțiilor și al terminologiei lor, principiile politice și diplomatice formulate în *Învățăături* pledează mai mult în sprijinul tezei că *Învățăturile* în elementele lor laice principale sînt contemporane domniei lui Neagoe și scrise de el ³⁵.

De altfel, părerile participanților la discuția din ultima vreme nu sînt atît de diferite, încît să nu se poată ajunge la același punct de vedere. Nepăstrîndu-se în forma lor originală, ci într-o copie mai tîrzie sau traduceri, greacă și românească, *Învățăturile* cuprind, cum e și firesc, elemente din perioade diferite: există elemente originale, contemporane domniei lui Neagoe, sînt apoi interpolări de mai tîrziu, din perioada copierii originalului, se întîlnesc de asemenea elemente adăugate lucrării în perioada traducerii ei în limba romînă. După accentul pe care l-au pus pe o categorie sau alta de elemente, cercetătorii problemei au fixat și perioada scrierii lucrării. Este foarte probabil că soarta lucrării a fost cea schițată de I. C. Chițimia și care i se pare și prof. P.P. Panaitescu ³⁶ „mai plauzibilă ca ipoteză” decît alte păreri emise. „Scrisă de Neagoe într-o formă restrînsă, lucrarea a fost — după I.C. Chițimia — augmentată ulterior de interpolatori religioși cu noi pasaje și capitole” ³⁷. Adăugirile, ca și intervențiile în textul original prin introducerea de elemente specifice vremii în care s-au făcut asemenea operații, dau în unele cazuri conținutului un caracter contradictoriu, ce a dus și duce în derută pe cercetători.

În sprijinul tezei că *Învățăturile* aparțin, măcar în conținutul lor laic esențial, lui Neagoe este de adus, fără îndoială, faptul — sugestiv el însuși —, că în secolul al XVII-lea, cînd s-a trecut la traducerea lucrării în limba romînă, manuscrisul *Învățăturilor* după care s-a făcut traducerea era la un loc cu *Viața lui Nifon*, lucrare scrisă de Gavril Protul la îndemnul lui Neagoe Basarab. Este limpede că aceste lucrări erau considerate de contemporanii traducerii lor ca fiind creații ale aceleiași perioade, domnia

³⁴ I. C. Chițimia, *Considerații despre „Învățăturile lui Neagoe Basarab”*, *Romanoslavica*, VIII, 1963, p. 309—339; Dan Zamfirescu, *Învățăturile lui Neagoe, Problema autenticității*, *ibidem*, p. 341—401; P. P. Panaitescu, *Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab. O reconsiderare*, *ibidem*, p. 403—424.

³⁵ Cît privește părțile pe care critica izvoarelor le dovedește împrumutate din diferite scrieri (în special *Vechiul testament* și *Panegiricul împăratului Constantin* de Eftimie al Tîrnovei, în prima parte, și Pseudo-Ioan Gură de Aur (Simion Monahul), în partea a II-a) ele se îmbină adesea atît de organic cu simburile originale ale operei, încît un bun cunoscător al problemei, cum este D. Zamfirescu, socotește că de multe ori este destul de greu de deosebit ceea ce aparține formei inițiale și ce a putut fi adăugat ulterior.

³⁶ Prof. P. P. Panaitescu este principalul susținător actual al părerii că *Învățăturile* nu-i aparțin lui Neagoe Basarab și că sînt scrise în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 418).

³⁷ I. C. Chițimia, *op. cit.*, p. 338.

lui Neagoe Basarab. Nu trebuie scăpat din vedere nici faptul că traducerea acestor lucrări în limba română s-a făcut din îndemnul lui Matei Basarab, el însuși din familia Craioveștilor și considerîndu-se continuatorul pe plan cultural și politic al operei lor. Nu întîmplător, el a luat măsuri să fie restaurate și înzestrate cu noi moșii în special ctitoriile predecesorilor din familia lui.

Preocupările pentru fenomenul cultural manifestate de Neagoe Basarab, întîlnite și la Matei Basarab, vor fi reluate la sfîrșitul veacului al XVII-lea de Constantin Brîncoveanu, descendent și el din Craiovești, în vremea căruia cultura medievală din Țara Romînească cunoaște apogeul ei.

Sustînînd că *Învățăturile* aparțin în conținutul lor laic esențial lui Neagoe Basarab³⁸, că ele oglindesc gîndirea lui politică, considerăm că unele elemente din *Învățăături* reflectă poziția lui Neagoe față de evenimentele din Transilvania și Ungaria contemporane lui, în primul rînd față de răscoala condusă de Gh. Doja și de urmările ei.

Dan Zamfirescu a formulat pentru prima dată, credem, ipoteza că atitudinea autorului *Învățăturilor* de condamnare în general a răscoalei împotriva stăpînilor — manifestată cu vehemență în comentariul *Panegiricului lui Constantin cel Mare*, pe care el îl socotește ca aparținînd textului original redactat de Neagoe — este de pus în legătură cu ecourile pe care le-ar fi avut în Țara Romînească răscoala condusă de Gh. Doja. „Nu trebuie să uităm de altfel, — scrie D. Zamfirescu — nici faptul că *Învățăturile* s-au scris puțină vreme după răscoala iobagilor din Transilvania (1514), ale cărei ecouri trebuie să fi fost puternice peste munți. Cred că numai așa se explică de ce este condamnată în general răscoala împotriva stăpînilor și printre cei care s-ar putea răscula sînt pomeniți țărani”³⁹. Pînă acum, documentar, nu se surprind în vremea lui Neagoe Basarab mișcări țărănești în Țara Romînească care ar putea fi puse în legătură cu răscoala condusă de Gh. Doja, deși nu este exclus să fi existat, fără să fi îmbrăcat însă aspectul unor mari răscoale. Poziția lui Neagoe de condamnare a răscoalei împotriva stăpînilor poate să privească și anumite cazuri concrete de răscoale țărănești din Țara Romînească, dar nu neapărat numai asemenea cazuri — care deocamdată nu se știe că au existat — au putut determina poziția domnului. Sub puternica impresie pe care fenomenul din Transilvania, răscoala lui Gh. Doja, a produs-o asupra sa, Neagoe, ca feudal, ca exponent și apărător al intereselor feudalilor, a simțit nevoia să consacre în *Învățăături* un paragraf special, în care, ținînd seama de specificul și rostul lucrării, a căutat să teoretizeze această problemă. El condamnă în genere pe cei ce se răscuie împotriva stăpînilor, amintește printre ei și pe țărani și face aluzie — deși în termeni teologici — la represiviunile cumplite ce-i așteaptă pe răsculați: „Pentr-aceia, nimeni să nu îndrăznească, nici slujitoriu, nici țăran, nici nimeni să-și ridice firea și gîndul ;

³⁸ Cf. și N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 139—140.

³⁹ D. Zamfirescu, *op. cit.*, p. 359.

cu meșteșug hiclean, dintru îndemnarea diavolului, spre împăratul și spre domnul și stăpînul lor, că cel ce se va ispiti a-și ridica mîna asupra stăpînului său fără dreptate și asupra domnului său carele iaste îngăduitoriu și unsul lui Hristos-Dumnezeu, acela cu adevărat, de pripă își va aduce mînia lui Dumnezeu cea dreaptă spre nedreptul lui cap, și urgia Dumnezeului celui viu se va pogori spre dînsul”⁴⁰.

Din *Învățăături* se vede, și date din alte izvoare confirmă, că Neagoe ca domn a sprijinit prin excelență clasa dominantă, în special acele elemente ale ei, „slugile domnești”, care-i erau devotate⁴¹. Totodată însă, urmărind să întărească oastea, Neagoe Basarab, întocmai ca Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare, a dus — deși nu cu aceeași consecvență și amploare — și o politică de sprijinire a țărănimii libere și micii boierîmi⁴². Caracteristic însă domniei lui nu este atît sprijinul categoriilor neprivilegiate, cît mai ales al marilor feudali, care, întocmai ca și domnul, își extind stăpînirile în dauna loturilor țărănești. „El a robit — cum just remarca N. Bălcescu — o mare parte a țării mănăstirilor” și o mare parte a acestora mănăstirilor străine, grecești în special⁴³. Această împrejurare a atras tot mai mult pe greci în țările romîne, a făcut ca uriașele averi ale mănăstirilor să intre în mare parte în mîinile călugărilor străini⁴⁴.

Zguduit de desfășurarea evenimentelor din Transilvania, dîndu-și seama de creșterea contradicțiilor sociale din Țara Romînească și influențat, poate, de gîndirea înaintată din provincia-soră de peste munți, Neagoe Basarab arată în *Învățăături* că sursa veniturilor domniei, ca de altfel în genere ale clasei dominante, constă din deposedarea țărănimii și exploatarea ei și că procesul de creștere a veniturilor stăpînilor e de natură să împiedice pacea și liniștea în țară, provocînd împotrivirea și lupta țărănimii. El formulează principiile social-politice a căror aplicare ar evita zguduirile sociale, ar asigura pacea. Sub formă de sfaturi, în capitolul „despre milostenie și pace” Neagoe Basarab comunica aceste principii fiului său, urmaș în domnie. „Astfel iarăși socotește și orînduiește țara ta, încît — se scrie în „Învățăături” — să faci ca să aibă și aceia îndreptare și liniște și pace în zilele tale. Căci în aceste zile din urmă în care am ajuns noi, oamenii nu prea ascultă cuvînt bun și dulce, ci doresc întotdeauna avere deșartă. De aceea, precum ai luat averea de la țărani, așa se cuvine să le o și dai lor, pentru ca să le faci pace” (Тѣжѣ пакы съмотри и оуреди земли твоѣ, како да сътвориши да имаѣтъ и оны исправленіе и съмирненіе и поконъ въ деніи твоѣ, понежѣ въ сіѣ дѣни послѣдныѣ нѣ же постигохомъ мы, людіѣ не бѣаши послушаѣтъ слово благо и сладко, нѣ жѣлаѣтъ вѣснгда въ лѣкаваа иманіа. Тѣмже такоже възимаѣши иманіа отъ хорѣнь, сице подобаетъ да го дакаши нѣ, радѣ да имѣ сътвориши поконъ)⁴⁵

⁴⁰ *Învățăturile lui Neagoe vodă (Basarab) către fiul său Teodosie*, cu o prefață de N. Iorga, Vălenii de Munte, 1910, p. 86; un comentariu larg al textului la D. Zamfirescu, *op. cit.*, p. 358—359.

⁴¹ *Învățăturile*, p. 298; *Doc. priv. ist. României, B*, veac. XVI, vol. I, p. 123.

⁴² *Învățăturile*, p. 301; *Doc. priv. ist. României, B*, veac. XVI, vol. I, p. 108.

⁴³ N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, București, 1953, p. 17.

⁴⁴ A. D. Xenopol, *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, vol. IV, p. 183—184.

⁴⁵ *Învățăturile*, p. 248 (text slav), p. 299 (text. rom.). Cu unele modificări, textul în esență lui se păstrează și în versiunea grecească a *Învățăturilor*: „...Și iarăși din aceasta chiver-

Invocînd mai departe cuvintele din *Biblie* „fericiți cei milostivi, că aceia vor fi miluiți”, domnul îndemna la facerea de milostenii („mai bine să dai decît să iei, decît să aduni avere și tezaure”), se întreba și găsea că este mai bine „să împărțim averea noastră săracilor” decît „să zăcem în întunerecul cel încuiat, ca să nu ieșim niciodată noi din propria noastră voie”⁴⁶.

Provin oare aceste principii — așa cum am înclina să credem la o privire superficială — numai din sentimentele de umanitate ale unui domn îndoctrinat cu precepte religioase sau altul este mobilul lor? Pe măsură ce cunoaștem mai mult și mai profund domnia lui Neagoe, constatăm că în fața intereselor politice preceptele religioase erau călcate în picioare fără prea multe scrupule. Fațada religioasă avea ca scop adesea să învăluie cu „aureola grației divine” fapte generate de interese politice imediate. Neagoe Basarab, preconizînd în *Învățăături* — împotriva a ceea ce practica el însuși — necesitatea de a li se da țăranilor averea luată, făcea aceasta pentru că își dădea seama că în acele împrejurări apărarea micii proprietăți țărănești era singura soluție de a evita un cataclism social, de a asigura „pacea” în țară și tăria statului.

Era concluzia care i se impunea lui Neagoe Basarab, conducător de stat și om de cultură, din experiența evenimentelor ultimilor ani din Transilvania și Ungaria și, desigur, de cursul raporturilor agrare din Țara Romînească, care va duce spre sfîrșitul secolului al XVI-lea la ceea ce N. Iorga numea plastic, „tragedia micii proprietăți”. Poziția lui Neagoe Basarab era apropiată — așa cum am avut prilejul s-o spunem — de poziția elementelor înaintate din regatul maghiar care atrăgeau atenția conducerii centrale de stat că robia țăranilor pregătește calea — așa cum s-a și întîmplat — prăbușirii independenței statului maghiar.

Rezultate din reflecții personale sau din influența pe care a exercitat-o asupra lui Neagoe Basarab contactul cu gîndirea înaintată a vremii, principiile social-politice formulate de domnul Țării Romînești se plasează — cu toate limitele lor de clasă — pe pozițiile avansate ale timpului, vădesc și în această privință, ca și în altele, capacitatea lui de a pătrunde, de a înțelege mersul evenimentelor, de a ține pasul cu dezvoltarea gîndirii contemporane lui.

nisiți poporul vostru, și împăcați-l, și-l îndreptați. *Căci în timpul de față în care am ajuns, oamenii nu se îndestulează numai la cuvinte plăcute și pline de îngrijire, ci mai mult să ia ceva bani și să fie odihniți. Și precum aduni din norodul tău vistieria locului tău, așa iarăși dator ești să o cheltuiești pentru conducerea și pacea poporului tău. Și dacă rămîne ceva din vistieria ta, nu te opresc să dai săracilor milostenie, ci, cît poți, dă”* (V. Grecu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab, domnul Țării Romînești (1512—1521)*, versiunea grecească, București, 1942, p. 168—169). În versiunea romînească dispăre aluzia la contemporaneitate, principiile social-politice, ale domnului fiind redată la modul general: „Iar de-ți va mai prisosi venit din venitul domniei acel venit să nu gindești că este cîștigat de tine, ci iar l-ai luat de la săraci și de la ceia ce sînt supt biruința ta, care i-a dat Dumnezeu supt mîna ta. Pentru aceea, să socotești și să porțiești țara ta ca să aibă și accia dreptate și pace, cu odihnă în zilele tale. Drept aceea, cum o luați de la săraci, așa se cade să o și dați pentru dînșii și să li faceți odihnă și pace. (*Învățăturile lui Neagoe Vodă (Basarab) către fiul său Teodosie*, ed. N. Iorga, p. 235). Faptul în sine este semnificativ pentru a arăta felul în care în decursul timpului, prin copiere și traducere, textul original a putut să fie modificat, pierzîndu-și în parte elementele concrete, care sub puternica influență a bisericii au fost transformate în precepte cu caracter general.

⁴⁶ *Învățăturile*, ed. P. P. Panaitescu, p. 299.

Dacă *domnul* rămîne nestrămutat în limitele gândirii și poziției sale de clasă, aruncînd fulgere pline de minie asupra oricărei încercări a țărănilor de a-și face singuri dreptate împotriva feudalilor, *scriitorul și cugetătorul politic și social* de seamă care a fost Neagoe Basarab reușește să depășească pe alocuri aceste limite și să reflecte în opera sa realitatea epocii, să o înțeleagă — fie și parțial sau deformat — , preconizînd soluții de îndreptare.

În acest fel, cultura romînească se face, prin *Învățăturile* sale, ecoul unora dintre cele mai înaintate idei ale vremii, iar opera însăși cîștigă față de creația similară din răsăritul și apusul Europei o tematică originală de cel mai mare interes.

TRATATUL DE LA LUBLAU (15 MARTIE 1412) ȘI SITUAȚIA INTERNAȚIONALĂ A MOLDOVEI LA ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XV-LEA

DE

F. CONSTANTINIU și Ș. PAPACOSTEA

Aflate în vecinătatea unor puternice state feudale — Ungaria, Polonia și Imperiul otoman — a căror politică de expansiune le amenința integritatea și independența, Țara Românească și Moldova au fost permanent în situația de a se apăra atît pe calea armelor cît și prin mijloace politice și diplomatice. Studiul de față își propune să analizeze, în lumina unor știri documentare noi, unul dintre cele mai însemnate și mai discutate momente ale istoriei diplomatice a Moldovei la începutul veacului al XV-lea, tratatul de la Lublau.

Îndelungatul conflict dintre statul polon și Ordinul teutonic — care prin proporțiile luate la începutul secolului al XV-lea s-a repercutat pe întreaga arie a Europei răsăritene, punînd în lumină principalele direcții de politică externă a statelor din această zonă a continentului — a intrat într-o fază decisivă în urma marii bătălii de la Grünwald (15 iulie 1410).

Statul polon era amenințat nu numai de a rămîne cu totul izolat de mare prin amploarea luată de politica de expansiune a ordinului, dar și de a vedea constituită, în imediata sa vecinătate, o mare forță militară care îi putea pune în primejdie însăși existența. Reacția polonă în cursul veacului al XV-lea a reușit să înlăture această primejdie și să reducă simțitor, într-un interval de cîteva decenii (1410—1466), întinderea teritorială a stăpînirilor ordinului și, concomitent, însemnătatea sa militară și politică ¹.

¹ Rezultatele cercetărilor recente ale istoriografiei polone privind istoria Ordinului teutonic sînt amplu prezentate de M. Biskup, *Polish Research Work on the History of the Teutonic Order State Organization in Prussia (1945—1959)*, în *Acta Poloniae Historica*, III, 1960,

Elementul decisiv care a îngăduit reorientarea politicii polone — la începutul veacului al XV-lea — în direcția opririi expansiunii Ordinului teutonic l-a constituit apropierea polonă-lituană, încununată în anul 1401 la Vilna și Radom prin înțelegerea dintre regele Vladislav Iaghello și marele cneaz al Lituaniei, Vitold ². Asigurată de concursul lituan, Polonia putea relua acum, în condiții mult mai favorabile, lupta împotriva ordinului, pe care fusese silită să o abandoneze la mijlocul veacului al XIV-lea (acordul de la Kalisz, 1343).

În deceniul care a urmat acordului de la Vilna, conflictul, aflat pînă atunci în stare latentă, s-a precipitat, iar forțele angajate s-au confruntat într-un șir de lupte, dintre care cea de la Grünwald avea să marcheze începutul declinului Ordinului teutonic.

Intervenția în acest conflict a lui Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, devenit în mai 1410 și rege roman, cu perspectiva unei apropiate dobîndiri a coroanei imperiale, a extins sfera conflictului și a obligat toate statele din Europa răsăriteană, legate direct sau indirect de principalii antagoniști, să-și fixeze atitudinea.

Ca urmare a tratatului încheiat în decembrie 1409 între regele Ungariei și Ordinul teutonic ³ și confirmat la 31 martie 1410, Polonia se afla în primejdia de a fi silită să lupte pe două fronturi. Pentru a neutraliza efectele acestui tratat și a evita primejdia reprezentată de eventualitatea unei intervenții ungare, regele Vladislav al Poloniei a intrat în legături cu toți cei amenințați de politica de expansiune a lui Sigismund, în scopul de a organiza o acțiune militară comună împotriva acestuia. Veneția, arhiducii Ernest și Friedrich de Austria ⁴, Țara Romînescă și Moldova s-au înțeles rînd pe rînd cu Vladislav pentru a acționa în comun împotriva regelui Ungariei ⁵.

Succesul de mare răsunet dobîndit la Grünwald de poloni și de aliații lor nu a putut fi desăvîrșit din punct de vedere militar și exploatat din punct de vedere politic. Curînd după lupta de la Grünwald, între Vladislav și Vitold s-au manifestat puternice divergențe, care lipseau Po-

p. 89—113; pentru cea mai recentă interpretare a politicii de expansiune a ordinului, datorită lui M. Hellmann, vezi prezentarea istoricului polon K. Gorski, *L'Ordre Teutonique: un nouveau point de vue*, în „Revue historique”, LXXXVII, 1963, t. 230, p. 285—294.

² Pentru clauzele acordului, vezi *Historia Polski*, vol. I, partea 1, Varșovia, 1957, p. 570.

³ W. Hubatsch și E. Joachim, *Regesta Historico-Diplomatica Ordinis Sanctae Mariae Theutonicorum 1198—1525*, vol. 1, Göttingen, 1948, p. 69, nr. 1 179 și p. 74, nr. 1 262; cf. St. M. Kuczynski, *Wielka wojna z zakonem krzyzackim w latach 1409—1411*, Varșovia, 1960, p. 153—154.

⁴ Pentru tratativele cu Veneția și arhiducii austriei, vezi A. Steinwenter, *Beiträge zur Geschichte der Leopoldiner*, în *Archiv für Österreichische Geschichte*, LVIII, 1879, p. 391—508; H. Heimpel, *Aus der Kanzlei Kaiser Sigismunds (über den Cod. Pal. 701 der Vatikanischen Bibliothek)*, în *Archiv für Urkundenforschung*, XII, 1931, 1, p. 132—133.

⁵ Necesitatea de a obține concursul militar al Țării Romînești și Moldovei, în eventualitatea unui atac din partea regelui Ungariei, se află la originea tratatelor încheiate de Polonia la 17 mai 1411 cu Țara Romînescă, *Hurmuzaki*, I, 2, p. 472—473, și la 25 mai 1411 cu Moldova, M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 637—639. Pentru semnificația acestor tratate și în genere pentru politica Poloniei în sud-estul Europei în această perioadă, vezi B. Stachoń, *Polityka Polski wobec Turcyi i akcyi antyturckiej w wieku XV do utraty Kilii i Białogrodu 1484*, Liov, 1930, p. 30—38.

lonia de concursul militar lituan. Acțiunile politice întreprinse de marele cneaz — în primul rînd negocierile cu Sigismund — vădeau tendințele sale de afirmare a Lituaniei ca factor politic independent⁶ și diminueau eficacitatea sistemului de alianțe realizat de Polonia. În aceste condiții, respectarea de către Sigismund a tratatului de alianță cu cavalerii teutoni și declanșarea ostilităților militare împotriva Poloniei făceau și mai primejdioasă perspectiva unui conflict de mari proporții cu imperiul. De altminteri, sprijinul militar acordat ordinului de Sigismund și efortul întreprins de cavalerii teutoni de a-și reconstitui efectivele nimicite la Grünwald au împiedicat Polonia să dobîndească o victorie decisivă și să lichideze primejdia teutonă.

În aceste împrejurări dificile, soluția negocierii și a compromisului cu Sigismund s-a impus Poloniei ca singurul mijloc de a asigura avantajele, de altminteri minore, ale păcii încheiate cu Ordinul teutonic la Toruń (1 februarie 1411). Lui Sigismund, angajat în numeroase conflicte și încărcat de preocupările multiple care decurgeau din varietatea titlurilor și a stăpînirilor acumulate, soluția compromisului i se impunea de asemenea cu necesitate, cu atît mai mult cu cît instrumentul tradițional al politicii imperiale împotriva Poloniei — Ordinul teutonic — își pierduse mult din valoarea militară, ca urmare a bătăliei de la Grünwald. Convergența acestor două tendințe de conciliere și compromis s-a concretizat în tratativele desfășurate în cursul anului 1412 la Lublau și Buda, în cursul cărora au fost adoptate hotărîri privind întregul spațiu sud-est european.

Acordul de la Lublau și îndeosebi clauzele sale privitoare la Moldova — dată fiind deosebita lor însemnătate — au fost în repetate rînduri menționate și discutate de istoricii noștri⁷. Firește că înțelegerea deplină a semnificației acestui act pentru istoria Moldovei la începutul veacului al XV-lea nu se poate realiza decît în cadrul larg al evoluției relațiilor internaționale din Europa răsăriteană. Reluarea discuției asupra acestui moment din istoria noastră medievală ni se pare utilă, cu atît mai mult cu cît informații documentare noi sau rămase necunoscute istoricilor noștri oferă posibilitatea aprofundării semnificației tratatului din 1412.

Un document publicat cu mai bine de trei decenii în urmă, dar rămas totuși necunoscut istoriografiei noastre, dă la iveală unele dintre antecedentele acordului de la Lublau și pune în lumină însemnătatea deosebită pe care a avut-o reglementarea situației Moldovei în cursul negocierilor preliminare desfășurate în martie-noiembrie 1411; documentul facilitează astfel înțelegerea unora dintre aspectele mai obscure ale tratatului polono-ungar.

⁶ I. B. Греков, *Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV—XVI вв.*, Moscova, 1963, p. 100.

⁷ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. III, București, p. 127; I. Minea, *Principatele române și politica orientată a împăratului Sigismund*, București, 1919, p. 130—132; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1937, p. 330—332; C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în „Revista Istorică Română”, X, 1940, p. 323—324; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 324—326; idem, *Lupta comună a Moldovei și Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, în „Romano-slavica”, IV, 1960, p. 229—231; *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 219. Bibliografia străină asupra tratatului este indicată de E. Weise, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, I, 1398—1437, Königsberg, 1939, p. 94—95.

Într-o scrisoare adresată regelui Vladislav la sfârșitul anului 1411, într-un moment cînd evoluția raporturilor polono-ungare nu-și precizase încă direcția — reglementare pașnică sau război —, unul dintre participanții unguri la tratativele desfășurate cu polonii în orașul Barthfa — negocieri cunoscute pentru prima oară din cuprinsul amintitului document — se plînge regelui polon asupra modificării radicale intervenite în atitudinea reprezentantului polon în cîteva din problemele majore în litigiu între cele două părți. Negociatorul maghiar sublinia ca punct principal al divergențelor care amenințau să provoace eșecul tratativelor, schimbarea de poziție a Poloniei în problema Moldovei. Făcînd istoricul discuțiilor desfășurate între reprezentanții celor două regate în cursul anului 1411, autorul scrisorii indică regelui polon motivul principal al nemulțumirii reprezentantului lui Sigismund: „Postea vero in Barthfa cum eodem Johanne (negociatorul polon, n.n.), conveniendo secreta inter me et ipsum condixeramus mutuo super articulis et presertim de recuperacione possessionis realis terre Moldwane vestro auxilio concurrente ad obedienciam eiusdem domini regis et s. corone Hungarie reducende, et ut cetera omnia super quibus diferentia utrimque fiebat et versabatur, tam diu, donec prefatus dominus meus rex et vos in humanis ageretur, deberent in suo statu inviolabiliter et inconcusse remanere, et ita firmatum erat conclusive inter me et ipsum Johannem, certificans me idem Johannes hoc apud vestram serenitatem efficere, et ego apud regiam maiestatem cum fratribus meis modo simili deducere ad effectum dolo absque omni”⁸.

Fragmentul acesta din scrisoarea reprezentantului regelui Sigismund la tratativele cu polonii pune în lumină cîteva din hotărîrile referitoare la Moldova ale tratatului de la Lublau.

Ceea ce se cuvine subliniat în primul rînd în textul citat este faptul că reglementarea situației Moldovei reprezenta la data redactării scrisorii menționate principalul obstacol în calea încheierii cu succes a negocierilor polono-ungare. Constatarea aceasta se impune de la sine atît din faptul că în cadrul problemelor litigioase la care se referă textul, singura explicit menționată este aceea a situației Moldovei în raporturile dintre cele două regate, cît și din însăși formularea textului (*presertim*).

Elementul nou de cea mai mare însemnătate, care se desprinde din relatarea negociatorului maghiar, este încercarea de fixare a statutului de vasalitate a Moldovei. În faza de la Barthfa a negocierilor, Sigismund obținuse așadar din partea Poloniei recunoașterea vechilor pretenții de suzeranitate asupra Moldovei, a căror realizare o întrevedea ca o acțiune de „recuperare” („... et presertim de recuperacione possessionis realis terre Moldwane ...”). Această recuperare sau readucere a Moldovei în situație de *obediencia* feudală avea să fie realizată — în termenii acordului preliminar de la Barthfa — cu concursul politic și eventual militar polon („vestro auxilio concurrente ad obedienciam eiusdem domini regis et s. corone Hungarie reducende”). Încercarea de a restaura suzeranitatea ungară asupra Moldovei a fost una din constantele politicii lui Sigismund

⁸ Textul scrisorii a fost editat de H. Heimpel, *op. cit.*, p. 137—138.

în Europarăsăriteană, dar ea s-a izbit de rezistența activă a domnului Moldovei, Alexandru cel Bun.

Mijloacele puse în acțiune pentru realizarea acestui țel au variat, în funcție de conjunctura internațională, de la acțiunea militară directă până la rezolvarea pe calea tratativilor diplomatice. Este cunoscut eșecul suferit de încercarea de cucerire a Moldovei în februarie 1395, prima tentativă a lui Sigismund de a dobândi pe calea armelor stăpânirea asupra Moldovei⁹. Rezistența încununată de succes a Moldovei împotriva tendințelor expansioniste ale regatului feudal maghiar l-a determinat pe Sigismund să recurgă la căi noi de realizare a proiectului său.

Deși foarte lacunară, documentația cunoscută până acum cu privire la poziția internațională a Moldovei în această perioadă dă la iveală continuitatea efortului lui Sigismund de a-și impune dominația la răsărit de Carpați. Concludente în această privință sînt clauzele tratatului încheiat la 31 martie 1410 între Sigismund și reprezentanții Ordinului teutonic, în ajunul mării încheștări de la Grünwald. Conținutul tratatului lasă să se întrevadă formula de organizare politică și teritorială care ar fi succedat unei eventuale victorii militare în războiul împotriva Poloniei. Potrivit clauzelor acestui tratat, ordinul recunoștea pretențiile lui Sigismund și se angaja ca în eventualitatea unei victorii zdrobitoare asupra Poloniei și a cuceririi Moldovei să o „restituie” Ungariei. Cavalerii teutoni aveau așadar la punctul de vedere al regelui Sigismund potrivit căruia Moldova și celelalte regiuni care fuseseră „înstrăinate, ocupate și uzurpate” de Polonia urmau să revină Ungariei¹⁰.

Victoria de la Grünwald a spulberat însă posibilitatea unei restabilirii a suzeranității ungare cu sprijinul militar al teutonilor. Faptul că Polonia nu a putut fi eliminată ca factor politic și militar din răsăritul Europei, ci, dimpotrivă, și-a consolidat poziția l-a constrins pe Sigismund să caute o altă soluție în privința Moldovei, în funcție de noul raport de forțe. Întrucît ordinul încetase de a mai constitui un instrument militar apt să-i asigure o victorie decisivă împotriva Poloniei, iar programul său politic în Europa de răsărit nu mai putea fi realizat decît în înțelegere cu regatul vecin, Sigismund s-a decis să negocieze.

Soluția adoptată la Lublau de cei doi monarhi a fost expresia imposibilității de fapt în care se aflau ambele părți de a-și impune punctul de vedere în problema Moldovei. Dacă Sigismund nu mai contesta suzeranitatea polonă asupra Moldovei, el reușea totuși să impună în tratat o clauză care îi asigura concursul militar al Moldovei în eventualitatea

⁹ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 356—358. În lipsa unei probe documentare concludente, pare puțin probabilă ipoteza emisă de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 273—274, potrivit căreia la întrevederea de la Stara Wies din 1397, Sigismund ar fi renunțat în favoarea Poloniei la pretențiile sale asupra Moldovei.

¹⁰ „Terrae Russie, Podolie et Moldavie, que volgari nomine minor Walachia nominatur, vel alie infidelium terre aut bona ab ipso regno Hungarie alienata aut per dictum regem ac regnum Polonie occupata et usurpata...”, în *Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, t. XII (*Codex epistolaris saeculi XV*), 2, Cracovia, 1891, p. 35—36; cf. Șt. Ștefănescu, *Participarea românilor la lupta de la Grünwald (15 iulie 1410)*, în „Studii”, XIV, 1961, nr. 1, p. 17.

unui conflict cu turcii, asigurându-și astfel, din partea Poloniei, recunoașterea unui drept asupra țării vecine.

Nu s-a relevat în istoriografia noastră situația puțin obișnuită creată Moldovei prin acest tratat secret, în raport cu normele relațiilor internaționale feudale. Într-adevăr, regele Ungariei era silit să renunțe la exercitarea directă a pretențiilor sale de suzeran față de domnul Moldovei: relațiile de vasalitate ale acestuia din urmă față de regele Poloniei erau recunoscute prin amintitul tratat. Ceea ce pare însă ciudat la prima vedere — și constituie o caracteristică a acestui act de drept internațional feudal — este faptul că, deși lipsit de baza juridică a titlurilor sale de suzeranitate asupra Moldovei, Sigismund era totuși beneficiarul îndatoririlor vasalice ale domnului Moldovei față de coroana Poloniei. Este evident că avem de-a face cu un caz *sui generis* de pluralitate a îndatoririlor vasalice, de tipul acelor pe care dreptul feudal apusean le rezolva prin fixarea primatului unuia dintre contractele vasalice — așa-numitul *homagium ligium*¹¹. În Europa apuseană recunoașterea mai multor suzerani de către același vasal a fost provocată — începând din secolul al IX-lea — de tendința vasalilor de a dobândi mai multe feude¹². În cazul prevederilor referitoare la Moldova ale tratatului de la Lublau însă, cei doi regi revendicau suzeranitatea asupra aceleiași feude; în imposibilitatea de a-și impune punctul de vedere prin excluderea pretențiilor regatului rival, ei au recurs la formulele dreptului feudal, adaptate însă realităților politice cărora urmau să li se aplice. Deși în tratat nu se menționează explicit existența unei relații de subordonare vasalică, totuși Alexandru era obligat de una din clauzele tratatului, să respecte îndatoririle de *auxilium* față de Sigismund. Obligațiile militare erau însă limitate numai la participarea trupelor moldovene alături de oștile regelui Ungariei în eventualitatea unui conflict cu turcii¹³. Convocarea trupelor moldovene la acțiunile militare antiotomane ale lui Sigismund — ofensive sau defensive — urma să se producă numai prin intermediul regelui polon¹⁴. A doua limitare a obligațiilor față de Sigismund rezultă din clauza tratatului potrivit căreia domnul Moldovei nu era îndatorat să răspundă solicitării de sprijin militar din partea regelui maghiar, în eventualitatea prestării îndatoririlor vasalice

¹¹ Pentru vasalitatea multiplă în Europa apuseană, vezi M. Bloch, *La société féodale*, vol. I, Paris, 1949, p. 324—336, și F. L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité*, ed. a III-a, Bruxelles, 1957, p. 135—138; pentru evoluția instituției în Europa apuseană, vezi H. Mitteis, *Der Staat des hohen Mittelalters*, Weimar, 1955, p. 291—293.

¹² R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, vol. I, Paris, 1959, p. 199.

¹³ „...quotiescumque Turcae et infideles, terras Regni Hungariae, cum valido exercitu hostiliter invaderent, ac easdem depopulari et devastari molirentur aut quandocumque nos Sigismundus praefatus rex contra praefatos Turcas et infideles, mille lanceas vel plures armaremus, et contra ipsos in expeditionem extra fines regni nostri Hungariae destinaremus...”; I. Długosz, *Historiae Polonicae Libri XII*, vol. I, Lipsiae, 1711, col. 324.

¹⁴ „...ad nostram intimationem et significationem, idem Rex Poloniae, frater noster charissimus, mandare debet supradicto Moldavo, ut ipse propria in persona, cum sua tota potentia, nobis et nostro exercitui succurrat, et obsequia praestet fideliter et constanter, salvo si Moldavus ipse infirmitate notabili et gravi tunc esset praeventus. Quo casu nihilominus potentiam suam cum rectore exercitus sui idoneo transmittere debet...”, *ibidem*.

față de regele polon¹⁵. Această limitare dovedește că regele Sigismund recunoștea prioritatea îndatoririlor vasalice ale lui Alexandru față de coroana polonă. Subordonarea obligațiilor vasalului față de seniorul secund în raport cu cele datorate seniorului principal — astfel cum se desprinde din clauza referitoare la Moldova a tratatului de la Lublau — este trăsătura esențială a formelor de fidelitate personală cunoscute sub denumirea de *homagium ligium*.

Că Sigismund își rezerva într-o formă neexplicită pretențiile de suzeranitate asupra Moldovei rezultă nu numai din formula negativă prin care se angaja „să nu turbure și să nu împiedice” („nolentes turbare et impedire”) raporturile vasalice dintre regele Poloniei și domnul Moldovei, dar mai ales din clauza care reglementa modalitatea sancționării lui Alexandru în cazul nerespectării obligațiilor ce i se impuneau: împărțirea Moldovei între cei doi suverani în două zone teritoriale sensibil echivalente¹⁶. Clauza amintită este o aplicare specifică a dreptului de retract în cazul infidelității vasalului, cu modificări determinate de condițiile speciale în care se aplica. Apariția lui Sigismund în situația de beneficiar al retractului pune în lumină puternică menținerea vechilor sale pretenții de suzeranitate și recunoașterea lor implicită prin tratatul de la Lublau.

Acest tratat reprezintă așadar o formulă menită să concilieze, în funcție de situația de fapt existentă la acea dată, interesele contradictorii ale celor două regate în problema moldoveană. Redactarea clauzelor tratatului oferă nu numai o mostră de subtilitate juridică medievală, ci, prin necesitatea de adaptare la o situație nouă, adaugă un element inedit la modalitățile medievale tradiționale de rezolvare a conflictului rezultat din concurența obligațiilor vasalice. Inovația a fost generată de o realitate care nu se încadra întru totul în canoanele dreptului medieval. Dacă Sigismund a făcut așadar concesii pe planul raporturilor de drept, acceptând să adopte o politică de neinterferență în relațiile moldo-polone, el a dobândit un câștig pe planul realităților (concursul militar moldovenesc sau, în caz de neprestare a acestuia, participarea la actul de retract).

Poziția lui Sigismund la negocierile de la Lublau în problema moldoveană și formula încorporată în tratat devin mai lesne inteligibile prin raportarea lor la tratativele de la Barthfa necunoscute pînă acum cercetătorilor noștri. Intransigența manifestată de Sigismund în cursul negocierilor preliminare — dezvăluite de scrisoarea reprezentantului ungar — dă măsura interesului deosebit purtat Moldovei de regele maghiar. Refuzul lui Vladislav de a ratifica acordul intervenit la Barthfa în problema Moldovei a dus tratativele într-un grav impas și, după însăși mărturia negociatorului ungar, amenința să mute soluționarea conflictului de la masa tratativelor pe cîmpul de luptă. Autorul scrisorii îl avertiza pe regele Vladislav că nerezolvarea acestei chestiuni putea deveni „scînteia care va naște războiul” („... scintilla gwerram paritura”) ¹⁷. Evitarea unui mare

¹⁵ „...vel si saltem <nisi> in servitio memorati domini Wladislai regis, fratris nostri charissimi, cum sua potentia proutne foret praeoccupatus...”, *ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*; cf. *Istoria României*, vol. II, p. 219.

¹⁷ H. Heimpel, *op. cit.*, p. 138.

conflict militar — deopotrivă de primejdios în acel moment pentru ambele regate — a impus soluția de compromis de la Lublau.

Însemnătatea excepțională a acordului de la Lublau pentru politica orientală a regelui Sigismund și foloasele pe care el spera să le realizeze din aplicarea într-un viitor apropiat a tratatului încheiat cu regele Poloniei rezultă din numeroasele proiecte și planuri a căror îndeplinire presupunea controlul asupra Dunării de Jos.

Încheierea tratatului de la Lublau îi urmează o activitate diplomatică febrilă din partea lui Sigismund, în cursul căreia se relevă direcțiile principale ale politicii sale orientale. Revine pe primul plan al preocupărilor lui Sigismund ideea acțiunii antiotomane, care beneficia acum de împrejurări deosebit de favorabile: pe de o parte Imperiul otoman continua să fie prada luptelor interne declanșate de catastrofa de la Ankara, iar pe de alta primejdia unui conflict cu Polonia nu numai că fusese înlăturată, dar concursul politic și militar (direct sau indirect) al acesteia era cîștigat. Moldova însăși, care prin capacitatea ei militară devenise un factor însemnat în Europa răsăriteană, avea să-și asocieze forțele la acțiunea antiotomană. Perspectivile promițătoare deschise lui Sigismund de acordul cu Polonia îl făceau să anunțe împăratului Manuel al Bizanțului iminența unei ofensive antiotomane, care urmărea izgonirea definitivă a turcilor din Europa¹⁸. În același timp, regele vestea în termeni similari orașelor germane rezultatul favorabil al negocierilor polono-ungare, care deschideau perspectiva unei acțiuni împotriva turcilor¹⁹. În sfîrșit, tot în primăvara anului 1412 solii regelui Sigismund se îndreptau spre Caffa, cu scopul de a întreprinde, împreună cu reprezentanții coloniei genoveze, un demers comun pe lângă hanul tătar Djelal-ed-Din, în vederea redeschiderii vechiului drum comercial care lega China de Europa răsăriteană și centrală, prin intermediul coloniilor genoveze din Marea Neagră și al Chinei²⁰. În intenția lui Sigismund, noua cale de negoț urma să smulgă adversarilor săi venețieni o parte însemnată a avantajelor economice realizate din comerțul oriental. Beneficiarii ai traficului comercial reanimat pe această veche cale de negoț urmau să devină aliații împăratului în lupta antivenetiană, genovezii²¹. Nerealizat în etapa aceasta din pricina condițiilor politice nefavorabile — asasinarea hanului Djelal-ed-Din în cursul acestui an și

¹⁸ Sigismund îl informa pe împăratul Manuel despre înțelegerea realizată cu Polonia, în cadrul căreia se prevedea o mare acțiune antiotomană: „... ad reprimendos et propulsandos de finibus istis circa mare Turcorum insultus pro dilatatione fidei orthodoxae”; H. Finke, *Acta Concilii Constantiensis*, vol. I, Münster, 1896, apud O. Halecki, *La Pologne et l'Empire byzantin*, în *Byzantion*, VII, 1932, 1, p. 51.

¹⁹ *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, I, 1410—1420, München, 1878, p. 187.

²⁰ H. Heimpel, *Zur Handelspolitik Kaiser Sigismunds*, în *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XXIII, 1930, p. 148; G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 120—121.

²¹ Intenția lui Sigismund de a paraliza activitatea comercială a Veneției în Orient se desprinde și din încercarea sa de a asocia Imperiul bizantin la politica sa antivenetiană. Vezi regestul scrisorii lui Sigismund către împăratul Manuel (martie 1412), în *Regesta Imperii*, XI: *Die Urkunden Kaiser Sigismunds 1410—1437*, vol. II, ed. W. Altmann, Innsbruck, 1897, p. 433, nr. 12 226. Pentru drumurile comerciale și relațiile cu Orientul și în primul rînd pentru locul Mării Negre în cadrul acestui negoț, vezi mai recent J. Heers, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, 1963, p. 142—145.

răsturnarea facțiunii proimperiale la Genova —, proiectul a continuat să-l preocupe pe împărat, în a cărei politică răsăriteană constituia un aspect esențial. În ianuarie 1418, Sigismund considera conjunctura atât de prielnică pentru punerea sa în aplicare, încât se îngrijea de primele măsuri în vederea reluării traficului care lega Marea Neagră de Europa centrală: „de partibus transmarinis de Kyla, Kaffa et Pera ac aliis civitatibus et terris in flumine Danubio versus Hungariam et deinde versus partes Alemanie...”²².

Proiectele amintite scot în evidență rolul esențial al Chiliei în formula de organizare politică și economică a Răsăritului european elaborată de Sigismund și explică în același timp interesul constant manifestat de rege portului dunărean.

Problema succesiunii stăpînirilor asupra Chiliei la sfîrșitul veacului al XIV-lea și la începutul celui următor a format obiectul unor îndelungate discuții în istoriografia romînească. Informațiile cuprinse în documente, neutilizate de istoricii noștri, permit redeschiderea discuției și încercarea de a elucida împrejurările sfîrșitului dominației genoveze la gurile Dunării.

S-a acceptat în chip greșit punctul de vedere potrivit căruia stăpînirea genoveză asupra Chiliei ar fi încetat la 1403. Temeiul „documentar” al acestei concluzii a fost considerată „lista” de dregători genovezi atestați în funcția de consuli și massarii între 1381 și 1403, alcătuită de N. Iorga²³. Absența în documentele cercetate de N. Iorga a unor indicații de dregători genovezi în cetate după 1403 nu poate constitui o probă decisivă în favoarea fixării, la această dată, a sfîrșitului dominației genoveze. Se înțelege de la sine că cele patru nume de dregători sînt departe de a epuiza șirul cîrmuitorilor genovezi ai Chiliei și e foarte probabil ca investigații de arhivă sistematice să dea la iveală materiale noi referitoare la episodul genovez al istoriei orașului.

Dacă indicația lui N. Iorga nu constituie un indiciu cert pentru fixarea limitei de sfîrșit a dominației genoveze asupra Chiliei, se înțelege că problema rămîne a fi elucidată pe temeiul altor izvoare documentare. Pînă la cercetarea exhaustivă a arhivelor Genovei, care va îngădui o cunoaștere circumstanțiată a vicisitudinilor ultimei etape a stăpînirii genoveze la Chilia, unele informații noi îndreptățesc totuși încercarea de a preciza mai riguros succesiunea stăpînirilor asupra portului dunărean.

O scrisoare nedatată trimisă de Sigismund voievodului Transilvaniei Stibor de Stiboricz dă la iveală existența unui proiect de ocupare a Chiliei, a cărui punere în aplicare era amînată din pricina unor împrejurări nefavorabile, ce nu pot fi surprinse cu limpezime din textul scrisorii²⁴.

²² *Regesta Imperii*, XI: *Die Urkunden Kaiser Sigmunds 1410—1437*, vol. I, ed. W. Altmann, Innsbruck, 1896, p. 203, nr. 2 857.

²³ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*, București, 1899, p. 274; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 298: „O dovadă în plus că în aceste împrejurări a fost luată Chilia se poate trage din lista guvernatorilor italieni ai Chiliei. Chilia sau Licostomo a fost o colonie genoveză și ni s-a păstrat în documentele Genovei lista guvernatorilor ei”.

²⁴ „Magnificus vir, fidelis, dilecte. Continencias registri per te destinati, et in quibus tue intencionis versatur propositum, et presertim circa occupationem Kylie, vidimus et in hoc

Intenția lui Sigismund de a organiza o acțiune militară pentru cucerirea Chilieii între anii 1411—1416 (limitele extreme ale colecției din care face parte documentul) pare surprinzătoare la prima vedere, dacă se ține seama că în 1408 regele considera Chilia ca bază navală sigură pentru forțele ce urmau să participe la campania antiotomană proiectată de el la acea dată²⁵. O solie condusă de Guillelmo de Prata solicita în luna octombrie a acestui an senatului venețian adeziunea la coaliția antiotomană și participarea flotei venețiene la transportarea trupelor de la Chilia la Gallipoli. Este limpede așadar că între anul 1408 și anul amintitei scrisori a lui Sigismund către voievodul Stibor, în situația Chilieii intervenise o schimbare însemnată care îl lipsea pe regele Ungariei de această bază esențială pentru orice acțiune antiotomană. La data redactării acestei scrisori, Chilia se afla așadar în stăpânirea unei forțe ostile lui Sigismund.

Elemente de istorie politică din această perioadă permit o datare mai riguroasă decât intervalul cronologic larg, sugerat de editorul documentului. Un prim element care îngăduie restrângerea intervalului de datare îl constituie anul morții destinatarului documentului; dintr-o scrisoare a regelui Sigismund din 1414 reiese că la acea dată Stibor încetase din viață²⁶. Prevederile acordului de la Lublau (15 martie 1412) oferă posibilitatea de a restrânge și mai îndeaproape limitele cronologice ale perioadei de redactare a scrisorii. Într-adevăr, după cum s-a arătat, prin amintitul acord, în eventualitatea nerespectării de către Alexandru a îndatoririlor ce-i fuseseră fixate prin tratat, Sigismund își rezerva — cu asentimentul Poloniei — dreptul de a lua în stăpânire Chilia²⁷. Trebuie admis prin urmare că schimbarea produsă în situația Chilieii și în atitudinea lui Sigismund după 1408 a avut loc între anul 1411 — *terminus post quem* al scrisorii către voievodul Stibor — și 15 martie 1412, data încheierii acordului de la Lublau.

În lumina acestui acord, răspunsul la întrebarea: împotriva cui era îndreptată acțiunea de cucerire a Chilieii revelată de scrisoarea către

tue fidelitatis laudamus industriam. Sed temporis labentis et negociorum sic se habencium qualitate pensata tantis et tam arduis negociis te volumus hac vice supersedere... Dum vero perfecte convalescentie sanitatis dono Dei restitutus fueris post felicem regressum nostrum una tecum et ceteris nostris baronibus, quid agendum circa premissa expediat et providendum, tunc deliberabimus cum maiori maturitate..."; H. Heimpel, *Aus der Kanzlei Kaiser Sigismunds*, în *Archiv für Urkundenforschung*, XII, 1931, 1, p. 179.

²⁵ *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, vol. V, p. 136—138.

²⁶ *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. I, București, 1956, p. 305, nota 19.

²⁷ Apartenența Chilieii la Moldova în momentul încheierii tratatului a fost contestată de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 303—305 și, mai recent, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chilieii*, în „*Romanoslavica*”, III, 1958, p. 98—99. Autorul afirmă că la acea dată Chilia se afla în stăpânirea Țării Românești și că menționarea ei în acordul de la Lublau trebuie pusă în legătură cu proiectata acțiune antiotomană a celor doi suverani, care ar fi văzut în Mircea, protectorul lui Musa, un aliat al turcilor. În eventualitatea succesului acțiunii antiotomane, Sigismund și-ar fi rezervat stăpânirea asupra Chilieii. Ar fi cu totul de neînțeles menționarea unui oraș ce ar fi aparținut Țării Românești, într-un act care fixează amănunțit limitele viitoarelor posesiuni ale celor doi regi în teritoriul Moldovei, fără a se indica explicit acest lucru. De altminteri, faptul că în textul tratatului nu se află nici cea mai vagă aluzie la situația Țării Românești elimină orice posibilitate de a vedea în clauzele acordului altceva decât indicarea categorică a stăpânirii moldovene asupra Chilieii.

Stibor ? se impune de la sine. Țelul atins de Sigismund, direct sau indirect, prin tratatul de la Lublau — controlul asupra Chilie — trebuia să fie realizat prin mijloace militare într-o vreme când politica Poloniei, sprijinită de Moldova, era vădit ostilă Ungariei. În 1412, ca și în 1411, Chilia aparținea așadar Moldovei.

În lipsa unei documentări pe care doar cercetări noi de arhivă ar putea să o furnizeze, se poate totuși întrevedea cu aproximație succesiunea evenimentelor care au dus la instaurarea stăpînirii moldovene asupra Chilie. S-a arătat că există mărturii documentare concludente care atestă prezența dregătorilor genovezi la Chilia cel puțin pînă în anul 1403, ceea ce nu înseamnă însă cu necesitate și sfîrșitul stăpînirii genoveze asupra Chilie în acest an, întrucît nu există nici un izvor în favoarea acestei interpretări²⁸. Este probabil că stăpînirea genoveză asupra Chilie s-a prelungit pînă cel mai tîrziu în anul 1411 și că episodul stăpînirii muntene asupra acestui oraș după 1403 și anterior instaurării stăpînirii moldovenești trebuie eliminat. Trecerea directă de sub autoritatea genoveză sub cea moldoveană s-a făcut probabil în urma unei acțiuni a lui Alexandru întreprinse în anii 1410—1411 în legătură cu declanșarea ostilităților polono-ungare, domnul Moldovei lovind astfel în aliații genovezi ai regelui Sigismund. Noua situație provocată de cucerirea Chilie de către domnul Moldovei se află la baza proiectului de dobîndire prin forța armelor a Chilie, consemnat în scrisoarea amintită a lui Sigismund către Stibor. În această situație — de stăpînire moldoveană — se afla Chilia în momentul în care înțelegerea de la Lublau și reglementarea prin tratative a situației Moldovei, deci inclusiv a Chilie, înlăturau necesitatea unei acțiuni militare.

Chilia a rămas în stăpînirea Moldovei pînă în anul 1420, anul marii expediții otomane a sultanului Mahomed I îndreptate atît împotriva Țării Romînești, cît și a Moldovei. Într-o scrisoare din 25 august 1420, Sigismund îl informa pe marele maestru al Ordinului teutonic că a renunțat la proiectul său, în a cărui realizare își pusese atîtea nădejdi în anii anteriori, de a stabili un drum comercial între Chilia și stăpînirile sale, deoarece cetatea căzuse sub turci²⁹. La același eveniment se referă și regele Vladislav

²⁸ Textul pe care se întemeiază acest punct de vedere, un raport venețian din 11 aprilie 1402 : „Milçus autem Vlachus et Ungari et Tartari a partibus occidentalibus Vlachie veniunt contra dictum Bayasitum et carperunt transitus et itinera partium Vlachie, pro veniendo versus partes et loca Bayasitb-bey”, publicat de N. Iorga, în „Revue de l'Orient latin”, IV, 1896, p. 249, nu cuprinde nici un element care să îndreptățească interpretarea amintită : cf. *Istoria României*, vol. II, p. 378.

²⁹ Reproducem textul acestei scrisori după microfilmul originalului aflat în arhivele din Göttingen ale Ordinului teutonic. Mulțumim și pe această cale serviciului *Schimbul cu străinătatea* din Biblioteca Centrală de Stat, prin intermediul căruia am obținut microfilmul.

Sigmund von gotes gnaden Romischer kunig zu allen czijten merer des Reichs und zu Ungern, zu Behem etc. kunig.

Erwirdiger lieber gevatter und andechtiger. Als du bruder Wytichen von Phorten unsern lieben andechtigen zu uns gesant hast von der Strasse gen Kyla wegen, die wir hoffeten zubuen und dem gemeyne Koufman zu offenen, also hat sich leyder die zyte verkert das unser fursacz den wir durch gemeines nutzes willen gern gefurdert hatten nicht hat furtgang haben und gehindert worden ist mit dem das der Turk Cristi <Feind> Kyla ingenommen hat und das wir die unsern mit dem vorge<n>anten > Bruder Witichen nicht bedurften furwass zuschicken sunder im erlowbet

într-o scrisoare către Sigismund prin care îi vestește că turcii, după ce au supus și au cucerit Țara Românească, „ad terras Valachiae minoris cum ingenti classe navigantes per maria descenderunt et quoddam castrum L... wayvode Moldavie vazalii nostri vallaverunt impugnationibus id invadentes...”³⁰. Abia în cursul campaniilor antiotomane ale lui Dan al II-lea, Chilia a intrat în stăpânirea munteană, devenind apoi obiect de competiție între Moldova și Țara Românească, competiție ale cărei etape vor constitui obiectul unui studiu viitor.

---

haben widerheim zucziehen. Dorum bevelhen wir deiner Andacht den vorge<nanten> Witichen und begeren das du in wider gutlich oufnemen und hold und willig in allen dinge sein wollest wann er in allen dingen unsern willen getan hat, daran beweyst du uns sunderlich dienst und wolgefallen.

Geben zum Czasslaw am Sontag nach Sand Bartholomei tag, unser Reiche des ungri-schen etc. in dem XXXIIII des Romischen in dem zehenden und des Behemischen in dem ersten Jaren.

³⁰ J. Caro, *Liber Cancellariae Stanislas Ciolek*, vol. II, Viena, 1874, p. 160–161.

UN DOCUMENT INEDIT PRIVIND ISTORIA BANATULUI ÎN SECOLELE XIII—XIV

DE

ȘT. OLTEANU

În Arhivele naționale din Budapesta¹ se păstrează un document latin, înregistrat la fondul de documente Krassó nr. 22, care provine din arhiva prințului Festetich din Keszthely. Este un document pe pergament, bine păstrat, de dimensiunile 25 × 15 cm, prezentînd pe verso fragmente din pecetea de ceară aplicată peste capetele unei bentițe petrecute prin pergamentul documentului. Actul datează din 5 octombrie 1350 și se referă la repunerea în drepturile sale ereditare din districtul Caransebeș a voievodului Ioan, fiul lui Iuga.

Valoarea deosebită a acestui act pentru istoria patriei noastre în general și a Banatului în special este amplificată de faptul că repunerea voievodului amintit în drepturile sale strămoșești se face pe baza unui privilegiu acordat predecesorilor voievodului de către Béla, regele Ungariei. Acești predecesori primiseră de la regele Béla, în împrejurări istorice rămase necunoscute, anumite privilegii pentru posesiunile lor Spinii, Prisaca (în maghiară Tyvis, Gepu) și multe altele („ac alie quam plures possessiones”) din districtele Caransebeș (Sebus). În timpul urmașilor regelui Béla, după cum reiese din același act, aceste posesiuni ereditare („possessiones hereditarie”) fuseseră uzurpate prin forță („quas potentialiter detinerent occupatas in preiudicium eiusdem”). La mijlocul secolului al XIV-lea, așadar, magistrul Pousa de Zeer, comite de Caraș (Karassow) și castelan de Galambuch (astăzi Golubač, în R.S.F. Iugoslavia), pe baza actelor prezentate de cel în cauză, ordonă vicecastelanului său de Caransebeș să-l repună pe Ioan voievod, fiul lui Iuga, în stăpînirea posesiunilor sale strămoșești arătate în privilegiul regelui Béla, urmînd a-l apăra, potrivit

¹ Aducem cu acest prilej mulțumiri conducerii Arhivelor naționale din Budapesta și tov. Makkai L. de la Institutul de istorie al Academiei R.P. Ungare pentru ajutorul dat în aflarea documentului pe care-l publicăm.

indicațiilor aceluiași privilegiu, împotriva tuturor aceluia care ar încerca să-l tulbure („ab omnibus indebit molestare nitentibus in personis predictorum dominorum nostrorum defensare deberemus”).

Acesta este pe scurt conținutul documentului din 5 octombrie 1350; este vorba, așadar, de restabilirea drepturilor voievodului Ioan, denumit și Lupcin, asupra proprietăților sale din districtul Caransebeș moștenite de la înaintașii săi, pe baza privilegiului acordat de Béla al Ungariei.

Faptul că privilegiul inițial nu se păstrează decît în forma foarte sumară în care este menționat în documentul din 1350 ne obligă să încercăm aici unele considerații în legătură cu datarea privilegiului regelui Béla, cu posesiunile pomenite în act și cu beneficiarii acestor posesiuni.

Privilegiul inițial pe baza căruia se face confirmarea din 5 octombrie 1350 a fost emis, așa cum se arată în act, de cancelaria maghiară în timpul domniei regelui Béla. Este vorba de Béla al IV-lea, care a domnit între 1235 și 1270 ².

Dar, precum se știe, Béla al IV-lea apare ca emitent de acte încă din timpul domniei tatălui său, Andrei al II-lea, în calitate de coregent ³, deci probabilitatea acordării privilegiului menționat în actul din 5 octombrie 1350 asupra căruia stăruim în rîndurile de față coboară sub anul 1235. Există însă unele elemente care ne dau posibilitatea să restrîngem oarecum perioada în care s-a putut emite actul. Căutînd să motiveze repunerea în drepturi a voievodului Ioan, magistrul Pousa de Zeer arată în actul din 5 octombrie 1350 că amintitul voievod a prezentat în fața sa „*scrisorile domnilor noștri regelui și ducelui...*” (... *litteras dominorum nostrorum regis et ducis...*), pe baza cărora s-a emis actul de restabilirea drepturilor asupra posesiunilor amintite. Reiese de aici că voievodul Ioan a putut prezenta fie o singură scrisoare privilegială emisă de regele Béla al IV-lea și de fiul său Ștefan ⁴, menționat în acte ca duce de Transilvania între 1257 și 1270 ⁵, fie două scrisori deosebite: una emisă de Béla al IV-lea, iar cealaltă emisă de către Ștefan, fiul lui Béla al IV-lea, duce al Transilvaniei, reprezentînd confirmarea primei. În prima ipoteză se presupune deci emiterea unui act comun de către Béla al IV-lea și fiul său Ștefan; or, acest lucru este greu de admis, deoarece, din cîte știm pînă acum, asemenea acte emise în perioada respectivă nu se cunosc. În colecția

² Multîmca documentelor din deceniile 3, 4 și 5 ale veacului al XIV-lea, emise în condiții asemănătoare celui din 5 octombrie 1350 (confirmări de proprietăți pe baza unor privilegii acordate de Béla al IV-lea), ne îndreptățește să presupunem că și în documentul pe care-l comentăm este vorba de același rege. Vezi, de pildă, actul din 4 iulie 1344 (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIV, C., Transilvania, vol. IV, p. 196—198; text lat. la Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 18—21); 19 mai 1347 (*ibidem*, p. 359—360; text lat. la Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 41—42); 6 martie 1348 (*ibidem*, p. 418; text lat. p. 679); 13 mai 1323 (*ibidem*, vol. II, p. 71—72; text lat. la Zimmermann-Werner, I, p. 373) etc.

³ Vezi, printre altele, documentul din 15 decembrie 1349, în care este cuprins actul emis de Béla în anul 1230 (*Doc. priv. ist. României*, veac. XIV, C., Transilvania, vol. IV, p. 524).

⁴ Viitorul rege al Ungariei sub numele de Ștefan al V-lea (1270—1272).

⁵ Vezi actele dintre 1257 (*Doc. priv. ist. României*, veac. XIII, C., Transilvania, vol. II, p. 24) și 1270 (*ibidem*, p. 126).

de documente privind istoria Transilvaniei există un singur caz în care Béla al IV-lea, împreună cu fiii săi Ștefan, duce al Transilvaniei, și Béla, duce al Slavoniei, confirmă privilegiile nobilimii regatului⁶; dar acesta are un caracter cu totul deosebit.

A doua ipoteză, potrivit căreia ar fi vorba mai întâi de privilegiul acordat de Béla al IV-lea și apoi de confirmarea lui ulterioară de către Ștefan, duce al Transilvaniei, se pare a fi cea mai plauzibilă. Asemenea cazuri de confirmare a unor privilegii acordate de Béla al IV-lea de către ducele Ștefan se întâlnesc destul de frecvent în documentele emise în perioada dintre 1257 și 1270 (vreme în care Ștefan purta titlul de duce)⁷.

Admițând deci a doua ipoteză, se poate trage încheierea că privilegiul lui Béla al IV-lea a putut fi emis pînă în 1257; iar confirmarea lui de către ducele Ștefan s-a petrecut între 1257 și 1270.

Posesiunile strămoșești ale voievodului Ioan făceau parte din districtul Sebus (Caransebeșul de astăzi). Actul din 1350 menționează numai două dintre numeroasele posesiuni ale voievodului, anume Spinii și Prisaca; celelalte proprietăți menționate în actul privilegiat al lui Béla al IV-lea au fost cuprinse aici în formula „și multe alte posesiuni existente în districtul Sebus” („ac alie quam plures possessiones in districtu de Sebus existentes”).

Localitatea Prisaca există și astăzi în raionul Caransebeș, regiunea Banat, pe malul stîng al Timișului, la nord-vest de orașul Caransebeș. Spinii, în schimb, au dispărut. Amintirea lor o poartă astăzi, se pare, topicul Teus la sud-vest de Caransebeș. După cum reiese dintr-un vechi dicționar intitulat *Dictionarium Valachico-Latinum*, redactat în cursul secolului al XVII-lea de către un bănățean din partea Lugojului⁸, așezarea era deja dispărută în momentul redactării dicționarului, numele ei purtîndu-l un prononțoriu din apropierea Caransebeșului⁹.

⁶ Actul datează din 1267, după împăcarea lui Béla cu fiul său Ștefan (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIII, C., Transilvania, vol. II, p. 92—94).

⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIII, C., Transilvania, vol. II, p. 24 (1257); *ibidem*, p. 41 (1262, septembrie 3), regest la Szentpétery, II, nr. 1 786 etc. (vezi și *Doc. priv. ist. Rom.*, introducere, vol. I, p. 498, nota 5). Deosebit de semnificativ în această privință este documentul din 13 mai 1323, emis în condiții asemănătoare cu actul pe care-l discutăm. La data amintită, Carol Robert, regele Ungariei, întărește minerilor din Dej vechile „privilegii hărăzite lor de prea-îubiții înaintași Béla și Ștefan, iluștri regi ai Ungariei” (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIV, C., Transilvania, vol. II, p. 72). Este vorba nu de un singur act emis de către Béla și Ștefan, ci de două acte deosebite; aceasta reiese din confirmarea în 1261 de către Ștefan, duce al Transilvaniei (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIII, C., Transilvania, vol. II, p. 33—34), a privilegiului lui Béla al IV-lea acordat oaspeților din Dej în 1236. Deși aceste două acte (din 1236 și 1261) par a fi falsuri de la începutul secolului al XIV-lea (vezi Jakó Zsigmond, *Ujabb a datok Dês varos legrégibb kiváltság leveleinek kritiká jához*, în „Studia Univ. Babeș - Bolyai”, tom. III, nr. 8, Series IV, fasc. 2, Historia, 1958, p. 35—52), pe noi ne interesează aici formula uzitată în actul din 13 mai 1323 pentru stări de lucruri asemănătoare cu cele din actul din 5 octombrie 1350.

⁸ B. P. Hasdeu, *Anonymus Logosiensis, cel mai vechi dicționar al limbii române după manuscrisul din biblioteca Universității din Pesta*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, an. III, vol. VI (1891), p. 1—10.

⁹ În legătură cu originea acestor posesiuni, menționăm că nici lucrările lui Pesty Frigyes și Dezsó Csánki nu conțin știri care să permită urmărirea evoluției lor înainte de secolul al XIV-lea (Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története. Második Kötet*, Budapesta, 1886; Dezsó Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a hunyadiak, Korában*, Budapesta, 1890).

În sfârșit, o ultimă chestiune este cea privitoare la beneficiarii privilegiului. Menționarea în 1350 a voievodului Ioan, fiul lui Iuga, care pare a fi unul din membrii familiei de Mutnoc ¹⁰, și a înaintașilor lor, constituie una dintre cele mai vechi mărturii de care dispunem pînă în prezent despre existența unei formațiuni social-politice în aceste părți bănățene conduse de un voievod. Din păcate, nu cunoaștem amănunte despre strămoșii lui Iuga și Ioan voievod care primeau în prima jumătate a secolului al XIII-lea anumite privilegii de la regele Ungariei Béla al IV-lea. Faptul însă că înaintașii lor au în stăpînire un număr însemnat de sate și moșii, dintre care, prin intermediul actului din 1350, cunoaștem nominal doar două, ne convinge despre existența în secolul al XIII-lea la populația din Banat a unei organizări social-politice avansate, organizare bazată pe relații feudale deplin cristalizate. Privilegiile acordate de regele Ungariei acestor înaintași și urmașilor săi dovedesc, pe de altă parte, colaborarea activă dintre elementele aceleiași clase exploatatoare: regalitatea maghiară și elementele feudale băștinașe.

Dăm mai jos transcrierea și traducerea documentului din 5 octombrie 1350 :

1350, octombrie 5, Ilidia

Magister Powsa de Zeer, comes de Karassow castellanusque de Galambuch, dilecte sibi magistro Gregorio de Kaza, vicecastellano suo de Sebus, dilectionem cum favore. Noveritis, quod Lupchyn woyuoda, alio nomine Johannes appellatus, filius Jwga, ad nostram accedens presentiam, exhibuit nobis privilegium ¹¹ domini Bele, condam incliti regis Hungarie, clare recordationis, in quibus continebatur, quod Tyuis et Gepu ac alie quam plures possessiones, in districtu de Sebus existentes, predecessorum suorum essent et fuissent possessiones hereditarie et nunc eidem de iure pertinerent, quas potentialiter detingerent occupatas in preiudicium eiusdem. Igitur ipse Johannes woyuoda litteras dominorum nostrorum regis et ducis nobis presentavit, in quibus videbatur contineri, ut ipsum Johannem woyuodam in ipsorum possessionibus ab omnibus indebite molestare nitentibus in personis predictorum dominorum nostrorum defensare deberemus. Igitur vestre fidelitati presentibus damus in preceptis, quatenus mox, visis presentibus, ipsum Johannem woyuodam in predictarum ¹² possessionem suam Tyuis vocatam testimonio presentium statuatis, et in eadem ipsum vice nostre persone retinendo, si non fuerit contradictum; contradictores vero, si qui reperti extiterint, in nostram presentiam ad exhibenda sua instrumenta literatoria venire compellatis, et quitquid ¹³ visis instrumentis partium, iustum fuerit, decernemus exposcente equitate. Aliud obtentu nostre dilectionis non facturi. Datum in Ilyed, tertia feria proxima post festum beati Mychaelis archangeli, anno domini millesimo trecentesimo quinquagesimo.

¹⁰ Familie de nobili români adesea menționată din actele secolului al XIV-lea; localitatea Mutnoc, sau Mitnicul Romînesc, se află în apropierea orașului Caransebeș, nu departe de Prisaca. (Hurmuzaki, *Documente*..., vol. I, partea a II-a, p. 28—29 și 235—236).

¹¹ Corect ar fi trebuit *privilegia*; vezi mai departe „... in quibus continebatur...”.

¹² Corect : *predictam*.

¹³ Corect : *quidquid*.

[illegible]

T R A D U C E R E A

1350, octombrie 5, Ilidia

„Magistrul Pousa de Zeer ¹⁴, comite de Caraș ¹⁵ și castelan de Galambuch ¹⁶, iubitului său magistru Grigore de Kaza ¹⁷, vicecastelanului său de Caransebeș ¹⁸, dragoste cu bunăvoință. Veți ști că voievodul Lupcin, chemat cu alt nume Ioan, fiul lui Iuga, venind înaintea noastră, ne-a înfățișat privilegiul domnului Béla, odinioară vestit rege al Ungariei de luminoasă amintire, în care se spunea că Spinii și Prisaca și alte multe posesiuni aflate în districtul Caransebeș sînt ale strămoșilor săi și au fost posesiuni ereditare și îi aparțin și acum de drept, dar le țin < alții > cu silnicie, cotoprite spre paguba sa.

Așadar, numitul Ioan voievod ne-a înfățișat scrisorile domnilor noștri regelui și ducelui, în care se arăta că trebuie să-l apărăm pe numitul Ioan voievod în posesiunile acestora < ale predecesorilor >, în numele domnilor noștri mai sus-ziși, de toți aceia care ar îndrăzni să-l tulbure pe nedrept.

Așadar, vă poruncim credinței voastre prin cele de față ca, îndată ce veți vedea cele prezentate, pe numitul Ioan voievod să-l așezați în sus-zisa sa moșie numită Spinii prin mărturia celor de față [și] întărindu-l pe el în această < stăpînire > în numele persoanei noastre, dacă nu va fi vreo împotrivire; iar pe împotrivitori, dacă s-ar găsi careva, să-i chemați să vină să prezinte în fața noastră dovezile, actele; și orice va fi cu adevăr, după vederea actelor părților, vom hotărî după cum cere dreptatea.

Altfel să nu faceți, luînd seama la dragostea noastră.

Dat în Ilidia ¹⁹, a treia zi după sărbătoarea fericitului arhanghel Mihail, în anul domnului una mie trei sute cincizeci”.

¹⁴ Vechi membru al familiei Pósafty de Szer (sat în comitatul Csongrad din R.P. Ungară), frecvent menționat în actele din prima jumătate a secolului al XIV-lea (5 iunie 1325 în *Doc. priv. Ist. Rom.*, veac. XIV, C., Transilvania, vol. II, p. 149; 26 sept. 1326, *ibidem*, p. 201; 4 aprilie 1343, *ibidem*, vol. IV, p. 122; 24 aprilie 1344, *ibidem*, p. 181; între 1339 și 1352 Comite de Caraș, vezi Karácsonyi J., *A Magyar nemzetségek a XIV. század Kazeoig*, I. Budapesta, 1900, p. 152; comite de Caraș și castelan de Sebus în 1352 (Hurmuzaki, *Documente...* vol. I, partea a II-a, p. 28–29).

¹⁵ În orig. Karassow; astăzi Carasova localitate în raionul Reșița, reg. Banat.

¹⁶ Castelul Gaiambuch se găsea pe malul Dunării la nord-est de insula Moldova.

¹⁷ Membru al familiei Kaszai, posesoare de numeroase moșii în comitatul Arad (S. Marki, *Arad vármegye monographiaja*, vol. II, partea a II-a, Arad, 1895, p. 194).

¹⁸ În original Sebus, astăzi Caransebeș.

¹⁹ În orig. Ilyed, localitate în raionul Oravița, reg. Banat.

ISTORIOGRAFIA MODERNĂ A ROMÂNIEI. TEMATICĂ

VALENTIN GEORGESCU (Institutul de istorie al Academiei R. P. R., Bucureşti)

În ansamblul ei, tematica, supusă prin revista „Studii” unei largi discuţii, corespunde, la un înalt nivel, obiectivelor urmărite şi exigenţelor fireşti ale noii istoriografii marxiste, dezvoltate viguros în ţara noastră în ultimele două decenii.

Istoriografia modernă este pentru prima oară încadrată în mod organic şi consecvent în dezvoltarea societăţii româneşti. S-a ajuns astfel la o periodizare proprie a istoriografiei, care însă se integrează motivat în marile diviziuni ale istoriei generale a acestei societăţi. Totodată a devenit posibilă o explicare ştiinţifică a raportului dintre istoria social-politică şi istoriografia fiecărei perioade.

Pentru prima oară istoria istoriografiei este privită ca un proces unitar pentru întregul teritoriu românesc, folosindu-se critic tot ce ne-au lăsat valoros cercetătorii de până acum.

Proiectul de tematică, îmbrăţişând aspectele esenţiale, pune just în lumină bogăţia materialului cu care vor fi confrunţaţi autorii lucrării.

Un merit deosebit al tematicii constă în felul cum a ştiut să realizeze în mod convingător elementele de originalitate ale istoriografiei noastre.

Tematica pune într-o lumină justă largul orizont intelectual şi cultural al poporului nostru, forţa lui de a se ridica — în cele mai grele condiţii istorice — la nivelul aspiraţiilor înalte ale fiecărei epoci, înscrind în istoria culturii universale o prezenţă mai însemnată decât ne-au lăsat s-o întrevădem multe concepţii pesimiste sau cel puţin tinide şi fragmentare din trecut.

Orientarea marxistă a proiectului de tematică este consecventă şi fecundă. Poziţia de clasă a personalităţilor, operelor şi curentelor este în general bine stabilită şi tot aşa este apreciat rolul lor istoric. A fost pusă în lumină temeinic şi convingător lupta între vechi şi nou. Reevaluările şi reconsiderările ce se oglindesc într-o serie de indicaţii tematice vor duce la o mai justă viziune de ansamblu a materiei studiate. Justă şi deosebit de importantă mi se pare teza iniţială că dezbateră cu largă semnificaţie istorică-politică şi culturală a problemelor cu privire la geneza limbii şi poporului român a constituit la vremea sa un „factor fundamental în transformările calitative ale studiului şi scrierii istoriei”, transformări care, se precizează, au avut un conţinut social-politic.

Răspunzând apelului făcut de revista „Studii”, îmi îngădui să formulez mai jos și unele observații și sugestii, care să poată servi la completarea sau îmbunătățirea tematicii sau la clarificarea unor puncte de amănunt (îndeosebi de metodă și redactare).

1. Prezentarea privind perioada începuturilor imperialismului nu este unitară din punct de vedere redacțional, în cazul autorilor care și-au desfășurat o importantă activitate și după primul război mondial, activitate ce va fi prinsă abia în tematica încă nealcătuită a acestor perioade.

La Iorga și Pârvan s-a precizat că s-au citat numai operele pînă la primul război mondial, iar tematica a fost limitată la această perioadă pentru cel dintîi și mai puțin strict pentru al doilea.

La I. C. Filitti, fără vreo precizare, s-au citat numai lucrările pînă la 1915, cu teze privind opera sa din perioada următoare (problema proprietății funciare și a situației țăranilor).

La autori care după 1916 nu și-au lărgit sau schimbat pozițiile anterioare, citarea lucrărilor dintre 1916 și 1921 este o soluție firească, inclusiv la C. Giurescu, al cărui important studiu *Despre boeri*, 1920, întregeste totuși o concepție bine cristalizată pînă la 1916.

În cazul lui I. Peretz, se citează *Cursul de istoria dreptului român*, 1915 — 1928, dar ultimul volum (III, numerotat apoi IV) a apărut în 1931. Or, tezele privesc întreaga lui operă și, mai ales, pe cea din perioada necuprinsă în proiectul de tematică. Va fi deci nevoie de o unificare a soluțiilor în toate aceste cazuri. De pildă, o precizare generală va putea face inutile precizările actuale în cazul Iorga și Pârvan. Va fi necesar să se limiteze consecvent enunțarea tezelor tematice la perioada cercetată, atunci cînd opera realizată de același autor după 1916/1918 are o netă individualitate și va fi cu necesitate analizată în tematica perioadei următoare.

2. Din punct de vedere metodologic, cred că în partea consacrată caracterizării generale a fiecărei perioade și fiecărui curent ar trebui, lărgindu-se metoda folosită în prezent, să se dea o enumerare a principalelor probleme istoriografice care, prin generalitatea cu care s-au pus, caracterizează perioada și curentul respectiv. Totodată ar fi interesant să se indice sintetic și critic modul de abordare a fiecărei probleme și semnificația istorică a soluțiilor degajate, aportul fiecărei personalități rămînînd analizat în amănunt, cum se face acum, în partea consacrată autorilor și operei lor. La problemele care se pun în mai multe perioade, cum sînt de exemplu problema feudalismului românesc, problema țăărănească etc., ar urma să se definească diferențial, pentru fiecare perioadă, modul specific de abordare și rezolvare.

Tezele formulate numai în legătură cu Florian Aaron (idei înaintate în probleme de istoria statului și dreptului) sau Károly Szász (punerea dreptului și istoriei lui în slujba subminării feudalismului și înlocuirea instituțiilor juridice feudale perimate cu instituții burgheze) au o valoare mai generală și, cu unele adaptări, sînt valabile pentru Andr. Donici și Chr. Flechtenmacher (în textele cu caracter istoric programatic ale acestor juriști practicieni), care nu figurează în proiect, și pentru D. Bojincă, la care însă întîlnim și o poziție retrogradă în problema proprietății funciare, de la care excludea pe străini (în Comisia de revizuire a Codului civil moldovean, după 1851).

Teza despre „importanța acordată în explicarea fenomenelor istorice datelor statistice, geografice și naturale” legată de Iosif Benkő (p. 136) este aplicabilă întregii perioade, în cadrul așa-numitei statistici descriptive, disciplină caracteristică pentru perioada descompunerii feudalismului și care ar trebui definită ca atare, în contrast cu noua statistică burgheză, care așa cum a erătat Marx în *Capitalul*, a luat naștere în Anglia, la finele secolului al XVII-lea și co-exista, întrepătrunzîndu-se, cu cea descriptivă pînă în plin secol XIX. *Descriptio Moldaviae* a fost, la vremea sa, o lucrare de statistică descriptivă tipică, un model al genului. În feudalismul românesc

nesc statistica descriptivă își păstrează o utilitate caracteristică (față de țările capitaliste din Apus) pînă în perioada Unirii, fiind pusă tot mai mult în serviciul procesului de pătrundere a relațiilor capitaliste, al „modernizării” în stil burghez a statului sau al luptei naționale pentru unire (P. M. Cimpeanu, curs inedit în 1839 la Acad. Mihăileană; Gh. Seulescu, dr. C. Virnav, *Beschreibung der Moldau*, inedită; Eliseu Cantacuzino, statistica moșilor; Ion Ionescu de la Brad, în a sa *Excursie agricolă în Dobrogea*, 1851; Al. Papiu-Ilarian, curs la Acad. Mihăileană în anii premergători Unirii).

La un nivel modest, dar de o mare importanță istorică relativă, metoda semnalată în legătură cu Benkő a fost folosită de primul autor menționat în proiectul de tematică, Mihail Cantacuzino. Trebuie reținut că statistica descriptivă, cu tot apelul ei la unele date statistice (cifrice), constituia un studiu istoric-politic-diplomatic-geografic-economic al statului (statologie), ca disciplină de legătură între istoria propriu-zisă și dreptul de stat, fiind predată îndeosebi în facultățile juridice, cu titlul de *studiu al statului*.

La p. 133 unde se menționează „preocupări susținute pentru istoria economiei și statisticii”, cu referire numai la D. Pop Marțian și Ed. Albert Bielz (care aparțin mai mult statisticii burgheze noi decît celei descriptive), ar trebui adăugat cel puțin Ion Ionescu de la Brad, ca statistician descriptiv și de tip burghez, și Al. Papiu-Ilarian, ca statistician descriptiv.

3. Tot din punctul de vedere al metodei de tratare, observ că în mod judicios proiectul a îmbrățișat, ca un sector constitutiv al istoriografiei în sens larg, istoria dreptului (și, de asemenea, istoria economiei și statisticii). Pornindu-se de la actuala teză privitoare la M. Kogălniceanu („Înțelegerea istoriei naționale nu numai ca istorie politică, ci și socială, juridică, culturală”), și de la proiectul lui N. Bălcescu, neamintit, de a scrie o istorie a dreptului consuetudinar, ar fi necesar să se explice cauzele obiective care au împiedicat, în deceniile 5 — 6, întemeierea unui studiu științific al istoriei dreptului român, ajungîndu-se, în a doua jumătate a secolului, la o rupere caracteristică pentru burghezie, a legislației rapid modernizate după modele străine de orice cunoaștere serioasă a dezvoltării juridice din trecut. Pînă în deceniul 1 al secolului al XX-lea, burghezia n-a putut introduce în programul facultăților juridice studiul istoriei dreptului, în toată această perioadă excepție făcînd numai opera de proporții reduse a lui G. Popovici și unele cercetări ale lui A. D. Xenopol (doctor în drept, judecător și fost elev al ultimilor reprezentanți ai școlii istorice savigniene).

Din acest punct de vedere, Mihail Eminescu — al cărui nume ar trebui să nu lipsească din tematică și pentru alte considerații, evocate în răspunsurile precedente — este cel care a văzut mai lucid (nu fără inevitabile limitări de epocă) problematica și importanța generală a noii discipline a istoriei dreptului printre ai cărei promotori merită să figureze alături de M. Kogălniceanu și N. Bălcescu. În „Curierul de Iași” (nr. 41/1877, p. 3, col. 4—5), el scria: „N-ar fi bine să se cerceteze chestiuni istorice ale dreptului românesc? Ce este embaticul? Ce este instituția răzeșilor? Care sînt foloasele și care defectele instituției breslașilor? Cum erau organizate breslele? Ce puteri judecătorești aveau? Apoi vine terenul larg al dreptului canonic, rămas cu totul în desuetudine azi. Care sînt principiile de drept ale obiceului pămîntului, întrucît îl întîlnim în cronică și documente? Ce înțeleg documentele sub denumirea de drept românesc?”. În altă parte, pe lângă erori regretabile și de formularea greșită a unor întîlții remarcabile, Eminescu enunță sugestiv o teză pe care o înțelegem bine astăzi, cînd dispunem de cercetările adîncite și multilaterale ale istoriografiei marxiste asupra epocii lui Ștefan cel Mare. Poetul-istoric îi îndemna pe specialiștii contemporani: „În loc de a ne certa pe barba lui Ștefan cel Mare am face mai bine a ne certa pe aflarea obiceului pămîntului din vremea lui (decî istorie socială. — V. G.), care-i asigura puterea militară formidabilă de care se bucura într-o vreme atît de îndepărtată îndrăznețul domn al Moldovei”.

Cred că ar trebui înregistrată în tematică și interpretată ca semnificație istorică organizarea în 1907 — 1909 a învățămîntului de istorie a dreptului român în universități și eforturile pentru constituirea ei ca disciplină „autonomă” făcute de Ion Nădejde (p. 158), C. Dissescu (de pe poziții junimiste retrograde), Paul Negulescu (de pe pozițiile evoluționismului lui Bastian și Kohler, cu exagerarea influenței slave, ca și autorul precedent), I. Peretz (p. 157) și S. G. Longinescu (nu G. Longinescu, vezi p. 156, care, pentru epocala descoperire a izvoarelor renascentiste ale Pravilelor din 1646 și 1652, monumentală ediție a lor din 1912 și impulsul dat studiilor de istorie a dreptului, ar merita o mențiune mai substanțială). Opera lui Peretz este raportată și la sfîrșitul secolului trecut, deși teza lui de doctorat, prima lucrare de afirmare științifică, este din 1903. La acest autor se poate sublinia importanța dată problemei influențelor, înțelegă greșit ca un factor istoric creator încă din primul volum (1915) al cursului său și predilecția pentru studiul — altfel necesar — al izvoarelor fiecărui monument juridic, cercetate de el fără o încadrare justă în procesele istorice interne.

4. Ca observații privind, individual, autorii din proiectul de tematică, s-ar putea semnală poziția critică a lui G. Șincai în probleme legate de rolul bisericii și religiei (în legătură cu politica de căutare a comorilor în cele trei țări române, în secolele XVI — XVII, susține că opera de restaurare a mănăstirilor dusă de Matei Basarab era legată de căutarea sistematică a comorilor, după inventarul găsit în hîrțile mitropolitului Iorest de principele Ardealului și transmis domnului Țării Românești); de asemenea, contribuția lui I. Budai-Deleanu la formarea limbii juridice românești, potrivit nevoilor legate de noile instituții burgheze, și încercarea lui B. P. Hasdeu de a realiza o vastă înregistrare a obiceiurilor juridice ale poporului român, ca cea realizată de V. Bogișic pentru slavi, înfățișîndu-se concepția care a stat la baza acestei inițiative și legîndu-se eșecul ei de incomprehensiunea statului burghez pentru problemele legate de istoria dreptului (vezi mai sus). În ceea ce privește pe R. Rosetti, socot util să se arate și să se aprecieze modul cum a aplicat la studiul problemelor românești unele teze și rezultate ale evoluționismului sociologic al școlii lui Bastian-Kohler, precum și funcțiunea retrogradă dată noțiunii fetișizante de „străvechi drept românesc”, sau „dreptul românesc original”, care începînd din secolele XVI—XVII ar fi fost alterat și denaturat. Cu unele variații și nuanțe individuale, asupra cărora nu putem insista, această poziție se regăsește aproape la majoritatea istoricilor burghezi (I. Peretz, N. Iorga, cu o mai largă înțelegere a receptării bizantine în secolul al XVIII-lea, C. Dissescu, I. Gr. Alexandrescu etc.), care au înglobat în procesul de *alterare* sau *falsificare* și ceea ce științificește numim astăzi receptarea dreptului burghez apusean în secolul al XIX-lea (pentru a cărui explicare vor trebui folosite cunoscutele teze generale ale lui F. Engels). Istoricii burghezi însă ajungeau astfel la concluzia implicită sau că problemele societății capitaliste s-ar fi putut rezolva cu materialul vechiului drept românesc de obște din secolele X — XIV, sau că fiecare popor ar fi trebuit și ar fi putut inventa un drept capitalistic propriu, fără puncte comune esențiale cu dreptul cristalizat în alte state care avuseseră de rezolvat aceleași probleme de baza ale orînduirii capitaliste. De aceea, problema la care ne referim în legătură cu R. Rosetti ar putea fi reținută ca una din problemele generale, caracteristice pentru o întreagă perioadă, la care ne referim mai sus (nr. 2).

5. Pentru unele omisiuni de personalități și autori, semnalările deja făcute ni se par suficiente și nu mai insistăm asupra lor, pentru perioada pînă la primul război mondial.

În concluzie, proiectul de tematică și-a atins din plin scopul urmărit și, cu completările de detaliu a căror necesitate va putea reieși din largă dezbatere inițiată, va constitui nelîndoielnic o realizare valoroasă a istoriografiei noastre marxiste. Urăm spor la lucru autorilor angajați într-o operă vastă și plină de răspundere și dorim ca ea să fie cît mai curînd pusă la îndeplină specialiștilor și a largului cerc de cititori, care manifestă un interes atît de viu pentru cunoașterea științifică a trecutului țării și poporului nostru.

VASILE NETEA (Institutul de istorie al Academiei R. P. R., București)

Proiectul de tematică asupra istoriografiei moderne a României publicat în paginile acestei reviste de către Șt. Pascu și Eugen Stănescu, din însărcinarea Secției de științe istorice a Academiei R.P.R., corespunde unei adânci necesități a istoriografiei noastre și, totodată, reprezintă încheierea firească a tratatului *Istoriei României*.

În forma în care a fost prezentat, proiectul înfățișează un important stadiu al culturii române și prin axarea sa pe principiul succesiunii formațiunilor social-economice în dezvoltarea societății noastre, contribuie la o mai justă și temeinică apreciere a acestora. Sublinierea, în ordine cronologică, a principalelor școli și curente istorice românești, oferă cercetătorului și posibilitatea unei analize a evoluției surselor documentare, a ideologiei și pozițiilor politice susținute, precum și a metodelor științifice utilizate.

Proiectul se inspiră dintr-un puternic principiu unitar, încadrând alături de istoricii români și pe reprezentanții istoriografiei maghiare și germane din Transilvania, ajungându-se astfel la cunoașterea punctelor de vedere și a surselor tuturor istoriografilor de pe teritoriul patriei noastre.

Deși proiectul are o orientare foarte precisă, care, fără îndoială, va duce la realizarea scopurilor urmărite, totuși, alături de școlile și curente istorice indicate, ar fi trebuit să se menționeze și principalele probleme ale istoriografiei noastre — originea și formarea poporului român, continuitatea sa neîntreruptă în vechea Dacie, întemeierea primelor organizații statale românești etc. — pentru a se putea stabili astfel mai clar contribuția adusă de unele curente și de unii istorici. Acest adaos este cu atât mai necesar, cu cât asupra unora din aceste probleme există deosebiri de vederi. O sinteză asupra dezvoltării și obiectivelor istoriografiei române trebuie să sublinieze clar toate aceste divergențe, analizând critic, în raport cu izvoarele și cu antecedentele polemice, temeiurile pe baza cărora se susțin.

O altă problemă asupra căreia ar trebui să se mediteze și care, prin rezolvarea ei pozitivă, ar aduce o viguroasă contribuție la reliefarea întregii istorii naționale este înregistrarea și valorificarea activității istoriografice a cercetătorilor și monografiștilor cu obiective mai restrânse — situații locale, regiuni, instituții, personalități, evenimente —, care n-au formulat concepții științifice mai înalte și n-au îmbrățișat fenomene mai largi, dar care, în ansamblul arhitectonic al istoriografiei române, reprezintă elementele de legătură între pilonii edificiului, pietrele și cărămizile sale.

Aceeași atenție ar trebui să se acorde, în capitole aparte, legate de fiecare perioadă, și autorilor de manuale de istorie, scrierile lor reprezentând înseși etapele de dezvoltare ale istoriografiei, precum și obiectivele educative și politice urmărite. Aceste manuale, vreme îndelungată, au fost de altfel singurele expuneri unitare și sistematice ale istoriei patriei, înregistrând viața poporului român din toate provinciile și din toate epocile. În Transilvania, din cauza situației speciale a acestei provincii, elevii români fiind obligați să studieze istoria claselor dominante ale poporului maghiar, autorii de manuale românești au îndeplinit și misiunea patriotică — pe măsura dibăciei și stăruințelor lor — de a introduce în manualele consacrate istoriei Ungariei și istoriei universale și unele părți privitoare la istoria românilor, dând astfel elevilor posibilitatea de a cunoaște și istoria propriului lor popor.

Proiectul, cu toate aceste observații, care sînt, firește, discutabile, are însă și unele lacune și insuficiențe de ordin documentar, bibliografic, asupra cărora ne vom opri în cele ce urmează.

În capitolul *Luminismul de tendință burgheză timpurie* este trecut printre istorici și episcopul Inocențiu Micu (Inochentie Micu Klein), fără a se arăta și scrierile pe baza cărora numele său e indicat să figureze și într-o asemenea lucrare, după ce în mod atât de îndreptățit el e în-

fășiat în vol. III din *Istoria României* ca „inițiatorul luptei politice a românilor din Transilvania” (p. 505), cu dînsul deschizîndu-se „lupta împotriva aspirării naționale” (p. 506). Dacă autorii proiectului consideră drept scrieri istorice memoriile înaintate de Inocențiu Micu Împăratului din Viena și Dietei Transilvane, atunci în mod firesc trebuie apreciate în același fel și alte memorii similare și, în special, *Supplex Libellus Valachorum* (1791), *Memorialul* (1881), *Replica* (1892) și *Memorandul* din 1892.

Aceeași este și situația lui Grigore Maior.

Gerontie Cotocea (1720 – ?), netipărit încă și puțin cunoscut, trebuia citat în mod concret pentru studiul manuscris *Despre articulusurile cele de price* (1746), de discuție adică, el fiind precursorul școlii ardeleni legate de numele lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior¹.

Alături de G. Cotocea trebuie să figureze însă și Sava Popovici de la Rășinari (? – 1808), de pe urma căruia a rămas manuscrisul *Istoria românilor din Țara Ardealului* (1792), prin care, cu douăzeci de ani înaintea apariției istoriei lui Maior, se urmăreau originile romane ale poporului român și continuitatea sa neîntreruptă în Dacia².

La același capitol, în rîndurile consacrate lui Petru Maior, menționîndu-se existența unor puncte de vedere deosebite ale acestuia față de Samuil Micu și Gheorghe Șincai, se subliniază ca element divergent, printre altele, „supraviețuirea elementului dacic”. În *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* (ed. 1883) Maior afirmă însă—deși în mod eronat—că dacii „n-au mai rămas nici unii în Dacia” (p. 6), lăsînd „Dacia de sine deșartă” (p. 7), determinînd astfel pe Traian la colonizări masive. Divergențele dintre cei trei exponenți ai Școlii Ardeleni trebuie căutate deci mai ales în domeniul filologiei. Printre scrierile principale ale lui Petru Maior, ca izvor de informații sigure și ample asupra vieții sale, trebuia trecută și *Răspuns la cîrtirea ce s-au dat asupra lui Petru Maior* (Buda, 1814).

În capitolul *Luminismul de tendință burgheză preromantică*, după menționarea și aprecierea contribuțiilor lui Damaschin Bojincă, Aaron Florian, Anton Kurz, I. H. Benigni și Károly Szász, se citează, în seria reprezentanților „luminismului tîrziu”, și numele lui Ioan Maiorescu. Deși Maiorescu și-a început activitatea istoriografică în 1834 prin a continua, la „Biblioteca Românească” a lui Zaharia Carcalechi, traduceri și prelucrări de istorie română ale lui Bojincă (greșit înregistrat bibliografic cu *Anticele românilor* — în realitate e vorba de *Anticele romanilor*), totuși principalele sale contribuții — *Despre vechimea românilor în Ardeal* (1842), *Refutarea părerii d-lui I. C. Suller despre germana origine a limbii române* (1847), *Anti-Schiaul* (1847), *Die Rumänen der Österreichischen monarchie* (1857) — apar în preajma și după revoluția din 1848, alături de ale lui George Barițiu în „Foaia” acestuia, și de ale lui A. Tr. Laurian și S. Bărnuțiu, considerați de autori ca reprezentanți ai romantismului de tendință democrat și liberal-burgheză. Și Maiorescu a fost un democrat burghez. Locul său e printre aceștia, el fiind mereu, ca ideologie și acțiune, alături de George Barițiu și A. Tr. Laurian, cu care a întreținut o bogată corespondență de importanță istorică.

La „luminismul tîrziu”, precedînd pe Aaron Florian, care este prezentat ca istoriograful care înagurează „începuturile cercetării istoriei universale în România și legarea acesteia de istoria națională”, trebuie încadrați însă doi istoriografi care au rămas nemenționați în proiect : egumenul Grigore de la mănăstirea Sf. Ioan din București și Ion Voinescu II.

Cel dintîi a publicat în anul 1826 o *Prescurtare a istoriei universale*, după Atanasie Stașchiritul, în patru volume, arătîndu-și satisfacția că „și neamul nostru dobîndește prescurtarea istoriei universale de care pînă acum era în lipsă”, istorie pe care — adaugă egumenul — m-am

¹ N. Comșa, *Manuscrisele românești de la Blaj*, Blaj, 1944, p. 94–98.

² I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, Buc., 1927, p. 375–388.

străduit să „o scriu deslușit, să mă înțeleagă fiecare”⁸. Scopul luminist era subliniat deci cu luciditate și intenție. În *Prescurtare* s-au introdus din partea compilatorului și unele părți noi, referitoare la istoria dacilor, a avarilor, a bulgarilor și a srbilor.

Ion Voinescu II (1816 — 1855), în 1841, traducând și prelucrând cartea lui Karl Eduard Vehse *Tafeln der Weltund Kultur Geschichte* sub titlul *Table istorice* (Întimplările principale a relațiilor politicești din afară și a cursului dezvoltării noroadelor și a statuiilor lumii vechi și noă în rîndul lor etnografică și hronologică), i-a adăugat, pentru integrarea istoriei romînilor în cadrul istoriei universale, un tabel cronologic al domnilor noștri, precum și o expunere amănunțită — anticipînd pe Bălcescu — asupra puterii militare p Tării Romînești.

Lucrarea lui Voinescu este interesantă, și acest lucru nu trebuie să se uite, prin efortul său de a introduce în limba romînă termenii științifici consacrați și chiar și unele nume proprii, „care au făcut deznădăjduirea traducătorului”. Unele din expresiile adoptate de el, ca și formele romînești date unor nume istorice, se păstrează pînă astăzi.

La George Barițiu constatăm că sînt menționate numai scrierile de la bătrînețe, de la 1873 încoace și nici una din contribuțiile de tinerețe, din perioada pașoptistă, deși acelea au marcat mai mult, pentru acea vreme, „legarea activității istoriografice de necesitățile practice ale luptei politice și naționale”. Amintim astfel *O privire peste ținutul Hațegului* (1838), *Romnii și maghiarismul* (1842), *Terra Blachorum* (1844), *Despre istoria mai nouă și mai ales despre istoria anilor 1848 și 1849* (1870) etc. „Memorialul” din 1881 trebuie, de asemenea, inclus printre scrierile principale ale lui Barițiu. La Simion Bărnuțiu trebuie de asemenea menționate contribuțiile *Soborul cel mare al episcopiei Făgărașului* (1842) și *O tocmală de rușine și o lege nedreaptă* (studiu scris în 1842 și publicat în 1853), care stau la baza atitudinii sale împotriva despotismului episcopal, precum și a marelui său discurs din 1848.

În seria reprezentanților istoriografiei romantice democrat și liberal-burgheze, alături de Vicențiu Babeș, Al. Roman, Ion Micu Moldovanu sau Al. Ștefulescu (vezi p. 148), trebuie integrați și Visarion Roman, Ioan Rusu Șirianu, Ioan Mihali și Vasile Goldiș. Visarion Roman (1833 — 1885), cunoscut îndeosebi ca economist, prin înființarea băncii „Albina” (1872), și ca întemeietor de publicații culturale, ca „Amicul școalei” (1860), „Amicul poporului” (1861), „Progresul” (1866) și „Albina Carpaților” (1877), este, în același timp, și autorul unei întinse *Istorii a Ardealului cu privire la romni*, împărțită în 17 capitole, lucrare apărută între anii 1861 — 1877 în publicația anuală „Amicul poporului”. Scrierea era destinată largilor mase de cititori țărani. Ioan Rusu Șirianu (1864 — 1909), publicist de talent și conducător de mari periodice („Tribuna poporului”, „Tribuna”), a publicat monografia socială intitulată *Iobăgia*, vol. I, pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea (1908), și o amplă expunere statistică *Romnii din statul ungar* (1904), aceasta din urmă fiind recenzată în mod elogios de N. Iorga și premiată de Academia Romînă în urma unui raport al lui P. S. Aurelian. Ioan Mihali (1844 — 1914) și-a legat numele de acea mare culegere de *Diplome maramureșene* (1900), care a adus o apreciazabilă contribuție la cunoașterea evului mediu maramureșean (secolele XIV — XV). De altfel Maramureșul, în întreg proiectul de tematică, nu figurează cu nici un istoriograf propriu. V. Goldiș (1862 — 1934) fost profesor la liceul romnesc din Brașov, a alcătuit, alături de alte numeroase scrieri, o *Istorie universală în trei volume* (I 1892, II 1893, III 1897) pentru școlile secundare, în care, la sfîrșitul vol. III, găsim următoarea afirmație: „Istoria modernă se caracterizează prin tendințele de a da statelor o organizațiune cu adevărat liberală și prin năzuința deosebitelor naționalități de a se grupa în state naționale independente. În timpul mai recent — adăuga Goldiș — pe lîngă acestea începe a se manifesta tot mai mult în viața popoarelor chestiunea socială al cărei scop final este emanciparea desăvîrșită a muncii din robia capitalismului” (p. 254). V. Goldiș —

⁸ *Bibliografia romînească veche*, III, p. 495.

ca și I. V. Rusu, Ioan Slavici, I. M. Moldovanu sau Ioan Petrovici — este unul din autorii de manuale didactice la care ne referem la începutul acestor note, cărțile sale fiind adevărate modele de iscusință didactică și istorică.

Pentru istoria Banatului trebuie menționat și Patriciu Drăgălina (1849 — 1917), autor al *Istoriei Banatului Severinului* (trei volume, 1899 — 1902).

În capitolul „istoriografiei pozitivistice”, la „criticismul istoric”, e de neînțeles absența lui Ioan Ursu (1875 — 1925) și a lui Demostene Russo (1869 — 1938). Ursu, pentru viziunea încadrării și cercetării istoriei naționale în procesul istoriei universale, — viziune reliefată prin cele trei mari lucrări de istorie medie *Die auswärtige Politik des Peter Rares* (1908), *La politique orientale de François I-er* (1908) și *Historia turcesca* (1909), la care se adaugă comunicarea făcută în 1914 la Academia Română: *Din influențele politice europene asupra istoriei noastre*, precum și studiul *Ștefan cel Mare și turcii* (1914), care, după primul război mondial, avea să fie reluat sub forma cunoscutei sale monografii. Primele două scrieri s-au bucurat de aprecierea remarcabilă a unor distinși medievști străini ca M. Landwehr v. Pragenau, H. Hauser, R. Pinon etc.

Demostene Russo, la rândul său, s-a impus în direcția criticismului istoric prin normele sale științifice din *Critica textelor și tehnica edițiilor* (1912) și prin studiul *Elenismul în România* (1913). Influența sa asupra formării unei noi generații de istorici, care se vor impune în perioada dintre cele două războaie, a fost remarcabilă.

La acest capitol se remarcă însă și alte absențe: Al. Lapedatu, Ion Lupaș, Ilie Minea, I. Nistor, care aparțin generației lui N. Iorga și V. Pârvan și care, ca și aceștia, și-au publicat o bună parte din lucrări înainte de primul război mondial. Al. Lapedatu (1876 — 1950), elev și continuator al școlii lui Onciul, a publicat astfel, în această perioadă, monografiile despre *Radu cel Frumos* (1902), *Vlad vodă Călugărul* (1903), *Politica lui Radu cel Mare* (1916) etc.; Ion Lupaș (1880), care se va impune ca unul din cei mai stăruiți istorici ai Transilvaniei, *Az erdély görög Keleti egyház és a vallás-únió a XVIII század folyamán* (1904) (Biserica ortodoxă din Transilvania și unirea religioasă în cursul veacului al XVIII-lea), marea monografie despre *Andrei Șaguna* (1909), *Contribuții la istoria românilor ardeleni* (1915) ș.a.; Ilie Minea (1881 — 1943), *Pierderea Amlășului și Făgărașului* (1914), *Urmașii lui Vladislav I* (1916), *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund* (1919); Ion Nistor (1876 — 1962), numeroase studii asupra istoriei Moldovei și Bucovinei.

De altfel faptul că proiectul se oprește la începutul primului război mondial împiedică posibilitatea aprecierii globale a unui însemnat număr de istorici, a căror activitate s-a desfășurat și înainte și după război.

Nu poate fi ignorată nici contribuția istorică a lui Titu Maiorescu, a cărui *Istorie contemporană*, scrisă evident de pe pozițiile clasei și ale partidului său, reprezintă unul din izvoarele de seamă pentru cunoașterea părții a doua a secolului al XIX-lea.

La „descriptivismul istoric”, alături de T. V. Păcățeanu și Augustin Bunea, se constată, printre alții, absența lui Andrei Birseanu (1858 — 1922), care prin *Istoria școalelor centrale române din Brașov* (1902) a creat un curent pentru scrierea de monografii școlare și a indicat o metodă utilă, pe care au aplicat-o și E. R. Roșca în monografia *Institutul Seminarial Teologic-Pedagogic din Sibiu* (1911), Virgil Sotropa (în colaborare cu N. Drăganu) în *Istoria școlilor născădune* (1913), T. Botiș în *Istoria școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic din Arad* (1912 — 1922).

În același capitol s-ar putea include și Sever Secula (1869 – 1912) pentru *Revoluția lui Dozsa* A. C. Popovici (1863 – 1917) pentru *Replika* (1892), *Chestiunea naționalităților și modurile soluțiunii sale în Ungaria* (1894) și *La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie* (1917), Eugen Brode (1850 – 1912) pentru *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria* (1894), „vestita lucrare”, cum o numea N. Iorga, tradusă și în limbile germană (1895) și italiană (1896); de asemenea, Cornelii Diaconovici (1859 – 1923) pentru *Enciclopedia română* (1898 – 1904).

Completările și adăugirile ar putea continua.

Discuțiile ce urmează vor îmbogăți deci și mai mult conținutul și interpretările proiectului, constituit de altfel pe o largă bază documentară și pe o fermă poziție ideologică, așa încât se poate spera ca întreaga istoriografie română să fie apreciată la adevărata ei valoare și utilitate.

P. P. PANAITESCU (Institutul de istorie al Academiei R. P. R., București)

Tematica destinată pregătirii vol. VIII al *Istoriei României* (Istoriografia) este o încercare remarcabilă și nouă de a prezenta istoriografia română în epoca modernă în evoluția ei, distinguându-se principalele școli și curente. Meritele acestei lucrări sînt multiple: ea este primul studiu științific, bazat pe metoda materialistă, care înfățișează istoriografia noastră în desfășurarea ei, ca un fenomen al culturii și nu numai ca o bibliografie dezvoltată. Istoriografia este studiată în funcție de dezvoltarea societății în perioada capitalistă și în cercetarea ei se cuprind toate cele trei țări românești, înglobându-se în istoriografia Transilvaniei și lucrările istoricilor sași și unguri privitoare la această provincie. Caracterizările sînt, în cea mai mare parte, juste și nuanțate.

Metoda folosită prezintă însă unele neajunsuri. Autorii tematicii descriu fiecare curent cu caracterizarea sa generală, urmînd apoi lista bibliografică și caracterizarea fiecărui istoric în parte, cu opera lui. Acest sistem dă naștere la repetări între partea generală și prezentarea fiecărui istoric în parte, apoi în aprecierea fiecărui istoric din același curent (de ex. la Aaron Florian se spune, ca o caracterizare a lui: „dezvoltarea criticii izvoarelor istorice” iar la Anton Kurtz, pe aceeași pagină: „întemeierea cercetării istorice pe un fond bogat de izvoare ... discutate și analizate”, pe pagina următoare, la J. von Mildenberg, „studierea documentelor oficiale”, iar la Károly Szász, cîteva rînduri mai jos: „publicarea și folosirea izvoarelor principale” etc.). Asemenea repetări se găsesc aproape la fiecare curent.

Tot ca urmare a folosirii acestei metode biografice, este apropierea factice între diferiți istorici, care sînt puși împreună sau alături, numai pentru că metoda adoptată cere ca să se vorbească de toți istoricii, neomițîndu-se nici o persoană. Iată cîteva exemple: la curentul intitulat „romantismul de tendință democrat și liberal-burghez”, întîlnim alături pe Ioan Ghica, autorul *Amintirilor din pribegie*, carte care privește revoluția de la 1848, și pe B. P. Hasdeu, din generația următoare, mare filolog, slavist și istoric romantic (Ghica numai romantic nu era în cele două lucrări istorice ale lui). În subcurentul intitulat „sociologismul istoric” adică al istoricilor care se ocupă cu dezvoltarea societății și a claselor sociale, sînt trecuți Xenopol și Radu Rosetti, nu însă și I. Bogdan, care a studiat pe cnezii romîni, originea voievodatului, vechile instituții. N. Iorga este trecut sub eticheta „criticismul istoric”, deși el a combătut pe istoricii care se rezumă la critică și nu se ridică la sinteza istorică. În orice caz, „criticismul istoric” nu este o caracterizare suficientă pentru opera lui Iorga.

Prezentarea separată a personalităților istoricilor români împiedică pe cititorii volumului să vadă care sînt principalele probleme sociale și naționale în discuția istoricilor și care sînt soluțiile și punctele lor de vedere în diferite perioade sau subperioade. Admiterea acestei propuneri a noastre ar cere, e drept, remanierea tematicii, punerea materialului adunat în altă ordine.

Planul tematic al volumului, așa cum îl vedem în urma observațiilor de mai sus, ar cuprinde păstrarea împărțirii în curențe (cu schimbările pe care le vom propune în cele următoare), dar renunțarea la prezentarea fiecărui istoric în parte. În locul înșirării de persoane și de opere, ar fi mai științific să se arate, la fiecare curent în parte, care sînt marile probleme ce se puneau societății românești și care erau soluțiile propuse, aportul adus de istorici. Cu alte cuvinte, s-ar împărți expunerea curențelor nu pe persoane, ci pe probleme. După caracterizarea generală a fiecărui curent, ar urma înșirarea problemelor ce se puneau în acea epocă, cu soluțiile propuse sau cu prezentarea lor de către istorici, după care să fie trecute numele și operele acelor istorici, cîți s-au ocupat cu fiecare din ele.

Principalele probleme care revin aproape în toate curențele succesive sau contemporane ale istoriografiei sînt următoarele (nu avem pretenția să dăm o listă exhaustivă) : problema unității de origine a poporului român, aceea a continuității românilor în Dacia, independența de stat a românilor, lupta poporului nostru împotriva turcilor ca o luptă interesînd istoria generală a civilizației europene, problemele sociale : formarea obștilor satești, formarea feudalismului prin aservirea țărănimii, originile domeniului boieresc și lupta împotriva resturilor feudalismului, formarea orașelor și ridicarea clasei orașenești, originile capitalismului la noi, cu dezvoltarea producției și a meșteșugurilor, dezvoltarea culturii românești, rolul slavonismului și, mai ales, lupta de clasă, începuturile mișcării muncitorești. În acest chip s-ar scoate în relief problemele de bază ale istoriografiei, adăugîndu-se la fiecare curent și problemele tehnice ale acestei științe : editarea textelor, critica lor, revistele de specialitate, științele auxiliare. Procedîndu-se în acest chip, s-ar înlătura aspectul prea bibliografic și biografic al lucrării, s-ar elimina un număr de „istorici” fără importanță și volumul ar apărea ca o istorie a unei ramuri însemnate a culturii noastre în veacurile XVIII—XIX.

Împărțirea pe curențe a activității istoricilor români în cadrul tematicii pe care o discutăm ține seama în genere de fazele dezvoltării sociale și de principalele momente politice, cum ar fi mișcările din 1821 și din 1848, Unirea principatelor, independența, răscoala țărănească din 1907 etc. Ceea ce îngreuiază însă urmărirea acestor raporturi între istoriografie și cadrul politic și social este faptul că diferitele curențe din istoriografie nu sînt prezentate cronologic. Sînt de părere ca la fiecare curent să se arate de la început datele între care apare și se stinge.

Cred că numărul curențelor și subcurențelor propuse este prea mare și ele sînt adesea cam artificial construite, pentru a putea cuprinde pe toți istoricii. Astfel „Istoriografia modernă în perioada începutului imperialismului” are ca subdiviziune „Istoriografia pozitivistă”, care, la rîndul său, cuprinde mai multe subdiviziuni, începînd cu „pozitivismul de tendință liberală”, apoi „sociologismul istoric”, care poartă iarăși numărul 1. Subcurentul intitulat „Descriptivismul istoric” nu poate rămîne ca un curent real, adică reprezentînd o anumită ideologie. Autorii tematicii au grupat sub acest titlu pe istoricii ale căror studii se remarcă prin „caracterul prepon-

derent factologic''. Asemenea istorici, autori de manuale sau de monografii pline de expuneri de fapte, fără putința de a se ridica la concepții sintetice, au existat în toate vremile; ar fi să le facem o cinste prea mare dacă am socoti că neputința lor este rezultatul unei concepții deosebite asupra scrierii istoriei.

Așa cum s-a spus mai sus, tematica are meritul de a lega istoriografia de dezvoltarea societății în general, dar nu o include în curente mari de idei cuprinzând și celelalte manifestări ale culturii din România, de pildă literatura, filologia, filozofia. Nu putem compartimenta toate aceste discipline înrudite în „școli” sau curente deosebite, specifice numai uneia dintr-insele. Dacă prezentarea istoriografiei românești ar ține seamă de marile curente care se constată în dezvoltarea întregii culturi românești și ar izbuti să integreze istoria în această dezvoltare, atunci volumul închinat științei istorice ar căpăta o semnificație și o valoare științifică mult mai generală.

Aceste curente mari ale culturii românești în epoca modernă ar fi, după părerea noastră, următoarele (nici aici nu avem pretenția de a înfățișa o listă completă, ci numai o serie de puncte de reper): a) Umanismul românesc, b) Școala ardeleană (iluminismul), c) Democrația burgheză (pașoptismul), d) Junimismul, e) Semănătorismul și ideologia țărănismului, f) Socialismul.

O asemenea împărțire a materiei ar avea avantajul de a simplifica pe aceea cuprinsă în tematică, pe care o socotim prea complicată și, în același timp, de a lega istoriografia de celelalte manifestări ale culturii românești în epoca studiată.

Urmează câteva observații de amănunt:

— p. 1, între cronici trebuie trecută și *Cronica Bălenilor*, care este o cronică separată între cronicile muntene. În schimb, Miron Costin ar trebui trecut între istoricii umaniști, despre care tematica spune că se caracterizează prin „dezbateră cu largă semnificație istorică-politică și culturală a problemelor cu privire la geneza limbii și poporului român și la unitatea etnică”, ceea ce a făcut Miron Costin, cel dintâi, în ultima sa operă, *De neamul moldovenilor*.

— p. 4. De ce este trecut episcopul Inocențiu Micu între istorici?

— p. 12, la N. Bălcescu. Data nașterii este greșită (1819, nu 1818). Între opere lipsește: *Reforma socială la români*. A se scrie *Question économique* și nu *Questions économiques*. Importanța articolului *Despre starea socială a muncitorilor plugari* stă în dovedirea faptului că domeniile feudale din țara noastră, deci baza economică a boierilor din secolul al XIX-lea, se trag din silnicie și asuprire, din furt și nedreptate. Este o scriere prin esență antifeudală, cu implicații contemporane, ceea ce nu reiese destul de clar din tematică.

— p. 14, Kogălniceanu trebuie trecut, din motive cronologice, înainte de Bălcescu.

— p. 23, la B. P. Hasdeu lipsește, între operele importante, *Cultura slavă la români* (1869).

— p. 24, Hasdeu n-a „pus în lumină aportul slav” (asupra românilor), ci a atras atenția asupra faptului că limba slavă a fost la noi o limbă literară folosită ca alare de clasa stăpânitoare. El a fost cel dintâi care a publicat documentele slavo-române interne ce ilustrează viața feudală.

— p. 40—41, la A. D. Xenopol se omite faptul, cu semnificație culturală largă, al colaborării lui la *Histoire générale* a lui Lavissee și Rambaud (capitolele privitoare la români).

— p. 53, la C. Giurescu, „promovarea unor metode filologice riguroase” în editarea izvoarelor. De fapt, metoda lui în această privință este azi depășită ; Giurescu intervine în text cu lecturi luate arbitrar din diferite manuscrise, nu redă un text unitar, care să fie un document de limbă.

Nu pot încheia fără a sublinia încă o dată noutatea și munca serioasă științifică depusă în alcătuirea acestei tematici.

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN R. P. UNGARĂ

Între 21 aprilie și 21 iunie 1964 am făcut, la propunerea Facultății de istorie a Universității din București și în cadrul acordului cultural dintre țara noastră și R. P. Ungară, o călătorie de documentare în țara vecină și prietenă.

Potrivit planului de muncă întocmit la București, am luat contact, prin mijlocirea Ministerului Învățământului și Culturii din R. P. Ungară, cu instituțiile de învățământ superior și științifice în cadrul cărora mi-am desfășurat cea mai mare parte a activității: Facultatea de filozofie, istorie și filologie a Universității „Eötvös Loránd” din Budapesta, Institutul de istorie al Universității „Kossuth Lajos” din Debrecen, Arhivele de stat din Budapesta și Debrecen, precum și secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Maghiare de Științe. Scopul acestei călătorii de documentare l-a constituit cunoașterea predării istoriei medievale și a paleografiei latine în instituțiile de învățământ superior ungare și strângerea de materiale documentare din arhivele maghiare privind istoria României în secolele XIV—XVI.

Din discuțiile avute cu profesorul Székely György, șeful catedrei de istoria evului mediu, și cu profesorul Mezey László, titularul cursului de paleografie latină de la Facultatea de filozofie, istorie și filologie din Budapesta, am luat cunoștință că, la cursul de istorie universală medie din anul al II-lea, studenții audiază în fiecare an cîte o problemă de sinteză din istoria medievală. Studenții audiază și un curs de istorie medie a Europei sud-estice și răsăritene, în cadrul căruia se predau și lecții de istoria României. Paralel cu audierea cursurilor, ei sînt datori să studieze și o bibliografie menită să le facă cunoscută în ansamblu istoria orînduirii feudale și să participe la seminarul în care aprofundează, îndeosebi pe bază de interpretări de texte sau de referate, problemele audiate la curs. Studenții care se specializează în istoria evului mediu sau în arhivistică și biblioteconomie audiază și cursuri de paleografie latină, diplomatică și alte științe auxiliare ale istoriei.

Cea mai mare parte a activității am desfășurat-o la Arhiva de stat din Budapesta, unde, după cum este cunoscut, se află fonduri extrem de bogate și valoroase privitoare la istoria României și îndeosebi a Transilvaniei.

Cercetînd o parte din bogata colecție antemohaciană (fondul de documente de pînă la anul 1526), am găsit numeroase documente, în mare parte inedite, privitoare la istoria României. Îndeosebi istoria Transilvaniei este reprezentată prin mii de documente privitoare la problemele sale de bază: agricultură, minerit, meșteșuguri, comerț intern și extern, relații și instituții feudale, frămîntări sociale țărănești și orășenești, lupte politice, viața românilor din Transilvania constatată în cele mai variate manifestări, organizare administrativă, judiciară, municipală, viață religioasă, cultura, probleme privitoare la emiterea actelor și evoluției scrierii latine etc. De asemenea se găsesc mii de documente privitoare la relațiile dintre cele trei țări române

și dintre aceste țări și Ungaria. Pentru epoca ulterioară anului 1526, numărul documentelor privitoare la istoria României crește considerabil. De asemenea la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Maghiare de Științe se află bogatul fond Andrei Veres, cuprinzând o mare parte dintre transcrierile de documente, în parte inedite, privitoare la istoria României, rămase de la acest cercetător.

Preocupat de problema raporturilor politice dintre cele trei țări române și Ungaria în evul mediu, am urmărit detectarea și strângerea tuturor materialelor inedite, precum și acele publicate în rezumat sau integral în colecții greu accesibile privitoare îndeosebi la relațiile politice ale Ungariei și Transilvaniei cu Țara Românească și cu Moldova la sfârșitul secolului al XIV lea (campaniile lui Sigismund de Luxemburg în Moldova și Țara Românească din 1395, participarea Ungariei, Transilvaniei și Țării Românești la cruciada de la Nicopol și lupta lor comună antiotomană din anii următori etc.), pe a căror bază ar putea fi reluată într-un studiu discutarea acestor probleme.

Totodată, am cules și unele materiale privitoare la instituțiile feudale și la viața românilor din Transilvania în secolele XV-XVI.

Pentru detectarea și cercetarea acestor materiale, am primit un sprijin competent și am avut discuții științifice fructuoase cu o serie de arhiviști și istorici cărora le aduc și pe această cale mulțumiri, și anume : acad. Ember Győző, directorul Arhivei de stat din Budapesta, și arhiviștii Komjáthy Miklós, Troesányi Zoltán și Borsa Gedeon de la aceeași arhivă și dr. Komoróczy György, directorul Arhivei de stat din Debrecen, profesorii Székely György, Mezey László și Kumorovitz Bernát de la Facultatea de filozofie, istorie și filologie din Budapesta, cercetătorii Mályusz Elemér, Szűcs Jenő și Benda Kálmán de la Institutul de istorie al Academiei Maghiare de Științe.

În vederea unei cât mai ample cunoașteri a trecutului istoric al R. P. Ungare, am vizitat, prin grija Ministerului Învățământului și Culturii, o serie de obiective istorice și artistice de o deosebită valoare : ruinele castrului roman de la Aquincum, fortificațiile cetății Buda, palatele regale de la Esztergom (secolele XII-XIII) și de la Visegrád (secolele XIV-XV), Muzeul național, secția istorie, Muzeul Cetății, Muzeul armatei, Galeria de arte și Galeria națională din Budapesta, Muzeul de istorie și artă din Debrecen, Muzeul de artă creștină din Esztergom, precum și alte monumente istorice și artistice din Budapesta, Debrecen, Esztergom, Visegrád, Veszprém, Fehérvár.

Prin posibilitatea de a cerceta și a strânge un material istoric interesant, de a cunoaște o parte din bogatele fonduri de documente din Arhiva de stat din Budapesta și din monumentele istorice și artistice ale Ungariei medievale și de a lua contact cu cadrele didactice și cu cercetătorii din instituțiile de învățământ superior și de cercetare științifică din domeniul istoriei, călătoria de documentare pe care am făcut-o în R. P. Ungară s-a dovedit a fi deosebit de eficace și de utilă.

R. Manolescu

SUSȚINEREA DE CĂTRE C. ȘERBAN A DISERTAȚIEI PENTRU TITLUL DE CANDIDAT ÎN ȘTIINȚE

În ultimii ani s-au prezentat facultăților de istorie, ca teze de disertație pentru obținerea titlului de candidat în științele istorice, o serie de lucrări de valoare, bazate pe temeinice cercetări de arhivă, care au lărgit și au adâncit cunoștințele noastre și au adus soluții noi în probleme insuficient cercetate sau chiar ignorate de vechea istoriografie.

La 31 ianuarie 1964, Consiliul științific al Facultății de istorie a Universității din București a aprobat în unanimitate lucrarea cercetătorului științific Constantin Șerban, de la Institutul de istorie al Academiei R.P.R., *Meșteșugurile din Țara Românească în sec. al XVIII-lea (Perioada de la sfârșitul feudalismului dezvoltat și începutul destrămării lui)*.

C. Șerban, cunoscut în cercurile de specialitate prin contribuțiile aduse la cunoașterea perioadei finale a evului mediu, abordează în lucrarea sa una dintre problemele de bază ale dezvoltării social-economice a Țării Românești în secolul al XVIII-lea.

Introducerea (cap. I) cuprinde istoriografia problemei, izvoarele și economia lucrării. Pornind de la constatarea că, în vechea istoriografie, problema meșteșugurilor a fost tratată mai mult în lucrări de sinteză, autorul expune lucrările anterioare, menționând contribuția fiecăreia. Relativ la lucrările apărute după 23 August 1944, se subliniază problemele noi pe care le ridică.

Lucrarea lui C. Șerban se întemeiază pe un bogat material extras din fondurile de documente și manuscrise de la Arhivele statului din București și din alte orașe din Muntenia, Oltenia și Transilvania, din Biblioteca Academiei R.P.R. și din muzeele istorice din București și din diferite orașe de provincie. Sistematizarea materialului s-a făcut după materia primă prelucrată, fapt care i-a permis să cuprindă aproape toate meșteșugurile și să cunoască, în același timp, mai ușor adâncirea procesului de specializare din cadrul fiecărui meșteșug în parte. Acest criteriu de clasificare a meșteșugurilor a ridicat însă obiecții.

Pentru a fixa cadrul istoric al dezvoltării meșteșugurilor în cursul secolului al XVIII-lea autorul a schițat în capitolul al II-lea condițiile economice-sociale și politice ale Țării Românești la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. În acest scop a fost prezentat stadiul de dezvoltare al industriei extractive, al agriculturii, meșteșugurilor și manufacturilor, comerțului, orașelor și țărgurilor, precum și situația socială și politică.

În prezentarea activității meșteșugarilor din Țara Românească în secolul al XVIII-lea (cap. III), autorul disertației a căutat mai întâi să stabilească importanța materiei prime prelucrate în acea epocă, pe de o parte, iar pe de altă parte de răspundere a meșteșugului studiat. Ordinea în care apar cele trei categorii de arii teritoriale (domeniul feudal, satul și orașul) este în concordanță cu procesul de dezvoltare a relațiilor de producție și cu stadiile parcurse. În această ordine au fost studiate metalurgia, prelucrarea rocilor industriale și de construcție, prelucrarea lemnului, cerealelor, produselor animale, prelucrarea fibrelor textile și a țesăturilor, seria încheindu-se cu meșteșugul scrisului și tiparului. Probleme relative la procurarea materiei prime, la inventarul atelierului meșteșugăresc, la procesul de producție, la calitatea și cantitatea mărfurilor realizate, la proveniența forței de muncă i-au permis lui C. Șerban să stabilească gradul de diviziune socială a muncii, preponderența meșteșugurilor orășenești care au cunoscut cea mai largă dezvoltare prin îngustarea specializării, prin realizarea unei producții mai variate și de mai mari proporții, în comparație cu meșteșugurile sătești și cu cele casnice. În același timp se dovedește decăderea meșteșugurilor domeniale.

Înfățișând în capitolul al IV-lea *Organizarea feudală a meșteșugurilor. Breslele*, cu diferitele ei aspecte (ierarhia profesională, contradicțiile sociale dintre breslași, organele de conducere, averea și veniturile breslei, constrângerea breslașilor, funcțiile breslelor), autorul ajunge la concluzia că, în secolul al XVIII-lea acestea au atins forme superioare de organizare, că principala preocupare a meșteșugarilor breslași era menținerea monopolului de producție și desfacere și că numeroasele conflicte dintre breslași și meseriași liberi, necadrați în bresle, explică procesul de destrămare a breslelor, care s-a continuat până în secolul al XIX-lea. Ultimul capitol: *Relațiile economice și sociale în cadrul producției meșteșugărești*, se ocupă cu formele micii producții de marfă meșteșugărească, circulația acesteia, rolul capitalului comercial în destrămarea producției meșteșugărești și participarea meșteșugarilor la lupta de clasă.

Lucrarea de disertație a lui C. Șerban constituie nu numai o lărgire a cercetărilor sale anterioare, ci și o adâncire a lor pe baza unui material inedit larg și important. Astfel, printr-un bogat material inedit și prin folosirea întregii bibliografii mai vechi și mai noi, autorul a izbutit să dea, de pe pozițiile concepției materialist-istorice, o lucrare de valoare. Referenții au apreciat planul lucrării ca „judicios întocmit”, întrucât „înfățișează sistematic toate aspectele esențiale ale problemei meșteșugurilor din perioada cercetată”. După ce se fac unele recomandări relativ la sistematizarea materialului, la terminologia adoptată și la unele probleme pe care le ridică mai ales capitolul al II-lea, referatul raportorilor principali încheie astfel: „Este o lucrare valoroasă atât din punctul de vedere al documentării, cât și al sistematizării și interpretării faptelor. Ea constituie un aport însemnat la lămurirea unei probleme de bază din istoria social-economică a țării noastre”.

La discuția lucrării în cadrul Consiliului științific lărgit al Facultății de istorie au luat cuvântul numeroși specialiști care, prin referate scrise sau intervenții orale, au subliniat bogata documentare a lucrării, sistematizarea materialului și stabilirea limitelor cronologice ale lucrării (sfârșitul feudalismului dezvoltat și începutul destrămării acestuia). Numai clasificarea meșteșugurilor după materia primă prelucrată a ridicat obiecții care dovedesc că problema aceasta trebuie încă studiată.

După deliberare, Consiliul științific al Facultății de istorie a acordat în unanimitate lui C. Șerban titlul de candidat în științe istorice.

Acad. A. Ofetea

CRONICĂ

La 1 aprilie s-a deschis la Atena expoziția internațională „Arta bizantină — artă europeană”, cea mai mare expoziție de artă bizantină organizată începând din anul 1931 până astăzi. Expoziția cuprinde aproximativ 650 de opere de artă bizantină împrumutate din numeroase muzee, biblioteci și colecții particulare din 17 țări. Printre țările participante, în marea lor majoritate din Europa, se află și R. P. Română. Expoziția prezintă o gamă variată de piese valoroase, picturi, mozaicuri, fresce, sculpturi în piatră, fildeș și lemn, bijuterii, emailuri, argintărie, stofe, sigilii și manuscrise.

R. P. Română participă la această expoziție cu o serie de manuscrise de artă bizantină, piese de sculptură în lemn, printre care ușile de lemn sculptate de la mănăstirea Snagov, datând din 1453, broderii, obiecte de aur, precum și numeroase alte obiecte de valoare ale artei bizantine din colecția Muzeului de artă al R. P. Române și din alte colecții din țară.

Scopul acestei expoziții, după cum au declarat organizatorii ei, este de a sublinia aspectul european al artei bizantine și prezența sa în arta europeană.

În ziua de 14 aprilie a.c., la Institutul de istorie al Academiei R.P.R. a avut loc o ședință de comunicări a Institutului de studii sud-est europene. Acad. Emil Condurachi, secretar general al Asociației internaționale de studii sud-est europene, a vorbit despre „Probleme de istorie veche sud-est europeană în lumina cercetărilor arheologice”. Comunicarea a fost ilustrată cu proiecții.

La 18 aprilie a.c. s-a deschis la Padova, sub auspiciile U.N.E.S.C.O., expoziția „Arheologia în R. P. Română”. La deschidere au luat parte Luigi Gui, ministrul învățământului din

Italia, Leo Luca, prefectul Padovei, precum și numeroase alte personalități. A fost de față Mihai Marin, ministrul R. P. Române în Italia.

La 10 mai a.c. a avut loc în Piața „23 August” din Mediaș festivitatea dezvelirii bustului lui Stephan Ludwig Roth cu ocazia împlinirii a 115 ani de la moartea sa. Luând cuvântul cu acest prilej, Ion Sereanu, vicepreședinte al Statului popular orășenesc, a scos în evidență personalitatea acestui intelectual sas, care a fost un gânditor progresist, un apărător dîrz al ideilor revoluționare de la 1848.

Pe tăblița de pe bust se află următoarea inscripție : „1796—1849 — Stephan Ludwig Roth, marele prieten al poporului muncitor și luptător pentru egala îndreptățire a naționalităților conlocuitoare ardelenе în revoluția din 1848”.

În cadrul marilor aniversări culturale recomandate de Consiliul Mondial al Păcii, Comitetul național pentru apărarea păcii, Uniunea ziariștilor și Comisia națională a R. P. Române pentru U.N.E.S.C.O. au organizat în după-amiaza zilei de 24 iulie 1964, în capitală, o festivitate consacrată comemorării a 50 de ani de la moartea lui Jean Jaurès, publicist socialist francez, fondatorul ziarului „l'Humanité”.

Despre viața și personalitatea lui Jean Jaurès a vorbit scriitorul Ion Pas, președintele Comitetului de radiodifuziune și televiziune.

La 28 septembrie a.c., în aula Școlii superioare de partid „Ștefan Gheorghiu” a avut loc o adunare solemnă consacrată aniversării a 100 de ani de la înființarea Asociației internaționale a muncitorilor (Internaționala I). Adunarea a fost organizată de Institutul de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R. și de Școala superioară de partid „Ștefan Gheorghiu”.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de tov. Gheorghe Stoica, membru al C.C. al P.M.R.

Tov. Ion Popescu-Puțuri, membru al C.C. al P.M.R., director al Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., a prezentat expunerea *Internaționala I și rolul ei istoric*, iar tov. Grigore Comartin, rectorul Școlii superioare de partid „Ștefan Gheorghiu”, a prezentat expunerea *Legăturile mișcării muncitorești din țara noastră cu Internaționala I*.

La adunare au fost de față membri ai C.C. al P.M.R., membri de partid din ilegalitate, activiști de partid și de stat, cadre didactice și studenți ai Școlii superioare de partid „Ștefan Gheorghiu”, cercetători ai Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., ai institutelor Academiei R. P. Române, cadre didactice de la catedrele de științe sociale ale unor institute de învățămînt superior din București, oameni ai muncii, ziariști.

P. P. PANAITESCU, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*

București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 281 p.

Obștea țărănească, căreia P. P. Panaitescu i-a consacrat o monografie amplă și temeinică, este una dintre problemele fundamentale ale istoriografiei noastre marxiste. Obștea a fost, în vremea feudalismului, o formă de organizare a țărănimii din țara noastră și din țările vecine, și forma cea mai eficientă de luptă a maselor populare împotriva aservirii feudale, dovadă marele număr (până la 25 %) de moșneni din regiunea de munte în Țara Românească și din Țara de Jos a Moldovei care s-a păstrat până în secolul al XIX-lea.

P. P. Panaitescu prezintă obștea în evoluția sa, de la forma gentilică la forma teritorială, sătească, până la sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd începe să se destrame, în urma dezvoltării relațiilor de schimb, cărora prin esență le era inadecvată. Este un studiu istoric, nu sociologic, care prezintă fenomenul evolutiv, în continuă transformare, în funcție de schimbările modului de producție însuși și în corelație cu rolul obștii la popoarele slave și germanice.

Obiectul lucrării este istoria obștii țărănești în epoca feudală, între secolele al X-lea și al XVII-lea. Dar atît pentru a sublinia rolul particular al obștii ca verigă de legătură între feudalism și orînduirile anterioare, cît și pentru a putea releva elementele obștii gentilice (de ex. vendetta și răspunderea colectivă) care s-au păstrat în obștea teritorială, autorul

a consacrat un capitol obștii în Dacia antică și în perioada marilor migrații. Obștea gentilică, bazată pe legăturile de sînge și posedînd pămîntul indiviz, în comun, este caracteristică comunei primitive. Obștea țărănească avea în comun folosința pădurilor, pășunilor și apelor, pe cînd pămîntul arabil, viile și fînețele erau folosite individual pe loturi trase mai întîi la sorți, apoi stăpînite ereditar. Aceste loturi se numeau *delnițe* în Țara Românească și *jirebii* în Moldova. Autorul remarcă just că loturile reprezentau în acest sistem o formă specială de proprietate, bazată pe o muncă individuală, efectuată pe un pămînt stăpînit în comun. Obștea forma o comunitate de muncă nu fiindcă munca s-ar fi săvîrșit în comun, ci fiindcă era dirijată de comunitate, prin sfatul „oamenilor buni și bătrîni”.

Această organizare a dat obștii romînești o coeziune internă și o forță de rezistență care i-au permis să supraviețuiască, într-o proporție necunoscută în țările slave și germanice, încercărilor de aservire ale stăpînitorilor feudali.

După retragerea administrației romane din Dacia, între secolele al III-lea și al X-lea, obștea a fost singura formă de organizare și de viață socială a poporului nostru în formare. Trecerea de la obștea gentilică, bazată pe legătura de sînge, la obștea teritorială, și de la aceasta direct la feudalism, este prezentată în linii mari, ca și în volumul I din *Istoria României*. Stăpînirea romană în Dacia a fost prea

scurtă pentru a provoca destrămarea obștilor libere, dar pătrunderea în obști a elementelor popoarelor migratoare a grăbit transformarea obștilor gentilice în obști teritoriale. În aceste condiții, anumite regiuni din țara noastră au trecut direct, pe cale economică, de la comuna primitivă la feudalism.

Din aceste considerații, P. P. Panaitescu trage concluzia de importanță capitală că persistența obștilor libere în perioada cea mai obscură a istoriei noastre, între secolele al III-lea și al X-lea, înseamnă continuitatea poporului român în Dacia ca popor permanent legat de pământ și nu nomad.

Între secolele al X-lea și al XIV-lea, densitatea crescândă a populației impune o organizare mai strânsă în interior și în relațiile cu lumea exterioară. Triburile înrudite se unesc sub un șef comun și pregătesc contopirea teritoriilor lor într-un teritoriu al întregului popor. Numele acestui șef, *voievodul*, e comun tuturor celor trei țări românești. Voievozii sînt semnalati în Transilvania din secolul al XII-lea, iar între Carpați și Dunăre încă din 1247.

Terminologia de origine romană și tracă (gint, ginture, seminție, moș, sat, cătun) relativă la obște dovedește vechimea acestei instituții în toate trei țările române și faptul că aria de formare a poporului nostru trebuie căutată pe întreg acest pământ și într-o neîntreruptă continuitate din timpurile cele mai vechi. Comparînd terminologia română legată de obște cu cea a popoarelor vecine, P. P. Panaitescu a stabilit că obștea sătească a îmbrăcat aceleași forme și a urmat aceeași evoluție în toată Europa centrală și răsăriteană. Pretutindeni ea a rezultat din necesitatea unui efort colectiv de muncă, cînd acțiunea individuală nu mai ajungea. Poporul român s-a dezvoltat într-un contact neîntrerupt cu popoarele vecine.

În cele șapte secole care au urmat după încetarea ocupației romane în Dacia, viața socială și economică a poporului român s-a întemeiat pe obștile teritoriale țărănești, iar feudalismul a rezultat din destrămarea obștilor libere și din ridicarea unor stăpîni feudali care au aservit un mare număr de obști, dar au

menținut structura lor economică și socială. Din obștile aservite s-au format cele mai multe domenii feudale.

Clasa acestor stăpîni feudali s-a constituit înainte de formarea statului feudal. Ei s-au numit cneji și au format, ca și voievozii, o instituție comună tuturor celor trei țări române. Autorul are o concepție particulară despre instituția cnejilor, în care vede o „nobilime prestatală” de stăpîni feudali ai satelor, fără privilegii. După întemeierea statului feudal, cînd, pe baza unor privilegii acordate de domn, s-a constituit din rîndul cnejilor clasa boierilor, cuvîntul de cneaz a devenit sinonim cu cel de țaran liber. Deși au avut aceeași origine socială, cnejii au cunoscut o soartă diferită în cele trei țări române: în Transilvania au ajuns intențenți ai domeniilor nobiliare, în Moldova au dispărut în secolul al XV-lea din structura statului feudal; în Țara Românească, din stăpîni ai satelor au devenit în secolul al XVI-lea mici stăpîni de pământ în devălmășie, adică oameni liberi care se deosebeau de boieri prin faptul că plăteau bir.

Prin creșterea numărului obștilor aservite, societatea feudală s-a întărit în secolul al XIV-lea, încît a putut să-și dea o organizare capabilă să-i garanteze stăpînirea asupra pămîntului și asupra oamenilor așezați pe moșiile lor. Statul apare astfel ca creația stăpînilor de moșie și nu stăpînii de moșie ca creație a statului, cum a pretins istoriografia burgheză.

Dacă statul feudal a fost rezultatul constituirii clasei boierești, la rîndul ei domnia a contribuit la întărirea acestei clase, favorizînd aservirea obștilor libere de către boieri. Mijloacele și etapele acestui proces de aservire au făcut obiectul analizei minuțioase a unui mare număr de documente, care au scos în evidență, pe de o parte, rolul de clasă al divanului domnesc, ca suprem for de judecată în contestațiile dintre boierii cotropitori și reprezentanții obștilor, iar pe de altă transformarea de către puterea publică a unor instituții străvechi, ca protimisul, jurătorii, responsabilitatea colectivă, care odinioară fuseseră instrumente de apărare ale drep-

turilor și libertății obștilor în mijloace de uzurpare și de aservire a acestor obști.

Remarcabila facultate de analiză, de interpretare marxistă și de generalizare a autorului s-a manifestat în chip deosebit în înfățișarea structurii și a organizării obștilor, a procesului de transformare lentă de la stăpânirea în devălmășie absolută, când părțile aferente unei familii se trăgeau la sorți, până la transformarea acestor părți în loturi ereditare și alienabile și, prin urmare, supuse tuturor accidentelor eredității și nevoilor vieții (autorul arată rolul sarcinilor fiscale în aservirea oamenilor liberi).

Împărțirea obștilor în loturi familiale, fixate pe teren, a început prin desprinderea din hotarul comun a unor părți numite *bătrni* și *funii*, măsurate în stinjeni. Dar chiar după împărțirea pământului obștii în loturi personale, bunurile comune (pădurea, pășunile și apele) ale obștii au rămas indivize până în secolul nostru. Ca o rămășiță a vechii structuri devălmașe și ca o necesitate de ordin practic s-a păstrat conducerea colectivă, care reglementează perioadele muncilor agricole și deschiderea câmpului, după strângerea recoltei, pentru pășunarea vitelor satului. Pe baza acestor fenomene, P. P. Panaitescu a definit obștea ca o *colectivitate de muncă*.

O atenție deosebită a acordat autorul procesului de destrămare a obștii. Capitolul consacrat acestei probleme este poate cel mai dens și mai izbutit. Împotriva istoriografiei care a confundat simptomele cu cauzele descompunerii obștii, P. P. Panaitescu vede cauza principală a destrămării obștii în dezvoltarea, începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a relațiilor de schimb, incompatibile cu economia închisă a obștii țărănești. Dezvoltarea pieței a împins, pe de altă parte, pe boieri să mărească suprafețele cultivate cu cereale și să-și procure brațele de muncă necesare prin aservirea obștilor libere. Țăranii sînt legați de pământ și apoi tratați ca ȋiganii robi.

Țăranii au opus procesului de aservire a obștii o rezistență dîră și permanentă, sub toate formele luptei de clasă, de la procesele

susținute în fața divanului domnesc pînă la fuga în masă și la participarea la marile răscoale care au marcat orînduirea feudală.

Obștea țărănească a lui P. P. Panaitescu poate fi considerată ca un exemplu, și ca un exemplu concludent, de orientare a cercetării științifice, după terminarea *Istoriei Romîniei*, spre adîncirea prin monografii speciale a problemelor principale, încă insuficient cunoscute.

Obștea țărănească ne face să înțelegem mai bine caracterele specifice ale istoriei noastre medievale, aduce noi argumente valabile în favoarea continuității, încadrează organic, prin instituțiile sale de bază, viața societății romînești în istoria Europei centrale și orientale și nu scapă o ocazie de a sublinia comunicarea formelor de viață ale poporului nostru în toate cele trei țări romînești.

Soliditatea acestei lucrări se datorește îmbinării perfecte a unei vaste erudiții (P. P. Panaitescu posedă tot materialul intern al istoriei noastre medievale) cu principiile și metodele materialismului istoric¹.

Acad. A. Ofelea

¹ În general, P. P. Panaitescu folosește termenii medievali din documentele noastre. În capitolul intitulat *Împărțirea pământului obștii*, merge foarte departe în analizarea diferiților termeni. Relevăm totuși unele abateri. Cea mai frecventă este întrebuintarea adjectivului „feudal” în sensul de „stăpîn feudal”. Termenul de *iobag*, particular condiției ȋăranilor dependenți din Transilvania, nu poate fi aplicat situației din Țara Romînească și Moldova. Barbarismele *cutumă* și *drept cutumiar* sau *drept obișnuință*, introduse de juriști, trebuie înlocuite cu *obiceiul pământului* și cu *drept consuetudinar*. Istoriografia medievală face distincție între „aristocrație” și „nobilime”, nobilimea fiind o aristocrație înzestrată cu un statut juridic creditat, reprezentînd un stadiu înaintat al evoluției instituțiilor feudale. Între aristocrație și nobilime este același deosebire pe care P. P. Panaitescu o face între cneji și boieri în cadrul statului feudal. Nu se poate deci spune „nobilime gentilică”, ci „aristocrație gentilică”. „Cele două cîmpuri”, adică asolamentul biennial, nu e tot una cu „cîmp deschis”. Cîmpul deschis, adică nelîmprejmuit, e sistemul universal, datorat formei loturilor țărănești, orînd-

* * * *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*
București, 1962, 739 p., cu glosar și indice general. Lucrare întocmită de M. Regleanu și
editată de Direcția generală a Arhivelor statului

În literatura de specialitate privitoare la anul revoluționar 1848 în Țara Românească se conturează în ultima vreme două tendințe mai importante. Mergînd pe linia evidențierii bazei largi de masă a revoluției muntene, stu-

duite regulat, și servituților colective (dreptul de pășunat după strîngerea recoltei). *Villa* a însemnat marelui domeniu; numai tîrziu a luat sensul de sat. Delnița s-a numit în Apus *mansus* pînă în secolul al IX-lea; după aceea *tenura*. *Rcszes* nu se citește rezeș, ci reseș. *Coheredes* nu e echivalentul lui *Erben*; înseamnă comoștenitori. Fiind vorba de obști, diferența este importantă. În loc de „hospes, cei noi veniți”, trebuie să se citească: „hospites, cei nou veniți”. În privilegiile acordate stăpînitorilor feudali, domnia preciza și întărea hotarul satelor, nu-l stabilea. *Funia* nu era numai sinonim cu *bătrîn*, adică cu parte din hotarul satului, ci și o unitate de măsură, dovadă delimitarea unui lor vîndut de moșnenii din Pătărlagele: „În lung de 20 de funii și în lat de 20 de funii și funia pe 30 de stînjeni” (p. 163). Prima și cea mai răspîndită unitate de măsură de pămînt a fost *stînjenu*. Din faptul că delnițele aveau, în general, forma de curele și la împărțiri se măsura numai latura cea lungă, P. P. Panaitescu conchide că „stînjenu nu era o măsură de suprafață corespunzînd cu *metrul pătrat*”. P. P. Panaitescu constată că măsurarea pămîntului apare tîrziu în documente și trage concluzia că „lipsa arpentajului” este „una din cauzele tehnice ale stăpînirii în devălmășie”. Cred că tocmai contrarul este adevărat: stăpînirea în devălmășie a pricinuit apariția tîrzie a arpentajului. Mărturia lui Bandini cu privire la obligațiile unui sat din Moldova nu justifică traducerea cuvîntului *inserviant* cu clacă; expresia lui Bandini are semnificația generală de *slujbă*, care s-a folosit și în volumul al III-lea din *Istoria României*.

diile apărute¹ scot din anonimatul zecilor de mii nume noi de participanți, iar pe de altă parte acordă o mai mare atenție evenimentelor de după 13 septembrie.

Baza largă de masă a acestei revoluții se explică și prin existența unei mai bogate experiențe revoluționare în rîndurile unor oameni cărora, chiar și la sate, învățătura nu le era străină, mai ales după 1838. Fără a exagera această latură, menționăm numai că izvoarele timpului păstrează liste lungi de învățători și profesori în satele și orașele țării.

Atenția care a început să se dea evenimentelor de după 13 septembrie era oportună, căci măsurile ulterioare nu pot fi explicate în întregime fără studierea temeinică a stării de spirit în rîndurile celor înfrinți în 1848.

Volumul pe care îl prezentăm în rîndurile de față vine să umple o lacună în informarea istorică tocmai în aceste două direcții amintite. Cele 639 de piese ce le cuprind sînt selecționate din fondul „Comisia alcătuită pentru cercetarea celor amestecați în fapte revoluționare”, fond existent la Arhiva istorică centrală a statului.

Înființată prin decretul din 18 noiembrie 1848 al caimacamului C. Cantacuzino, cu un complet format din cei mai credincioși slujitori ai regimului boieresc, comisia își începe lucrările la 22 noiembrie 1848 și încheie la 28 iulie 1849. Cei găsiți vinovați

¹ C. C. Bodea, *Figuri puțin cunoscute din revoluția de la 1848*, în „Studii”, XIII, 1960, nr. 2; G. Părnua, *Figuri de dascăli revoluționari de la anul 1848*, în „Revista arhivelor”, s. n., III, 1960, nr. 2; A. Stan, *Participarea țărănimii muntene la revoluția de la 1848 în lumina unor noi documente*, în „Revista arhivelor”, s. n., V, 1962, nr. 2; I. și P. I. Panait, *Participarea maselor populare din București la înfrîngerea comploturilor reacțiunii din iunie 1848*, în „Studii”, XIII, 1960, nr. 6; I. Cristache-Panait, *Unele probleme privind situația din București după 13 septembrie 1848*, în „Studii”, XVI, 1963, nr. 4.

au fost trimiși în judecata Înaltei curți criminale.

Volumul se deschide cu o *Introducere*, în care, după prezentarea succintă a fondului arhivistic respectiv și un început de sistematizare și prelucrare a documentelor, se insistă, poate prea mult, asupra problemelor cunoscute ale revoluției muntene, venindu-se, e drept, cu exemplificări din cuprins pentru a evidenția importanța documentelor.

Majoritatea acestora sînt interogatorii, depoziții, delațiuni, note informative. De o foarte mare importanță sînt listele de participanți — într-un fel sau altul la revoluție (nr. 23, 24, 25, 26, 32, 36, 57, 62, 63, 67 și 82), oameni aparținînd diverselor categorii sociale. O parte dintre aceștia sînt cunoscuți, dar acum se aduc precizări noi, uneori de mare importanță. Unele documente emenate de la Guvernul provizoriu sau Locotenența domnească, ajunse în fondul comisiei, completează informația privind mai ales aspectul militar al revoluției (nr. 1—7, 9 11, 14 17).

Deși nu schimbă, în general, concluziile principale la care a ajuns istoriografia românească în ultima vreme², volumul aduce precizări importante, uneori revelatoare, în aproape toate problemele mari ale revoluției muntene. Din capul locului însă observăm că, dată fiind tendința — aproape generală — a celor interogați de a căuta să se dezvinovățească, de asemenea dat fiind că documentele comisiei nu sînt publicate în întregime (volumul axîndu-se pe un singur fond arhivistic, care, evident, n-a ajuns întreg pînă la noi), mărturiile trebuie privite cu prudență³.

Pregătirea revoluției, cu amănunte din ajunul ei, este ilustrată prin cîteva documente (nr. 200, 285, 293, 545, 546 și 622),

dintre care numai unul se cunoștea pînă acum, reprodus din presa vremii cu diferențe de redactare și greșeli de citire (nr. 545). Parucicul (locotenentul) în rezervă Scarlat Pală, trecînd, prin luna martie 1848, pe la un cunoscut, „după o vorbire dă revoluțiile întîmplate în Franța și Austria, i-a zis că și în București, între toate clasele de oameni se clocește mare complot...”. Același S. Pală ar fi arătat altuia, tot pe atunci (?), „o hîrtie în care erau scrise articolele Constituției, în număr de 21” (nr. 285). Se dau noi amănunte privind ajungerea la Islaz a lui Eliade și Șt. Goleșcu și începutul revoluției în Oltenia, unde armata a jucat un rol important (nr. 200, 293 și 622). Declarația-denunț și cele relatate la interogatoriu de actorul C. Halepliu (nr. 545, 546) — documente de mare importanță pentru cunoașterea evenimentelor din ajunul și imediat după izbucnirea revoluției — nu i-au adus eliberarea imediată, cum, poate, spera acest delator.

Volumul aduce completări și precizări interesante în legătură cu *desfășurarea revoluției în București*, relevînd însușirea maselor populare, pe de o parte, și poziția sovaiei-nică și trădătoare a unor conducători, pe de altă parte (nr. 336, 274, 220 și 233). Volumul lasă să se înțeleagă că arderea Regulamentului Organic în București, la 6 septembrie 1848, a fost în exclusivitate inițiativa maselor populare (nr. 374 și 457).

În țară, revoluția a fost sprijinită cu tot altul entuziasm de către masele populare. Documentele aduc precizări despre atitudinea maselor la intrarea revoluționarilor în Craiova (nr. 460), desfășurarea revoluției la Trgoviște (nr. 284), Pitești (nr. 292, 313), întîmpinarea lui Fuad-pașa (nr. 209), pregătirea pentru întîmpinarea armatelor țariste la Focșani (nr. 261), propaganda printre soldați pentru a merge în tabăra lui Magheru (nr. 281), continuarea arderii vechilor legiuiiri (nr. 205) și alte asemenea acțiuni revoluționare (nr. 232, 245 ș.a.).

Țărănimea a dat revoluției tot sprijinul său pînă în ultimele momente, iar spiritul revoluționar nu s-a stins la sate nici după

² *Istoria României*, vol. IV, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 59—113.

³ Un exemplu de cum trebuie să considerăm aceste mărturii ni-l oferă însuși autorul în studiul d-sale asupra lui Aaron Florian, în care folosește și documentele acestei comisii (M. Regleanu, *Aaron Florian ca participant la revoluția din 1848 din Țara Românească*, în „Revista arhivelor”, s.n., I, 1958, nr. 2, p. 32—50, cu documente în anexă).

13 septembrie. Cercetînd numeroşi ţărani arestaţi, comisia găseşte că au arătat „nesupunere la cele legiuite” (nr. 94, 428 ş.a.) atît în timpul revoluţiei, cît şi după aceasta. Alte documente precizează despre ce fel de nesupunere este vorba : sprijinirea masivă a revoluţiei din Bucureşti de către satele din jur (nr. 276), pedepsirea uneltelor reacţiunii, rezistenţa în faţa armatei (nr. 107). Satele au răspuns cu entuziasm la chemarea lui Gh. Magheru de a se înrola ca voluntari (nr. 585) şi au încercat să se opună armatelor imperiale (nr. 229). Dar Guvernul provizoriu şi apoi Locotenenţa domnească au înşelat speranţele ţărănimii, şi aceasta n-a ezitat să-şi facă singură dreptate, pe plan local. În loc să sprijine ţărănimea, guvernul — în urma rapoartelor proprietarilor şi administratorilor — a cerut şefului oştirii, la 14 iulie 1848, să trimită „pe la acele sate resvrătitoare cîte o comandă de ostaşi spre a aduce pe locuitori la supunere” (nr. 10). În cluburile revoluţionare se discuta şi *problema agrară*. La Craiova s-au auzit glasuri care arătau „că pogoanele ce sã vor da lăcuiitorilor de către proprietari sînt plătite cu rōdul muncii lor de atîtea veacuri şi cã rău s-a zis ca sã li se despăgubească”. Fiul unui proprietar, care face această relatare, continuă, spunînd că, aflîndu-se în oraş, „acea-stă a lor nerozească vorbire . . . nici unul dintre proprietari au dintre neguţători <i>aren-daşi au mai dat pe acolo, rămlînd acolo . . . tol golani sau pã franţuzeşte cum sã zice (sans-culōttes)” (nr. 460, p. 477).

Comisarii de propagandă au adus, după cum se ştie, mari servicii revoluţiei. În volum se publică lista comisarilor pe judeţe (nr. 36), cuprinzînd 105 nume, revenind cîte 5—9 comisari de judeţ (evident, în urma schimbărilor şi noilor numiri intervenite). Documentele aduc amănunte cu privire la organizarea comisarilor din Bucureşti şi în restul ţării (nr. 188, 249 şi 328), folosirea, pentru propagandă, a intelectualilor care au îmbrăţişat cauza revoluţiei, îndeosebi profesori şi învăţători (nr. 207 şi 208), în afara comisarilor remuneraţi de guvern în acest scop. De altfel, măsurile luate de căimăcămie pentru

închiderea şcolilor normale şi sãteşti şi punerea în disponibilitate a profesorilor şi învăţătorilor după 13 septembrie sînt elocvente în acest sens. În fondul Eforiei Şcoalelor se află numeroase plîngerii ale acestora. Majoritatea comisarilor şi-au făcut datoria cu prisosinţă (nr. 212 ş.a.), dar au fost printre ei şi trădători ai revoluţiei (nr. 191).

Volumul cuprinde noi documente referitoare la *Cluburile revoluţionare*, numite şi *republicane*, înfiinţate atît în Bucureşti (nr. 166, 355 şi 498), cît şi în alte oraşe ale ţării : Buzău (nr. 25 şi 465), Craiova (nr. 159 şi 460), Focşani (nr. 254), Piteşti (nr. 23), Ploieşti (nr. 628).

Cîteva documente se referă la *Garda naţională*, numită de asemenea *republicană* (în primul rînd lista celor înscrîşi, nr. 322), gardă ce se organiza, probabil, nu numai la oraşe (p. 37). În legătură cu această problemă există încă mult material inedit⁴.

Despre înfiinţarea în Bucureşti a unei *asociaţii comerciale* („*Asociaţia comerţială în Romînia*”), condusă de negustorul V. Dancovici, înfiinţată „spre aprinderea duhurilor” — după constatările comisiei — şi avîndu-şi sediul în casele negustorului D. Sulacolu, se vorbeşte în mai multe documente (nr. 72, 288, 505, 619, 623, 626 şi 627).

Arderea Regulamentului Organic în ţară, după exemplul Bucureştilor, a fost — cum reiese cu deosebire din documentele prezentului volum — o însemnată luare de atitudine a maselor populare, şi în primul rînd a ţărănimii, înainte de înfrîngerea revoluţiei. Regulamentul Organic şi Arhondologia — în ţară numai diplome de ranguri — au fost arse oriunde s-au găsit şi s-a putut organiza o astfel de acţiune. Din Bucureşti s-au trimis în ţară înştiinţări tipărite privind arderea regulamentului la 6 septembrie (nr. 486). La Craiova, ceremonia funebră s-a organizat la 10 septembrie, zi de tîrg (nr. 415, 418, 460, 501 şi 567), la Caracal în ziua de 13 septembrie, cînd masele orăşeneşti şi ţăranii din

⁴ Vezi relatări despre Garda naţională la I. Cristache-Panait, *loc. cit.*

împrejurimi au înspăimântat pe reacționari și uneltele acestora (nr. 174, 231, 259, 260, 262—267, 270, 273, 277 și 278). Comisia a organizat o ședință specială pentru a cerceta arderea Regulamentului Organic la Caracal, ceea ce arată amploarea și importanța unor asemenea acțiuni⁶, unde masele de orașeni și țărani au acționat cu hotărâre (nr. 59, 88, 96, 98, 130, 201, 407, 408, 479 și 513). Comisia dispunea de un dosar întreg, care, probabil, nu s-a păstrat (nr. 37). Arderea Regulamentului Organic a mai avut loc la Rimnicu-Sărat (nr. 234), Tîrgu-Jiu (nr. 250), Buzău, la 8 septembrie (nr. 271, 560 și 562), Pitești (unde l-au ars țărani mai ales — nr. 305, 423 și 489), Cîmpulung (nr. 490), Ploiești (nr. 628).

Tabăra de la Rtureni, organizată sub conducerea lui Gh. Magheru, a fost sprijinită de revoluționari, dar reacționarii și uneltele acestora au făcut tot ce au putut pentru a o submina (nr. 19, 82 — p. 97, 202, 267, 317 ș.a.).

Volumul de față subliniază în primul rînd baza largă de masă a revoluției muntene și documentele ne dau posibilitatea să cunoaștem mai bine (sau să-i cunoaștem pentru prima dată) pe mulți dintre participanți. Exemplele sînt numeroase. Cu toate încercările de dezvinovățire, se desprinde, totuși, atitudinea demnă, curajoasă a lui Pavel Zăgănescu sau însușirea cu care au acționat Costache Zaman ș.a. Documentele evidențiază concepția și acțiunea concretă a multor reacționari pe care guvernul, din lipsă de cadre (sau poate în mod deliberat, sub influența unor membri ai săi), a trebuit să-i folosească. Foarte interesant în acest sens este cazul lui Gh. Cantacuzino, cîrmuitorul jud. Teleorman (nr. 407).

Transilvănenii, în primul rînd profesorii veniți în Țara Românească, sînt caracterizați de comisie ca „cei mai revoluționari”, care „nu se căiesc de relile lor fapte, ci le au de folositoare” (nr. 282). Ei vor fi îndepărtați din funcții și mulți expulzați după 13 septembrie.

⁶ Arh. st. București, Comisiile polițienești pe culori, Comisia de negru, dos. 26/1848, f. 147.

Armatele imperiale care au ocupat Țara Românească, înăbușind revoluția, au făcut arestări masive și s-au dedat la abuzuri care încă nu s-au cercetat suficient, au înființat diverse organe de anchetă și pedepsit. Dar *spiritul revoluționar n-a putut fi înăbușit*, și volumul pune în evidență acest lucru. În țară a fost, după 13 septembrie, o continuă agitație. Arhivele statului păstrează dosare întregi despre „tulburătorii ordinei publice” sau „vagabonzi”⁷, despre măsurile luate pentru „liniștea locuitorilor” etc. Cei eliberați, de regulă pe chezășie, de către Comisia amintită continuau să facă agitație revoluționară (nr. 25 și 137) printre oamenii care nu-și pierduseră speranța și mai țineau ascunse la ei simboluri ale revoluției⁸ ori veneau la adunări revoluționare ce încă se mai organizau (nr. 166). În ciuda măsurilor luate, autoritățile erau foarte îngrijorate de situația existentă⁹. Perioada care a urmat anului revoluționar 1848 în Țara Românească încă nu este cercetată suficient. O cauză importantă a măsurilor luate după 1850 este teama permanentă a clasei dominante de cei care la 1848 nu s-au considerat înfrinți.

Desigur, în rîndurile de mai sus nu am putut releva întreaga problematică a volumului prezentat, valoros în primul rînd pentru detaliile ce le aduce, volum care va fi un instrument de lucru indispensabil pentru cercetările viitoare și un imbold de revenire și stăruire mai temeinică asupra arhivelor care încă păstrează destul material inedit referitor la această perioadă. Majoritatea covârșitoare a documentelor se publică pentru prima dată⁸. Este de observat însă că reedi-

⁶ Arh. st. București, Ministerul de Interne, Administrative, dos. 30/1849, f. 279—280.

⁷ Ibidem, Comisiile polițienești pe culori, Comisia de negru, dos. 26/1849, f. 45; f. 192v.

⁸ Din fondul comisiei a mai publicat M. Regleanu, în 1957 (în vol. *Arhivele statului. 125 ani de activitate*, București, 1957), și în 1958 („Revista Arhivelor”, s.n., I, 1958, nr. 2). Dan Berindei a publicat originalul listei participanților la revoluție („Revista arhivelor”, s.n., V, 1962, nr. 1). Presupusa copie ce se publică în prezentul volum nu este totdeauna conformă cu originalul (nr. 82).

larile se fac cu unele mici diferențe de lectură, iar pentru documentele 460 și 461 nu se menționează editarea anterioară.

Din punctul de vedere al lecturii și transcrierii, volumul reprezintă un efort dintre cele mai mari, caci, cu toată strădania specialiștilor de la Arhivele statului de restaurare a fondului documentar respectiv, materialul este puțin propriu unei asemenea nunci. Pe această linie, autorul merită respectul celor care vor folosi volumul în cercetările viitoare. Totuși se constată și unele scăpări care s-ar fi putut evita printr-o verificare mai atentă. Nu vorbim de întregirile tacite, care se mai admit în anumite cazuri de unii specialiști sau de folosirea anacronicului „u” final, de altfel cu inconsecvențe, ci de unele inadvertențe în semnalarea întregirilor⁹ și chiar de lecturi greșite¹⁰. Ar fi trebuit, de asemenea, mai multă atenție la întocmirea indicelui, în care cuvintele importante ca *republică*, *republican* nu sînt semnalate ori de cîte ori apar. Mai observăm că ar fi de dorit ca, o dată intrate în literatura științifică, numerele dosarelor (dacă nu se poate și pagi-

nația) să nu se mai schimbe, cum se constată în cazul unor documente din prezentul volum, editate și mai înainte.

Scăpările amintite le punem și pe seama întârzierii apariției acestui volum, fapt pe care-l semnalăm cu nedumerire, ca și unele omisiuni din text. Asemenea mici neajunsuri supără cu atît mai mult, cu cît tehnica de ansamblu a publicării este dintre cele mai bune. Remarcăm la M. Regleanu, ca pozitiv, faptul că nu și-a însoțit volumul de un studiu amplu asupra documentelor, cum în mod nejust credem că se procedează uneori în asemenea cazuri, handicapîndu-se în bună măsură cercetările viitoare, dar observăm că autorul putea să facă, în introducere, o clasare completă a materialului, renunțînd la lucrurile generale și cunoscute.

În ciuda acestor mici deficiențe (care puteau fi evitate), apreciem volumul ca o importantă contribuție la istoria anului revoluționar 1848 în Țara Românească și ca o realizare remarcabilă în domeniul editării de izvoare.

G. Iscriu

* * * *Генезис капитализма в промышленности*,
Изд. Академии Наук СССР, Москва, 1963, 429 p.

Istoricilor romîni le sînt cunoscute schimbările care au avut loc în U.R.S.S., începînd din 1957, în organizarea activității științifice în domeniul istoriei. După dezbatere îndelungată, a fost adoptată o nouă formă de coordonare a cercetării științifice—

⁹ Notele „loc rupt” sau „ilizibil în text” nu corespund totdeauna (nr. 324), iar parantezele unghiulare nu se pun totdeauna unde trebuie (p. 349, r. 4 de sus: corect trebuie scris „<m>-am” și nu „m-<am>”).

¹⁰ P. 323, r. 10 de sus: cuvintele „iar și <la>” sînt în realitate „iarăși <la>”, și astfel fraza este firească. S-ar putea să fie o scăpare la tipar. De altfel erata nu este completă.

consiliul științific¹; el grupează specialiști în jurul unor probleme de însemnătate capitală, indiferent de instituția și locul unde lucrează. În felul acesta sînt evitate fărîmîșarea excesivă a tematicii și paralelismul în muncă, înlesnindu-se coordonarea activităților științifice.

Unul dintre aceste consilii este și *Consiliul științific pentru problema genezei capitalismului*, care și-a început lucrările în 1957²,

¹ Vezi acad. B. N. Ponomarev, *Задачи исторической науки и подготовка научно-педагогических кадров в области истории*, în „Вопросы Истории”, nr. 1, 1963, p. 3—35.

² Pentru stadiul în care se afla rezolvarea problemei genezei capitalismului la data cînd consiliul și-a început lucrările vezi: N. D

desfășurind ulterior o activitate destul de bogată³. O parte din rezultatele muncii membrilor consiliului care se ocupă cu geneza capitalismului în industrie au fost publicate în volumul de față.

Volumul este o culegere de studii, fiind compus dintr-o introducere semnată de redactorul responsabil (S. D. Skazkin), 13 studii (dintre care două aparțin unui istoric polonez și unui istoric bulgar) și o cronică cuprinzând lucrările consiliului științific pentru problema genezei capitalismului de la înființare pînă la data editării acestui volum.

Studiile, în cea mai mare parte a lor, nu sînt ceea ce numim lucrări de generalizare, ci lucrări analitice, bazate pe o informație documentară abundentă, autorii propunându-și să aducă contribuții la rezolvarea unor aspecte ale genezei capitalismului în industrie pe plan local (ca, de pildă, lucrările conș-

crate industriei din Ural) sau în unele țări luate în întregime a lor. Au fost astfel cuprinse țări sau regiuni din Europa apuseană și centrală (Olanda, Saxonia, regatul polon), din sud-estul Europei (Croatia, Slavonia, Bulgaria), din nordul și răsăritul Europei (Estonia, Letonia, Ural) și din Extremul Orient (Japonia, regiunea Sucijou din China). Din această culegere de studii, pe care o prezentăm în cele ce urmează, nu rezultă dacă temele au fost sau nu alese pornindu-se de la anumite criterii. Oricum, așa cum observă S. D. Skazkin în introducerea sa (p. 11), lucrările îngăduie să se facă comparații între modurile de acțiune în condiții concrete ale legilor generale ale genezei capitalismului în industrie.

Volumul se deschide cu un articol introductiv al lui S. D. Skazkin, *Să studiem complex problemele genezei capitalismului* (p. 3-11), în care autorul subliniază actualitatea acestei teme în condițiile cînd unele foste țări coloniale trec de la feudalism la capitalism sau direct la socialism.

Dinjinin, *Генезис капитализма в России, в Десятый международный конгресс историков в Риме, сентябрь 1955 г. Доклады советской делегации*, Moscova, 1955, p. 189-216; *Вопросы советской науки*, Изд. Академии Наук СССР, Moscova, 1958. Probleme ale genezei capitalismului în Rusia au stat, cum era și firesc, și în atenția participanților la dezbaterile consacrate feudalismului „ascendent” și „descendent”. O trecere în revistă a acestor dezbateri face M. V. Nečkina în *К итогам дискуссии о «восходящей» и «нисходящей» стадиях феодализма*, în „Вопросы Истории”, nr. 12, 1963, p. 31-51.

³ Consiliul științific pentru geneza capitalismului a participat la cele patru simpozioane consacrate istoriei agrare în Europa răsăriteană (Talin 1958, Moscova 1959, Kiev 1960 și Riga 1961). Dările de seamă asupra simpozioanelor au fost publicate în „Вопросы Истории”, nr. 4, 1959, p. 214-221, nr. 5, 1960, p. 207-212, nr. 3, 1961, p. 135-144, nr. 7, 1961, p. 115-127; în „История СССР” nr. 2, 1959, p. 249-251, nr. 3, 1960, p. 213-216, nr. 2, 1961, p. 226-230, nr. 1, 1962, p. 226-231. Consiliul a organizat în mai 1961 o sesiune unională de coordonare științifică cu tema *Падение крепостного права в России и славянских странах в середине XIX в.* V. și B. T. Litvak, *Важнейшие итоги и задачи изучения падения крепостного права в России*, în „Вопросы Истории”, nr. 1, 1962, p. 116-122.

S. D. Skazkin insistă asupra complexității problemei genezei capitalismului, trecînd în revistă temele care se cer studiate și adîncite. Semnalăm observația îndreptățită că unii istorici marxiști au încercat să fixeze începuturile capitalismului într-o perioadă mai timpurie decît Marx, confundînd ultimul stadiu al dezvoltării relațiilor marfa bani în cadrul feudalismului cu înseși relațiile de producție capitaliste (p. 7).

Introducerea este urmată de cele 13 studii așezate în volum în ordinea regiunilor și a țărilor care au pășit mai devreme pe calea capitalismului.

Primul studiu este cel al lui A. N. Cistozvonov, *Structura socială a postăvîritului în Olanda în secolele XIV-XVI* (p. 13-62). Se știe că în secolele XIV-XVI postăvîritul a regresat în sudul Țărilor de Jos și, paralel, s-a dezvoltat în est (Flandra, Brabant, Olanda). După părerea autorului, acest fenomen nu poate fi explicat numai prin concurența englezilor și insuficiența politică prohibitivă a

ducilor burgunzi și habsburgi, ci prin forma socială pe care o îmbrăca postăvăritul și prin particularitățile orașelor din est.

Autorul împarte, din punctul de vedere al structurii sociale, postăvăritul în Olanda în trei tipuri de bază: 1) tipul producției de breaslă medievală cu forme rudimentare ale micii întreprinderi (Dordrecht); 2) tipul producției de breaslă dominată de capitalul comercial, cu elemente ale manufacturii capitaliste timpurii (Leyda, Naarden); 3) tipul regimului de breaslă cu forme mai dezvoltate ale întreprinderii capitaliste timpurii (Haarlem, Amsterdam, Schiedam și Hoorn).

A. N. Cistozvonov socotește că gradul de dezvoltare a relațiilor de producție capitaliste timpurii în ramura postăvăritului în Olanda a fost exagerat și își propune să arate ce anume lega postăvăritul de modul de producție feudal. În acest scop, el studiază pe larg regimul de breaslă. Este de remarcat că pentru toate orașele Olandei, cu excepția Amsterdamului, tipic era faptul că negustorii stăpneau numai materia primă, mijloacele de muncă, materialele auxiliare, atelierele, locuințele rămneau în proprietatea meșteșugarului breslaș. În felul acesta, exproprierea producătorului nemijlocit era numai parțială. Autorul ajunge la concluzia că, întrucât în Olanda domina capitalul comercial, transformările economice și social-politice au avut un caracter de compromis. Rămășițele feudale n-au fost cu totul înlăturate (p. 61).

Studiul pune și o foarte interesantă problemă: dacă în orașele medievale breslele și capitalul comercial sa aflau sau nu în contradicție. Invocând situația din Leyda, complexitatea procesului tehnologic, adaptarea materiei prime de import (foarte scumpă) și producția de masă, autorul ajunge la concluzia că, prin excepție, fără o simbioză între bresle și capitalul comercial n-ar fi fost posibilă o funcționare normală a postăvăritului în Olanda.

Al doilea studiu al volumului, aparținând lui M. M. Smirin, este consacrat *Dezvoltării contradicțiilor sociale în industria minieră a Saxoniei la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea* (p. 63—117),

o regiune în care contradicția socială de bază angaja, pe de o parte, elementele de acțiune (*Gewerken*, lucrătorii ș.a.), iar pe de altă parte administrația princiară, elementele amestecate în afacerile administrației, stăpîniți topitoriilor ș.a. Nemulțumirile membrilor asociațiilor (*Gewerkschaften*) erau provocate de monopolul administrației princiare asupra cumpărării minereului extras, de prețurile mici ale argintului, de costul ridicat al minereului topit, de rolul administrației prințului în angajarea și plata lucrătorilor năimiți ș.a.

Elementele întreprinzătoare care și-au bazat activitatea nu pe privilegiile și mașinații speculatorii, ci s-au străduit să meargă pe calea relațiilor de producție capitaliste, au susținut forțele care luptau împotriva administrației princiare-feudale, ceea ce explică și poziția pe care au luat-o în războiul țărănesc din 1525.

Două studii au fost consacrate unor aspecte ale dezvoltării industriei în perioada de descompunere a feudalismului și de ascensiune a capitalismului în sud-estul Europei. Cel dintîi, al cărui autor este I. I. Levscilovskaia, se intitulează *Din istoria meșteșugurilor orășenești în Croația și Slavonia la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (p. 305 — 338). Tema prezintă un real interes pentru istoricii romîni, întrucît ea privește un domeniu cu multe trăsături comune în întreaga regiune sud-est europeană, dar și cu unele particularități izvorîte din condițiile dezvoltării celor două provincii în cadrul Imperiului habsburgic.

Către jumătatea veacului al XIX-lea, în industria Croației și Slavoniei domina micul meșteșug, formele cele mai simple ale industriei capitaliste — cooperarea simplă și manufactura — ocupînd poziții solide doar în industria lemnului, alimentară-sătească, potasă ș.a. Se dezvoltau îndeosebi meșteșugurile: la începutul secolului al XIX-lea, în Croația și Slavonia existau 78 de specialități meșteșugărești, iar în 1862 numărul lor a crescut la 120; în 1857, în Croația, de pildă, un meșteșugar revenea la 79 de locuitori (p. 307 — 308).

Începînd din 1813, întreaga activitate a breslelor (organizare, producție, desfacere, calitate, preț etc.) era reglementată prin *Statutul general de breaslă*.

O particularitate a regimului de breaslă în cele două provincii era împărțirea breslelor (începînd cu secolul al XIX-lea) în două grupe : 1) bresle „polițiste”, formate de către stat, în care totul era strict reglementat și 2) bresle de „meșteșugării negustorești”, în ale căror afaceri statul nu se amesteca și care, în consecință, erau mai puternice decît cele dintîi (p. 312). O altă particularitate consta în aceea că unele bresle meșteșugărești lucrau pentru oraș, armată, biserică, iar altele pentru sat, deosebire determinată de naționalitatea meșterilor : cei localnici, la origine săteni, lucrau pentru sat, iar străinii pentru oraș. Specifică era și durata mare, în practică, a uceniciei, călfeii și măiestriei.

Autorul ilustrează căile de transformare a meșterului breslaș în patron capitalist prin istoria a două familii. Prima, datorită insuficienței de capital — specifică începuturilor capitalismului —, acționează pe un teritoriu vast, practicînd nu numai specialitatea sa meșteșugărească, ci și alte „meșteșugării” și comerțul, folosind acumularea de capital pentru lărgirea producției. A doua familie utilizează într-un anumit fel relațiile de producție feudale, investind bani în comerț, transformîndu-se în negustori, arendînd pămînturi, brudină și investind o parte din capitalul comercial în producția industrială, deci evoluînd treptat către pătura socială a burgheziei industriale numai sub influența progreselor capitalismului, în condiții avantajoase pentru ea (p. 323).

Al doilea studiu, aparținînd lui N. Todo-rov, este consacrat *Primei fabrici textile de stat din Balcani* (p. 339 — 352), construită la Sliven în 1836, într-o perioadă cînd guvernul turc avea nevoie de postav pentru armata reorganizată. Construcția a fost începută în 1834 de către Dobri Jeleazakov, întors din Rusia (din Ekaterinoslav), care a folosit modele de mașini rusești și o mică instalație mecanică pusă în mișcare de cai. Autorul

prezintă pe larg istoricul acestei întreprinderi, din care este de reținut faptul că o parte din mașini au fost construite de meșteri localnici după modele aduse din Rusia și Anglia și că în industria textilă bulgară primele daracuri europene cu mașini de filat și-au găsit aplicarea tocmai în acea fabrică. Valoarea lucrării ar fi sporit mult dacă autorul ar fi avut la dispoziție material documentar de natură să răspundă la chestiunile legate de desfacerea producției, rentabilitatea ei, de vreme ce ea a fost înființată doar pentru aprovizionarea armatei și a durat, totuși, pînă după eliberarea Bulgariei de sub jugul otoman.

Erzi Edlicki publică un foarte interesant studiu : *Industria de stat din regatul polonez în secolul al XIX-lea* (p. 278 — 304), în care cititorul găsește și o trecere în revistă a principalelor lucrări consacrate istoriei industriei poloneze.

Erzi Edlicki înfățișează pe scurt condițiile specifice ale acumulării primitive a capitalului în țările de la răsărit de Elba, rolul statului în acest proces ș.a. În regatul polonez, principală sferă de investiții a capitalului de stat și a inițiativei economice a statului a fost industria extractivă și metalurgică, care era privită doar ca un mijloc de sporire a beneficiilor vistieriei. Industria minieră avea să capete însă curînd însemnătatea cuvenită, datorită faptului că la conducerea ei au ajuns oameni cu vederi largi. Cel dintîi a fost Staszic (fondatorul științei geologice poloneze), urmat în 1826 de Lubecki (ministrul de finanțe), care vedea în industrializarea prin mijlocirea capitalurilor de stat singura cale de ieșire din criza în care se afla economia în al treilea deceniu al secolului al XIX-lea (p. 285).

Lipsind capitalul intern, el a apelat la împrumuturi externe, creînd în 1828 Banca de stat poloneză. A urmat o activitate intensă, întreruptă de răzcoala din 1831 și reluată apoi, pe o perioadă de 10 ani (pînă la 1848), sub conducerea Băncii de Stat. În acei ani, burghezia mică și mijlocie a încheiat numeroase contracte cu Banca de Stat pentru cele mai diverse lucrări, găsind aici un întins domeniu al acumulării primitive de capital.

Cum dezvoltarea impetuoasă a metalurgiei crea o bază de înarmare a unei eventuale răscoale, țarul Nicolae I a găsit prilejul să pună mîna pe această ramură industrială, invocînd pierderile provocate de finanțarea unor întreprinderi (p. 292). În 1842, industria minieră și metalurgică a trecut din administrarea Bancii de Stat în cea a guvernului. Statul a aruncat datoriile către bancă pe seama locuitorilor, ceea ce a dat naștere la numeroase afaceri și la un nou izvor de acumulare primitivă a capitalului (p. 292).

Industria miniera și metalurgică a intrat începînd cu 1840 într-o criză de 20 de ani, provocată de îngustimea pieței interne, care nu putea absorbi întreaga producție, de metodele centraliste și birocratice ale administrării ș.a. În 1866, o dată cu lichidarea autonomiei Poloniei, a început și lichidarea bunurilor industriale ale statului pe calea vânzării lor către particulari. Întreprinderile de stat nu dăduseră rezultate. O nouă etapă în dezvoltarea lor începe către sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd se constată o perioadă de înflorire a industriei, de care va profita însoa capitalul particular, în mare parte străin și îndeosebi cel francez (p. 303).

Autorul reușește, după o expunere amănunțită și foarte clară, să scoată în evidență o particularitate a procesului de acumulare primitivă a capitalului în regatul polonez: masele muncitoare poloneze au suportat de două ori într-un singur veac povara intensificării acumulării de capital, la început pentru stat și apoi, la sfîrșitul veacului, pentru particulari.

Două studii au fost consacrate istoriei industriei în republicile baltice. Primul, aparținînd lui O. O. Kazîna, se întitulează *Schiță a dezvoltării stadiului manufacturier al industriei în Estonia* (p. 150 — 186). Autorul distinge în istoria manufacturii estoniene trei perioade: 1) de la 1628, cînd se înființează prima manufactura de sticlă la Hiiumaa, pînă la războiul nordic (1700), timp în care industria a avut mult de suferit de pe urma războaielor duse de nobilimea suedeză; 2) de la sfîrșitul războiului nordic, cînd Estonia se unește cu Rusia, pînă

în deceniul al IX-lea al secolului al XVIII-lea: o perioadă de refacere a economiei și de dezvoltare a industriei, însă într-un ritm scăzut, determinat de greutățile și piedicile create de regimul feudal; 3) a treia perioadă începe cu deceniul al IX-lea al veacului al XVIII-lea. Ea se caracterizează printr-o dezvoltare mai rapidă a manufacturilor, ca urmare a desființării, în 1782, a graniței vamale dintre Estonia și Rusia, a abolirii dependenței iobăgești în 1816 și 1819 ș.a. În această perioadă, în industria estoniană domină manufactura de tip capitalist (p. 180). Este de remarcă faptul că distilerile de alcool (în număr de 650 — 700 la începutul veacului al XIX-lea) constituiau principala ramură de producție industrială și că, totodată, formau domeniul cel mai important al acumulării primitive de capital în fermele agricole (p. 186).

G. A. Enș este autorul celui de-al doilea studiu consacrat republicilor baltice: *Dezvoltarea industriei din Letonia în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (p. 187 — 223), prin care el își propune să înfățișeze procesul de trecere a industriei letone de la stadiul manufacturier la fabrică. Caracteristic pentru Letonia este faptul că majoritatea întreprinderilor industriale erau concentrate în Riga. În 1800, din cele 24 de întreprinderi letone 19 se aflau în acest oraș (p. 196). Apoi, datorită poziției sale geografice și a politicii vamale, în Riga se concentra și capitalul comercial, care s-a transformat lesne în capital industrial, întrucît negustorii erau și întemeietori ai întreprinderilor industriale.

Întrucît procesul de acumulare primitivă a capitalului în Letonia s-a desfășurat „pe baza stadiului manufacturier” al dezvoltării industriei, trecerea la mașinism a început încă din 1819, cînd s-au pus în funcție primele mașini cu abur în industria de cherestea (p. 213). Deja în 1847 în Riga și în împrejurimi 14 întreprinderi, cu 2 591 de muncitori, utilizau mașini sau cazane cu aburi, dînd o producție a cărei valoare reprezenta 45,9 % din valoarea totală a producției industriale în partea letonă a guberniei și folosind 62,8 % din totalul muncitorilor industriali (p. 214). Pe primul

loc se situa, cum este și firesc, industria ușoară. Industria textilă, de pildă, încheie trecerea de la stadiul manufacturier la cel de fabrică în deceniul al VI-lea. Pe ultimul loc se afla industria metalurgică, care în 1853, în Riga, utiliza doar 6,5 din totalul muncitorilor industriali și dădea o producție în valoare de 4,8%, din valoarea totală a producției industriale (p. 221 — 222).

Autorul își încheie studiul cu concluzia că revoluția industrială în Letonia s-a încheiat în deceniul al VII-lea al secolului al XIX-lea (p. 222).

Un număr de patru studii au fost consacrate industriei metalurgice și extractive din Rusia (regiunea Ural indeosebi). V. K. Iațunskii, în lucrarea *Capitalurile și beneficiile întreprinderilor siderurgice din Rusia în deceniul al VI-lea al secolului al XIX-lea* (p. 118 — 148), scoate în evidență unele caracteristici ale compoziției și utilizării capitalurilor industriale în regiunea Uralului, caracteristici izvorite din situația pe care o crea dezvoltarea industriei într-un regim feudal. El demonstrează că marii industriași ai epocii se numărau printre cei mai bogați oameni. De pildă, beneficiile Demidovilor în industria Uralului erau de 546 000 de ruble anual, iar cele ale marilor proprietari feudali Seremetiev de 702 800 de ruble în 1859 (p. 145). Dar în compunerea beneficiilor industriașilor intrau, alături de profitul pe capital, și renta feudală, renta minieră și de pădure. Apoi profiturile magnaților erau folosite într-o mare măsură neproductiv, fiind cheltuite peste granițe. Magnații se comportau ca niște adevărați feudali risipitori.

B. B. Kafengauz, în *Gospodăria Demidovilor la sfârșitul primelor trei decenii ale secolului al XIX-lea* (p. 225 — 236), ajunge la concluzia că, în acea epocă, gospodăria Demidovilor suferă mari transformări: dezvoltarea topirii fierului și a fontei a fost întreruptă, rămânând la nivelul de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (600 000 de puduri anual), deoarece fierul din Ural a fost înlocuit pe piața mondială cu fierul mai ieftin din țările capitaliste avansate. Un loc tot mai important au început

să-l ocupe topirea cuprului și indeosebi extragerea aurului și a platinei. Ca urmare a rezultatelor războiului din 1828 — 1829, Demidovii și-au orientat afacerile către sud, unde au înființat contoare (Odesa), au cum-părat sale etc. Metalele au început să fie în dreptate spre vânzare nu numai în porturile Mării Baltice, ci și în cele ale Mării Negre, ceea ce explică, am adăuga noi, și utilizarea într-o măsură mai mare în Principatele Române a fierului de „sibir”.

V. Krivonogov este autorul studiului *Nașterea și dezvoltarea industriei privat capitaliste a aurului în Ural la mijlocul veacului al XIX-lea* (p. 237 — 269). Autorul explică formarea sectorului particular în exploatarea aurului, care era un monopol al statului feudal, prin interesele fiscale ale statului. Ele au convins pe Nicolae I să îngăduie arendarea și apoi cumpărarea pământurilor aurifere aparținând statului și localnicilor. Foarte repede s-au format societăți pe acțiuni, și încă destul de numeroase, deoarece, pentru a evita o catastrofă totală, industriași își plasau capitalurile în mai multe companii. Industria auriferă privată a apărut și s-a dezvoltat ca producție capitalistă manufacturieră, încet, la sfârșitul deceniului al VI-lea, ea a depășit, în privința ritmului dezvoltării și chiar al producției, industria de stat (p. 253).

Ultimul studiu din seria celor patru menționate mai sus este semnat de M. A. Gorlovskii: *Din istoria liberei activități meșteșugărești a lucrătorilor din uzine în Ural (Pe baza materialelor relative la satul Șartask)* (p. 270 — 277). Cauza dezvoltării liberei activități industriale și comerciale a lucrătorilor din uzine, de care ei erau legați prin obligații multiple, feudale, rezidă în proasta lor stare materială. Libera activitate meșteșugărească și comercială a lucrătorilor din uzine a contribuit, după părerea autorului, la descompunerea formelor feudale ale industriei. O dată căzuți sub influența relațiilor marfă bani, ei și-au sporit eforturile de eliberare de dependența feudală, în ciuda piedicilor greu de învins: legile care îngreuiau înființarea anumitor întreprinderi, opoziția negustorilor pri-

vilegiați și a ghilldelor, poliția și judecătoria minieră, care erau menite să supună întreaga viață a regiunii intereselor industriei miniere etc.

Două lucrări au fost consacrate Extremului Orient. E. P. Strujina, autoarea studiului *Producția meșteșugărească orășenească și comerțul în regiunea Sucijou (China, a doua jumătate a secolului al XVI-lea — secolul al XVIII-lea)* (p. 353 — 389), trage concluzia că în regiunea și în epoca amintită se desfășura procesul de descompunere treptată a formelor feudale ale industriei meșteșugărești și de apariție a unor forme superioare, care n-au depășit, totuși, stadiul apariției sporadice a manufacturii feudale. Al doilea studiu, aparținând lui I. G. Pozneakov se intitulează *Despre problema genezei capitalismului în Japonia* (p. 389 — 420). Autorul argumentează ideea că rădăcinile capitalismului japonez trebuie căutate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și că instaurarea lui definitivă a avut loc în deceniul al IX-lea al secolului trecut.

Interesante pentru noi sînt comparațiile pe care le face autorul între dezvoltarea capitalismului din Rusia, Germania și Japonia: această din urmă țară și Rusia au trecut la capitalism pe o cale nerevoluționară; în ambele țări a fost păstrat regimul absolutist; ambele țări au fost înapoiate din punct de vedere economic, dependente economicște de alte țări mai avansate; în ambele a fost instalat imperialismul militar-feudal. Capitalismul japonez însă, ca și cel german, s-a dezvoltat pe calea mobilizării totale a mijloacelor interne, pe calea unui înalt grad al monopolizării.

Capitalismul japonez a fost multă vreme destul de slab, datorită conservării a numeroase rămășițe feudale, datorită stăpînirii semi-feudale a pămîntului de către moșieri parazitari, datorită monarhiei absolutiste, a exploatarea colonială a proletariatului, a rolului dominant jucat nu de capitalul industrial, ci de cel bancar. Lichidarea rămășițelor feudale (în domeniul agrar mai ales) explică

rapida dezvoltare economică a Japoniei în ultimii ani.

Volumul se încheie cu *Cronica activității consiliului științific pentru problema „Geneza capitalismului”* (p. 421 — 429), alcătuită de A. N. Cistozvonov și L. L. Scerbakova, în care cititorul va găsi o expunere amănunțită a lucrărilor elaborate în consiliu, a discuțiilor purtate în jurul unor interesante probleme, a metodelor de lucru ș.a.

Interesante ni se par discuțiile purtate pe marginea comunicării lui C. I. Zaozerski: *Noțiunea de piață în lucrările întemeietorilor marxismului*. Majoritatea participanților la dezbateri, de acord cu Zaozerski, s-au ridicat împotriva dogmatismului în știință, pentru o aplicare creatoare a teoriei marxiste, împotriva încercărilor de a se trage concluzii asupra gradului dezvoltării capitalismului în industrie și agricultură în Rusia folosind unilateral părerea lui Lenin potrivit căreia piața unică rusă s-a format cu aproximație în secolul al XVII-lea, de cînd în istoria Rusiei începe „o nouă perioadă”.

Lectura volumului, alcătuit din studii numeroase și interesante, deși de valoare inegală, oferă cititorului prilejul să-și facă o imagine destul de completă asupra vastei problematice cu care este confruntat cercetătorul genezei capitalismului.

Înfățișarea numeroaselor aspecte ale genezei capitalismului în diferite regiuni ale Europei și Asiei, așa cum a fost ea făcută de autorii volumului, evidențiază, pe de o parte, faptul că legile generale ale genezei capitalismului sînt aceleași, indiferent de locul și timpul în care acest proces s-a desfășurat, pe de altă parte însă cititorul poate deduce cu ușurință particularitățile genezei capitalismului în fiecare țară, sau chiar regiune, luată aparte. Istoricului i se oferă numeroase elemente de comparație, o perspectivă largită.

L. Boicu

* * * *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. III, *Economic organisation and policies in the Middle Ages*

edited by M. M. Postan, E. E. Rich and Edw. Miller, Cambridge at the University Press, 1963, XIII + 696 p.

Inițiativa alcătuirii unor volume de sinteză tratând istoria economică a Europei în cadrul colecției „Cambridge” datează dinaintea celui de-al doilea război mondial, datorindu-se lui sir John Clapham și colaboratoarei sale Eileen Power. Primul volum al acestei noi serii a văzut lumina tiparului în 1941, fiind dedicat vieții agrare medievale¹; la acest volum și-a adus remarcabila contribuție regretatul savant francez Marc Bloch, unul dintre principalii colaboratori ai acestei colecții. După terminarea războiului, decesul autorilor a îngreuiat continuarea operei; sarcina elaborării volumelor ulterioare a fost preluată de cunoscuții istorici economiști englezi Michael Postan și E. E. Rich, care au introdus însă în planul inițial al lucrării unele modificări, în conformitate cu propriile vederi. În felul acesta a apărut, în 1952, al doilea volum al colecției, consacrat comerțului și meșteșugurilor din evul mediu, cu referire în special la Europa apuseană². În sfârșit, după o altă decadă, noii editori, cărora li s-a adăugat între timp și Edward Miller, au tipărit al treilea volum al acestei serii, privitor la organizarea economică și politica economică a statelor din Europa medievală între secolele VI — XV, cu excepția celor din răsăritul continentului, reunind printre autorii săi o seamă de reputați reprezentanți ai istoriografiei occidentale contemporane.

Volumul a fost divizat în două părți: prima cuprinde trei capitole privind dezvoltarea orașelor, organizarea comerțului, piețele și băncile; a doua însumează cinci capitole relative la politica economică a orașelor,

corporațiile, politica economică a diferitelor state din Europa occidentală și centrală, creditul public, cu referire specială la nord-vestul continentului și la diferitele concepții asupra economiei și societății în evul mediu; lucrarea se încheie cu un appendice inserând monedele medievale și circulația lor, o bogată bibliografie, împărțită pe capitole, și un indice general de nume și materii. Editorii relevă însă în prefață că au lăsat la latitudinea autorilor fiecărui capitol să-și dezvolte ideile conform propriului lor punct de vedere (p. VII), lipsind în felul acesta volumul de o viziune de ansamblu bine conturată asupra direcției și ritmului dezvoltării economiei în Europa medievală. Bibliografia a fost și ea diferit prezentată după conținut, editorii neintervenind decât pentru o unificare într-un sens mai larg.

Dintre toate lipsurile volumului — mărturisite chiar de editori în prefață —, cea mai gravă ne apare ca fiind absența unei concepții unitare de tratare a fenomenelor economice din societatea feudală, ca rezultat al prolixității teoriilor istoricilor-economiști, reflectând, de fapt, confuzia metodologică proprie aripiei conservatoare a istoriografiei occidentale contemporane³. În pofida unor valoroase contribuții individuale, de prezentare a unor date statistice și materiale documentare de un real interes în diferitele capitole ale cărții, imposibilitatea interpretării lor într-o lumină justă, marxistă, le sărăcește de substanță și le micșorează în același timp și importanța genera-

¹ *The Agrarian life of the Middle Ages*, edited by sir John Clapham and Eileen Power, Cambridge, 1941.

² *Trade and Industry in the Middle Ages*, edited by M. Postan and E. E. Rich, Cambridge, 1952, XV + 604 p.

³ Vezi în această privință analiza atentă a carențelor manifestate în unele lucrări din Occident, tratând economia feudală a Europei apusene și care se resimt în sinteza de la „Cambridge”, la S. Columbeanu, *Istoria economiei feudale occidentale în lumina unor lucrări recente*, în „Studii”, XII (1960), nr. 6, p. 183—198.

lizatoare. Autorii fac cu totul abstracție în acest volum de orice contribuție a istoricilor marxiști (inclusiv a celor din Occident) în diferitele probleme tratate, ignorându-le lucrările plină și în bibliografia generală finală, concepută de altminteri după criterii destul de cuprinzătoare. Această atitudine conservatoare manifestată de istoricii colecției „Cambridge” duce în mod fatal la știrbirea interesului lucrării și la diminuarea caracterului ei științific, autorii aflându-se în imposibilitate de a reconstitui în mod real structura complexă a fenomenelor economice-sociale generate de orînduirea feudală.

Autorii volumului, reducînd sfera noțiunii de „economie” doar la circulația mărfurilor și parțial la forțele de producție din societatea feudală, au lăsat aproape cu totul la o parte relațiile de producție, fiind astfel lipsiți de capacitatea unei juste caracterizări a modului de producție al acestei orînduiri sociale. Eroarea fundamentală a istoricilor-economiști constă în faptul că atribuie comerțului rolul de factor determinant al economiei feudale, considerîndu-l în mod unilateral ca unicul promotor al formării relațiilor de producție capitaliste, minimalizînd importanța agriculturii și a producției de mărfuri. Situară pe primul plan a procesului de schimb, înaintea celui de producție în sectorul agricol și meșteșugăresc, de către istoricii economiști i a dus înercit la formularea unor teze cronate, care neagă, în fond, feudalismul ca orînduire social-economică cu un mod de producție specific bine determinat.

Pentru a încheia observațiile generale asupra volumului recenzat, relevăm, totodată, criteriul nesatisfăcător al colecției „Cambridge” de a limita tratarea spațiului european numai la partea sa apuseană — și sporadic sudică și centrală —, climinîndu-se sistematic istoria țărilor din răsăritul continentului. De altfel aici exista o inconsecvență metodologică în raport cu oplica autorilor volumului al II-lea ce se extinde și asupra Imperiului bizantin, lăsat complet la o parte în cuprinsul volumului al III-lea.

Trecînd acum la analizarea pe scurt a conținutului fiecărui capitol al lucrării, relevăm că primul (p. 3 41), privind „Dezvoltarea orașelor” (*The Rise of the Towns*), redactat de prof. H. Van Werveke, prezintă într-o viziune subiectivă rolul determinant al negustorilor în apariția centrelor urbane medievale din Occident, viața municipală, evoluția patriciatului orașenesc și poziția sa față de celelalte pături sociale ale populației. După părerea autorului, orașele au apărut în momentul în care negustorii au simțit nevoia să se stabilească în grupuri organizate în locurile pe care au intenționat să le transforme în puncte centrale ale activității lor. În jurul primului nucleu activ economic, alcătuit din negustori, s-ar fi reunit ulterior și meșteșugarii, ce resimțeau nevoia materiei prime procurate de aceștia, asigurîndu-și totodată și desfacerea produselor.

Din momentul în care orașele s-au constituit ca „unități geografice” (*geographical units*) (1), ele s-au bucurat de privilegii speciale, devenind entități politice independente. Rolul maselor producătoare de bunuri materiale este complet denaturat și minimalizat în cuprinsul capitolului, deoarece ele ar fi exercitat, chipurile, numai o influență redusă asupra vicții economice, neurmărind ridicarea productivității muncii, ci o distribuție socială mai echitabilă a izvoarelor de bogăție existente. Lupta de clasă din interiorul orașelor — schițată în paragraful *The Democratic Revolution*, numărînd doar trei pagini (p. 34 36) este complet estompată și prezentată doar ca un fenomen secundar, ce nu a exercitat o influență scrisoasă asupra dezvoltării societății.

Analizînd în ansamblu structura acestui prim capitol, reiese clar că prof. Van Werveke rezervă schimbului rolul determinant în formarea orașelor medievale. Autorul nu ține de fel scama de prețioasă contribuție a istoricografiei marxiste mai cu seamă din ultimcele două decenii, care a izbutit să dovedească printr-o analiză multilaterală că procesul de apariție a orașelor în orînduirea feudală, atît în apusul cît și în răsăritul Europei, constituie pe plan economic rezultatul scindării sferei

unice de producție în două ramuri bine diferențiate (agricultură și meșteșuguri), iar pe plan social efectul cristalizării și dezvoltării relațiilor de producție feudale. Prof. Van Werveke nu relevă de altfel nici faptul că procesul formării orașelor a decurs în condițiile unei ascutite lupte de clasă între meșteșugarii țărani fugari și seniorii feudali care încercau prin toate mijloacele să-i readucă în lanțurile iobăgici.

Ceea ce nu reiese iarăși din prezentarea statică a autorului este faptul că orașul medieval liber a constituit, totodată, și un centru al descompunerii relațiilor de producție feudale, exercitând un stimulent puternic pentru trecerea în mediul rural pe o scară tot mai largă, la renta în bani ⁴, și, în acest sens trebuie considerat orașul ca leagăn al capitalismului și nu în cel relevat de prof. Van Werveke, care vede numai în activitatea de schimb fenomenul pregnant precursor al capitalismului. Acest punct de vedere dovedește în esență tendința autorului de a înlocui noțiunea de oraș feudal, proprie numai acestei formațiuni social-economice, prin caracteristici geografice sau prin alți factori de natură întâmplătoare.

Capitolul al II-lea al volumului privește organizarea comerțului medieval (p. 42 — 118), fiind datorat prof. Raymond de Roover, și este în strânsă legătură cu cel următor, tratând piețele și bîlcirile (*Markets and Fairs*) (p. 119 — 153), redactat de prof. O. Verlinden.

După o prezentare generală, în cap. II se face o expunere a caracterului comerțului negustorilor ambulanti pînă la 1300, se insistă asupra hegemoniei economice a Italiei pe plan european în secolele XIV — XV, arătîndu-se activitatea marilor companii și a diferitelor filiale, și apoi se tratează volumul comerțului hanseatic și a celui englez în regiunea de nord-vest a continentului. În general, capitolul prezintă multe date tehnice inte-

resante; se intră în amănunte privitoare la activitatea marilor companii comerciale italiene, la complicatele operații de contabilitate, primele de asigurare etc. (p. 70 — 105) și chiar se indică în trei tabele statistice centralizate ampluarea tranzacțiilor financiare ale celebrelor companii florentine Acciaiuoli, Peruzzi, Medici, precum și cursul schimbului inițiat în cartierele lombarzilor din Bruges, Florența, Geneva și Veneția în secolul al XV-lea; în schimb, spațiul afectat tratării comerțului hanseatic și celui englez este mai redus (p. 105 — 118), iar capitolului îi lipsește concluzii generale. Se relevă însă tendința autorului de a considera dezvoltarea prodigioasă a comerțului în secolele XI — XIII ca avînd o importanță mai revoluționară decît cuceririle agriculturii, devenind astfel motorul principal al progresului economic potrivit concepțiilor lui W. Sombart și sfîrșind prin a exercita asupra Europei medievale o influență aproape tot atît de decisivă cu aceea, de pildă, a revoluției industriale în orînduirea capitalistă.

Prof. de Roover nu distinge însă suficient de clar raportul dintre capitalul comercial și producție. Se știe că la început capitalul comercial a acționat numai în sfera circulației, iar funcția lui a constat în special în deservirea schimbului de mărfuri în societatea feudală. Numai pe măsura dezvoltării producției de mărfuri și a descompunerii sistemului de organizare a meșteșugurilor în bresle capitalul comercial a început să pătrundă într-o măsură mai mare și în sfera producției de mărfuri, prin exploatarea directă a micilor meșteșugari; de aceea, cu toată erudiția și datele interesante prezentate de prof. de Roover, capitolul său păstrează un anumit caracter tehnicist, lipsit de o teoretizare cores-punzătoare.

În capitolul al III-lea se tratează importanța rolului economic al piețelor și bîlcirilor din Champagne, Flandia, Chalon, Geneva, Lyon, din Germania, Scandinavia și Brabant în lumea medievală. Prof. Verlinden arată că așezarea bîlcirilor constituind locuri de întîlnire, cu periodicitate, a negustorilor venind

⁴ M. A. Barg. *Contribuții la problema începutului descompunerii feudalismului în Europa occidentală* (*Despre unele legi ale rentei feudale în bani*), în „Probleme de istorie”, 1963, nr. 4, p. 216.

din regiuni îndepărtate a fost determinată de direcția curentelor comerciale și că dreptul lor de înființare aparținea doar monarhilor și principilor locali, ce realizau principalele beneficii. Decăderea lor în secolul al XIV-lea se explică, după autor, atât prin substituirea comerțului negustorilor ambulanți prin practici comerciale mai sedentare, cât și prin dezvoltarea industrială a unor regiuni din Italia care a permis stabilirea navigației directe între porturile italiene și cele din Flandra și Anglia, fără a mai socoti și perturbările create de dezlănțuirea războiului de 100 de ani. În linii generale, expunerea acestui capitol este destul de corectă și mai apropiată de adevărul istoric, cu bogate date de ordin documentar, dar în organizarea bîlciurilor autorul nu observă îndeajuns de clar reacția normală împotriva îngustimii pieței și a reglementării de breaslă. Cu excepția marilor bîlciuri din Champagne, locuri de întîlnire ale schimbului internațional, volumul comerțului celorlalte piețe și bîlciuri a fost destul de mult îngrădit în perioada tratată din pricina îngustelor rînduiri feudale și a predominării economiei naturale.

Partea a II-a a volumului colecției „Cambridge”, dedicată politicii economice medievale, începe cu capitolul consacrat politicii economice a orașelor (p. 157 — 229), datorat prof. A. B. Hibbert, în care se prezintă datele generale ale problemei (apărarea intereselor comerciale, pe de o parte, și cea a consumatorului, pe de alta, prin restricții, monopol, prețuri fixe etc.), precum și elementele variației și schimbului (în perioada timpurie manifestîndu-se un anumit „liberalism”, în secolul al XIII-lea ajungîndu-se la „saturație”, iar în ultima perioadă a feudalismului la „criză” și „declin”). Ideile pe care le susține autorul în acest capitol sînt următoarele: marea majoritate a orașelor medievale și-au asigurat dezvoltarea printr-o politică cu un caracter monopolist și defensiv, bazată pe restricții și privilegii. Consecința acestui proces pentru orașele mari — după o perioadă de avînt a constituit-o accelerarea declinului în secolele XIV — XV, datorită îngusteii

specializării a structurii lor protecționiste. Poziția lor a fost slăbită de acele forțe sociale (în care autorul așază în primul rînd pe marii negustori, masele populare jucînd, chipurile, un rol cu totul secundar) care nu mai puteau găsi în politica economică a orașelor un teren eficient de acțiune economică. Marii negustori, fie individual, fie în corporații, și-au mutat sediul afacerilor în afara limitelor jurisdicționale ale orașelor, iar acestea, slăbindu-le puterea economică, au început să cadă treptat sub dependența puterii monarhice. În felul acesta prof. Hibbert ajunge la concluzia că, la sfîrșitul evului mediu, majoritatea orașelor din Europa apuseană — cu excepția cîtorva așezărilor noi, care au adoptat o politică mai puțin rigidă și restrictivă — și-au restrîns activitatea ca centre de schimb și de producție, acceptînd o pierdere progresivă a puterii lor în dauna puterii monarhice.

Deși capitolul tratat de prof. Hibbert conține multe date interesante și corect înfățișate, totuși esența procesului de transformare suferit de orașul medieval scapă autorului, care nu recunoaște în lupta de clasă factorul decisiv care a netezit drumul spre dezvoltarea impetuoasă a forțelor de producție și, implicit, a dat un impuls dezvoltării societății feudale. În ceea ce privește așa-zisul declin înregistrat de orașele vest-europene în secolele XIV — XV, care le-ar fi făcut să-și restrîngă producția și să decadă treptat sub influența puterii monarhice centralizatoare, s-a arătat recent că, de fapt, nu este vorba de un declin, ci, interpretînd dialectic, de o decădere a vechiului și de înflorirea noului, adică de o transformare a vechii producții meșteșugărești corporatiste în rudimente ale industriei manufacturiere, prin deplasarea centrului de greutate economic din vechile așezări prospere în evul mediu în altele noi, constituind premisele transformării pieței locale în piața națională⁶.

⁶ E. A. Kosminski, *Peut-on considérer le XIVe et le XVe siècles comme l'époque de la décadence de l'économie européenne?*, în *Studi in onore di Armando Saporì*, vol. I, Milano, 1957, p. 565, 567.

Capitolul al V-lea al volumului (p. 230 — 280), datorat Sylviei L. Thrupp, conferențiară la Universitatea din Chicago, tratează problema creării și dezvoltării corporațiilor meșteșugărești și a ghilldelor negustorești în țările Europei apusene, puterea lor economică în cadrul comerțului local și al meșteșugurilor, influența exercitată în producția de export, investiții și inovații. În concepția autoarei, corporațiile de meșteșugari și negustori au constituit corpuri privilegiate, străine de libertatea individuală, bazate pe exclusivism și protecționism, existența lor ușurând însă mobilitatea muncii specializate. Sylvia Thrupp consideră că numai spiritul îngust de privilegii și monopol al corporațiilor a dus pînă la urmă la anihilarea oricărei inițiative de asigurare a progresului tehnic și de dezvoltare a producției, dar nu insistă aproape de loc asupra transformărilor sociale petrecute înăuntrul breslelor. Autoarea amintește doar în treacăt de restricția înaintării la patronat a calfelor și ucenicilor și de gradul lor de exploatare, fiind preocupată mai mult de activitatea conducătorilor de bresle, a căror poziție socială privilegiată se manifestă din plin cu prilejul diferitelor solemnități publice și religioase din viața orașelor.

În general, acest important capitol este tratat destul de schematic, corporațiile fiind privite mai mult sub raport instituțional. Nu se arată astfel că la început corporațiile au corespuns caracterului economic al unei societăți cu o producție de mărfuri puțin dezvoltată și că principala sarcină a politicii economice a breslelor a constat în folosirea la maximum a pieței orașenești locale. Numai pe măsura dezvoltării producției de mărfuri și a lărgirii pieței breslele s-au stratificat din punct de vedere social, staroștii îmbogățindu-se din exploatarea calfelor și ucenicilor, iar corporațiile au devenit o frînă în dezvoltarea forțelor de producție.

Capitolul al VI-lea, unul dintre cele mai extinse ale volumului, tratează politica economică dusă de fiecare țară a Europei apusene în parte (p. 281 — 429), insistîndu-se asupra particularităților regionale, fără a se trage

însă unele concluzii generale. Se încearcă mai ales demonstrarea caracterului protecționist premercantilist manifestat în economia statelor Europei occidentale, supraestimîndu-se însă calitatea monarhilor, principilor și sfetnicilor regești de coordonatori ai producției și schimbului și rolul lor de „arbitri” în interesele divergente ale diferitelor comunități sociale.

Subcapitolul rezervat Franței și Angliei (p. 290 — 340), redactat de prof. Edward Miller, redă în linii generale poziția puterii monarhice față de problemele economice și financiare, legate în special de reglementarea prețurilor, salariilor și impozitelor, precum și de organizarea comerțului local și internațional în perioada feudalismului timpuriu și dezvoltat.

Politica economică a Țărilor de Jos (p. 340 — 361), schițată de prof. Van Werveke, este legată în special de atitudinea ducilor de Flandra și Brabant și a conților de Olanda față de dezvoltarea comerțului de export, condiționat în special de înflorirea ramurii textile a producției meșteșugărești. Pentru țările riverane ale Mării Baltice (p. 361 — 396), prof. E. Lönnroth insistă asupra fenomenelor de descentralizare feudală întâlnite în regatele scandinave și în Polonia, scoțînd în evidență supremația economică a Hansei și expansiunea Ordinului Teutonic, a cărui politică de jaf și cotropire este însă prea puțin subliniată. În sfîrșit, economia Italiei și a Peninsulei Iberice (p. 397 — 429) constituie obiectul analizei prof. C. M. Cipolla, care relevă existența unei economii mai echilibrate în bazinul mediteranean, ca rezultat al unei mai mari stabilități a prețurilor, condiționată de creșterea producției și de ameliorarea mecanismului pieței, fenomen ce explică hegemonia Italiei în economia medievală europeană.

În general, în acest capitol — divizat de altfel în paragrafe cu o tratare diversă — nu se arată faptul că o mare piedică în dezvoltarea producției de mărfuri a diferitelor țări din Europa occidentală a pricinuit-o starea de fărîmîțare statală în feudalism. Numeroasele bariere create de sistemele monetare diferite

și de taxele vamale arbitrare au constituit obstacole care au impus necesitatea lichidării acestei stări de lucruri. Nu „patriotismul” local al monarhilor și principilor a trasat politica de protecționism, ci necesitățile socioeconomice ale perioadei au silit pe monarhi să se bazeze pe mica nobilime și pe orașe pentru a înfrîna anarhia feudală a marii aristocrații funciare și a-și consolida puterea politică. Creșterea producției agricole și meșteșugărești, dezvoltarea diviziunii sociale a muncii au dus la formarea pieței naționale, creînd premisele economice necesare puterii de stat centralizate.

Capitolul al VII-lea al volumului (p. 430 — 553), datorat economiștilor americani E.B. Fryde și M. M. Fryde, se referă la creditul public, tratat cu precădere pentru nord-vestul Europei; se prezintă caracteristicile și formele principale de credit (frecvența și cauzele împrumuturilor, securitatea achitării, obligațiile personale), inițiativele oamenilor de afaceri italieni în Europa medievală, evoluția noțiunii de credit în Anglia, legăturile regilor cu companiile bancare italiene Riccardi și Bardi, ineficiența sistemului de credit — cauză a crizei monarhiei engleze în secolul al XV-lea etc.; cîteva paragrafe sînt dedicate apoi evoluției creditului în Franța (primele bugete ale monarhiei franceze, activitatea financiarilor italieni în secolele XIII — XIV, sistemul de recurgere la împrumuturi publice, personalitatea marelui om de afaceri Jacques Cœur etc.), în Țările de Jos (împrumuturi publice de orașe, dificultățile financiare ale conților de Flandra, politica economică a ducilor de Burgundia și legăturile cu banca Medici etc.) și în Germania (sistemul de împrumut al împăraților, insuficiența resurselor imperiului, operațiile de credit ale diferiților principii, finanțele episcopatelor etc.); un ultim paragraf tratează sistemul de organizare a finanțelor municipale ale orașelor din nordul Europei, în special din Franța, Țările de Jos și Germania (împrumuturile locale, influența corporațiilor, anuitățile, controlul puterii regale, operațiile de credit, criza financiară din secolul al XIV-lea etc.). Autorii arată, în

general, că marea extensiune legată de comerțul internațional în evul mediu nu se poate explica fără recurgerea la credit ca operație normală; totuși, creditul comercial nu a acoperit decît o parte a capitalului rulant, afectat în special împrumuturilor publice sau particulare. Marii oameni de afaceri italieni la care apelau regii Franței, Angliei, papii și principii germani minuiiau finanțele întregii Europe. Dobînda legală era fixată, în general, la 10 %, dar în majoritatea cazurilor depășea cu mult acest cuantum. Se arată, în sfîrșit, limitele sistemului de credit în evul mediu, în care nu se poate vorbi de o adevărată piață financiară, împrumutul comercial nediferențindu-se prea mult de cel de consumație.

Capitolul acesta este tratat cu multă competență și variate cunoștințe de tehnică economică.

Ceea ce se poate imputa autorilor este însă o anumită tendință de idealizare a financiarilor italieni din evul mediu — prezența aproape exclusiv într-o lumină favorabilă — și nesublinierea faptului că o condiție a înfloririi capitalului cîmătăresc a constituit-o dominația economiei naturale în societatea medievală; de aceea cîmătarii n-au făcut altceva decît să-și însușească sub formă de dobîndă o parte din renta feudală pe care reprezentanții claselor dominante o strîngeau de la țărani și meșteșugarii exploatați.

Ultimul capitol al volumului, capitolul al VIII-lea (p. 554 — 575), datorat prof. Gabriel Le Bras, schițează unele concepții medievale privind economia și societatea, insistîndu-se mai mult asupra doctrinei bogăției și poziției juridice și canonice a achiziției de proprietăți și a veniturilor legale. În răsărit ca și în apus — relevă autorul —, creștinismul a înflorit la popoare obișnuite cu anumite instituții economice și sociale, considerate naturale și în mod obișnuit acceptate, cum ar fi proprietatea și sclavia. Biserica creștină nu a respins aceste instituții „tradiționale”, ci le-a preluat, modificîndu-le doar conținutul. După părerea autorului, juriștii și teologii medievali au consolidat ideea asupra legalității proprietății, au căutat stabilirea unui echilibru între

spiritul de profit și cel de necesitate, limitând folosirea cametei, dar ideile lor rigide asupra distribuției bogățiilor și funcției neproductive a banilor nu au putut să împiedice — până în cele din urmă — evoluția economică normală a societății spre capitalism.

În acest capitol prof. Le Bras nu relevă de fel că în concepțiile și doctrinele economice feudale se reflectă, de fapt, sistemul relațiilor sociale dominante în acea epocă și că năzuința spre egalitate a maselor exploatate de la sate și orașe — constituind ideologia răscoalelor populare și a ereziilor din lumea medievală — și-a găsit expresia tocmai în revendicarea comunității de bunuri și în participarea echitabilă în domeniul consumației. Prof. Le Bras nu insistă iarăși asupra faptului că biserica creștină, deși propovăduia formal „comunitatea averilor” și condamna cămătăria, ca o ocupație josnică și imorală, exploata fără milă munca țăranilor și meșteșugarilor de pe întinsele domenii eclesiastice și participa foarte activ la operațiile cămătărești, față de care a adoptat de altfel o poziție din ce în ce mai tolerantă.

De asemenea, în problema „prețului just” — care trebuia să reflecte cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea unei mărfi — autorul nu sesizează substratul de clasă al principiului după care acest preț varia și în funcție de categoria socială căreia îi aparținea vânzătorul. În sfârșit, în lupta înverșunată a gândirii nobiliaro-clericale împotriva dobânzilor cămătărești și a profitului comercial, prof. Le Bras nu observă că ele nu constituiau, de fapt, expresia vreunei contradicții economice obiective între rentă și profit, între proprietatea funciară și capital; numai faptul acaparării de către capitalul bănesc a unor

părți din renta feudală smulse în acest mod din venitul total al păturilor nobile a stîlnit protestul și mînia ideologilor nobiliaro clericali⁶.

Volumul recenzat se încheie cu un apendice privind monedele și circulația lor în Europa medievală (p. 576 — 602), datorat lectorului universitar. P. Spufford, în care se schițează foarte sumar, pe țări și regiuni, istoricul monedelor cu putere circulatorie mai mare (dinarul, grutul flamand, florinul), înșirîndu-se într-un tabel lista monedelor din țările Europei apusene și centrale, cu amănunte privind greutatea și cursul lor; apendicele nu are pretenția — chiar după mărturisirea editorilor — să se substituie unui capitol tratînd aspectele circulației monetare din evul mediu, mai ales din punct de vedere teoretic, ci constituie un modest îndreptar tehnic pentru o orientare generală.

Bibliografia foarte bogată anexată volumului — împărțită la fiecare capitol și paragraf în izvoare, lucrări generale și speciale — nu conține aproape în exclusivitate, după cum am mai amintit, decît studii editate în Occident, fapt care-i limitează, bineînțeles, proporțiile și utilitatea științifică.

În concluzie, volumul al III-lea din seria istoriei economice a colecției „Cambridge” prezintă un bogat material informativ, de o valoare documentară incontestabilă, scris, uneori, cu mult talent, limitat însă la o regiune geografică care nu se extinde în mod uniform asupra întreg continentului european și interpretat printr-o prisină teoretică în care tendința idealistă a autorilor săi plasați pe o poziție conservatoare — este precumpănitoare.

Paul Cernovodeanu

⁶ B. F. Porșnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, București 1957, p. 153—154.

„Revue Roumaine d'Histoire“

Editions de l'Académie de la République Populaire Roumaine, București, I, 1962, nr. 1 2, 573 p.; II, 1963, nr. 1—2, 453 p.

Amploarea pe care au luat-o în ultima vreme cercetările istorice de la noi, ca și nevoia de a cunoaște rezultatele la care s-a ajuns în acest domeniu în alte țări, au făcut indispensabile schimburile de experiență pe plan internațional în acest sens. De aici prezența românească la o serie de congrese internaționale și necesitatea de a informa străinătatea asupra stadiului ultimelor cercetări, asupra problemelor ce ne preocupă, asupra concepției istorice și a metodelor de lucru ale istoricilor noștri. Misiunea aceasta i-a revenit periodicului „Revue Roumaine d'Histoire”.

Articolele apărute în anii 1962 și 1963 tratează probleme din diferitele perioade ale istoriei României, începând din secolul al X-lea, care pot fi regrupate în : studii de istorie medievală, modernă și contemporană.

Un caracter de generalitate prezintă studiul *Les révoltes populaires au moyen âge. Considérations générales* (1962, nr. 2), în care prof. M. Berza analizează în lumina materialismului dialectic categoria istorică a revoltelor populare. Definind răscoala prin raportare la conceptul de revoluție și constatând că în condițiile celei dintâi triumful unui nou regim social nu este posibil, din pricina anumitor situații obiective, autorul conchide că evul mediu, „prin însăși natura lucrurilor, n-a putut cunoaște decât răscoala, ca forma cea mai înaltă a luptei de clasă”. Autorul se

ocupă de caracteristicile răscoalelor, de cauzele acestora, distingând motivul imediat de cauza reală, de programele lor de luptă, de amploarea răscoalelor, de tactica lor de luptă, ca și de cauzele eșecului lor, rămânând totuși bogate în consecințe. Pentru consecințele lor pozitive, prof. M. Berza consideră că răscoalelor populare din evul-mediu li se poate aplica definiția pe care Marx a dat-o revoluțiilor în genere : „revoluțiile sînt locomotivele istoriei”.

Rezultatele la care au ajuns săpăturile arheologice în Dobrogea (cetatea de la Păcuiul lui Soare, comunitatea satească de la Garvăn-Dinogetia, inscripția de la 943, bisericile rupestre de la Basarabi etc.), confirmînd informațiile literare cunoscute, i-au permis lui B. Cîmpina, în studiul său *L'influence byzantine sur le Bas-Danube* (1962, nr. 1), să distingă în decurs de două secole și jumătate (secolele X — XIII) trei etape ale influenței bizantine în Dobrogea : cea dintâi, cuprinzînd aproape o jumătate de secol, dominată de feudalitatea locală, care se sprijinea pe alianța cu Bizanțul, în dorința de a se elibera de sub dominația țarului bulgar ; a doua, corespunzînd constituirii ducatului Paristrion, al cărui ultim reprezentant era amintit în izvoare în 1091 și, în sfîrșit, etapa a treia, aceea a substituirii autorităților civile prin episcopatul autocefal de la Vicina, „care nu-și va fi limitat

autoritatea numai asupra treburilor bisericești”.

Revenind asupra unei teme dezbătute într-o lucrare mai amplă, prof. Ștefan Pascu, în studiul *Le développement des métiers et du marché au moyen âge jusqu'à la fin du XVIe siècle* (1962, nr. 1), ne înfățișează procesul de adlucire care a avut loc în secolele XI-XIIe a diferențierii economice și sociale, proces care s-a concretizat în separarea meșteșugurilor de agricultură și în apariția orașelor. Cu toată stagnarea provocată de năvălirea tatarilor de la mijlocul secolului al XIII-lea, orașele își reciau ritmul de dezvoltare, meșteșugurile constituind un factor hotărâtor în acest proces. Autorul insistă apoi asupra organizării profesionale a meșteșugarilor de la orașe, asupra participării la lupta de clasă a acestei importante forțe de producție, care, în toată perioada studiată, cunoaște un drum ascendent. Cu toate că spre sfârșitul secolului al XVI-lea își fac apariția unele forme ale producției manufacturiere, nu se poate vorbi de o producție capitalistă din pricina dominării încă puternice a feudalismului.

Pe baza unor materiale depistate cu atenție pe o destul de extinsă perioadă de timp, cercetătorii Șt. Ștefănescu, D. Mioc și Il. Chircă urmăresc în studiul *L'évolution de la rente féodale en travail en Valachie et en Moldavie au XIV-XVIIIe siècles* (1962 nr. 1), evoluția rentei feudale în muncă în Țara Românească și Moldova din secolul al XIV-lea până în secolul al XVIII-lea. Interpretarea documentelor le permite autorilor să afirme că rentă în muncă nu se reducea numai la obligațiile domestice față de boier, ci se extindea și la muncile agricole, ceea ce implică existența rezervei feudale încă de la începutul perioadei aduse în discuție. În secolele al XIV-lea și al XV-lea rezerva feudală fiind restrinsă și exploatarea pe bază de clacă a țăranilor dependenți este mai redusă. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea însă, datorită schimbărilor survenite în baza economică a societății din Țara Românească și Moldova, o dată cu

creșterea productivității și a dezvoltării economiei de schimb, se observă tendința feudaților nu numai de a spori numărul țăranilor dependenți, ci de a le suprima și dreptul de strămutare, tendință ce se va concretiza în „legarea de glie”, a lui Mihai Viteazul. Agravarea condiției țăranilor dependenți a determinat o stagnare a economiei în cele două țări. Renta în muncă devine în următoarele șase decenii ale secolului al XVII-lea predominantă față de celelalte forme ale rentei, cantitatea ei rămânând s-o fixeze boierii „după obicei”. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, cu toate încercările stăpînilor de pământ de a menține predominanța acestei forme de exploatare, renta în muncă scade în importanță, datorită opoziției îndrăzite a țăranimii.

D. Mioc mai aduce în paginile acestei reviste o contribuție de seamă prin studiul *Le montant du „bir” en Valachie au XVIe siècle* (1963, nr. 1), urmărind aici suma la care s-a ridicat birul în Țara Românească în secolul al XVI-lea. Pe baza mărturiei documentelor interne autorul stabilește — pentru prima dată în istoriografia noastră — cuantumul acestui bir și evoluția ascendentă a acestuia, paralel cu obligațiile față de Poartă.

În studiul *Les problèmes de l'état féodal sous le règne de Michel le Brave* (1962, nr. 1), pornind de la teza fundamentală a interdependenței politicii interne cu politica externă, conf. E. Stănescu demonstrează că politica internă a lui Mihai Viteazul a fost un factor determinant în politica sa externă. Politica acestuia reprezintă un episod dramatic în lupta pentru menținerea și întărirea regimului autorității domnești împotriva regimului boierilor. Tratatul din 1594 de la Alba-Iulia și cel de la Tirgoviște din 1598, reformele organizatorice pe plan administrativ-militar și bisericesc, urmărind stăviliră puterii feudaților, sînt tot atitea momente din încheștarea forțelor domnboierime care dovedesc politica consecventă a domnului de a crea un stat unitar și puternic. Dar viziunea politică a lui Mihai Viteazul a depășit condițiile economice și

sociale ale epocii. De aici, și durata efemeră a succeselor sale pe plan intern și extern, acestea din urmă perseverind în spiritele iuturor românilor pînă la reeditarea lor în circumstanțe economice-sociale și politice adecvate.

Trei interesante studii de istorie a culturii se adaugă celor de istorie economică și socială.

Urmărind atent și utilizînd larg izvoarele scrise medievale, rezultatul investigațiilor arheologice și datele pe care le oferă monumentele de artă propriu-zisă, Corina Nicolescu demonstrează în studiul său *Considérations sur l'ancienneté des monuments roumains de Transylvanie* (1962, nr. 2), printr-o logică strînsă, existența în secolele X—XII a unor monumente arhitectonice civile și ecleziastice corespunzătoare cristalizării relațiilor feudale în sudul Transilvaniei, începînd din secolul al X-lea. Ne permitem să sugerăm autoarei că o cercetare atentă, cu aceleași mijloace de investigație, n-ar exclude posibilitatea de a ajunge la rezultate asemănătoare și în Țara Făgărașului (să nu amintim aici decît de cele două tezaure bizantine descoperite la Făgăraș și Streza-Cîrlîșoara și datînd, după toate probabilitățile, din prima jumătate a secolului al XII-lea, sau ruinele cetății lui Negru vodă de la Breaza).

Combătînd tezele vechii istoriografii în această problemă, prof. P. P. Panaitescu, în studiul său *Les premiers textes écrits en langue roumaine* (1962, nr. 2), arată că începuturile limbii române scrise constituie un fenomen intern, legat de o anumită fază a dezvoltării societății, și anume aceea în care mica nobilime sau populația orășenească a simțit nevoia de a avea o cultură scrisă în limbă proprie. Astfel, traducerea textelor rotacizante se leagă de momentul în care biserica ortodoxă din Maramureș era autonomă, aparținînd micii nobilimi, reprezentată mai ales de puternica familie Dragfi, care a avut un conflict de lungă durată la sfîrșitul secolului al XV-lea cu episcopul rutean din Muncaci. Tipăriturile lui Coresi, pe de altă parte, se datoresc,

mai mult decît influenței luterane sau calvine, inițiativei populației orășenești din Scheii Brașovului, care era direct interesată în răspîndirea acestor cărți, nu numai în alte orașe din Transilvania, ci și peste munți.

În urma analizei iconografice minuțioase a picturii exterioare moldovene, Sorin Ulea, în studiul *L'origine et la signification idéologique de la peinture extérieure moldave* (1963, nr. 1), ajunge la concluzia că semnificația acestei picturi este nu teologică, cum au considerat-o mulți, ci este vorba aici de un îndemn la lupta antiotomană, adresat masei populare prin intermediul limbajului religios. Identitatea programului iconografic la bisericile pictate în epoca lui Petru Rareș este o dovadă a faptului că acest program a fost „dinainte stabilit”, și anume de puterea domnească și nu de biserică, dat fiind caracterul laic al concepției. Astfel interpretată, pictura exterioară din Moldova primește semnificația unei creații proprii, legate de dezvoltarea social-politică a Moldovei din acea perioadă.

Conf. Al. Vianu, în *La révolte polonaise de 1794 et les pays roumains* (1962, nr. 2), evocă, într-o scurtă prezentare, simpatia cu care poporul român a urmărit desfășurarea răscoalei și ajutorul de care s-au bucurat emigranții polonezi pe teritoriul țărilor noastre.

Prof. Al. Elian, în contribuția sa *Sur la circulation manuscrite des écrits de Rhigas en Moldavie* (1962, nr. 2), stabilește că, în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, alături de scrierile lui literare, „Constituția” lui Rhigas circula, după cum rezultă din ms. r. 3 078 și cod. gr. 928 de la Biblioteca Academiei R.P.R., în mai multe copii manuscrise în cercurile grecești din Moldova, pe care un corp de expediționari greci sub conducerea lui N. Pankales le va fi îngroșat.

Întemeindu-se pe o informație mult mai amplă decît cea cunoscută în trecut, acad. A. Oșetea reia una dintre cele mai dezbătute probleme ale istoriografiei noastre, și anume răscoala izbucnită în Țara Românească la

1821. În studiul *L'insurrection de 1821 dans les Principautés Danubiennes* (1962, nr. 1), după o prezentare critică a istoriografiei mișcării și după o analiză minuțioasă a cauzelor răscoalei — nemulțumirea crescândă a țărănimii exploatare, manifestată în tot cursul secolului al XVIII-lea prin diferite forme ale luptei de clasă, ca și pătrunderea capitalismului în economia Țării Românești autorul, printr-o orientare sigură în țesătura complicată de fapte și o analiză strinsă a acestora, demonstrează alăturarea lui Tudor la mișcarea eteristă ca necesară pentru înlăturarea regimului feudal apărât de dominația otomană. Dar Al. Ipsilanti, sprijinindu-se nu pe țărani, ci pe marii boieri și pe clerul înalt, a făcut inevitabil conflictul cu Tudor, reprezentantul forțelor progresiste ale mișcării: țărănimia, negustorimea și meseriașii. Răscoala n-a reușit să se transforme în revoluție pentru că boierii au trădat-o de îndată ce n-au mai fost siguri pe sprijinul țarului autocrat, care ar fi menținut răscoala în limitele intereselor lor de clasă.

Studiul lui Paul Cornea *Considérations sur le rapport entre la tradition et l'innovation dans l'idéologie littéraire de l'époque de 1848* (1963, nr. 2) arată cum, spre deosebire de procesul care a avut loc în cultura apuseană, în cultura românească ideologia pașoptistă continuă epoca dintre anii 1780 și 1830, folosind tradiția „ca un stimulent pentru o dezvoltare organică și acceptând inovația, în măsura în care nu contravenea necesităților obiective ale acestei dezvoltări”. Curentul pașoptist, conchide autorul, „constituie o verigă decisivă în acest gigantic proces de căutare, care va conduce spiritul românesc în decurs de opt decenii de la provincialismul Văcăreștilor la universalitatea geniului lui Eminescu”.

În studiul său *Gheorghe Barițiu. Pour le 150^e anniversaire de sa naissance* (1963, nr. 1), acad. D. Prodan evocă figura cea mai reprezentativă a mișcării de renaștere națională din Transilvania. Accentul cade în această expunere pe complexitatea personalității lui G. Barițiu, pe contemporanei-

tatea acestuia în sensul integrării pînă la identificare în realitatea și aspirațiile veacului în care a trăit, precum și pe bunul-simț cu care s-a orientat în vastul șantier de probleme și acțiuni inițiate și conduse de el, participînd, totuși, activ la rezolvarea și desfășurarea lor.

Un aspect economic puțin studiat al epocii noastre moderne face obiectul contribuției lui L. Boicu *Tentatives de pénétration du capital français dans l'économie de la Moldavie (1815—1859)* (1963, nr. 2). Autorul dezvăluie aici încercările burgheziei franceze de a plasa capitaluri în căile de comunicație și în credite, spre a se extinde apoi și asupra altor ramuri ale economiei, ca și piedicile pe care le-a avut de întîmpinat din partea Austriei, susținută de Turcia și de Anglia.

De actul Unirii de la 1859 se ocupă studiul *Bucarest et l'élection d'Alexandre Ioan Cuza* (1963, nr. 1), datorat prof. C. C. Giurescu. Sprijinit pe un bogat material documentar, autorul pune în lumină rolul determinant pe care populația Bucureștilor l-a jucat în alegerea de la 24 ianuarie a lui Al. I. Cuza, prin dezlănțuirea de entuziasm și elan patriotic cu care bucureștenii au participat la acest important act istoric.

În studiul *Quelques aspects préparatifs pour l'organisation de l'agence diplomatique roumaine de Paris. La création du „Bureau de correspondance” (1/13 janvier 1860)* (1962, nr. 2), Cornelia Bodea se ocupă de un episod din activitatea propagandistică și de combatere a reacțiunii interne desfășurate în anul 1860 de Biroul de corespondență înființat de V. Alecsandri, pe atunci ministru de externe, și condus de Ubicini.

Dan Berindei, în studiul *La lutte pour l'unité de l'Italie reflétée dans la presse des Principautés Unies (1859—1860)* (1963, nr. 1), înregistrează ecurile pe care luptele pentru unitatea Italiei, cu deosebire episodul Garibaldi, le-au avut în presa românească.

Asupra rolului progresist al „Astreii” în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea

prin bogata activitate științifică și educativă pe care a desfășurat-o ne informează V. Curticăpeanu, în contribuția *La fondation de la société „Astra” et son rôle dans la culture du peuple roumain (1861)* (1962, nr. 2).

Împrejurările care au dus la lichidarea ultimelor rămășițe ale dominației otomane la noi fac obiectul altor două studii. Prof. Vasile Maciu, în studiul *La Roumanie et la Conférence de Constantinople de décembre 1876 — janvier 1877* (1962, nr. 2), de minuoșă analiză a negocierilor purtate cu prilejul conferinței de la Constantinopol de la sfârșitul anului 1876 — conferință menită să soluționeze fără conflict armat chestiunea orientală —, urmărește acțiunile guvernului român, dominat de reprezentanți ai grupurilor marilor proprietari funciari și liberal-moderați, precum și demersurile infructuoase ale trimisului special la Poartă, Dimitrie Brătianu, de a soluționa problema independenței țării pe cale diplomatică. Conferința a contribuit la clarificarea situației politice interne și externe a României, dovind guvernului român „că nu va putea obține independența țării din partea unui organism reprezentativ al puterilor garante”.

N. Adăniloale semnează studiul *La participation de l'armée roumaine à la guerre russo-turque de 1877—1878* (1962, nr. 1), prin care reușește să demonstreze, sprijinit pe date documentare în mare parte inedite, aportul precumpănitor pe care masele țărănești, prin prea mari sacrificii de sânge, l-au adus victoriei finale într-un război în care armata română intra cu un armament învechit și foarte slab pregătită din punct de vedere tehnic.

Răscoala țărănească din 1907 este prezentă în paginile acestei reviste prin studiul lui D. Hurezeanu, *De certaines particularités des révoltes paysannes à l'époque du capitalisme (à la lumière de la révolte paysanne de 1907 en Roumanie)* (1962, nr. 2), care trage, pe marginea acestei răscoale, concluzii valabile pentru răscoalele țărănești în era capitalistă în genere.

Aspecte legate de situația și lupta țărănimii ne înfățișează Tr. Lungu și M. Rusenescu în studiul bazat pe un bogat material inedit *La lutte de la paysannerie pour la terre de 1917 à 1921* (1963, nr. 1). Trăsătura esențială a luptelor din 1917—1921 a constat în caracterul lor de cele mai multe ori spontan, explicabil prin absența unui partid marxist-leninist în stare să organizeze și să conducă lupta muncitorilor și a țăranilor. Reforma agrară din 1921 a fost incompletă, continuind să mențină marea proprietate funciară.

Acad. P. Constantinescu-Iași, în studiul *La création du Parti Communiste de Roumanie* (1962, nr. 1), urmărește procesul istoric care a avut loc în sfînul clasei muncitoare din România între 1918 și 1921, care a dus la crearea Partidului Comunist din România.

Autorul pune în lumină lupta ideologică ascuțită dintre elementele revoluționare și elementele oportuniste, arătînd rolul și activitatea aripilor de stînga a partidului socialist, a grupurilor comuniste, sub conducerea cărora grevele iau un caracter politic, de masă. Grevele și manifestațiile muncitorești iau o amploare crescîndă și ating punctul culminant în greva generală din 1920, a cărei experiență a arătat limpede clasei muncitoare necesitatea unui partid politic revoluționar marxist-leninist. Congresul general al partidului socialist din mai 1921 a adoptat cu majoritate zdrobitoare înființarea Partidului Comunist din România și afilierea lui la Internaționala a III-a.

Pe mărturia datelor statistice furnizate de însăși oficialitatea burgheză, N. N. Constantinescu și Tudor Paul, în studiul *La situation de la classe ouvrière de Roumanie pendant la période de la stabilisation relative du capitalisme* (1963, nr. 2), reconstituie situația clasei muncitoare între anii 1923 și 1928, cînd capitalismul cunoaște o relativă stabilizare în România, principalele aspecte ale acestei situații constituindu-le intensificarea muncii, scăderea puterii de cumpărare a salariilor, lipsa de protecție a muncii, asistența medicală aproape inexistentă, șomajul.

M. C. Stănescu, în contribuția „*România muncitoare*”, *organe des ouvriers roumains de Paris (1925-1928)* (1962, nr. 2), relevă, din paginile acestui periodic, câteva aspecte ale luptei muncitorilor români din Franța și pune în lumină rolul activ pe care „*România muncitoare*” l-a avut prin denunțarea condițiilor grele în care trăiau și munceau masele muncitoare din România.

Luptele din ianuarie-februarie 1933 ale muncitorilor cefești și petroliști sînt înfățișate în alte două studii.

Gh. Vasilichi și N. Lupu, în *Les luttes des cheminots et des ouvriers du pétrole de janvier-février 1933, un obstacle dans la voie de la fascisation du pays* (1962, nr. 1), după ce fac un scurt istoric al luptelor muncitorești din ianuarie-februarie 1933, arătînd că acestea „au constituit prima mare acțiune a proletariatului împotriva fascismului pe plan internațional, după instaurarea hitlerismului în Germania, sporînd prestigiul internațional al clasei noastre muncitoare”, analizează consecințele imediate ale acestor lupte care au frînat pentru un timp procesul de fascizare a țării.

În studiul *Les luttes heroïques des cheminots et des ouvriers du pétrole en Roumanie en janvier-février 1933. Leur écho international* (1963, nr. 1), Ion Popescu-Puțuri aduce numeroase mărturii, ilustrînd solidaritatea proletariatului mondial cu marile lupte din ianuarie-februarie 1933 și cu procesele care le-au urmat.

Titu Georgescu semnează studiul *Aspects de la lutte du peuple roumain contre le fascisme (1933-1937)*, în care, arătînd influența pe care a exercitat-o asupra maselor lupta eroică a feroviarilor și petroliștilor din 1933, insistă asupra acțiunii desfășurate de Comitetul național antifascist, care grupa în jurul lui, în afară de clasa muncitoare, anumite straturi ale țărănimii, ale micii burghezii și, mai ales, ale intelectualilor progresiști.

Acad. P. Constantinescu-Iași și I. M. Oprea, în studiul *Nicolae Titulescu — figure marquante de la diplomatie européenne* (1962, nr. 2), pune în lumină politica clarvăzătoare

a lui Titulescu, deși de pe poziții burgheze, în ce privește evoluția evenimentelor internaționale după instaurarea nazismului în Germania, ca și rolul de prim ordin pe care l-a avut în reluarea relațiilor diplomatice dintre România și Uniunea Sovietică în vara anului 1934.

Mișcarea de solidaritate din România cu Gheorghe Dimitrov este relevată de Scarlat Callimachi în contribuția *Le mouvement de solidarité en Roumanie avec Gh. Dimitrov, accusateur du fascisme au procès de Leipzig* (1962, nr. 2).

Asupra luptei de rezistență împotriva dictaturii militare-fasciste ne informează N. Goldberger și Gh. Zaharia în studiul *Le caractère national et international de la résistance en Roumanie* (1963, nr. 1), arătîndu-se eficiența și însemnătatea acestei lupte.

General Iacob Teclu, în studiul *La participation de l'armée roumaine à la guerre antihitlérienne* (1962, nr. 1), după ce înfățișează lupta forțelor patriotice conduse de P.C.R., care a pregătît și a condus insurecția armată din august 1944, prezintă cu competență acțiunea armatei române de eliberare a patriei, în colaborare cu armata sovietică, și participarea ei la operațiile de curățire a teritoriului Ungariei și Cehoslovaciei de armatele hitleriste.

În afara celor peste treizeci de studii și contribuții, din ale căror preocupări nu lipsește nici unul dintre momentele de răsplîntire ale istoriei noastre, prezentate într-o interpretare nouă, pe baza unor materiale documentare bogate, multe dintre ele inedite, cele peste 1 000 de pagini ale revistei mai cuprind substanțiale recenzii privind lucrări și volume de documente apărute la noi și în străinătate.

Cronici bibliografice atestînd rezultatele la care a ajuns istoriografia română pun la îndemîna cercetătorului străin preocupat de istoria țării noastre un indispensabil aparat de lucru.

Ar fi de dorit, totuși, ca aparatul informativ să se lărgească prin adăugarea unei bibliografii ținute la zi a lucrărilor apărute

În istoriografia noastră, iar studiile să aducă interesul ineditului (multe dintre studiile publicate în acești primi doi ani au fost reproduceri din publicații românești), ceea ce ar ușura și portofoliul revistelor, unde destule studii așteaptă să vadă lumina tiparului.

Abstracție făcînd de aceste observații de amănunt, „Revue Roumaine d'Histoire” con-

tribue la dezvoltarea legăturilor cu istoriografia de peste hotare, prezentînd celor interesați în probleme de istorie romînească studii și materiale tratate cu toată rigurozitatea și probitatea științifică.

Marina L. Vlasiu

„История СССР“

Издательство Академии Наук СССР, Moscova, 1963, nr. 1—6, 1432 p.

Revista „Istoria U.R.S.S.”, organul Institutului de istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S., publică numeroase studii din domeniile mai puțin cercetate ale istoriei popoarelor Uniunii Sovietice.

Editorialul *Studierea istoriei patriei la nivelul sarcinilor actuale* (nr. 2) analizează concluziile desprinse din dezbatările ce au avut loc în cadrul consfăturii istoricilor sovietici (18—21 decembrie 1962). Printre acestea se cuvine să menționăm atenția acordată măsurilor pentru îmbunătățirea muncii arhivelor, bibliotecilor și a mijloacelor tehnice de cercetare. Creșterea calității muncii cercetătorilor în domeniul istoriei este strîns legată de întocmirea de cataloage științifice, opise, indicatoare etc. privitoare la fondurile existente în arhive, precum și de alcătuirea de bibliografii competente în domeniul istoriei, de buletine documentare sistematice etc. Prelucrarea masei de materiale statistice necesită introducerea mașinilor electronice de calcul, utilaje perfecționate de fișare a materialului documentar etc. Un loc important a fost acordat analizei formelor colective de muncă. Practica a arătat rezultatele pozitive, rodnice, ale metodelor colective de muncă în rezolvarea marilor probleme științifice, firește fără a se nega rolul cercetărilor monografice individuale. Împietirea rațională a lucrărilor colective cu monografiile individuale, lărgirea neconținută a materialelor arhivistice cercetate, introducerea

în practică a măsurilor preconizate, toate vor da istoriografiei sovietice posibilitatea de a se situa la nivelul sarcinilor actuale.

Cea mai mare parte a articolelor publicate în coloanele revistei sînt consacrate problemelor istoriei contemporane a U.R.S.S. M. E. Naidenov analizează *Periodizarea leninistă a istoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie* (nr. 6), aducînd o serie de precizări utile, mai ales că specialiștii sovietici și-au îndreptat actualmente forțele spre elaborarea unei monografii fundamentale, consacrată istoriei revoluției.

A. V. Lukasev se ocupă de *Reîntoarcerea lui V. I. Lenin din emigrație în Rusia în aprilie 1917* (nr. 5). Problema ca atare este în linia generală cunoscută; autorul, pe baza unui vast material de arhivă, completează cu multe date interesante acest episod din istoria luptei duse de V. I. Lenin și de tovarășii săi, aflați în Elveția, pentru a se reîntoarce în Rusia.

M. G. Vahabov din Tașkent atacă o temă mult dezbătută în ultimii ani de istoricii din Asia centrală: *Despre natura socială a djadidismului din Asia centrală și evoluția lui în perioada Marii Revoluții din Octombrie* (nr. 2). Curentul burghezo-naționalist apărut în anii 1905 — 1907, cunoscut sub numele de „djadidism”, este considerat de unii istorici sovietici drept progresist, iar de alții reacționar, antipopular. Autorul încearcă să sprijine tezele acestora din urmă cu noi argumente; elucidarea problemei necesită studii multilaterale

asupra activității și creației reprezentanților culturii, considerați ca făcând parte din curentul djadidist.

L. V. Cerepnin, în articolul *Istoria și contemporaneitatea în lucrările lui V. I. Lenin după perioada din Octombrie* (nr. 2), răspunde unei întrebări majore, ridicate în coloanele presei în ultimii ani. Poate fi oare interesant, actual, studiul unor epoci atât de îndepărtate ca: antichitatea, evul mediu, apariția și dezvoltarea capitalismului, acum, când problemele construcției comunismului sînt pe primul plan, sînt problemele directe pentru poporul sovietic? Pe baza analizei concrete a lucrărilor, discursurilor și acțiunilor lui V. I. Lenin, autorul arată că conducătorul revoluției și creatorul statului sovietic nu numai că considera importantă din punct de vedere științific și actuală din punct de vedere politic studierea tuturor epocilor, dar s-a străduit să folosească bogatele sale cunoștințe în domeniul istoriei pentru a explica evenimentele contemporane. Experiența istoriei l-a servit lui V. I. Lenin ca un fir conducător pentru a înțelege just fenomenele vieții sociale contemporane, pentru a prevedea științific viitorul omenirii.

A. E. Ioffe se ocupă de *Activitatea „Comitetului american de ajutorare a Orientului apropiat în Transcaucazia (1921 — 1930)”* (nr. 3). Autorul încearcă să prezinte activitatea organizației filantropice „Near East Relief”, metodele folosite și rezultatele obținute, pe baza materialelor de arhivă sovietice din Gruzia și Armenia.

V. T. Pașuto analizează modul cum se reflectă *Rusia medievală în literatura beletristică sovietică* (nr. 1). Concluziile autorului constituie un adevărat semnal de alarmă. Operele analizate conțin numeroase erori, care dau un colorit nereal epocii medievale. Lupta pentru răspîndirea adevărului istoric impune literaților și istoricilor să se ajute unii pe alții, să dezbată împreună lucrările și problemele ce prezintă interese comune.

A. L. Mongait se ocupă de *Apariția și primii pași ai arheologiei sovietice* (nr. 4).

Autorul analizează activitatea și preocupările de istoria culturii materiale ale Academiei Ruse, înființată în 1919. Spre deosebire de celelalte domenii ale științei istorice, concepția marxistă în arheologie n-a început să se formeze decît după victoria revoluției socialiste. Autorul trece în revistă noile trăsături ale arheologiei sovietice și principalele rezultate obținute pînă în 1930.

Studiul lui M. S. Djunusov *Despre autonomia sovietică și rămășițele naționalismului* (nr. 1) a fost prilejuit de o scrisoare adresată redacției de un cititor din orașul Ufa, care puna sub semnul întrebării viabilitatea autonomiei sovietice, exemplificîndu-și argumentarea cu date privitoare la Republica Sovietică Socialistă Autonomă Bașkiră. M. S. Djunusov, pe baza unui vast material, dovedește netemeinicia și concepția profund eronată exprimată în scrisoarea pomenită și, referindu-se la rădăcinile istorice ale autonomiei sovietice, arată necesitatea ei obiectivă.

A. I. Malikova tratează o problemă puțin studiată, *Despre transformarea socialistă a micii producții de măruri în industria U.R.S.S.* (nr. 5). Autoarea urmărește procesul de cooperativizare a meșteșugarilor, lupta cu capitalul particular în mica industrie și desăvîrșirea cooperativizării micii industrii, reutilizarea ei tehnică și trecerea în industria de stat. Tabelele statistice și analiza datelor sînt remarcabile. A. F. Havin se ocupă de *Noul avînt mare al industriei grele în U.R.S.S. în anii 1946 — 1950* (nr. 1) și M. I. Hlusov *Despre unele legi obiective ale dezvoltării întreprinderilor industriale ale U.R.S.S. în perioada de după război* (nr. 6). Ambele studii, diferite ca tematică, primul ocupîndu-se de industria grea, iar al doilea de un combinat din industria ușoară, arată uriașul rol creator al maselor în sfera producției.

V. I. Popov publică articolul *Cu privire la istoria politicii de coexistență pașnică (problemele securității colective în relațiile dintre U.R.S.S. și Anglia în anii 1933 — 1937)* (nr. 4). Folosind ca bază materiale editate, acte de arhivă, autorul consideră că, de la

sfârșitul anului 1936, Anglia s-a îndepărtat de politica de securitate colectivă și încearcă să explice cauzele noului curs al politicii externe engleze. Regretabil că în paragraful consacrat încheierii convenției de la Londra, privitoare la definirea agresorului din 1933, nu se amintește aportul substanțial al României, reprezentată de Nicolae Titulescu.

Un studiu interesant despre *Problematica istorică în literatura bolșevică anterioară anului 1917* (nr. 4), este semnat de G. D. Alekseeva și E. N. Gorodețki. Însuflețiți de lucrările lui V. I. Lenin și sub conducerea lui, militanți bolșevici publiciști și istorici marxiști au dat o serie de opere cu privire la istoria universală și a Rusiei, din care multe își păstrează valoarea și în zilele noastre. Aceste lucrări constituie cea mai bună dovadă că concepția leninistă asupra procesului istoric rus era cunoscută și înainte de octombrie 1917.

Studiile consacrate orînduirii capitaliste sînt relativ puține: I. F. Ghindin se ocupă de *Burghezia rusă în perioada capitalismului, dezvoltarea și particularitățile ei* (nr. 2 și 3), o problemă căreia nu i s-a acordat suficientă atenție în trecut. Lipsa de date minimale asupra micii burghezii orășenești și golurile cu privire la burghezia sătească l-au determinat pe autor să-și axeze studiul pe marea burghezie industrială, care a jucat un rol conducător economic și era considerată liderul marelui capital. Conducîndu-se după lucrările lui V. I. Lenin, I. F. Ghindin sintetizează și generalizează trăsăturile specifice dezvoltării social-economice și politice a marii burghezii ruse în totalitatea ei și a principalelor ei grupări — burghezia industrială, comercială și financiară. Studiul este instructiv și aduce multe considerații valoroase.

M. S. Simonova analizează *Lupta de curenți în lagărul guvernamental cu privire la problemele politicii agrare la sfîrșitul secolului al XIX-lea* (nr. 1). Perioada anilor 1895 — 1902 a arătat că autocrația țaristă nu era capabilă să rezolve sarcina ei principală de clasă — să asigure condițiile pentru victoriei tipului „prusac” de dezvoltare a capitalismului în agricultura rusă. Criza manifestată în

legislația agrară din acei ani a constituit un simptom vădit al derutei în care se aflau cercurile guvernamentale, puse în situația să găsească „soluții” într-o problemă pe care doar revoluția o va soluționa radical.

E. L. Rudnițkăla își consacră articolul lui N. P. Ogarev — *teoretician și militant al revoluției țărănești (la 150 de ani de la nașterea lui)* (nr. 6). Autoarea completează cu date și amănunte pline de interes literatura despre viața și activitatea marelui democrat revoluționar rus.

La rubrica „Istoriografie, studiul izvoarelor”, revista publică cîteva studii: N. N. Voronin, *Povestea despre uciderea lui Andrei Bogoliubski și autorul ei* (nr. 3); A. A. Zimin, *Cîntecul despre Scelkan și apariția genului de poeme istorice* (nr. 3); A. I. Zevelev, *Războiul civil în Turkestan în literatura istorică sovietică* (nr. 3). Un studiu de mai largă circulație este cel al lui L. N. Pușkariev, *Problemele clasificării izvoarelor în știința istorică rusă în secolele XIX și XX* (nr. 5).

În rubrica „Discuții” se continuă dezbaterile cu privire la două mari teme: a) istoria narodnicismului; b) mica producție de mărfuri și geneza stratificării țărănimii în Rusia de dinainte de reformă.

V. F. Zaharina se ocupă de *Narodnicii revoluționari din deceniul 1870 — 1880* — ideologii democrației țărănești (nr. 5), supunînd unei critici atente, bazată pe analiza materialului istoric concret, tezele expuse de G. I. Ionova și A. F. Smirnova în studiul *Democrații revoluționari și narodnicii*, apărut în 1961 (Istoria U.R.S.S., nr. 5). P. C. Tkachenko discută *Despre problemele divergente cu privire la istoria narodnicismului* (nr. 6), ajungînd la concluzia că periodizarea mișcării narodnice în etapele ei distincte necesită precizări și că, în genere, studiarea multiplelor aspecte ale istoriei mișcării narodnice se află de-abia la început.

V. K. Iațunski se ocupă *Încă o dată de problema genezei stratificării capitaliste a țărănimii agrare în Rusia dinainte de reformă* (nr. 1). Se cunoaște că în această problemă păreriile specialiștilor sovietici sînt împărțite,

S. G. Strumilin, D. P. Makovski, V. A. Golobučki datează nașterea relațiilor capitaliste în Rusia în secolul al XVI-lea și consideră că în acea vreme a apărut și stratificarea capitalistă în rândurile țărănimii agrare. N. V. Ustiugov, A. A. Preobrajenski, I. A. Tihomirov, E. I. Indova datează apariția acestui proces în secolul al XVII-lea, N. L. Rubinstein consideră că stratificarea capitalistă a țărănimii a apărut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. V. K. Iațunski are o poziție oarecum diferită; germenii capitalismului au apărut în secolul al XVII-lea, dar, spre deosebire de ceilalți specialiști, nu supra-apreciază greutatea specifică a elementelor capitaliste în economia națională a Rusiei și socotește că aceste elemente au apărut atunci în afara agriculturii. După V. K. Iațunski, relațiile capitaliste au apărut în agricultura Rusiei mult mai târziu decât în industrie, în nici un caz înainte de secolul al XIX-lea și pînă în acea vreme se poate vorbi numai de inegalitate de avere în rândurile țărănimii agrare, dar nu de stratificare capitalistă.

L. V. Milov semnează studiul *Cu privire la punerea problemei despre stratificarea țărănimii în Rusia secolului al XVII-lea* (nr. 4). Analiza noilor date de arhivă aduse în circuitul științific îl determină pe autor să constate că elemente ale stratificării țărănimii agrare au apărut sporadic și în secolul al XVII-lea, în raioanele în care au existat condiții deosebit de prielnice.

P. G. Rindziunski supune analizei *Problemele studierii sectorului micilor producții de marfă în Rusia secolului al XIX-lea* (nr. 4) și aduce noi date menite să orienteze viitoarele cercetări în acest domeniu.

O altă temă în discuție în coloanele revistei este cea abordată de A. I. Klivanov *Cu privire la caracteristica noilor fenomene în gândirea socială rusă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea — începutul secolului al XVIII-lea* (nr. 6). Autorul urmărește faptele istorice care caracterizează atitudinea cercurilor largi populare în secolul al XVII-lea față de religie și de biserică, semnând elementele care mărturisesc părăsirea normelor și formelor obișnuite ale gândirii medievale și începutul cristalizării unei noi concepții, la baza căreia stătea afirmarea omului, a libertății și sentimentul demnității personalității umane.

Revista mai publică numeroase note, comunicări cu o tematică largă, bogată, privind probleme din orînduirea medievală, modernă și contemporană, însemnări bibliografice și recenzii asupra principalelor lucrări ce tratează istoria popoarelor sovietice, apărute atât în U.R.S.S. cît și în străinătate, precum și ample relatări despre viața științifică din institutele de cercetări și de învățămînt din Uniunea Sovietică.

A. V.

„Československý časopis historický“

(Revista cehoslovacă de istorie), Praga, XI, 1963, nr. 1—6, 840 p.

Ca și în anii trecuți, publicația Institutului de istorie de pe lângă Academia Cehoslovacă de Științe a acordat în 1963 o deosebită atenție problemelor de istorie modernă și contemporană. În același timp, revista a consacrat un spațiu larg unor prezentări informative privind istoria unor

popoare situate la mari depărtări geografice. Un prim exemplu grăitor în această privință îl constituie articolul scris de Timoteus Pokora *De la dascăl de curte la filozof materialist* (nr. 4), în care e vorba de gânditorul chinez Chuan Tchan. Autorul definește sistemul filozofic al lui Tchan ca fiind o

primă treaptă în tradiția materialistă a filozofiei chineze (Chuan Tchan a trăit aproximativ de la anul 43 î.e.n. până la anul 28 e.n.).

Un interesant și documentat excurs de istoriografie cehă publică František Graus, în articolul său despre felul cum se oglindește *Imperiul Marii Moravii în tradiția medievală cehă* (nr. 3). Începând cu tradiția legendară, cultivată de cler și de biserică în secolul al IX-lea, autorul cercetează urmele imperiului morav, cu toate implicațiile lui, în izvoarele medievale cehe și conchide că această tradiție este mai curând o contribuție la istoria gândirii „istorice” a statului Přemyslizilor (1197–1306).

Josef Macek, care în ultimul timp atacă tot mai des probleme de istorie universală, scrie de astă dată despre *Francesco Petrarca și Cola di Rienzo* (nr. 1). Macek analizează atitudinea poetului italian față de problemele politice de la mijlocul secolului al XIV-lea, mai precis dintre 1343 și 1353. În această perioadă, Petrarca a întreținut relații amicale cu tribunul revoluționar Cola di Rienzo. Elucidarea acestor relații de prietenie, afirmă Macek, constituie cheia de înțelegere nu numai a operei poetice a liricului italian, dar ea deschide în același timp și perspectiva multor probleme legate de istoria Renașterii și realismului de mai târziu.

Cu o problemă de relații ceho-filipineze se ocupă Josef Polišenský într-un articol intitulat *F. Blumentritt și Filipinele între colonialismul spaniol și imperialismul american* (nr. 2). Autorul afirmă că, între 1853 și 1913, a trăit la Praga profesorul Ferdinand Blumentritt, care, având preocupări de istorie, s-a interesat foarte îndeaproape de soarta poporului filipinez. Blumentritt a lăsat câteva lucrări publicate și altele în manuscris, în care s-a ocupat cu raporturile politice dintre expansiunea imperialistă, catolicism și dominația monopolurilor. Atitudinea lui de simpatie față de poporul filipinez l-a apropiat, pe de o parte, de republicanii și socialiștii filipinezi și spanioli, iar pe de alta de membrii ligii americane antiimperialiste.

Cunoscutul specialist în problemele polone Václav Žáček publică un studiu despre *Cehii și polonii în perioada răscoalei polone din ianuarie 1863* (nr. 6). Pornind de la mișcările de eliberare națională din 1848–1849 din Europa centrală, autorul constată că tendințele de eliberare manifestate în timpul revoluției burghezo-democratice n-au fost circumscrise între hotarele Austriei, ci au cuprins și regiunile răsăritene ale Europei. Acolo s-au încorporat în două evenimente de mare răsunet: reforma agrară rusă din 1861 și răscoala polonă din 1863. Stăruind, în continuare, asupra răscoalei polone, Žáček arată, pe de o parte, cauzele sociale, economice și politice care au dus la mișcarea din 1863, iar pe de alta simpatia cu care atît opinia publică progresistă din Europa, cît și revoluționarii democrați ruși au privit pregătirile răscoalei. Evenimentele din 1863 au avut, în adevăr, prin caracterul lor social-politic un ecou european, mai ales în rîndurile mișcării muncitorești internaționale. În ceea ce privește mediul ceh, răsunetul a fost dintre cele mai puternice. Simpatia poporului ceh față de răsculați s-a manifestat prin toate mijloacele de care dispunea societatea cehă din acel timp. Autorul precizează că în presa din țările cehe se formaseră deja trei curente, din care două își exprimau pe față adeziunea față de revendicările răsculaților poloni. Au luat ființă atunci comitetele de ajutorare, se recrutau voluntari și se dezbăteau public problemele legate de regimul țarist din Polonia. Pe bună dreptate constată autorul că ecoul acestei răscoale reprezintă un moment de verificare a forțelor progresiste și democratice din țările cehe.

Cu o temă din istoria mișcării muncitorești se ocupă Jaroslav Purš în *Mișcările greviste și dependența lor față de producția de fabrică în perioada capitalismului premonopolist* (nr. 1). Purš demonstrează că a existat o legătură evidentă între diferitele etape ale dezvoltării capitalismului și schimbările petrecute în formele de luptă ale clasei muncitoare. De pildă, trecerea muncito-

rimii la luptele greviste, ca formă principală a luptei de clasă, stă în strinsă legătură cu procesul de trecere de la producția meșteșugărească și manufacturieră la producția de fabrică. Autorul își sprijină considerațiile pe analiza materialului din istoria mișcărilor muncitorești din țările cehe și Germania.

Din aceeași tematică face parte și articolul semnat de Otto Urban și intitulat *Bohumil Šmeral și Fr. Modráček ca reprezentanți a două linii ideologice în sinul social-democrației cehe înainte de primul război mondial* (nr. 4). Autorul face, de fapt, o paralelă între acești doi lideri social-democrați, cchi, a căror activitate politică a dat naștere la două curente ideologice în perioada 1897–1918. Modráček a fost un reprezentant de frunte al ideologiei mic-burgeze, iar în sinul social-democrației, al revizionismului. Intrat în partid în 1897, Modráček devine în curând purtătorul de cuvânt al micilor producători, care se străduiau să soluționeze problemele sociale prin compromisuri. În schimb, Bohumil Šmeral a fost o mare personalitate în mișcarea muncitorească cehă în perioada de dinaintea primului război mondial. În concepția de clasă a lui Šmeral, socialismul a fost, înainte de 1914, o forță hotărâtoare, de rezistență, față de revizionismul naționalist, propovăduit de gruparea lui Modráček. În cele din urmă, autorul consideră că numai datorită lui Šmeral, imediat după revoluția socialistă din Rusia și în urma apariției Republicii Cehoslovace, s-a format în sinul social-democrației cehe o puternică opoziție de stînga, care s-a consolidat și s-a transformat într-un partid propriu.

Despre *Social-democrația austriacă în anii 1918–1920 și câteva probleme ale austro-marxismului* scrie Rudolf Künstlinger (nr. 5). Începînd de la asasinarea, în octombrie 1916, a lui Sütrgh, primul ministru al Austriei, de către Friedrich Adler, autorul urmărește prefacerile din sinul social-democrației austriece, paralel cu activitatea desfășurată de așa-zisul grup austro-marxist. Unul dintre

fondatorii acestei ultime grupări a fost și Karl Renner. Pornind de la ideologia patriotismului habsburgic, Renner a fost, pînă la Revoluția din Octombrie, un adept convins al federalizării central-europene sub conducerea germanilor. Împotriva lui se ridica Otto Bauer, care susținea că, dacă războiul va mai dura, se va ajunge la revoluția națională a popoarelor slave și Austro-Ungaria se va destrăma. De fapt, Bauer a avut dreptate, deoarece imediat după încetarea ostilităților evenimentele internaționale s-au precipitat în așa fel, încît Austro-Ungaria n-a putut rămîne în afara marilor transformări politice. În legătură cu aceasta, Künstlinger se ocupă de situația internă a Austriei pînă la încheierea tratatului de pace de la Saint-Germain. După această dată, mai precis la 21 octombrie 1919, parlamentul austriac a șters din programul său politic articolul despre *Anschluss*, aprobat de Adunarea națională constituantă la 12 martie 1919. De altfel, alipirea la Germania a figurat în programul social-democrației austriece pînă la venirea la putere a lui Hitler.

Un interesant articol analitic semnează Tomáš Pasák. E vorba despre *Dedesubturile crizei guvernului din 1932, condus de Fr. Udržal* (nr. 2). Problema aceasta face parte dintr-un ansamblu de cercetări pe care istoriografia cehă marxistă le întreprinde pentru a lămuri rolul politic jucat de partidul agrarian în perioada premuncheneză. Se știe că acest partid a avut o mare influență asupra politicii statului cehoslovac. De aceea autorul cercetează cauzele interne care au provocat căderea guvernului Udržal, el însuși agrarian, în 1932. În afară de cauzele legate direct de fenomenele de criză economică, printre care operațiile capitalului financiar, situația precară a economiei naționale, adîncirea crizei din industrie și agricultură, nemulțumirile crescînde ale populației etc., autorul demonstrează că la cele de mai sus s-a adăugat înverșunarea unui grup de agrarieni, în frunte cu Staněk. Procedeele folosite de Udržal, ca și orientarea lui politică, nu corespundau în general

noui direcții de atac a agrarienilor și, de aceea a fost nevoit să demisioneze. Stanek și Udržal reprezentau două tendințe diferite în sinul partidului agrarian și în lupta dintre ele a învins aripa de extremă dreaptă.

Cu o problemă de politică internațională care a influențat indirect și politica externă a Cehoslovaciei se ocupă Robert Kvaček. Autorul studiază *Lichidarea zonei demilitarizate din Renania de către Germania hitleristă, la 7 martie 1936* (nr. 3). Pornind de la denunțarea de către Hitler a clauzei militare din tratatul de pace de la Versailles la 16 martie 1935, Kvaček trece în revistă o suită de evenimente politice care s-au succedat cu repeziune în cursul anului 1935. Faptul cel mai important era ghemul de contradicții dintre Franța, Anglia, Italia și Germania, din care nu se putea ieși. Din cauza acestei situații, la conferința de la Stresa, din 11 aprilie 1935, reprezentanții Franței, Angliei și Italiei n-au ajuns la nici un rezultat, în sensul de a avea o atitudine comună față de Germania nazistă. Italia se pregătea să atace Abisinia cu asentimentul lui Laval, iar Anglia căuta o înțelegere cu Hitler. Autorul arată pas cu pas reacția guvernului de la Berlin față de cursul evenimentelor din acest timp (evoluția relațiilor dintre Franța și U.R.S.S., ratificarea pactului franco-sovietic, de care depindea și încheierea unui pact româno-sovietic pregătit de Titulescu, războiul din Etiopia, care amenința coloniile engleze ș.a.) până la 7 martie 1936, când unitățile germane au trecut granița zonei demilitarizate. Intervenția germană a produs neliniște și rumoare în capitalele europene, însă nimeni n-a reacționat. Cehoslovacia, care se simțea direct amenințată, a depus eforturi pentru o consfătuire cu partenerii săi din Mica Înțelegere, însă n-a izbutit. Prințul Pavel se orienta acum spre Berlin, iar străduințele lui Titulescu n-au fost de ajuns pentru aceasta. Invazia lui Hitler în Renania rămânând nepedepsită, regimul nazist s-a consolidat. Armata germană a început să se întărească pentru noi agresiuni. În același timp, politica externă a lui Hitler

a trecut la ofensivă în Austria și în Balcani. Analizând noua situație politică din Europa, autorul conchide că actul de la 7 martie 1936 a fost unul dintre prologurile celui de-al doilea război mondial.

Cu o problemă în strinsă legătură cu evenimentele de mai sus se ocupă Miroslav Soukup în articolul intitulat *Franța în perioada luptelor pentru realizarea frontului popular (1934—1938)* (nr. 4). Soukup își propune să aducă o contribuție la lupta dusă de istoriografia marxistă împotriva multor istorici și oameni politici burghezi care caută să răstălmăcească în fel și chip sensul și importanța frontului popular din Franța, diminuând în același timp rolul comuniștilor francezi în formarea acestui front. Pentru aceasta, autorul își împarte articolul în două capitole: a) înăbușirea complotului fascist din februarie 1934 și b) crearea Frontului unic muncitoresc. Autorul arată toate complicațiile din politica internă a Franței începând din 1933, caracterizată mai ales prin lupta maselor muncitoare și a partidului comunist împotriva fascizării, luptă care a culminat în februarie 1934 cu lichidarea forțelor de dreapta. La finele lui iunie, același an, s-a ajuns la conferința de la Ivry, care a însemnat o schimbare de tactică. Acolo au avut loc negocieri între partidul comunist și socialiști și s-a semnat un acord în ceea ce privește unitatea de acțiune. Telurile și formele de organizare ale acestei regroupări au fost stabilite de comitetul central al Partidului comunist francez la începutul lui noiembrie. În proiectul propus se arăta că exista încă o alternativă decât guvernul reacțiunii burgheze sau al sovietelor, și anume există perspectiva unui guvern al forțelor grupate în jurul poporului, care să reprezinte revendicările democratice ale tuturor păturilor sociale atinse de monopoluri. Pactului încheiat de comuniști și socialiști i s-au alăturat și radicalii în iulie 1935, data care poate fi socotită drept începutul activității Frontului popular.

În studiul *Politica externă franceză și Cehoslovacia în perioada premergătoare Dicta-*

tului de la München (nr. 5), Milena Janašová face o profundă analiză a situației politice din Franța, ca și a relațiilor franco-cehoslovace dintre 1935 și 1938. Mai ales după venirea lui Pierre Laval în fruntea guvernului francez au început să se manifeste temeri în stîmul Micii Înțelegeri. Eduard Beneș și Nicolae Titulescu depuneau eforturi pentru realizarea planurilor lui Barthou în vederea încheierii unui pact răsăritean, iar Laval căuta să ajungă la un acord cu Hitler. Evenimentele din cursul anilor 1935–1936 — războiul cu Abisinia, demisia guvernului Laval la 23 ianuarie 1936, războiul civil din Spania ș.a. — au provocat o nouă orientare în politica externă a Franței și Cehoslovaciei. Se manifestă acum tendințe pentru a se ajunge la o înțelegere cu Germania, pe de o parte iar pe de alta se duc tratative pentru încheierea unui pact între Franța și Mica Înțelegere. Evenimentele ulterioare au împiedicat acest lucru. Iugoslavia a refuzat această perspectivă, iar România, după demisia lui Titulescu, căuta să stabilească relații de prietenie cu Italia și Germania. În continuare, autoarea urmărește tribulațiile politicii externe franceze din cursul anului 1937, care au dus aproape la o degajare totală a Franței și Angliei față de soarta Cehoslovaciei. La un moment dat, Praga a fost constrinsă să accepte revendicările maxime ale lui Hitler. A urmat apoi *Anschluss*-ul. Calea către München era deschisă. În concluzie, Janašová conchide că, datorită politicii engleze, poziția Franței a fost slăbită și îndreptată spre compromisuri și concesiuni față de Germania hitleristă.

În sfîrșit, Magda Adamova publică un articol despre *Ungaria și Mica Înțelegere în perioada de dinaintea celui de-al doilea război mondial (1937–1938)* (nr. 6). Autoarea se ocupă la început de tendințele revizioniste ale Ungariei hortiste și de planurile ei militare. La începutul anului 1937, încep negocierii între Ungaria și Mica Înțelegere pentru normalizarea relațiilor dintre ele. Problema esențială era dreptul Ungariei hortiste de a se înarma. Statele din Mica Înțelegere ar

fi fost dispuse, în urma sesiunii din aprilie 1937, să recunoască Budapestei acest drept, în schimbul încheierii unui pact de neagresiune cu fiecare dintre ele. Tratativele au durat pînă în toamnă, fără a se ajunge la un rezultat pozitiv. Ungaria refuza continuu, deși ar fi dorit, îndemnată fiind de Germania, să încheie un asemenea pact cu Iugoslavia, care, la rîndul ei, semnase în martie un acord cu Italia. Cea mai interesată în această privință era Cehoslovacia, care, în fața amenințărilor mereu crescînde din partea Germaniei, voia să-și asigure frontiera cu Ungaria. Pînă la urmă nu se realizează nimic. Autoarea arată cum în toamna anului 1937 situația internațională se schimbă în favoarea Germaniei și puterile occidentale manifestă tendința de a ajunge la înțelegere cu Hitler, cu scopul de a îndrepta agresiunea germană spre răsărit. În lumina acestor noi tendințe, Adamova cercetează evenimentele din cursul anului 1938, mai precis evoluția relațiilor dintre Ungaria și Mica Înțelegere pînă la conferința de la Bled, din 22 august 1938, care a însemnat, după părerea autoarei, actul de destrămare a Micii Înțelegeri. Articolul, prin materialul documentar folosit și concluziile care se degajă, este util și istoricilor noștri. Surprinzătoare este însă afirmația de la p. 757, că guvernul român ar fi fost dispus să ia parte în 1939 la împărțirea Cehoslovaciei, afirmație care nu ține seama de realitate și falsifică adevărul istoric.

La rubrica *Materiale*, revista cehoslovacă de istorie publică o serie de lucruri interesante și variate. Astfel, F. Šmahal face o prezentare însoțită de comentarii a studiilor și articolelor apărute în 1961 în legătură cu Renașterea și umanismul ceh (nr. 1). O scurtă privire cu caracter documentar și informativ asupra lucrărilor privind istoria statului polon semnează Jan Borkowski (nr. 1). Josef Polišenský informează cititorii despre o seamă de *Lucrări mai noi privitoare la istoria Americii Latine* (nr. 1). Autorul trece în revistă studiile și cercetările apărute după război în U.R.S.S., Germania, Polonia, diferite țări capitaliste și în America Latină.

Cu materiale similare se ocupă și Bohumil Bodūra, care face o prezentare a sistemului de organizare al cercetărilor istorice în Mexic (nr. 1). Autorul precizează că scopul articolului este să informeze pe cei interesați despre organizarea istoriografiei și despre activitatea editorială din Mexic. Făcînd în această privință o comparație între cîteva țări din America de Sud, Bodura arată că în Mexic există 99 de instituții și organizații care se ocupă cu cercetări istorice în Argentina 48, în Brazilia 60, în Columbia 35.

Deoarece lipsesc cercetări privitoare la organizarea curții și cancelariei lui Václav al IV-lea (1378—1418), Ivan Hlaváček publică un bogat material, intitulat *Studii în legătură cu diplomația lui Václav al IV-lea* (nr. 2). Josef Polišenský, care se orientează tot mai mult spre istoria popoarelor latine, prezintă *Stadiul actual al cercetărilor privitoare la „decadența” Spaniei în secolele XVI—XVII* (nr. 3). De importanță locală sînt materialele publicate de Zdeněk Šolle sub titlul *O secție a Internaționalei I în Cehia* (nr. 3). Autorul, cunoscut prin lucrările sale din istoria mișcării muncitorești, constată existența unei grupe de adepți ai lui Lassalle, în 1863—1864, la Aș, localitate în Cehia cu o dezvoltată industrie textilă. Un adevărat studiu bine documentat publică Miroslav Hroch despre *Comerțul dintre răsăritul și apusul Europei în perioada de la începutul capitalismului* (nr. 4). Autorul își împarte expunerea în trei părți: 1. obiecte de comerț; 2. drumuri de comerț; 3. mijlocitorii schimburilor comerciale. Tot la acest capitol, Tomáš Pasák se ocupă de activitatea prof. Hermann Raschkofer în perioada celui de-al doilea război mondial (nr. 4). Autorul ia poziție față de teoriile revanșarde ale acestui jurist german, care a desfășurat și desfășoară încă o activitate dușmănoasă față de poporul cehoslovac.

În sfîrșit, Oldřiška Kodedová urmărește procesul organizatoric prin care a trecut social-democrația din Austria și, în special, din țările cehice prin anul 90 al secolului trecut (nr. 5).

Două dintre numerele revistei cuprind și rubrica „Discuții”. Josef Kočí pune în discuție problema *Obligațiilor în muncă ale iobagilor din țările cehice după Războiul de 30 de ani* (nr. 3). Kočí precizează că, începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, renta în muncă (robota) a devenit cea mai apăsătoare obligație a iobagilor din țările cehice. În legătură cu aceasta, el distinge mai multe categorii de obligații pe care iobagul trebuia să le presteze în folosul feudalului: muncă la curtea seniorului, în pădure, la heleșteie, la podvezi, la binale, la cărămidărie, la cioplit de piatră, la vînătoare, de strajă ș.a. O problemă interesantă discută Jaroslav Mezník, și anume *Din problematica patriciatului medieval* (nr. 5). Pornind de la analiza definițiilor date pînă acum patriciatului în genere, autorul izbutește să periodizeze evoluția istorică a acestei păтури sociale și să ajungă la alte concluzii în ceea ce privește particularitățile prin care se deosebea de celelalte păтури orășenești.

O rubrică utilă întîlnită în paginile acestei reviste cuprinde recenzii tematice. Cităm aici cîteva exemple: *Agricultura în Polonia medievală — încercare de sinteză* (nr. 6); *Noi încercări de interpretare a revoluției engleze din secolul al XVII-lea* (nr. 6); *Literatura postbelică despre istoria istoriografiei moderne europene* (nr. 6) ș.a.

Urmează un bogat material informativ, sub forma de însemnări bibliografice care pun cititorul în curent cu cele mai noi lucrări apărute în ultimii ani în diferite țări.

Tr. Ionescu-Nișcov

„Историски часопис“

Орган Историског Института Српске Академије Наука, Belgrad, Књига IX—X, 1959, 591 p.; XI, 1960, 319 p.; XII—XIII, 1961—1962, 480 p.

Începîndu-și apariția în 1948, o dată cu înființarea Institutului de istorie al Academiei Sîrbe, „Историски Часопис” (Revista de istorie) a fost publicată în volume anuale. Cele 13 volume tipărite pînă în prezent cuprind un material bogat și variat, privind cu precădere istoria medie și modernă a Serbiei, Voivodinei, Bosniei, Muntenegrului și Raguzei.

Revista grupează în jurul ei o serie de specialiști dintre cei mai cunoscuți în domeniul istoriei și în disciplinele înrudite. Printre alții, în paginile ei au semnat ultimele lor contribuții P. Skok și M. Budimir, cunoscuți specialiști în domeniul toponimiei balcanice. Cele cîteva materiale legate de bizantinologie poartă iscălitura lui Gh. Ostrogorski.

Un grup de specialiști se ocupă de istoria Raguzei, tratată, se pare, în cele mai multe dintre paginile revistei în general, precum și în paginile ultimelor cinci numere ale ei, de care ne ocupăm în prezentarea de față. Materialele privind Raguză au, de obicei, un caracter mai larg, referindu-se și la alte regiuni balcanice. În această privință este caracteristic studiul lui Vuk Vinaver, *Comerțul raguzan în Serbia și Bulgaria la sfîrșitul secolului al XVII-lea* (1660 — 1700) (vol. XII-XIII). În acest studiu cuprinzător și bine documentat este abordată perioada, necercetată pînă acum, premergătoare declinului comerțului raguzan la începutul secolului al XVIII-lea în toată partea Peninsulei Balcanice stăpînită de turci. Autorul constată prezența, în această perioadă, a negustorilor raguzani în orașele Belgrad, Prokuplje și Novi Pazar din Serbia, iar în Bulgaria în 12 orașe, printre care Rusciuc, Silistra și Șumen. Din Bulgaria, negustorii raguzani veneau la Constanța și Brăila. Uneori se înregistrează prezența lor la Timișoara și la Tirgoviște. Mărfurile mai des exportate din Balcani prin intermediul negus-

torilor raguzani erau pieile, lîna și ceara. La mijlocul secolului al XVII-lea s-au exportat 6 000 de piei din Dobrogea (p. 202). Printre cei ce veneau cu caravanele la Raguză se găsesc „caravlahi” și „ungrovlahi”. (p. 213).

Decăderea comerțului raguzan începe după cutremurul catastrofal din 1667. La decăderea lui au contribuit războiul din 1683—1699 — cînd negustorii raguzani au părăsit orașele din Serbia și Bulgaria (unul a plecat în Transilvania, p. 228)—, precum și alți factori.

În prezentarea despre *O condică raguzană din secolul al XV-lea* (vol. XII—XIII), Mih. Dinić analizează dările de seamă și socotelile ambasadurilor raguzani în regiunile Balcanilor, în Ungaria și Turcia, între anii 1419—1476. Același autor se ocupă cu *Raguzanii—feudali în Serbia și Bosnia* (vol. IX—X).

Un interes deosebit prezintă articolul lui Gavro A. Škrivanić, *Datele lui Coronelli despre Republica raguzană și despre harta republicii întocmită de el* (vol. IX—X), în care se stabilește că descrierea Raguzei publicată într-o operă geografică a venețianului P. Generale Vincenzo Coronelli în 1684—1687 a fost întocmită la Raguză de către specialiștii raguzani și trimisă lui Coronelli. Se constată, de asemenea, că harta Raguzei publicată tot de Coronelli în 1688 a fost elaborată de el pe baza unei alte hărți, ce i-a fost trimisă de la Raguză.

Jelena Danilović se ocupă de instituția „aptagi”-lor, cunoscută aproape numai la Raguză (*Despre natura juridică și evoluția instituției „aptagi”-lor în dreptul raguzan*, vol. XII—XIII). Autoarea constată că această instituție, care constituia o formă juridică de încheiere a tranzacțiilor, a servit clasele dominante din republica raguzană.

Indirect se referă la istoria Raguzei și Jovanka Mijušković, în articolul despre *Familia nobiliară Sanković din regiunea Hum* (vol. XI). În teritoriul din vecinătatea Raguzei, stăpinit de familia Sancović în secolul al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea, existau numeroase grupuri de vlahi (p. 31, 32, 40).

Tratînd *Raporturile Veneției cu triburile herțegovinene, muntene și muntenegrene de la asediul orașului Cattaro în 1657 pînă la începutul războiului Moreii* (vol. IX–X), Gligor Stanojević menționează unele evenimente legate de țara noastră. Astfel, în aprilie 1663 la Veneția se auzea că spahii turci mobilizați la Adrianopol vor porni spre Transilvania sau spre Cattaro, iar în vară se vorbea numai de Transilvania drept obiectiv al ofensivei otomane (p. 214). În legătură cu frământările din această perioadă, autorul vorbește de intensele acțiuni de luptă desfășurate de triburile Kučil și Klimentinii și mai ales de haiduci.

Din numărul încă destul de mare al articolelor referitoare la probleme din istoria Raguzei¹ atenția ne mai este reținută de două studii adiacente acestor probleme, cu referiri însă la țara noastră sau la regiunile balcanice. Astfel, în articolul lui V. Vinaver *Un lefter comercial străbesc din sec. al XVIII-lea* (vol. XI) se menționează (p. 272) datele privind trecerea prin orașul Prokuplje, în cea de-a doua jumătatea a sec. al XVIII-lea, a negustorilor din Bosnia și Herțegovina în drum spre Țara Românească și spre Rusciuc.

În comunicarea lui G. A. Škrivanić, *Fra Mauro, Il Mappamondo* (vol. XII–XIII), este vorba de harta lumii întocmită în 1448 de Fra Mauro, care lucra pentru regele Portugaliei. În partea reprezentînd Peninsula Balcanică se găsesc, printre altele, următoarele denumiri geografice demne de reținut: Vlachia pizolo (Vlahia Mică), în

Tesalia; Monte de Morlachia (lanțul munților de la Raguză pînă la muntele Velebit); Sine dereo pentru Smederevo (deci nu Stmedru, cum s-a afirmat); p(rovincia) temesuai pentru ținutul Timișoarei.

O altă problemă de toponimie este tratată de Mil. Pavlović în *Kunara planina* (vol. IX–X). Expresia „Muntele Cunara”, întâlnit în baladele sirbești și în formele Cunor, Cunar, are la bază cuvîntul albanez Kuno'r, Kurorë, Kunora, cu același sens ca românescul conuna, cununa. Ca atare, cuvîntul înseamnă „munte”, dar în balada sîrbă el a devenit nume geografic asociat cu cuvîntul „planina”, care înseamnă tot „munte”

Dintre celelalte materiale tratînd probleme mai largi, sud-slave sau balcanice, reținem în primul rînd articolul de sinteză al lui Vlad. Stojančević *Conceptiile politice ale cneazului Miloș Obrenović în chestiunea eliberării popoarelor balcanice* (vol. IX–X). Autorul, care s-a ocupat în mai multe rînduri de diverse aspecte ale domniei lui Miloș Obrenović, dă aici o succintă și cuprinzătoare caracterizare a bazelor politicii balcanice a acestui cîrmuitor realist în politică. În condițiile de după pacea de la Adrianopol, cînd era greu să se recurgă la metode revoluționare de luptă în vederea eliberării, acestea fiind contrare atît năzuințelor politicii austriece, cît și celei rusești în Balcani, M. Obrenović s-a folosit de un întreg sistem de influențe și relații pentru a acționa în direcția emancipării treptate a popoarelor balcanice. Prin acest sistem el și-a desfășurat politica în toate părțile Balcanilor: Bosnia, Macedonia, Rumelia, Bulgaria, după cum se arată concret în articol. El întreținea relații cu albanezii și grecii, cu fruntașii răsculaților lor. Cu domnii Țării Românești Miloș a căutat să întrețină relații de bună vecinătate. Văzînd situația grea a țărănilor romîni în vremea Regulamentului Organic, subliniază autorul, Miloș Obrenović nu numai că i-a primit, dar a și stimulat imigrarea lor în Serbia, unde li s-au dat pămînturi și le-au fost acordate aceleași drepturi de care se bucurau autohtonii. În unele mate-

¹ Semnate de S. M. Ćirković, F. Bajraktarević, Iv. Božić, J. Tadić, B. Krekić, M. Pavlović ș.a.

riale inedite existente în arhivele sârbești este consemnat faptul, prea puțin cunoscut, că Filip Lenj a mers în misiune din partea Țării Românești ca să reglementeze cu Miloș chestiunea comerțului cu sare.

În volumele următoare ale publicației, același autor abordează probleme din istoria albanezilor de pe teritoriul Iugoslaviei la începutul secolului al XX-lea. Cităm în această privință studiul privind *Situația social-politică a albanezilor din vilaetul Kosovo la începutul secolului al XX-lea și opunerea albanezilor față de reformele aplicate de turci în 1902–1903* (vol. XI).

Această problemă este adîncită de Vlad. Stojančević în articolul *Situația din jumătatea de vest a vilaetului Kosovo, după rapoartele consulului austriac de la Scopie în 1900–1901* (XII–XIII). Consulul B. Para descria în rapoartele sale frământările albanezilor, situația sîrbilor în vilaet, acțiunile comitetului macedonean, activitatea consulului rus la Scopie. Din aceste materiale reiese că tendințele spre eliberare ale albanezilor erau stimulate de emigrația albaneză din țările balcanice și din Italia. În mod concret, B. Para s-a referit în rapoartele sale (p. 313) și la constatarea făcută de autoritățile otomane că o parte din intelectualitatea albaneză de la Peć și Priştina avea legături cu emigranții albanezi din București.

Referiri la țara noastră, fie mai scurte, de genul celei de mai sus, fie chiar mai consistente, uneori luate din materiale inedite, se găsesc într-o serie de alte articole din volumele de care ne ocupăm.

În *Două contribuții la cunoașterea istoriei sociale, politice și economice în secolele XVII–XVIII* (vol. IX–X), R. L. Veselinović se referă, printre altele, la activitatea lui Antonie Stefan, episcopul catolic de la Nicopole, adăpostit la domnul Țării Românești Șerban Cantacuzino și trimis de acesta în misiune la Viena împreună cu despotul Gheorghe Brancovici. După căderea acestuia din urmă în dizgrație, A. Stefan a elaborat un plan de răscoală a popoarelor din Balcani expus în memoriul din 17

ianie 1689. Memoriul, al cărui text se publică în anexa articolului, a fost descoperit acum în arhivele Vienei în copie făcută după originalul aflat la Karlsruhe. Aceasta a fost o a doua propunere de răsculare a popoarelor balcanice din acești ani, în afară de cea redactată de L. F. Marsigli și cunoscută mai demult.

La istoria Banatului se referă Mita Kostić în *Negoțul de pe Dunăre și Sava, corăbiile, corăbierii și breslele corăbierilor în secolele XVIII și XIX pînă la apariția căilor ferate* (vol. IX–X).

Iată cîteva dintre chestiunile care pot interesa pe cititorul român. Exportul de cereale din Banat și din Timișoara se intensifică după săparea canalului Bega în 1728. Pășunile și pusele din ținutul Timișoarei, Zarandului, Virșetului și Becicherecului erau arendate de o companie de gelepi (negustori de vite), printre aceștia fiind și aromîni (p. 262). Iacob Ciocîrlan din Becikerekul Mare, negustor, era prieten cu iluminatul sîrb Dositej Obradović (p. 271). Corăbierii, adică cei care trăgeau corăbiile în susul apei, erau „maghlari, slavoni, romîni, croați” (p. 276). Uneori corăbiile se îndreptau spre Galați.

Din contribuția Daniței Milić, *Comerțul austro-sîrb în 1813–1815 și încercarea făcută de a se înființa un consulat al Austriei în Serbia* (vol. IX–X), reiese, printre altele, că Serbia era principalul cumpărător al sîrîi din Transilvania, importată prin Orșova.

Din interesantul articol al lui N. Radojčić, *Sava Tekelija. Cu prilejul celui de-al doilea centenar de la nașterea lui* (vol. XII–XIII), cititorul poate lua cunoștință de o serie de precizări în legătură cu viața și activitatea acestui fruntaș al populației sîrbe din Banat în primele decenii ale secolului trecut, originar din Arad. Cunoșcînd limba romînă, S. Tekelija s-a ocupat și de problemele poporului romîn. Printre altele, el a scris un articol despre originea poporului romîn, pe care l-a înmînat lui Vuk Karadžić și acesta a asigurat tipărirea lui în limba germană.

Unul dintre articolele care-și propun să trateze o problemă de istorie srbă legată de un moment de istorie universală este acela al Liliane Aleksic, despre *Influența franceză în politica internă și externă a Serbiei în vremea războiului Crimeii (1853-1856)* (vol. XI). Politica franceză a mers pe linia de a împiedica pe slavii de sud, inclusiv Serbia, să profite de războiul Crimeii pentru a se elibera sau a-și ameliora soarta. Regimul lui Napoleon al III-lea nu a admis aceasta, din teama sa permanentă de o revoluție în Europa. De aceea guvernul francez s-a opus ca Serbiei să i se acorde statutul Principatelor Române și nici nu a admis planul ca trupele austriece să intre și în Serbia, o dată cu intrarea lor în principate.

Despre unele momente comune în politica Serbiei și României este vorba de asemenea în prezentarea lui Phyllis Anty despre fondul de *Documente nepublicate de la Ministerul de Externe al Angliei privind Serbia între 1837 și 1911* (vol. XII–XIII). Este vorba de fapt, de rapoartele Consulatului englez, înființat în 1837 cu scopul de a contracara influența rusă crescândă în Principatele Române și în Serbia. Printre altele, în aceste materiale se găsesc multe date despre Macedonia și activitatea Organizației revoluționare interne macedonene — V. M. R. O. — în anul 1903 (p. 441). Materialele din perioada 1906–1911 oglindesc relațiile Serbiei cu Bulgaria, Turcia și România (p. 443).

Mențiuni despre politica externă a României în anii 1911–1912 găsim în însemnările inedite al ministerului de externe al Serbiei, M. Dj. Milovanović, despre tratativele sale cu premierul bulgar Gheșov (Dim. Djordjević, *Pašić și Milovanović în vremea tratativelor pentru alianța balcanică în 1912*, vol. IX–X). Potrivit însemnărilor, Gheșov a manifestat multă îngrijorare în legătură cu poziția României și a revenit mereu asupra acestei chestiuni (p. 474, nota 18). În cursul tratativelor srbobulgare din 1911 s-a avut în vedere planul ca, în cazul unirii Bosniei și Herțegovinei cu Serbia, în urma desființării

Imperiului austro-ungar, Transilvania să se unească cu România.

În sfârșit, interesante sînt datele cuprinse în comunicarea lui M. Kostić privind *Dezbaterile guvernului vienez asupra postulatelor Dietei din ziua bunăvestirii pentru reînființarea Voivodinei srbesti* (vol. XII–XIII). Curtea din Viena s-a folosit de problema Voivodinei, Transilvaniei și Croației pentru a exercita presiuni asupra ungarilor. Cea mai delicată, după părerea contelui Széchenyi, era problema Transilvaniei. Propunerea ca Transilvania să fie organizată ca o regiune autonomă a fost respinsă, socotindu-se că astfel s-ar putea ajunge la un dualism între Ungaria și jumătatea nemaghiară a ei. De aceea soluția acceptată a constatat în reîncorporarea Voivodinei și a Banatului timișan la Ungaria și în organizarea cancelariei aulice pentru Ardeal (1860). Adunarea de la Carlovți, din aprilie 1861, convocată cu scopul de a potoli nemulțumirea sîrbilor, a stabilit postulatele pentru reînființarea Voivodinei care au fost respinse de Consiliul de regență al Ungariei și de contele Way. Printre motivele invocate se găsește și acela că 160 000 de români din județele Caraș, Timiș și Torontal, precum și ungurii și nemții din Bačka, s-ar fi declarat împotriva fixării unui teritoriu pentru Voivodina. În memoriul său către Curtea din Viena, nepublicat pînă în prezent, Cancelaria aulică a Ungariei a combătut privilegiile propuse pentru sîrbi, admitînd numai autonomia școlară și bisericească. Opus acestuia a fost raportul ministrului de interne Schmerling, necunoscut pînă acum (găsit în arhivele din Belgrad), în care se dovedeau drepturile sîrbilor la teritoriul propus. Fruntașii sîrbi M. Polit-Desančić și Dj. Stojaković — acesta din urmă fiind bine inițiat în problema drepturilor tuturor naționalităților din Ungaria — deși conștienți de manevrele Curtii din Viena, au socotit înființarea Voivodinei ca foarte necesară, în urma refuzului din partea cercurilor conducătoare maghiare de a recunoaște drepturi pentru naționalitățile nemaghiare.

Desigur, nu trebuie să scape atenției specialiștilor nici alte materiale din revista „Istoriski Časopis”, chiar dacă acestea nu conțin referiri la țara noastră. Astfel, pentru cunoașterea istoriei sociale în general este interesant articolul lui A. Radenčić *Despre „răscoalele țărănești” stimulate de radicali în Serbia în anii 1892—1893* (vol. IX—X). Comparând repartitia pământului între țărani și moșieri în diferite țări, autorul arată că în țările cu latifundii, printre care și România, mișcările țăranilor sunt dominate de revendicări economice, pe când cele din țările cu mică proprietate, printre care și Serbia, sunt dominate de revendicări politice.

Menționăm, de asemenea, în treacăt problemele de istorie a Sremului, tratate în paginile revistei de Sl. Gavrilović² și K. Petrović³; ale Muntenegrului, studiate în continuare de Glig. Stanojević⁴; probleme ale epocii lui Dušan în Serbia medievală, cercetate de Serghie Dimitrijević⁵ și N. Radojčić⁶; diferite alte probleme de istorie modernă, ca cea tratată de J. M. Millčević⁷, sau de istorie veche,

atât de rare în paginile acestei reviste, ca cea *Despre siguni din șesul Dunării*, tratată de M. Budimir (vol. IX—X). Să reținem și cele câteva informații inserate de I. Nikolić în prezentarea unui *Teftar al parohiei din Pirot (1834—1872)* (vol. XI—XII). Sunt menționate aici date notate pe un *Kiriakodromion* al lui Sofronie din Vrața, găsit în împrejurimile Pirotului. După cum se știe, această carte este prima tipăritură bulgară, făcută la București în 1806. Sunt interesante însemnările despre negustorul Hagi Pavel, participant la răscoala din 1821 în Grecia, de unde a venit și s-a stabilit la Pirot, devenind omul de încredere al lui Miloș Obrenovici în 1828—1829 (p. 279).

După cum reiese din această succintă prezentare a materialelor apărute în cele cinci volume din anii 1959—1962, tematica revistei „Istoriski Časopis” a Institutului de istorie din Belgrad este variată, de natură să suscite un viu interes din partea specialiștilor.

S. Iancovici

² *Despre colonizarea Miliției sârbe și a Chimentinilor în Srem (1737—1742)* (vol. IX—X).

³ *Orașul Karlovi și populația lui între 1753 și 1815* (ibidem).

⁴ *Contribuții la cunoașterea istoriei diplomatice a Muntenegrului de la Congresul de la Berlin până la sfârșitul sec. al XIX-lea* (vol. XI).

⁵ *Cronologia monedelor imperiale ale lui Dušan* (vol. IX—X). Se menționează că, în-

tr-un document venețian din aprilie 1350, Dušan este intitulat „despoti Larte et Blanche comiti”. Autorul presupune că este vorba de „despot al Artei și prinț al Vlahiei”, adică al Marii Vlahii din Tesalia (p. 121).

⁶ În jurul *zakonik-ului lui Dušan* Manuscrisul de la Athos al *zakonik-ului* (vol. IX—X).

⁷ *Primul lot de studenți sârbi, bursieri ai statului, instruiți în străinătate (1839—1842)* (vol. IX—X).

ISTORIA ROMÂNIEI

COSTIN C. KIRIȚESCU, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 423 p.

Lucrarea de față are drept obiect să trateze antecedentele, crearea și transformările succesive ale sistemului bănesc al leului în decursul dezvoltării economiei românești. Elaborată în cadrul Institutului de cercetări economice al Academiei R.P.R., ea nu-și propune să fie o istorie a circulației bănești și nici o istorie numismatică, ci din mulțimea fenomenelor referitoare la structura și aplicarea sistemului bănesc din România au fost selecționate numai cele care ilustrează momentele semnificative ale istoriei monedei noastre naționale, legate de transformările de structură ale sistemului bănesc.

Volumul întâi din lucrare cuprinde două părți: o primă parte (elaborată de Costin C. Kirițescu în colaborare cu Cselényi Béla, Constantin Iacobovici și Octavian Iliescu) în care se studiază precursorii leului pe teritoriul României în formațiunile precapitaliste și o a doua parte privind geneza sistemului bănesc al leului, modificările de structură care au fost aduse acestui sistem și rezultatele aplicării lui în perioada capitalismului premonopolist. Textul este însoțit de anexe cu tabele sinoptice, indici de nume, numiri geografice și monede, precum și de planșe ilustrative.

Prima parte a lucrării cuprinde patru capitole, în care se tratează cronologic probleme monetare începând din perioada de descom-

punere a comunei primitive și până în epoca de formare a relațiilor de producție capitaliste. Această parte ar putea fi considerată ca o introducere în tema propriu-zisă a lucrării. Mulțimea și varietatea speciilor monetare care au circulat pe teritoriul României în decursul acestei îndelungate perioade de timp au determinat ca în această parte a lucrării accentul să cadă cu mai multă greutate pe aspectele numismatice.

Merită relevată ipoteza autorului că primul metal care a îndeplinit rolul de echivalent general pe teritoriul țării noastre a fost arama, care a început să capete însemnătate economică încă în neoliticul târziu, pe baza utilizării zăcămintelor de cupru nativ. Printre cele mai vechi obiecte-bani, conținând cantități mai mult sau mai puțin constante de metal, găsite pe teritoriul românesc, pot fi considerate cele care au forma unui vîrf de săgeată de bronz (în stare brută, nefinisată), puse în circulație de negustorii greci în coloniile lor de pe litoralul Mării Negre. Cele mai vechi monede bătute pe teritoriul României sînt cele ale Histriei, dar ele au avut un volum restrîns, folosindu-se în mare măsură monedele de largă circulație din metropolele Heladei. Pentru cea mai mare parte a teritoriului României, primele monede care au avut o circulație mai largă au fost cele macedonene. După părerea noastră, este fundamentată teza autorului că apariția primelor monede autohtone, imitate după modelele macedonene, independent de influența celtică, vine în sprijinul concluziei că geto-dacii și-au însușit meșteșugul baterii monedei direct de la cultura greacă.

În lucrare se constată în mod just că, în perioada Daciei romane, pentru prima oară un sistem monetar încheiat capătă putere de lege pe un larg teritoriu din țara noastră; este însă discutabilă teza că principalul canal de punere în circulație a monedelor în perioada ocupației romane a Daciei a fost plata soldei legionarilor romani.

Studierea circulației bănești în perioada formării poporului român și în perioada de trecere la feudalism este îngreuiată din cauza puținelor izvoare istorice și arheologice descoperite până în prezent. Abia în a doua jumătate a secolului al XIV-lea se vor înmulți datele cuprinse în izvoarele istorice, arheologice și numismatice și vor apărea din nou monede emise de populația autohtonă pe baza unui sistem monetar. După datele cunoscute astăzi, cele mai vechi monede muntene au fost emise în timpul domniei lui Vladislav Vlaicu, iar în Moldova cele mai vechi monede au fost bătute în timpul domniei lui Petru Mușat, în anul 1377; în afară de monedele emise în monetăriile Țării Românești și ale Moldovei, au circulat în aceste țări și diferite monede străine. Baterea monedelor proprii ale principatului autonom al Transilvaniei a început după pacea de la Oradea (1538) și a durat până la lichidarea principatului autonom, la finele secolului al XVII-lea.

Dominația otomană a accentuat haosul monetar din economia Țării Românești și a Moldovei. Lichidarea acestei situații a fost realizată în parte în condițiile formării modului de producție capitalist în țara noastră.

Studiind istoria sistemului bănesc al leului, autorul consideră că momentele decisive pentru crearea și dezvoltarea sistemului bănesc din România în perioada capitalismului premonopolist au fost: reforma monetară din anul 1867, prin care a fost introdus sistemul monetar al leului, și crearea băncii de emisiune, verigă principală a aparatului de credit.

În analiza structurii sistemului monetar din 1867, autorul arată că prin adoptarea lui regimul burghezo-moșieresc și-a propus să înlocuiască circulația monetară neorganizată,

eterogenă, specifică feudalismului și condițiilor de dependență față de Imperiul otoman, cu o circulație bazată pe emisiuni monetare proprii, organizând sistemul monetar național după modelul francez. Este justă caracterizarea dată de către autor reformei sistemului monetar din 1867, ca un act cu caracter progresist, merit să contribuie la stimularea circulației mărfurilor și prin aceasta la dezvoltarea economică a țării, deși ea a fost efectuată în interesul claselor dominante și cu prețul unor mari sacrificii din partea maselor muncitoare. Punerea bimetalismului la baza sistemului monetar național din 1867 formează trăsătura caracteristică a întregului sistem. Din faptul că țara noastră a fost antrenată într-un proces de trecere de la circulația auriului la circulația argintului într-o perioadă de scădere a valorii argintului, au rezultat consecințe negative asupra economiei naționale și, în primul rând, asupra maselor populare, agioul — diferența de valoare dintre aur și argint — fiind folosit ca un mijloc de exploatare suplimentară a majorității covârșitoare a populației României. Bimetalismul nu s-a putut menține mult timp; în anul 1889 a fost adoptat monometalismul aur.

Procurarea mijloacelor financiare necesare războiului pentru independență a determinat emisiunea banilor de hirtie sub forma biletelor ipotecare, garantate printr-o ipotecă de rangul întâi asupra unor domenii ale statului. Circulația biletelor ipotecare a contribuit la creșterea disagioului argintului, la pauperizarea maselor muncitoare, principalele deținătoare ale monedelor de argint.

Pornind de la premisa că istoria începutului circulației de bancnote autohtone este istoria apariției relațiilor de credit bancar capitalist și, implicit, istoria apariției băncilor comerciale, autorul a consacrat un capitol al lucrării procesului de creare a sistemului de credit capitalist în România. În lucrare se scoate în evidență faptul că atât prima societate de credit funciar din București, cât și Banca Națională a României au fost înființate de burghezie și moșierime, și nu de bancheri din Occident, pe baza resurselor interne de capital

bănesc și chiar fără a fi nevoie de împrumuturi în străinătate, ceea ce reflectă intensificarea ritmului de dezvoltare a capitalismului în România în perioada de după anul 1864.

Studierea sistemului bănesc al leului în volumul de față se oprește la sfârșitul secolului al XIX-lea. Lucrarea, prin problematica tratată pe baza unei bogate documentații, prin concluziile judicioase pe care le conține, este utilă atât economiștilor, cât și istoricilor preocupăți de cercetarea acestei probleme.

M. H.

B. G. SPIRIDONAKIS, *L'établissement d'un consulat russe dans les Principautés Danubiennes, 1780—1782*, în „Balkan Studies. A Biannual publication of the Institute for Balkan Studies“, vol. 4, nr. 2, Thessaloniki, 1963, p. 289—314

Prof. B.G. Spiridonakis de la Universitatea Sherbrooke din Quebec (Canada) își propune să examineze, în cadrul unui articol, circumstanțele în care Rusia și-a stabilit pentru întâia oară reprezentanții ei consulari în țările române, tributare Porții otomane, „pentru a veghea îndeaproape la interesele ei și a cultiva prietenia popoarelor coreligionare de la Dunăre” (p. 291).

Cu toate că n-a cercetat arhivele sovietice și turcești, autorul susține că izvoarele disponibile de la Paris i-au îngăduit să înfățișeze un tablou mai mult sau mai puțin complet al negocierilor diplomatice ce au precedat înființarea consulatelor ruse în principatele dunărene. De aceea — dat fiind că ambasadorul francez de la Constantinopol a jucat un rol de mediator în această afacere — studiul lui B.G. Spiridonakis se bazează aproape în exclusivitate pe unele rapoarte inedite provenind din arhiva Ministerului de Afaceri Străine al Franței (fondul Corespondență politică) și pe alte câteva documente publicate în cadrul colecției *Hurmuzaki* (seria veche).

Concluzia la care ajunge autorul este că „tratatul de la Kuciuc-Kainargi a deschis... ambițiile Ecaterinei a II-a, care, încurajată de

favoritul ei și « fac-totum » Potemkin, concepute proiecte vaste care vizau la expulzarea completă și irevocabilă a musulmanilor din peninsula helenică. Încoronată de succes, stabilirea unui consulat rus în principatele dunărene indică un nou punct de plecare, după tratatul din 1774, în marea și confuză « problemă orientală » .... ce iese dintr-o perioadă de adormire spre a deveni cea mai serioasă preocupare a cabinetelor marilor puteri europene” (p. 314).

Apreciind contribuția adusă de către prof. Spiridonakis în această problemă, nu putem trece însă cu vederea unele deficiențe ale tratării subiectului, rupt de ansamblul politicii orientale a Rusiei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, precum și ignorarea bibliografiei românești care a adus prețioase lămuriri în acest sens. În primul rând a reduce chestiunea înființării consulatului rus în principatele dunărene la o simplă problemă de prestigiu și de ambiție a cercurilor din jurul favoritului împărătesei, Potemkin, care și-au impus voința lor în fața Turciei, este un fapt aflat în contradicție nu numai cu realitatea istorică, dar și cu propriile concluzii ale autorului, expuse mai sus, care nu apar de fel motivate prin acest gen de interpretare. Se știe că — indiferent de atitudinea lui Potemkin sau a altor miniștri — linia conducătoare a întregii politici externe a cercurilor de la Petersburg în „problema orientală”, în tot decursul secolului al XVIII-lea, a ținut seama în ori și ce moment de importanța strategică, politică și economică pe care o reprezentau pentru Rusia principatele dunărene, ai căror domnitori exercitau totodată și o influență notorie în deliberările Divanului de la Constantinopol¹. Spre a-și sporii influența în Balcani, Rusia avea nevoie de o rețea consulară în țările române și de aceea a luptat cu atita perseverență

¹ A. Vianu, *Înființarea consulatului general al Rusiei în Moldova și Țara Românească*, cap. IV al „Introducerii” la *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki* (serie nouă), vol. I, *Rapoarte consulare ruse (1770—1796) din „Arhiva politică externă a Rusiei”*, Moscova (sub îngrijirea acad. A. Oțetea), București, 1962, p. 19.

spre a-și realiza scopul. Urmările pentru principatele dunărene ale instituirii consulatului rus de la București nu au fost arătate de prof. Spiridonakis, ele constând mai cu seamă în acțiunile întreprinse de diferiții consuli pentru stăvilirea nemaipomenitelor abuzuri ale administrației fanariote și ale Porții, exploatând fără cruțare masele populare din aceste țări. În acest sens trebuie văzute cauzele înlăturării lui Laskarev din funcția de consul numai după câteva luni de funcționare² și nu datorită „ingerințelor” sale în atmosfera de intrigă fanariotă de la curtea domnească din București, așa cum pretinde autorul (p. 313).

Pe de altă parte, autorul studiului nu motivează suficient substratul rivalității franco-ruse în „problema orientală” și adevăratele cauze ale înverșunatei opoziții franceze manifestate la Constantinopol față de cererile Rusiei de înființare a unui consulat în țările române. Se știe că prin toate acțiunile sale, guvernul rus a căutat să îndeplinească în Europa sud-estică programul trasat încă din vremea lui Petru cel Mare, privind înaintarea spre Dunăre și consolidarea hegemoniei rusești în bazinul Mării Negre. În calea înfăptuirii acestui program s-a ridicat Franța, care — bucurându-se de poziții privilegiate în economia Imperiului otoman — nu putea admite pătrunderea capitalului comercial rus în Balcani și Orientul Apropiat în dauna comerțului francez³. De asemenea nu trebuia scăpat din vedere faptul că atitudinea fermă a Rusiei față de Poartă în problema stabilirii unui consulat în principatele dunărene și succesul ei categoric obținut în această privință s-au datorat între altele și alianței sale secrete încheiate cu Austria în mai 1781, care a izolat complet Turcia, cît și imposibilității Franței de a-și sprijini efectiv aliatul otoman, fiind implicată atunci în războiul dus cu Spania im-

potriva Angliei, pentru recunoașterea independenței coloniilor americane⁴.

În sfîrșit, o altă serie de aspecte legate de desfășurarea negocierilor diplomatice dintre Rusia și Poartă în anii 1780—1781 au scăpat atenției prof. Spiridonakis, care nu s-a sprijinit în cercetările sale decît pe datele obținute din arhivele franceze. Astfel, în corespondența trimisului Regatului celor două Sicilii la Constantinopol, Guillaume de Ludolf, există o serie întreagă de rapoarte diplomatice interesante legate de această chestiune⁵. La fel, într-un studiu al lui C. Șerban — dedicat aceleiași problemă⁶ — se înfățișează date mult mai complete asupra biografiei și activității primului consul rus în țările române, Laskarev, după propria sa corespondență, precum și alte amănunte legate de tratativele din 1780—1781. În sfîrșit, seria valoroasă de izvoare ruse, publicată recent în cadrul colecției „Hurmuzaki”, aruncă o lumină suficient de clară atît asupra motivelor Rusiei de a-și înființa un consulat în principatele dunărene, cît și a evoluției negocierilor pînă la sfîrșitul anului 1780⁷.

În concluzie, util în sine, în special prin comunicarea documentelor inedite provenind din arhivele Ministerului de Afaceri Externe al Franței, studiul prof. B. G. Spiridonakis își are valoarea diminuată datorită prezentării problemei înființării consulatului rus în țările române într-un cadru prea îngust și într-o viziune unilaterală, cît și prin deficiențele sale de ordin bibliografic.

P. C.

⁴ *Ibidem*, p. 318 și *Histoire des relations internationales*, publiée sous la direction de Pierre Renouvin, vol. III, Paris, 1955, p. 294—295.

⁵ André Oțetea, *Contribution à la Question d'Orient. Esquisse historique, suivie de la correspondance inédite des envoyés du roi des Deux-Siciles à Constantinople (1741—1821)*, București, 1930, p. 230—235 (doc. nr. CXXI—CL).

⁶ *Înființarea consulatelor ruse în Țara Românească și Moldova*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, an. II, 1951, nr. 1 (ianuarie—iunie), p. 61—72.

⁷ *Doc. Hurmuzaki*, vol. I, *Rapoarte consulare ruse...*, p. 145—162 (doc. nr. 34—43).

² Pentru activitatea lui Laskarev în țările române, *ibidem*, p. 163—174, 189—190, 193—194 (doc. nr. 45—56, 67, 71—72).

³ *Istoria diplomației* (trad. din limba rusă), ed. a 2-a, vol. I, București, 1962, p. 314

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Славянско-германские отношения*, Академия Наук СССР, Институт славяноведения, Москва, Изд. „Наука”, 1964, 296 p.

Recent, Institutul de slavistică al Academiei de Științe din U.R.S.S. a publicat un volum închinat cercetării unor aspecte ale relațiilor slavo-germane din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre. Volumul cuprinde în primul rînd materialele sesiunii comune a Institutului de slavistică din Moscova și a Institutului apusean din Poznań, sesiune care a avut loc la 27 mai 1963. Între aceste materiale publicate în culegere se găsesc articolele semnate de: V. D. Kovaliuk, despre unele aspecte ale organizării statelor în perioada feudalismului timpuriu la slavii din Polabia și Baltica; M. Sianęki, despre bogata activitate de cercetare a Institutului apusean din Poznań de la înființarea lui și pînă în zilele noastre, precum și despre perspectivele muncii colectivului respectiv; V. M. Turok, prezentarea problemelor monarhiei multinaționale a habsburgilor în istoriografia contemporană apuseană; M. S. Volenski, politica „răsăriteană” a Bonnului și opoziția din R.F.G.; V. Markiewicz, sociologia din Germania apuseană și problema coexistenței pașnice, și în sfîrșit M. R. Tulcinski, despre „Integrarea europeană” și unele aspecte ale „Ostforschungen”-ului din Germania apuseană.

În afară de referatele susținute la sesiunea amintită, în volum mai sînt publicate și alte studii și comunicări, materiale documentare, note bibliografice și recenzii, precum și scurte informări despre activitatea Institutului de slavistică din Moscova și a sectorului de istorie a țărilor de democrație populară de la Institutul de istorie al Academiei de Științe din U.R.S.S.

Dintre articolele și comunicările publicate în volum mai amintim interesantul articol al lui I. Korzalka, *Despre caracterul și particularitățile pangermanismului în Germania și Austria la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, și cel al lui B. M. Tupolev, care atacă aceeași problemă sub un alt aspect în studiul inti-

tulat *Austro-Ungaria în planurile pangermanilor la sfîrșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea*. M. N. Mașkin se oprește în comunicarea sa asupra unor aspecte ale istoriei propagandei militariste germane la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. M. I. Bugo-slavski aduce materiale interesante despre mișcările oamenilor muncii polonezi în apărarea lui Ernst Thälmann. I. Solta (I. Schälze) face o scurtă expunere a problemelor legate de prezentarea istoriei clasei muncitoare germane și istoria sirbilor din Lujtș. Date noi conține nota lui M. A. Birman în privința legăturilor care au existat între social-democrația germană și emigrația slavă la Zürich în anii optzeci al secolului trecut.

La rubrica de *Note bibliografice și recenzii* reține atenția expunerea amplă a lui I. A. Kaloeva despre literatura de specialitate rusă apărută între anii 1918 și 1962 asupra relațiilor slavo-germane, cea a lui A. F. Noskova privind literatura istorică de specialitate sovietică apărută în anii 1918—1939 referitoare la relațiile polonezo-germane și scurta prezentare făcută publicației *Literaturnachweise der Abteilung für Geschichte der imperialistischen Ostforschung an der Humboldt-Universität*, Berlin, 1961—1963.

La rubrica *Cronica științifică*, G.M. Sapochnikova face o scurtă dare de seamă despre activitatea sectorului de istorie a țărilor de democrație populară al Institutului de istorie din Moscova; se amintesc aici, printre altele, culegerea *Istoria modernă și contemporană a României* apărută sub redacția lui V.N. Vinogradov, cartea lui A. A. Iazkova *România în ajunul celui de-al doilea război mondial*, cartea lui V. P. Șușarin despre răscoala de la Boblna. Se arată că în cadrul acestui sector este în fază avansată munca la *Scurta istorie a României* și că se pregătește un reper-toriu bibliografic privind literatura de specialitate a autorilor din Europa apuseană și America privitoare la istoria României, Ungariei și Albaniei. Se arată în continuare că

unii membri ai sectorului vor participa la redactarea lucrării colective intitulată: *Revoluțiile democrat-populare și socialiste în țările din centrul și sud-estul Europei*.

În mod special vrem să ne oprim asupra materialului lui V. N. Kondratieva, care, după o scurtă relatare a însemnății izvorului, publică extrase din „Notele” lui M. F. Raievski trimise de la Viena Ministerului de Externe al Rusiei. Raievski a fost preotul bisericii ortodoxe de pe lângă ambasada rusă din Viena de la 1842 și pînă la 1883. În 1848 a început să trimită scrisori informative Ministerului de Externe al Rusiei despre evenimentele petrecute în Imperiul habsburgic. Notele lui Raievski prezintă un deosebit interes pentru studierea contradicțiilor și a luptei naționale de eliberare din cadrul acestui imperiu.

V. N. Kondratieva, folosind copiile rapoartelor lui Raievski aflate în Arhiva politicii externe a Rusiei, publică extrase din aceste note, care au fost scrise în anii 1858 — 1860. Menționăm aici că o bună parte a rapoartelor originale ale lui Raievski, cele întocmite în 1848, 1850 — 1854, și o serie de alte materiale și memorii se găsesc în Secția de manuscrise a Bibliotecii publice din Leningrad. Fondul Raievski de la această bibliotecă mai cuprinde și o parte din scrisorile adresate lui Raievski și scrise de diferite personalități ale timpului. Materialul publicat de V. N. Kondratieva și cel văzut de noi la Biblioteca publică din Leningrad arată că însemnările și rapoartele lui Raievski au o valoare mare ca izvor istoric nu numai pentru istoria Austriei și a Ungariei, dar și pentru cea a Italiei, Cehoslovaciei, Iugoslaviei și a României. Notele lui Raievski conțin relatări interesante despre revoluția de la 1848 în Transilvania, despre evenimentele de aici în perioada de după revoluție. Un interes deosebit prezintă rapoartele lui Raievski din 29 noiembrie — 11 decembrie 1860. Relatînd despre trecerea la regimul „liberal” în Imperiul habsburgic la 1860, Raievski se oprește și asupra situației Transilvaniei, scriind printre altele: „Transilvania n-a primit aprobarea pentru o con-

sfătuire prealabilă în ce privește organizarea provinciei. Aceasta a fost considerată de prios. Avînd în vedere că orientarea spre Ungaria a ungarilor propriu-zis, a secuilor și a nemților care locuiesc în Transilvania era cunoscută guvernului, astfel că nu se îndoaia că, imediat ce ungarilor li se va da constituție, locuitorii Transilvaniei își vor exprima dorința de a se uni cu Ungaria. În această speranță a și fost organizată cancelaria provizorie a Transilvaniei la curte. Și, într-adevăr, cele trei națiuni ale Transilvaniei amintite mai sus nu au întîrziat să-și exprime dorința de a se uni cu Ungaria. În Transilvania însă și în regiunile din jurul ei se găsesc locuitorii băștinași ai Transilvaniei, românii, într-un număr pînă la două milioane, pe care în mod intenționat nici nemții, nici ungurii nu-i recunoșteau ca națiune (textual *popor = народ*). Românii s-au opus unirii (cu Ungaria); ei revendică autonomia Transilvaniei, considerîndu-se acolo drept stăpîni, iar pe alții venetici; vor o dietă populară și în această dietă vor să-și exprime dorința cu cine și în ce condiții să se unească. Românii au un gînd ascuns — orientarea spre principatele dunărene și la ocazie unirea cu ele. Nu putem încă ghici dacă vor satisface revendicările românilor sau pur și simplu vor trimite în dieta ungară reprezentanți (care în acest caz nu vor fi români) din Transilvania ca dintr-o provincie a Ungariei”.

Din pasajul de mai sus se vede bine cît de clar vedea Raievski situația reală din Transilvania și orientarea generală a românilor din această provincie a țării noastre spre unirea cu statul național român creat prin unirea Moldovei și a Țării Românești la 1859.

Notele lui Raievski conțin informații prețioase referitoare nu numai la istoria Transilvaniei, ci și asupra evenimentelor din Țara Românească și Moldova, iar după unirea celor două principate relatări despre evenimentele din România. Studierea fondului arhivistic al lui Raievski va putea să aducă aspecte noi privind istoria țării noastre la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

L. D.

FRANTIŠEK KAVKA, *Přručka k dějinám Československa do roku 1648* (Manual de istorie a Cehoslovaciei pînă la 1648), Praga, Ed. t. pedagogică de stat, 1963, 527 p.

Autorul arată în *Prefață* că e vorba de o lucrare adresată profesorilor din învățămîntul mediu. Cartea lui Kavka însă e mai mult decît un manual, este o expunere științifică a celor mai importante probleme din această epocă. De aceea vom scoate în relief originalitatea expunerii și metoda nouă folosită de autor.

Prof. Kavka își împarte materialul în cinci mari capitole, care corespund în linii mari periodizării din macheta tratatului de istorie a Cehoslovaciei: A. Perioada comunei primitive în țările ceh; B. Începutul feudalismului și perioada feudalismului timpuriu (din secolul al VII-lea pînă la finele secolului al XII-lea); C. Feudalismul dezvoltat în țările ceh (de la începutul secolului al XIII-lea pînă în al treilea sfert al veacului al XIV-lea); D. Criza feudalismului și mișcarea revoluționară husită; E. Perioada feudalismului tîrziu. Deci expunerea începe cu comuna primitivă și se termină o dată cu sfîrșitul războiului de 30 de ani.

Autorul nu motivează de ce fixează ca dată *ad quem* anul 1648. În afară de sfîrșitul pustiitorului război de 30 de ani și pacea de la Vestfalia, data aceasta nu prezintă nici o importanță pentru istoria Cehoslovaciei. Ar fi fost poate mai nimerit ca autorul să se oprească la 1620, dată la care a avut loc lupta de la Muntele Alb. Argumente de ordin politic și social-economic pledează pentru această teză. După nimicirea „stărilor” ceh în această luptă, urmează războiul de 30 de ani, în timpul căruia Contrareforma a dezlănțuit o nemiloasă acțiune de recatolicizare. Pe de altă parte, istoriografia cehă marxistă a admis că după lupta de la Muntele Alb urmează perioada „așa-zisei a doua iobăgii” (1620 — 1781). Această perioadă se caracterizează printr-o înăsprire a aservirii maselor populare. Nu întîmplător începînd din 1621 stăpînirea

habsburgică e nevoită să înfrunte o serie de răscoale antifeudale. Din aceste motive, data de 1620 constituie o piatră de hotar între două epoci, distincte din punct de vedere politic și social-economic.

Noi în această lucrare sînt, în primul rînd, sistematizarea și distribuția materialului. Autorul stăruie, în genere, asupra problemelor care au format obiectul cercetărilor întreprinse de istoriografia cehă marxistă în ultimii cincisprezece ani. Materialul e distribuit în așa fel încît, de fiecare dată, în primul subcapitol sînt tratate sumar cele mai importante probleme legate de expunerea subcapitolului următor. De obicei, aici e vorba de terminologia diferitelor instituții, de periodizare, evenimente politice și particularitățile fenomenelor social-economice.

Al doilea subcapitol se intitulează invariabil: *Probleme principale și literatura*, înțelegîndu-se prin aceasta din urmă literatură de specialitate. De pildă, cele mai importante probleme din perioada C sînt următoarele: 1. Colonizarea rurală și emfiteuza; 2. Dezvoltarea orașelor și colonizarea urbană; 3. Problemele politice și ideologice din perioada feudalismului dezvoltat și 4. Evoluția concepțiilor vechii istoriografii. Elementul nou și consecvent care definește poziția marxistă a autorului este tocmai această confruntare a pozițiilor istoriografiei burgheze și ale celei marxiste în problemele importante din perioada cercetată. Autorul face acest excurs istoric la sfîrșitul fiecărui capitol. Și nu numai atît; chiar și în restul expunerii — fie că e vorba de probleme politice sau de natură socială și economică — autorul prezintă materialul sub forma unei continue dezbateri și discuții în jurul problemelor majore. Din acest punct de vedere, textul acestui manual e viu și atrăgător, iar cititorului i se pune la dispoziție o informație instructivă și utilă. Autorul completează textul cu o bogată bibliografie de specialitate, dacă nu exhaustivă, în orice caz foarte strîns legată de problemele aflate în discuție. Uneori avem impresia că expunerea e o suită de dispute, pe care autorul le reactualizează într-un context nou, sumar

și totuși concludent. E un mod de a merge pe urmele problemelor cercetate de istoriografia cehoslovacă și a le strânge într-o lucrare de sinteză. Însă ponderea cade tot timpul pe fenomenele sociale și economice, pe care autorul le analizează cu o deosebită competență și soluționează problemele în spiritul materialismului istoric și dialectic. Evenimentele politice și faptele de cultură se pierd însă cu desăvârșire sau sînt numai enunțate în context. În această privință, există o disproporție vădită între aceste categorii de fenomene istorice, disproporție creată de predilecția autorului față de aspectele sociale și economice.

Un număr de 49 de texte (fragmente de cronici, decrete regale, epistole, privilegii, manifeste, urbarii ș.a.), însumînd 153 de pagini, completează expunerea, ca material documentar și informativ. Lucrarea e însoțită de un indice de nume și locuri.

Prin claritatea stilului și noua metodă a expunerii, prin felul în care sînt soluționate problemele aflate în discuție, *Manualul* prof. Kavka se înscrie în literatura istorică cehoslovacă actuală ca o contribuție utilă.

Tr. I.-N.

RATKOŠ PETER, *Povstanie baníkov na Slovensku roku 1525—1526* (Răscoala minerilor din Slovacia, 1525—1526), Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied, 1963, 343 p. + 3 tabele

După volumul de *Documente privilegiate la răscoala minerilor din Slovacia (1525—1526)*¹, culegere tematică de izvoare referitoare la unul din capitolele cele mai importante din istoria luptelor antifeudale din regiunile miniere ale Slovaciei, Peter Ratkoš se prezintă cu o temeinică monografie, bazată pe un bogat material documentar edit

și inedit, ultimul cules din arhivele monastice interne de la Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica și din Arhiva Națională de la Budapesta.

Autorul deschide volumul său cu un succint cuvînt înainte despre istoriografia problemei: răscoala minerilor din 1525 — 1526 în cronicarii contemporani, în vechea istoriografie și în noua istoriografie marxistă. Această importantă mișcare, o fază în desfășurarea jacqueriilor care au zdruncinat edificiul feudal european în primul sfert al secolului al XVI-lea, sincronică cu războiul țărănesc german, își are rădăcinile în criza socială și cea politică a statului feudal maghiar, în componența căruia Slovacia fusese inclusă în secolul al XI-lea. Autorul studiază condițiile de dezvoltare ale localităților miniere la începutul veacului, mineritul și problemele monetăriei, pătrunderea capitalului comercial străin în minerit (Fugger, Thurzo), diferențierea socială în localitățile miniere, influența răscoalei din 1514 asupra mișcării minerilor din Slovacia, rolul nefast al anarhiei politice asupra situației economice și sociale (p. 12 — 44). Concludente sînt datele demografice, cele despre situația populației din orașele și țărgurile miniere ale Slovaciei din această perioadă. Autorul subliniază discriminarea națională și religioasă la care populația slovacă a fost supusă din partea patriatului german.

Se impune analiza dinamicii producției de metale, în special în minele din Banská Bystrica (Neusohl) și Kremnica (Kremnitz), a exportului de argint efectuat de către factorii firmelor Fugger și Thurzo în Imperiul german, afacerile lor cu cuprul din Banská Bystrica pe piețele germane, italiene, neerlandeze. Veniturile capitalului comercial din orașele miniere slovace se scurgeau spre principalele emporii europene (Augsburg, Nürnberg, Anvers). Patriatul indigen se alegea numai cu o mică parte din beneficii.

Criza monetară din 1521, scăderea standardului de trai al lucrătorilor din mine, al călătorilor și zilerilor, au dus la radicalizarea mișcărilor. Reforma a jucat și ea un rol însemnat

¹ Cf. recenzia ns. din „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, I II, 1958—1959, p. 392—396.

În această direcție. Postulatele sociale și economice și-au căutat și aici legitimarea într-o haină religioasă și atacurile se îndreaptă în aceeași măsură împotriva bisericii oficiale, cât și împotriva Fugger-ilor (p. 45 — 102).

Analiza, autentică radioscopie a structurii societății din ținuturile miniere ale Slovaciei — poate prea extinsă chiar —, abundă în date semnificative, în idei originale, introduce pe cititor în miezul problemei.

Capitolul al IV-lea al lucrării este o expunere subtilă a desfășurării răscoalei de la primele infiripări de rezistență. Capitolul se divide în șase subcapitole (de ce oare autorul nu a ordonat capitolele independente ca subdiviziuni?). Aici autorul urmărește sinuozițiile răscoalei minerilor, începând cu primăvara anului 1525 și până în 1526. Mișcarea e inițiată prin „greva” lucrătorilor din exploatarea de cupru din Banska Bystrica, care cer un spor de salariu. E prima manifestare fâțișă, deși încă neorganizată, împotriva grupului Thurzo-Fugger. Ea exprima, totodată, și revendicările minerilor din celelalte localități miniere și ale plebei din aceste părți. În continuare, autorul studiază programul social-economic al răzvrătirii din Kremnica.

În septembrie 1525 fărâmițarea locală a mișcării a putut fi învinsă. Se constituie uniunea (confederatio, conjuratio) lucrătorilor din Banska Bystrica, din Kremnica și Banska Štiavnica (ea amintește formele de organizare ale forțelor revoluționare desfășurate în cadrul războiului țărănesc german). Mișcarea se complică sub influența diferitelor curente ale Reformei.

Deosebit de sugestive și convingătoare sînt paginile consacrate ridicării armate a lucrătorilor mineri din februarie 1526 (p. 164 — 202). Printr-un atac frontal, în 24 martie 1526, minerii ocupă Banska Bystrica și stăpînesc timp de 9 zile orașul. Patriciatul, nobilimea și curtea regală, surprinse și timorate, se grăbesc să intervină. Se inițiază tratative sub conducerea palatinului Ștefan Werbőczy și a lui G. Raskay. Conducerea moderată din Banska Bystrica și Kremnica capitulează

și mișcarea radicală este pacificată cu mijloace violente. La sfîrșitul lunii aprilie se întorc factorii Fugger-ilor.

Refuzul de a achita minerilor salariile neplătite constituie motivul direct al unei noi ridicări armate, pregătită de altfel în taină. Ea începe cu atacul împotriva posesiunilor parohului din Banska Bystrica. Răsculații asediază orașul (august 1526). Se formulează lozinci radicale, se cere desființarea proprietății feudale, a deosebirilor de avere etc. Pericolul unei noi „insurrectio rusticana”, ca în 1514, concentrează forțele feudale. Acțiunile militare ale răsculaților eșuează, poate și din cauza aderării insuficiente a altor localități miniere. Represaliile continuă pînă în primăvara anului 1527. Autorul conchide că răscoala din 1525 — 1526 reprezintă, sub raport ideologic, acțiunea aripii reformatoare plebeie, incluzînd și revendicările largi de clasă ale păturilor paupere și asuprite.

După expunerea învățămintelor răscoalei, Ratkoš încheie volumul său consistent cu o analiză despre începuturile procesului de constituire a muncitorimii minere din Banska Štiavnica în anii 1506 — 1536, bogat în cifre și date comparative (p. 275 — 286) și cu un alt excurs despre structura națională a populației din localitățile minere pe la 1526 (p. 287 — 295). O listă bibliografică și multiple ilustrații (unele — de pildă, instrumente și unelte de minerit, de factură etnografică și nu obiect de epocă, apoi reproduceri din grafica contemporană, vederi actuale — ar fi putut lipsi) completează această lucrare utilă. Două rezumate, un indice onomastic și toponimic și trei tabele încheie volumul.

Bilanțul asupra conținutului acestui volum al lui Ratkoš este, fără îndoială, pozitiv. Răscoala minerilor din 1525 — 1526 nu a fost o mișcare oarecare. Ea se încadrează organic în șirul de mișcări sociale de pe continentul european, culminînd în Transilvania cu răscoala lui Doja, în Germania cu războiul țărănesc german, care au zguduit sistemul feudal. Tema operei lui Ratkoš constituie un crîmpei din vasta problemă a mișcărilor sociale din Europa de la începutul veacului

al XVI-ea. Prin importanța problemei cercetate și prin calitățile ei (metodă, acribie, expunere sistematică, nuanțată) *Răscala minerilor din Slovacia* și-a câștigat un loc trainic în istoriografia secolului al XVI-lea, a acestui veac după Hauser — atât de modern și atât de frământat.

S. G.

TADIĆ JORJO, *Тестаменти Божидара Вукочића, српског штампара XVI века* (Testamentele lui Božidar Vuković, tipograf sârb în secolul al XVI-lea), extras din „Зборник филозофског Факултета” књига 1, Београд, 1963, p. 337—360

Testamentele lui Božidar Vuković descoperite în arhivele Veneției de către Jorjo Tadić, directorul Institutului de istorie din Belgrad, interesează indirect și istoriografia noastră, întrucât figura acestui tipograf muntenegrean stabilit la Veneția este cunoscută în istoria tiparului românesc. După cum menționează în treacăt J. Tadić în rezumatul la studiul său (p. 360) și după cum știm și din alte surse¹, tipăriturile lui B. Vuković au circulat pe teritoriul țării noastre, în special în Banat. Pe de altă parte, nepotul lui B. Vuković, Dimitrie Ljubavić, a ajuns cu matrițele sale în țara noastră la Tîrgoviște, unde, împreună cu Oprea și Petre, a tipărit Apostolul slavonesc din 1547². Deoarece în privința lui B. Vuković se știau prea puține lucruri și s-a operat cu date nesigure, în istoriografia noastră a rămas încetățenită părerea că el era un „fost voievod al Muntenegrului”³.

¹ Vezi articolul lui D. Simonescu, *Un Octoih al lui Božidar Vuković la noi și legăturile acestuia cu tipografia românească*, în „Revista istorică română”, 1933, t. III, nr. 2—3, p. 227—233. De asemenea, cărțile lui se difuzau la Vidin și Nicopole.

² C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, ed. a II-a, vol. II, partea a doua, București, 1937, p. 613—614.

³ *Ibidem*, p. 613.

Este adevărat că Božidar Vuković avea stemă aplicată pe unele tipărituri ale sale; aceasta însă i-a fost acordată din partea lui Carol al V-lea, desigur pentru merite legate de politica împăratului față de turci în Balcani. Vuković putând fi util în această privință datorită legăturilor pe care le avea cu locurile sale de baștină.

Cele două testamente ale lui B. Vuković, unul din 1533 și altul din 1539, precum și testamentul fratelui său Nicola, tot din 1539, arată clar originea, starea, neamurile și înțelepciunea celor doi frați.

Originar din Podgorița (actualul Titograd), B. Vuković a emigrat în împrejurări deocamdată necunoscute, la Veneția, unde a trăit sub numele de Dionixio al răposatului Luca della Vecchia, înjghebînd o avere considerabilă, atât din plasarea tipăriturilor cirilice în Balcani, cît, mai ales, din negoț în general, fiind în companie cu Vinturino de Cornovi și cu cumnatul său Gaspar della Vecchia. După cum reiese din testamente, B. Vuković poseda avere imobilă: pămînturi lângă Veneția, la Scodra și Podgorița; case la Veneția, Podgorița, Bar și Scodra. Avea, de asemenea, avere mobilă în mărfuri și bani. Ca urmași avea patru fiice și pe fiul Vizenzo, căruia îi lasă moștenire toată averea, inclusiv tipografia. În primul testament (1533) el menționează că lasă mănăstirilor de pe lacul Scodrei „toate acele cărți scrise de mînă și toate matrițele de tipar și tot acel utilaj al tipografiei ce va exista, formele în plumb și figurile în lemn pentru ilustrații și tot ce va fi...” (p. 340). Lasă donații în bani și în cărți și altor mănăstiri, destinînd un minei din pergament, legat în piele și lucrat cu aur, să fie pentru „principala mănăstire a sîrbilor la Sfîntul Munte”, adică Hilandar. Sînt importante indicațiile din testament privind prețul cu care va urma să se vîndă diferite tipărituri la Raguza (cu trei ducăți mineele, cu un ducat și un sfert psaltirile etc.).

Printre persoanele menționate în cele trei testamente, nu găsim pe Dimitrie Ljubavić, ale cărui antecedente pînă la venirea în Tîrgoviște ne-ar interesa. Date despre acesta

s-ar putea găsi în aceleași fonduri arhivistice de la Veneția, Vatican, Ragusa, Cattaro și Zara, spre care autorul îndreaptă pe viitorii «exploratori pentru depistarea datelor despre B. Vuković. „Numai printr-o cercetare sistematică și cuprinzătoare o izvoarelor din arhive va putea fi cunoscută personalitatea lui Božidar Vuković, omul care, după cîte se pare, trebuie să fi însemnat ceva mai mult decît un simplu organizator și proprietar de tipografie”, conchide J. Tadić, gîndindu-se și la activitatea politică a lui B. Vuković, în privința căreia ar putea exista date în arhivele spaniole și austriece.

Contribuția lui J. Tadić, însoțită de textul italian original al testamentelor, de facsimile și de traducerea sîrbească, trebuie apreciată ca un important pas înainte în lămurirea acestei probleme de natură să suscite și interesul specialiștilor noștri.

S. I.

VACALOPOULOS APOSTOLOS E., *A history of Thessaloniki*, Translation by T. F. Carney, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1963, VII+155 p. + XII f. pl.

Lucrarea cu caracter monografic determină în cuprinsul ei următoarele principale capitole: Așezarea geografică și situația climatologică a orașului; Date privind preistoria și întemeierea cetății; Tesalonicul sub stăpînirea romană; Progresul economic, viața socială, politică și culturală a orașului în primul secol î.e.n.; Perioada creștină; Invația goților, avarilor și slavilor; Lupta împotriva sarazinilor, bulgarilor și normanzilor; Activitatea culturală, organizarea administrativă și viața socială în secolul al XIV-lea; Căderea Tesalonicului sub turci; Tesalonicul în secolele XVII – XVIII; Revoluția de la 1821; Evenimentele din anul 1876; Ultima perioadă istorică a orașului.

Tesalonicul, cunoscut încă din secolul al IV-lea î.e.n. sub numele de Therma, a con-

stituit în mod permanent în cursul istoriei unul din cele mai importante centre economice, politice și culturale ale Greciei vechi, bizantine și moderne. Prin poziția sa geografică extrem de favorabilă schimburilor comerciale, orașul s-a dezvoltat continuu, devenind nu numai principalul centru economic al Macedoniei, dar și unul din principalele orașe-cetăți de apărare a coastelor Greciei împotriva numeroaselor invazii. Întemeiat la începutul perioadei elenistice, în epoca marilor cuceriri ale lui Alexandru cel Mare, orașul a cunoscut încă de la începutul dezvoltării sale puternice influențe culturale heteroclitice, constituind un adevărat centru comercial, precum și un centru al vieții politice și culturale elenistice. În aceeași perioadă istorică au apărut și alte mari centre economice și culturale în bazinul Mediteranei, ca de exemplu Alexandria, oraș prin care se realiza o unire a drumurilor comerciale dinspre Mesopotamia și regiunile îndepărtate ale Indiei cu centrele comerciale ale Italiei și Africii. Tesalonicul a fost fondat, sau mai bine zis colonizat, în preajma anului 316 î.e.n., cînd după datele tradiției istorice regele Macedoniei, Cassandru (354 – 297 î.e.n.) fiul lui Antipater, după distrugerea unui număr de aproximativ 26 de mici orașe comerciale de coastă ca Apollonia, Chalastra, Therma, Gariskos, Aineia, Cissus, în urma căsătoriei sale cu Thessalonike, sora lui Alexandru cel Mare, a reclădit pe locul unei vechi cetăți de coastă un centru nou comercial, obligînd populația vechilor orașe distruse să se stabilească în noua cetate. Situația geografică excepțională a Tesalonicului a favorizat progresul și dezvoltarea vieții economice și culturale a orașului în cursul anilor. Drumurile comerciale ale Mării Egee sau cele pornite din Siria și Egipt au găsit în Tesalonic, pînă la penetrația turcă, unul din cele mai importante centre economice ale Europei sud-estice.

Autorul, trecînd în revistă principalele evenimente politice din perioada greacă, romană și bizantină, pînă la ocuparea orașului de către turci în 1430, prezintă etapele principale din lupta continuă pentru menținerea

independenței cetății în toată această lungă perioadă. Romanii, deși nu au încorporat propriu-zis Macedonia alături de celelalte posesiuni în care își exercitau direct autoritatea lor politică și organizatorică, totuși, pentru a împiedica orice eventuală mișcare de independență, au împărțit această provincie în patru districte autonome. Răscoala în masă a populației în 149 î.e.n., înăbușită de generalul roman Quintus Caecilius Metellus, a determinat schimbarea structurii politice a Macedoniei, declarată din 146 î.e.n. provincie romană. Tesalonicul, capitala acestei noi provincii romane, considerată și după aceste evenimente ca cetate liberă (*liberal conditionis*), și-a păstrat într-o oarecare măsură vechea ei organizare administrativă și politică.

Invaziile triburilor dinspre nord (goți, avari, slavi, bulgari) n-au reușit în general să slăbească puterea militară a cetății, ea a continuat să reprezinte în toată această perioadă unul dintre cele mai sigure refugii pentru populația acestei regiuni atât de amenințate.

În urma evenimentelor din 1204, armatele cruciaților, ajunse în fața Constantinopolului, împart imperiul, rezervând lui Bonifaciu de Montferrat cetatea Tesalonicului și regiunea limitrofă orașului. Perioada relativ scurtă de separare a Tesalonicului de restul Imperiului bizantin, ridicarea cetății la rangul de regat, a avut însă urmări imediate, mai ales în accentuarea tendințelor cu caracter separatist în viața politică și administrativă.

Autorul acordă în cadrul lucrării un spațiu mai larg descrierii situației economice, politice și culturale a cetății în secolul al XIV-lea, perioadă considerată de majoritatea istoricilor ca fiind adevărata epocă de glorie a orașului. În capitole separate sînt tratate problemele legate de structura socială de clasă, de organizarea administrativă, de viața comercială a orașului, de controversele religioase, viața culturală etc. Administrația imperială era reprezentată la Tesalonic, capitală a Macedoniei, ca și în celelalte provincii ale imperiului, printr-un guvernator desemnat ca reprezentant direct al împăratului. Acesta, pe baza auto-

rității sale, ca reprezentant al curții de la Constantinopol, participa direct sau indirect prin intermediul senatului și adunării populare la conducerea cetății.

Un capitol special este rezervat în lucrare evenimentelor din prima jumătate a secolului al XV-lea, perioada declinului și ocupației otomane.

Capitolele finale ale lucrării (Tesalonicul în secolele XVII și XVIII; Revoluția de la 1821; Evenimentele din anul 1876; Ultima perioadă istorică a orașului) prezintă foarte succint câteva aspecte mai caracteristice ale vieții economice și politice a orașului în cursul secolelor XVII — XX.

Lucrarea întocmită pe baza unei cuprinzătoare bibliografii, însoțită de un index alfabetic explicativ, reprezintă o sinteză istorică, utilă oricărui cercetător, a vieții social-economice și politice a unuiu dintre cele mai importante centre ale Europei sud-estice.

P. S.

SCUVARAS VANGHELIS, Νικόλαος Κριτίας Προυσαεύς. Συμβολή στη βιογραφία του (Nicolae Critias din Brussa. Contribuție la biografia sa), extras din vol. IX, 1960, al revistei „Μικρασιατικά χρονικά” (Cronici cu privire la Asia Mică), p. 53—112

Nicolae Critias este un învățat grec care a trăit în secolul al XVIII-lea, iar numele lui este legat și de istoria Principatelor Române. Istoricul medievist grec Atanasie Papadopoulos-Kerameus, care a publicat în colecția Hurmuzaki o serie de documente grecești cu privire la istoria celor două principate, scria în 1909 despre acest important scriitor al secolului al XVIII-lea că „nu avem încă o monografie specială și că știrile cunoscute despre el se află împrăștiate în cărți și ziare greu accesibile”¹. Monografia despre Critias

¹ Hurmuzaki, *Documente*, București, 1909, vol. XIII (și nu II cum dă autorul), p. XL, nota 6.

apare astfel după 50 de ani și se datorește cercetătorului grec Vangelis Scouvaras, care în cele peste cincizeci de pagini a reușit să ne prezinte succint și documentat viața și activitatea învățatului Nicolae Critias, pe baza unui material publicat sau cules din arhivele unor biblioteci din Grecia.

Despre N. Critias vorbesc elogios contemporanii săi, Evghenie Vulgaris, Dimitrie Procopiu, precum și Dimitrie Cantemir, care în *Istoria Imperiului otoman* îl numește „un excellent grammairien”. N. Critias, la mijlocul secolului al XVIII-lea ajunsese o personalitate cu influență la Constantinopol și de aceea, în 1743 (și nu în 1742 cum spune autorul), Ioan Nicolae Mavrocordat, ocupând scaunul Moldovei, l-a numit capucheaie a Moldovei în capitala Imperiului otoman. Această slujbă Critias a ocupat-o numai în timpul domniei lui Ioan Mavrocordat (1743—1747), iar căderea acestuia i-a pricinuit multe neplăceri și pagube materiale, fiindcă a fost nevoit să plătească unele din datoriile protectorului său.

Ocupația principală a lui Critias a fost profesoratul. El a condus mai mulți ani (1749 — 1760) vestita Academie patriarhicească din Constantinopol și a primit titlul de ὑπατος τῶν φιλοσόφων, care înseamnă: principe al filozofilor și nu σχολάρχης = director de școală, cum dă în paranteze autorul. Bizantinii consacrau cu acest titlu pe acei învățați pe care curtea îi considera mai vrednici de a purta acest titlu. Obiceiul bizantin s-a păstrat pînă în ultimul secol la patriarhie și printre principii filozofilor au figurat Iacob Manos, Mihail Fotinos, Ioan Gianis și alții².

De la N. Critias ne-a rămas un foarte prețios manuscris grecesc cu un număr de 210 scrisori autografe, dintre care unele sînt de la domnia romîni și de la învățații greci care trăiau în Principatele Romîne. Din fericire acest manuscris, după mai multe peregrinări, a ajuns în Biblioteca Academiei R.P.R. (nr. 974).

² Vezi D. Russo, *Studii și Critice*, București, 1910, p. 72.

La Biblioteca Academiei R.P.R. se mai află un manuscris grecesc în versuri (nr. 1 046), care poartă titlul: Πλανοσπαράκτης ἡ στήλη Αὔξεντιου καὶ Κυρίλλου καὶ ἀκολούθων αὐτῶν ἀνάγραπτος (Sfîșietorul înșelătorilor sau stilul defăimător al lui Afxentie și Chiril și al acoliților lor). Din această operă Scouvaras reproduce mai multe versuri referitoare la Critias și socotește că este αὐθεντικὴ πηγὴ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς (izvor autentic al acestei epoci), dar nu amintește cine este autorul. Această operă a fost scrisă de fostul mitropolit al Proilavului (Brăilei) și patriarh al Constantinopolului Calinic al III-lea și este trecută printre operele inedite ale lui Calinic, într-o listă întocmită de el însuși³. Nu știm din ce manuscris Scouvaras a copiat pasajele reproduse, deoarece manuscrisul gr. 1 046 din Biblioteca Academiei R.P.R. i-a rămas necunoscut.

Istorieii noștri pot utiliza cu folos monografia lui Vangelis Scouvaras despre învățatul Nicolae Critias care cuprinde o serie de date interesante.

N. C.

RAIMONDO MOROZZO DELLA ROCCA,
Notizie da Caffa, în vol. *Studi in onore di Amintore Fanfani*, vol. III: *Medioevo*, Milano, 1962, p. 265—295

Pe temeiul unui material documentar recent descoperit în arhivele venețiene, autorul, specialist al istoriei expansiunii comerciale a republicilor italiene în bazinul răsăritean al Mării Mediterane în evul mediu, reia în discuție episodul conflictului dintre tătarii Hoar-

³ C. I. Dionuniotis, Καλλίνικος Γ', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (Calinic III, patriarh al Constantinopolului), Atena, 1915, p. 36. Profesorul Dionuniotis a citit greșit Σπλαγχοσπαράκτης (sfîșietor de măruntaie), care nu se potrivește de loc cu conținutul operei, în loc de Πλανοσπαράκτης cum este în manuscrisul Academiei.

dei de Aur — în timpul domniei hanului Djani-Bek pe de o parte și Veneția și Genova pe de alta. Conflictul, declanșat de reacția antiitaliană provocată de uciderea unui tătar de către venețieni în anul 1343, a periclitat grav activitatea comercială a negustorilor italieni în Marea Neagră. Gravele prejudicii materiale provocate Veneției de aceste împrejurări (pentru însemnătatea comercială a Mării Negre e demnă de relevat aprecierea unui izvor contemporan : „... Impedita navigatio Tanc et Maris Maioris de quibus partibus nostri mercatores consequantur maximam utilitatem et lucrum quia ibi erat fons totus mercimoniorum”) au determinat trimiterea la hanul tătar a unei solii comune veneto-genoveze ; pentru scurt timp cele două republici maritime rivale au reușit să-și coordoneze activitatea. Instrucțiunile înmînate acestei solii prevedeau reluarea comerțului cu regiunile de sub dominația tătară, după restituirca prizonierilor italieni aflați în captivitate tătară și plata despăgubirilor pentru bunurile italiene capturate. Instrucțiunile mai cuprindeau și interdicția de a aborda negocieri în eventualitatea menținerii revendicării Caffei de către tătari.

Dar vechea rivalitate comercială dintre cele două republici avea să copleșască solidaritatea de scurtă durată provocată de primăria tătară. La fața locului, solii venețieni erau siliți să constate că, în ciuda embargoului (*develum*) impus în comun asupra comerțului cu tătarii, genovezii continuau să-și desfășoare nestingherit activitatea comercială lucrativă din regiunile de nord ale Mării Negre. Ca urmare a vehementului protest venețian la Genova (22 octombrie 1344), un nou acord stabilea dreptul pentru ambele republici de a trafica în condiții egale la Caffa și în stabilimentele (*caricatoria*) situate la apus. Încercarea de reglementare a rivalității veneto-genoveze în bazinul pontic pare, așadar, să fi inclus la această dată și așezările de pe țărmul apusean al Mării Negre. În ciuda unei puternice opoziții interne la Veneția, „liga” celor două orașe reușește să supraviețuiască pînă în 1346.

Dar, pe măsura aplanării conflictului dintre Veneția și tătarii Hoardei de Aur (1346 — 1347), factorii profunzi ai rivalității veneto-genoveze în Marea Neagră se manifestă din nou tot mai puternic și declanșează ciocniri tot mai frecvente între pavilioanele celor două republici comerciale.

Documentele publicate în anexa studiului cuprind date necunoscute pînă acum asupra acestui moment din istoria expansiunii comerciale italiene în evul mediu în regiunea Mării Negre. Ele dovedesc că, departe de a fi epuizate, arhivele venețiene mai rezervă încă surprize cercetătorilor istoriei pontice în această perioadă.

Ș. P.

MARCEL THOMAS, *L'affaire sans Dreyfus*, Paris, Arthème Fayard (1961), 586 <589> p.

M. Thomas, conservator la Biblioteca Națională din Paris, reia cercetarea celebrei afaceri Dreyfus, care timp de 12 ani (1894 — 1906) a frământat viața publică din Franța.

Într-adevăr, elementele esențiale ale dosarului Dreyfus fiind cunoscute, înseamnă că istoricilor nu le-ar rămîne decît să se preocupe de cercetarea consecințelor politice și sociale ale afacerii. Cu toate acestea — atrage atenția M. Thomas — au rămas încă multe colțuri umbrite și multe lacune în cunoașterea și explicarea tuturor faptelor legate de cazul Dreyfus. Dacă n-a existat o enigmă Dreyfus, a rămas în schimb o enigmă Esterhazy și a rămas de asemenea de elucidat rolul jucat de unele personalități militare de prim ordin, ca ministrul de război sau șeful statului major general. Pentru a lămurii unele din aspectele legate de aceste probleme, autorul supune unei atente analize un vast material informativ, pînă acum necunoscut, cuprinzînd următoarele grupe de documente : un mare dosar întocmit de curtea de casație pentru revizu-

irea procesului; piesele originale ale dosarului secret întocmit de Ministerul de Război; dosarele de corespondență administrativă ale ofițerilor care au jucat un rol în afacerea Dreyfus; hîrțile personale ale lui Esterhazy, predate recent Bibliotecii Naționale din Paris; un mare număr de documente în legătură cu afacerea, provenind din arhive și colecții particulare.

Pe baza acestei întinse documentații, M. Thomas cercetează lună de lună și uneori zi cu zi faptele legate de afacerea Dreyfus în perioada de timp cuprinsă între septembrie 1894 și iulie-august 1898, cînd s-a încheiat acțiunea de demascare a tuturor mașinațiunilor care au dus la condamnarea lui Dreyfus. Acești patru ani au fost anii cei mai importanți și, totodată, cei mai dramatici ai întregii afaceri.

M. Thomas izbutește să restabilească cu multă precizie și cu multă amănunțime desfășurarea faptelor. Astfel, la sfîrșitul lui septembrie 1894 atașatul militar german la Paris, Schwartz-Kopfen, trebuia să primească o scrisoare anonimă — celebrul „borderou”, care a constituit principalul cap de acuzare împotriva lui Dreyfus — anunțîndu-i trimiterea unor documente militare franceze secrete. „Borderoul” este însă interceptat de Serviciul de informații francez, care, după o rapidă examinare, stabilește că a fost scris de căpitănelul Alfred Dreyfus, „ofițer” stagiar la Statul major general al armatei. Arestat și acuzat de trădare, Dreyfus e trimis înaintea unui consiliu de război, care-l condamnă la degradare și deportare pe viață în îngrozitoarea Insulă a Dracului. Atît în timpul procesului, cît și după proces, Dreyfus n-a încetat o clipă să-și proclame nevinovăția. M. Thomas arată că o întreagă activitate de culise a fost întreprinsă în sferele înalte ale armatei pentru a convinge opinia publică și instanța de judecată de vinovăția lui Dreyfus. Din ordinul generalului Mercier, ministrul de război, a fost pregătit în timpul procesului un dosar secret, care a fost trimis instanței, fără știrea apărării, pentru a determina verdictul de condamnare. Apoi, la un an și jumătate de la condamnare

cu toate că o cercetare ulterioară a dovedit că autorul „borderoului” era un ofițer superior cu comportări suspecte, maiorul Walsin Esterhazy, conducerea Ministerului de Război și a Statului major a respins cu îndărătnicie și rea-voință concluziile cercetării care erau acceptate și de personalități politice influente. Dar mașinațiile șefilor militari nu mai puteau fi ascunse. M. Thomas arată cum ele au fost date la iveală și supuse dezbaterii publice. Cercetări speciale au fost consacrate de autor biografiei lui Esterhazy și activității de spionaj a acestuia în subordinea ambasadei germane. De asemenea, ni se relevă consecințele importante ale celebrei scrisori a lui Zola „J'accuse” prin care marele romancier declara că Esterhazy, inculpat și judecat pentru spionaj, a fost absolvit de vină și achitat „din ordin”. În sfîrșit, autorul ne înfățișează și tot scandalul public stîrnit de documentul fals, fabricat de locotenent-colonelul Henry din serviciul de informații, la instigarea șefilor săi, pentru a face definitivă condamnarea lui Dreyfus. Autorul ne dezvăluie pas cu pas, cu răbdare și cu minuțiozitate, întreaga suită de contradicții, de mărturii nesigure sau mincinoase, de relicențe, de documente false, de zvonuri absurde care au transformat afacerea Dreyfus într-un adevărat labirint. Misterul afacerii Dreyfus nu aparține unei singure persoane, ci a fost elaborat de un număr considerabil de servicii și de ofițeri din forurile conducătoare ale armatei franceze. Reținerca și ezitățile autorităților militare superioare de a permite descoperirea adevărului și repararea gravei erori judiciare a condamnării lui Dreyfus sînt explicate de autor prin teama acestor autorități de a nu fi aduse la lumina zilei activități și practici care le-ar fi compromis în mod iremediabil.

Cartea lui M. Thomas, bogat documentată și scrisă într-un stil alert, care ține mereu trează atenția cititorului, este interesantă reconstituind în mod izbutit unele aspecte ale vieții politice din timpul celei de-a treia republici.

S. C.

HENRI PIRENNE, *Histoire économique et sociale du Moyen-Age*, Paris, Presses Universitaires de France, 1963, 224 p.

Remarcabile prin vastitatea informației, noutatea interpretării și limpezimea expunerii, scrierile lui Henri Pirenne au reprezentat o contribuție temeinică la istoria evului mediu european și au deschis, chiar atunci când soluțiile oferite nu au căpătat adeziunea specialiștilor, orizonturi noi investigației istorice. Este de ajuns să amintim, în această ultimă privință, marelui număr de studii general de aprinsă controversă pe care a declanșat-o teza istoricului belgian despre rolul decisiv al expansiunii arabe în bazinul mediteranean în geneza societății medievale occidentale¹. Inițiativa profesorului H. van Werveke de la Universitatea din Gand de a strânge într-un volum capitolele consacrate vieții economice și sociale medievale, al căror autor este Pirenne, cuprinse în al optulea volum al „Istoriei evului mediu” din marea operă dirijată de G. Glotz, se cuvine a fi salutăată cu căldură. Împărtășim întru totul aprecierea lui F. L. Ganshof, reproducă de editor în scurta-i prefață, care așază pe H. Pirenne între savanții a căror operă, chiar dacă este depășită în detaliile sau în ansamblul ei, rămâne o sursă permanentă de învățăminte. La mai bine de trei decenii de la apariție, paginile lui Pirenne își păstrează în bună măsură valabilitatea științifică prin profunzimea analizei întemeiate pe o documentare abundentă.

Cele șapte capitole ale cărții înfățișează, după o introducere rezervată aspectelor esențiale ale societății carolingiene, renașterea comerțului, apariția orașelor medievale, economia urbană și organizarea breslelor, organizarea domanială și transformările survenite în cultivarea pământului. Expunerea se încheie cu prezentarea conflictelor sociale din veacul al XIV-lea, care cunosc adesea mani-

festări violente, și a condițiilor de apariție a protecționismului și mercantilismului. Atenția deosebită acordată de H. Pirenne analizei fenomenelor economice și sociale și rolul însemnat atribuit acestora în dezvoltarea istorică constituie incontestabil elemente de valoare ale gândirii istorice pirenniene. Dar nelncadrate în armatura unei concepții științifice despre societate, aceste elemente nu izbutesc să se asambleze într-o viziune materialist-dialectică a societății medievale și H. Pirenne nu reușește să ierarhizeze factorii determinanți ai dezvoltării sociale și nici să stabilească întotdeauna adevăratul raport de cauzalitate istorică. Este semnificativă pentru orientarea istoriografiei occidentale contemporane largă răspundere pe care a căpătat-o teza eronată a lui Pirenne despre rolul hotărîtor al comerțului extern în apariția orașelor ruse².

Peste deficiențele de metodă și informație, capitolele scrise de H. Pirenne constituie nu numai o sinteză de istorie economică și socială indispensabilă oricărui medievist, dar ele sugerează probleme noi și invită pe lector la reflexie. Chiar dacă dispunem astăzi de excelenta lucrare a lui G. Duby consacrată economiei rurale occidentale în veacurile IX—XV (*L'Economie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, 2 vol., Paris, 1962) sau de paginile substanțiale ale lui J. Heers despre istoria economică și socială a Europei apusene în veacurile XIV—XV (*L'Occident aux XIVe—XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, 1963) observațiile și concluziile lui H. Pirenne continuă să ofere medievistului un fundament solid în viitoarele sale anchete istorice și să-i îndrepte eforturile în direcțiile esențiale ale cercetării.

Prof. H. van Werveke a însoțit textul istoricului belgian de o amplă anexă bibliografică și critică (p. 183—220), care înlesnește cititorului informarea rapidă asupra

¹ Cf. M. Berza, *Henri Pirenne și originile evului mediu occidental*, București, 1938 (extras din „Convorbiri literare”, LXXI, I, 5).

² A. L. Horoškevici, *Русский город XI—XVI вв в современной буржуазной науке*, în vol. *Критика буржуазных концепций истории России периода феодализма*, Moscova, 1962, p. 115 și urm.

stadiului actual al problemelor tratate de H. Pirenne. Dacă editorul a selecționat în chip judicios problemele care meritau a fi discutate în lumina rezultatelor recente, iar prin observațiile competente și bogatele indicații bibliografice a sporit valoarea și utilitatea lucrării, trebuie să-i reproșăm ignorarea contribuției medievistilor marxiști, dintre ale căror studii, prof. H. van Werveke nu cunoaște decât câteva datorate lui M. Lesnikov, B. Zientara sau E. Werner. Nădăjduim că o mai atentă cercetare a studiilor marxiste de medievistică îl va convinge pe valorosul istoric care este prof. H. van Werveke nu numai de utilitatea, dar și de necesitatea împlinirii acestei lacune din întinsa-i informație.

F. C.

JOSÉ GARCIA, *Диктатура Primo де Руэра*, Moscova, Изд. Академии Наук СССР, 1963, 365 p.

În septembrie 1923, în Spania, în urma unei lovituri de stat, a fost instaurată dictatura militaro-monarhistă a lui Primo de Rivera. Această dictatură reprezintă o etapă importantă a istoriei contemporane a Spaniei. Fiind strâns legată de evenimentele istorice de la începutul veacului al XX-lea, dictatura lui Primo de Rivera a influențat în același timp și viața politică-economică a perioadei următoare.

Importanța problemei a stîrnit un viu interes din partea istoricilor, oamenilor politici ș.a. De aceea au apărut numeroase memorii și studii dedicate acestei perioade, dar ele nu constituie o analiză temeinică a acestor aproape șapte ani de dictatură militaro-monarhistă. Lucrarea lui José García reprezintă prima încercare marxistă în această direcție.

Probabil că nu există altă țară în Europa al cărei trecut istoric să fi influențat în așa măsură toate aspectele vieții contemporane ca în Spania. Ținînd seama de această caracteristică a dezvoltării istorice a Spaniei, autorul își începe lucrarea cu o scurtă trecere

în revistă a trecutului, oprindu-se la analiza urmărilor economice ale cuceririi Americii care în ultimă instanță au determinat înapoierea economică seculară a țării. Apoi autorul caracterizează dezvoltarea economică și politică a Spaniei în secolul al XIX-lea, dominată de luptele înverșunate dintre adepții dezvoltării capitaliste pe de o parte, și feudali și biserică de cealaltă parte, și trece la precizarea problemelor principale ale Spaniei de la începutul secolului al XX-lea. Aceste probleme erau: lichidarea înapoierii economice, înfăptuirea reformei agrare, rezolvarea problemei naționale, democratizarea aparatului de stat și a armatei, încetarea războiului în Maroc. Așadar, în fața Spaniei se ridica problema rezolvării sarcinilor revoluției burghezo-democratice. Modul în care urmau să fie rezolvate aceste probleme era strîns legat de raportul dintre forțele politice existente în acel moment în Spania.

În primul capitol se face o analiză a situației politice a țării în perioada de după primul război mondial și pînă la instaurarea dictaturii lui Primo de Rivera. În acel timp Spania era condusă de blocul burghezo-moșieresc, sprijinit de monarhia constituțională a lui Alfonso al XIII-lea. Acest bloc își exercita puterea prin partidele liberal și conservator, care la începutul celui de-al treilea deceniu al secolului al XX-lea erau măcinate de contradicții interne, fărîmițate în numeroase grupuri și curente. Autorul vede manifestarea cea mai puternică a crizei monarhiei Bourbonilor și a regimului politic din Spania de după primul război mondial în descompunerea acestor partide de guvernămînt. Partidele liberal și conservator nu doreau să rezolve sarcinile revoluției burghezo-democratice, nu puteau face față mișcării democratice ce cuprinsese întreaga țară. Considerînd această mișcare ca un factor foarte important în situația politică a Spaniei, José García scoate în evidență părțile componente ale mișcării: lupta muncitorilor împotriva capitaliștilor, a țăranilor împotriva moșierilor, mișcarea națională din Catalonia, Basconia și Galicia, lupta pentru

încetarea războiului din Maroc. Completându-se și întărindu-se una pe alta, aceste mișcări începeau să amenințe însăși existența monarhiei și a regimului politic din Spania. Însălmintiți de acest pericol, Alfonso al XIII-lea, aristocrația funciară și oligarhia financiară au căutat să-și prelungească dominația prin înlocuirea formelor constituționale de conducere printr-o dictatură. Cum se mai întâmplase adeseori în istoria Spaniei, această sarcină și-a luat-o asupra sa clasa militară. Primul capitol al lucrării se încheie cu analiza cauzelor interne și externe care au determinat înfrângerea mișcării democratice și instaurarea dictaturii lui Primo de Rivera.

Al doilea și al treilea capitol cuprind o caracterizare multilaterală a noului regim. Înainte de toate, autorul stabilește esența de clasă a dictaturii lui Primo de Rivera. El remarcă faptul că dictatura prelungea în mod artificial preponderența politică a aristocrației funciare în cadrul blocului burghez-moșieresc, ceea ce ducea la ascuțirea contradicțiilor din sinul regimului. Această împrejurare, după părerea autorului, a determinat în mare măsură netrăinicia dictaturii militaro-monarhiste.

José Garcia deosebete două etape ale dictaturii militaro-monarhiste a lui Primo de Rivera. Prima etapă, din anii 1923—1925, este numită etapa directoriului militar. Ea se caracterizează prin consolidarea dictaturii militaro-monarhiste pe calea concentrării puterii în mâna cliii militare. În această perioadă se desființează întregul sistem constituțional (cortesurile, senatul, consiliile municipale) și se lichidează drepturile politice (dreptul de grevă, se interzic manifestațiile, se desființează partidele de opoziție). În același sens trebuie înțeleasă și încercarea lui

Primo de Rivera de a-și asigura o bază de masă prin crearea unui partid propriu „Uniunea Patriotică” și a unor detașamente de miliție națională, încercări ce au înregistrat un eșec. A doua etapă este perioada guvernului civil (1925—1930), condus, ca și directoriul, de generalul Primo de Rivera. Caracteristica acestei etape este căutarea unor căi nu atât de întărire a dictaturii, cât de menținere a ei. Înlocuirea directoriului militar printr-un guvern civil este considerată de către autor ca un prim pas în această direcție.

Primo de Rivera se dădea drept salvatorul Spaniei, prezentând un vast program de înnoire economică și socială a țării. Studiul profund făcut de José Garcia politicii interne și externe a lui Primo de Rivera demonstrează caracterul demagogic al programului acestuia. Dictatura lui Primo de Rivera nu a fost în stare să rezolve problemele importante de ordin economic și social ce stăteau în fața Spaniei.

Autorul a acordat un rol important studiului crizei politice a regimului lui Primo de Rivera, una din manifestările acesteia fiind întărirea continuă a forțelor de opoziție, care, în acțiunile lor, trec de la protestul pasiv la lupta activă. În cadrul acestor forțe, rolul determinant l-au avut clasa muncitoare și țărănimea, care nemulțumite de situația lor economică și politică s-au ridicat mai ales în anii 1928—1930, la luptă hotărâtă împotriva regimului reacționar.

Lucrarea, utilă celor care se interesează de istoria contemporană a Spaniei, se încheie cu analiza multilaterală a cauzelor care au determinat căderea în ianuarie 1930 a dictaturii militaro-monarhiste a lui Primo de Rivera.

E. U.

BIZANTINOLOGIE

PROCOPIUS DIN CAESAREA, *Războiul cu goții*, traducere și introducere de H. Mihăescu, București, Edit. Academiei R.P.R., 1963, 304 p. + 1 hartă

Opera lui Procopius din Cezarea este principalul izvor pentru studiul istoric al

societății bizantine din secolul al VI-lea și pentru caracterizarea politicii interne și externe a împăratului Iustinian (527—565), dar este și un izvor valoros pentru cercetările istorice privitoare la băștinașii Daciei din secolul al VI-lea și la populațiile migratoare

din aceeași perioadă. Traducând în limba română o parte din această operă, H. Mihăescu aduce un real serviciu în primul rând istoricilor noștri care cercetează așezările omenești și continuitatea populației romanizate de pe teritoriul de astăzi al României. Celorlalte categorii de cititori, traducerea le oferă o lectură istorică plăcută și instructivă, într-o formă literară care reflectă stilul captivant al autorului și exprimarea reușită a traducătorului.

Lucrarea cuprinde o introducere (p. 5–22), traducerea celor patru cărți ale lui Procopius despre *Războiul cu goții* (p. 25–274) și un indice (p. 275–304). Traducătorul anexează lucrării sale și o hartă istorică înfățișând Imperiul romano-bizantin din jurul anului 560. Lucrarea apare ca al treilea volum al colecției „Scriptores Byzantini” pe care o editează Academia Republicii Populare Române și se distinge printr-o remarcabilă execuție tipografică.

În introducerea traducătorul face o expunere erudită și consistentă, examinând critic izvoarele originale pentru a pune în lumină originea lui Procopius, educația și cultura acestuia, precum și concepțiile lui politice. Din cuprinsul scrierii pe care o redă în limba română, traducătorul relevă unele știri despre slavii (p. 12–14), referințe privitoare la Pontul Euxin (p. 14–15), informațiile privitoare la neamurile germanice migratoare în Dacia (p. 15–16) și relațiile dintre împăratul Iustinian și generalul Velisarios. Traducătorul caracterizează just pe Procopius, precizând că acesta „n-a privit totdeauna spre lumea barbară de atunci cu prejudecățile specifice lumii bizantine” (p. 19).

Traducerea textului grecesc este limpede. Traducătorul a izbutit să redea cu claritate sensul scrierii pe care Procopius a redactat-o într-o limbă arhaizantă, având ca model pe Tucidide. Lexicul complicat și topica variată ce caracterizează originalul grecesc au fost în general bine limate de către traducător în versiunea pe care ne-o oferă. Prin aceasta, ca și prin studiul introductiv, H. Mihăescu a asigurat ediției românești a scrierii lui Pro-

copius privitoare la *Războiul cu goții* caracterul științific ce se cere transpunerii izvoarelor istorice dintr-o limbă în alta. Munca sa înrădăcește aprecierea pozitivă a istoricilor noștri.

Observațiile ce urmează sînt menite să prevină pe cercetători asupra unor erori strecurate în traducere și să semnaleze traducătorului unele lipsuri și inadvertențe pe care le va putea înlătura în cea de-a doua ediție a lucrării.

Prima noastră obiecție privește lacunele bibliografiei. Dintre scrierile lui N. Iorga, traducătorul nu citează decât un scurt articol (p. 19, nr. 2). Despre Procopius din Cezarea și despre opera lui figurează însă în scrierile lui N. Iorga numeroase și valoroase aprecieri critice ce trebuiau relevate. În *Istoria Românilor*, vol. II, București, 1936, p. 221–244, precum și în studiile sale speciale publicate sub titlul *Études Byzantines*, I–II, București, 1939–1940, N. Iorga caracterizează judicios opera lui Procopius, semnalîndu-i erorile și relevîndu-i valoarea istorică. H. Mihăescu nu a folosit nici importantul studiu al lui C. Litzica, *Procopie din Cezarea*, extras din Buletinul „Ioan Neculce”, fasc. VI, Iași, 1926, 84 p. Acest studiu cuprinde prețioase rectificări de lectură și identificări privitoare la toponimia balcanică din opera lui Procopius. A fost omisă și contribuția lui G. Popa-Lisseanu, meritorie prin aprecierile privitoare la Procopius, prin editarea textului grecesc și traducerea scrierii *De aedificiis* în volumul al XV-lea din colecția sa „Fontes Historiae Dacoromanorum”, precum și prin traducerea unor fragmente din *De bello gothico*, publicate în lucrarea sa *Dacia în autorii clasici*, București, 1943, p. 85–88. Dacă ar fi folosit și aceste lucrări, traducătorul ar fi putut releva aportul real al istoriografiei românești în cercetarea scrierilor lui Procopius.

Pentru traducere, H. Mihăescu a folosit textul grecesc publicat de Jacobus Haury în ediția sa intitulată *Procopii Caesariensis*

Opera omnia, I III, Lipsiae, 1905–1913. Aceasta este o ediție integrală a operei lui Procopius și are caracter critic, depășind cu mult, din acest punct de vedere, nu numai vechea ediție publicată de G. L. Maltretus la Paris în 1662–1663, dar și ediția lui W. Dindorf apărută la Bonn în 1833–1838. Haury a corectat unele erori de lectură din edițiile anterioare, dar ediția lui nu este perfectă și trebuie utilizată cu precauție, mai ales în ceea ce privește redarea numelor de locuri și de persoane. Traducătorul n-a avut întotdeauna această precauție și din această cauză s-au strecurat în traducerea sa câteva erori ce puteau fi evitate.

Astfel, figurează în traducere provincia *Precalis*, menționată între provinciile situate în regiunea Adriaticei (p. 56). Sub această formă denumirea provinciei este o eroare de lectură. Numele provinciei este *Prevalis*. În ediția Haury, ca și în manuscrisele pe care se bazează această ediție, figurează într-adevăr forma *Πρέκαλις* în loc de *Πρέβαλις*, făcându-se confuzie între α și β . Identificarea geografică a provinciei ar fi evitat eroarea de lectură din ediția greacă, așa cum a demonstrat C. Litzica în studiul său (p. 17), rămas necunoscut traducătorului.

Cu toată grija traducătorului de a reda sensul exact al textului grecesc, s-au strecurat în traducere unele formulări ce nu exprimă înțelesul dat de Procopius relatărilor respective. Astfel, Procopius relatează că Iustinian a trimis anților solie și *le-a cerut* (ἤξιλον) să se stabilească într-o anumită cetate (III, 14, 32). Dind acestei relatări un alt înțeles, traducătorul socotește că împăratul a trimis anților solie „cu rugămintea să se așeze într-o cetate...” (p. 157). Într-un alt loc, Procopius arată că erulii aveau în Dacia ținuturi date lor de către împăratul Iustinian : *Χωρία δόντος βασιλέως*, „Ερουλοι ἔσχον” (III, 33, 13). Traducătorul atribuie faptului un alt sens socotind că ținuturile respective fuseseră cucerite de eruli : „le cuprinseră erulii” (p. 188).

Uneori traducătorul se exprimă impropriu. Astfel, expresia „Trăindu-și... filozofia”

(p. 27) nu redă nuanța exactă a textului grecesc (I, 1, 33), care trebuia tradus : *Practînd filozofia*. Alteori, apar în traducere erori evidente. Astfel, figurează în textul grecesc, menționate împreună, două nume : *Valerianus* și *Martinus* (II, 2, 19). În alineatul corespunzător din traducere (p. 83), în loc de *Martinus* apare *Valentinus*, care nu există în textul original.

Indicele ce însoțește traducerea este analitic, fiind întocmit după modelul celui publicat de Haury în volumul al treilea al ediției sale. În ceea ce privește însă numele de locuri și de persoane, traducătorul n-a asigurat în toate cazurile identitatea formelor din text cu cele din indice. Astfel, în introducere se menționează localitatea *Akampsis* (p. 14), care în traducere și în indice figurează sub forma *Acampsis*. Apare în cuprins *Eshil* (I, 6, 15), dar în indice *Eschil*. În indice figurează numele *Herodian*, dar în text traducătorul folosește pentru acest nume trei forme : *Herodianos* (I, 5, 3), *Herodianus* (III, 1, 1 ; II, 6, 10 ; III, 7, 3 și 7 ; III, 21, 15 ; IV, 34, 19) și *Herodian* (I, 14, 1 ; II, 16, 21 ; III, 12, 15–16). Pe aceeași pagină din traducere figurează același nume sub două forme : *Hipalios* și *Hypalios* (p. 30), indicele cuprinzând numai ultima formă. În indice găsim *Iliria*, dar în cuprins citim și *Ilirie* (I, 3, 15), pentru ca în unele explicații din indice, ca de exemplu sub numele *Ulpiana*, să găsim și forma *Illyricum*. Figurează în indice și câteva trimiteri eronate, ca *Iliria* I, 3, 5, în loc de I, 3, 15, sau *Eschil* IV, 6, 1–5, în loc de IV, 6, 15.

Scrierea lui Procopius intitulată *Războiul cu goții* cuprinde știri istorice concludente privitoare la existența dacilor romanizați pe teritoriul țării noastre în secolul al VI-lea. Ediția românească a acestei scrieri este binevenită atât pentru istoricii noștri, cât și pentru masele largi de cititori.

Gh. C.

TOMADAKIS, NICOLAOS V., 'Επὶ τῆς ἀνάγκης συντάξεως θησαυροῦ τῆς λογίας βυζαντινῆς γλώσσης (Despre necesitatea întocmirii unui tezaur al limbii culte bizantine), extras din „Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν” (Anuarul Societății de studii bizantine), 33 (1964), 16 p.

Nicolaos Tomadakis, profesor de literatură bizantină la Universitatea din Atena, arată în studiul său că încă de acum cincizeci de ani s-a format la Atena un colectiv pentru a întocmi un Dicționar istoric al limbii grecești, de la căderea Constantinopolului (1453) pînă la revoluția greacă de la 1821. Acest colectiv, trecînd în 1926 sub directă conducere a Academiei din Atena, lucrează intens; dicționarul în pregătire, din care au apărut cîteva volume, nu privește însă epoca anterioară anului 1453. S-a crezut că Institutul (Arhiva) de studii medievale al Academiei din Atena, care a luat ființă în 1931, avea să se ocupe de întocmirea unui al doilea dicționar, care să cuprindă epoca de la începutul erei noastre pînă la 1453, dar acest institut și-a îndreptat cercetările în altă direcție, și anume asupra activității învățaților greci de la 1453 pînă la 1821. De aceea, autorul susține că este necesar să se întocmească un tezaur al limbii culte bizantine și arată ce anume izvoare trebuie despuiate pentru extragerea materialului necesar.

N. G.

G. MORAVCSIK, *Византийские императоры и их послы в г. Буда*, în *Acta historica*, vol. I VIII, nr. 3–4, Budapesta, 1961, p. 239–256

În preocupările bizantinologului G. Moravcsik un loc de seamă îl ocupă și studierea relațiilor ungaro-bizantine. Într-o lucrare publicată acum cîteva ani, el a prezentat o sinteză a acestor relații în limba ungară (*Bizánc és a magyaraság*, Budapesta, 1953) și, ulte-

rior, un extras în limba germană (*Die byzantinische Kultur und das mittelalterliche Ungarn*, Berlin, 1956). În studiul de față autorul se ocupă de relațiile dintre cele două țări în decursul secolelor XIII–XV.

În primele două secole ale dinastiei arpadiene, Ungaria a dus o politică duplicitară: cînd s-a sprijinit pe Bizanț împotriva primejdiei occidentale, cînd a avut de luptat cu tendințele de expansiune spre nord ale Bizanțului. Din secolul al XIII-lea însă, raporturile de forță s-au modificat, Bizanțul găsindu-se tot mai des în situația de a apela la sprijinul Ungariei. Chiar în vremea lui Mihail al VIII-lea un contingent de trupe ungare a luptat alături de greci și cumani în cîmpia Pelagonei, împotriva despotului Epirului și a aliaților săi. La cucerirea Constantinopolului, în 1261, au participat trupe cumane de pe teritoriul Ungariei. Apropierea Bizanțului de Ungaria a fost și mai mare în urma alianței întărită de căsătoria lui Andronic, viitorul împărat, cu Ana, fiica lui Ștefan al V-lea.

În continuare, G. Moravcsik se ocupă de încercările lui Ioan al V-lea Paleologul pentru a obține ajutorul lui Ludovic al Ungariei împotriva turcilor. Pe lângă sursele cunoscute, în legătură cu vizita lui Ioan al V-lea la Buda în iarna anului 1365/1366, autorul mai semnalează și alte izvoare. Astfel, dintr-o scrisoare a papei Urban al V-lea adresată Elisabetei, mama lui Ludovic, rezultă atitudinea plină de duplicitate a curiei papale față de Bizanț. Regele ungar este sfătuit să micșoreze acordarea ajutorului pînă ce Ioan al V-lea și fiii săi vor trece la catolicism.

Ludovic nu a dat nici un ajutor Bizanțului, deoarece condițiile puse de el prin intermediul legatului papal Paul erau inacceptabile. Aceasta rezultă dintr-o scriere bizantină *Dialexis* găsită la Alhos, comentată și publicată de J. Meyendorff (*Projets de concile oecuménique en 1367: Un dialogue inédit entre Jean Cantacuzène et le légat Paul*, „Dumbarton Oaks Papers”, XIV, 1960).

Mai tîrziu, Manuel al II-lea Paleologul face noi încercări pentru a obține ajutorul Ungariei. Ambasadorii săi vizitează pe Sigismund

mai înainte ca acesta să plece împotriva turcilor, campanie soldată cu înfrângerea de la Nicopole. În drum spre patrie, după dezastrul de la Nicopole, Sigismund se oprește la Constantinopol, unde au loc negocieri pentru noi acțiuni împotriva turcilor.

O dată cu creșterea primejdiei otomane și asedierea Constantinopolului de turci în anul 1422, Manuel trimite în Occident pe fiul său Ioan, însoțit de Francesco Filelfo. Acesta se oprește și la Buda, însă între timp Bizanțul obține în condiții umilitoare încheierea unui tratat de pace cu Murad al II-lea. Pentru această vizită, autorul folosește, pe lângă izvoare grecești, scrierea lui Fberhard Windecke *Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds*, ed. Altmann, Berlin, 1893.

Un rol important a avut Sigismund și în tratativele duse la Băle între membrii conciliului și ambasadorii lui Ioan al VIII-lea. Cele două ambasade bizantine mai înainte de a se duce la Băle s-au oprit la Buda, pentru a discuta cu Sigismund problema unirii celor două biserici și a ajutorului împotriva turcilor.

În ultima parte a lucrării sînt analizate măsurile proiectate de Huniade pentru a veni în ajutorul Constantinopolului asediat de turci. Precipitarea evenimentelor nu i-a permis însă lui Huniade să treacă la acțiune.

E. Fr.

I. ȘEVČENKO, *Etudes sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos*, Bruxelles, Editions de Byzantion, 1962, 330 p.

Începuturile renașterii culturale bizantine de la sfîrșitul veacului al XIII-lea și începutul veacului următor sînt dominate de două mari personalități: N. Chumnos și Th. Metochites. Amîndoi deopotrivă literați, oameni de știință, politicieni, conducători de cercuri literare, se deosebesc numai prin aceea că primul era preocupat de probleme de fizică și al doilea de astronomie. Mai întîi Chumnos, apoi Meto-

chites au fost timp de mai mulți ani conducători efectivi ai statului bizantin sub slăbul Andronic al II-lea. De aceea interesul arătat în ultimii ani pentru aceste două figuri proeminente ni se pare pe deplin justificat. Mai întîi H.G. Beck (*Théodoros Metochites*, München, 1952) și apoi J. Verpeaux (*Nicéphore Choumnos*, Paris, 1959) au consacrat monografiile acestor figuri interesante din cultura bizantină.

În volumul de față, I. Șevčenko se ocupă de relațiile dintre cei doi oameni politici și literați. Pe baza corespondenței lor, publicată de Boissonade în „*Anecdota Graeca*” și „*Anecdota Nova*”, rezumată de Șevčenko în primul capitol al cărții, ar rezulta că au existat între ei raporturi dintre cele mai bune, bazate pe o înaltă prețuire reciprocă și o sinceră prietenie.

În capitolul următor, Șevčenko analizează două discursuri cu un caracter polemic ale lui Chumnos. Primul cuprinde generalități despre calitățile și defectele unui discurs. Se pare însă că el a trezit reacția unui personaj, care s-ar fi considerat vizat prin unele aluzii. De aceea, al doilea discurs are un caracter net polemic și mult mai personal. Chumnos răspunde unor atacuri și trece la invective împotriva adversarului, pe care îl învinuiește de obscurități în stil, parafrazarea lui Aristotel și pentru lipsa de valoare a lucrărilor sale de astronomie. În acest adversar, Șevčenko identifică pe Metochites.

Răspunsurile lui Metochites la atacurile lui Chumnos le găsește Șevčenko în două din cele 18 discursuri ale primului, aflate într-un manuscris la Viena (Vindobonensis Phil. gr. 95—logos 13 și 14). Șevčenko stabilește că polemica a avut loc între anii 1324—1326, perioadă de acalmie în luptele dintre cei doi Andronic, cînd s-a produs însă o slăbire a coeziunii din rîndurile partizanilor lui Andronic cel Bătrîn.

În ultima parte a lucrării sale, Șevčenko, cercetînd cauzele acestei polemici, ajunge la concluzia că au fost de natură pur politică — rivalități între doi fruntași politici. Din anul 1292—1293, N. Chumnos a deținut înalta

demnitate de mesazon la curtea bizantină. În jurul anului 1305—1306, după părerea autorului, Chumnos este înlocuit și conducerea statului revine marelui logothet, Th. Metochites. Pe bună dreptate, Ševčenko, respinge ideea că acest conflict ar fi fost ecoul unei lupte între aristotelism și platonism și că Chumnos ar fi fost un partizan al lui Aristotel în timp ce rivalul său un platonician. În realitate, cei doi adversari acceptă deopotrivă unele idei ale celor doi filozofi greci și altele și iau libertatea unor critici curajoase.

În partea a doua a cărții sale, Ševčenko a publicat textul însoțit de traducere al discursurilor lui Metochites împotriva lui Chumnos (cuvântările nr. 13 și 14 Vind. Phil. gr. 95), precedate de o serie de considerații asupra manuscrisului.

Cartea prezintă astfel unele aspecte ale vieții intelectuale și politice a Bizanțului la începutul secolului al XIV-lea, care, din păcate, nu sînt cercetate în strînsă legătură cu condițiile social-economice ale epocii.

E. Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

GH. TH. ZORAS și F. K. BOUBOULIDIS, *Κατάλογος χειρόγραφων κώδικων Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* (Catalogul codicelor manuscriselor Cabinei de studii filologice bizantine și neolenice al Universității din Atena), Atena, 1964, 95 p.

Gunoscuii istorici greci Zoras și Bouboulidis prezintă în prima fasciculă a acestui catalog manuscrisele a 50 de codice, care se păstrează în arhiva Secției de studii bizantine și neolenice a Universității din Atena. După cum se arată în prefața catalogului, cea de-a doua fasciculă va apărea în anul 1965 și va cuprinde cele mai noi manuscrise din arhiva sus-amintită.

În prima parte a lucrării sînt cuprinse 40 de codice ce provin din colecția lui Spiros Lambros și care au fost prezentate pentru prima oară într-un catalog de K.S. Divuniotis¹.

În prefața catalogului Gh. Zoras și F. Bouboulidis semnalează îmbunătățirile ce s-au adus modului de prezentare a codicelor în lucrarea de față comparativ cu cea a lui Divuniotis (au fost verificate toate codicele, s-au îndreptat unele greșeli și scăpări, s-a completat numărul foilor și paginilor, s-au adăugat însemnările cronologice omise la prima descriere etc.).

¹ Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης Σπου. Λάμπρου ἰν Νέας 'Ελληνομνήμων ιζ', (1923), p. 82 și urm.

Codicele sînt prezentate în următorul mod : data, formatul pergamentului sau al hîrtiei, titlul, capitolele respective (cu paginația), începutul scrierilor, documentelor sau epigramelor cuprinse în codice, sînt transcrise fragmente din textele codicelor, observații asupra grafiei etc. Documentele nu sînt prezentate în ordine cronologică.

Referindu-ne la cele 10 de codice provenite din colecția lui Sp. Lambros, remarcăm că ele sînt datate între secolele XI—XIX. Cele datate între secolele XI—XIII sînt tetraevangheliare scrise pe pergament, iar codicele din secolele XIV—XIX cuprind corespondență dintre diferite personalități ecleziastice, nomocanoane, viețile diferiților clerici, psaltiri, tratate de medicină, o ediție din 1810 a Iliadei lui Homer, drame, comedii, epigrame, însemnări istorice etc.

În partea a doua a primei fascicule sînt prezentate 10 codice provenite din donații sau achiziții noi, dintre care : două tetraevangheliare (secolele XII—XIII), o geografie, lucrări filozofice, cîntece grecești din veacul al XIX-lea etc.

Catalogul lui Gh. Zoras și F. Bouboulidis prezintă un deosebit interes pentru cercetătorii istoriei Romîniei, în special prin codicele care cuprind corespondența unor domnitori din Țara Romînească și Moldova cu diferite personalități ecleziastice și laice, corespondență necunoscută pînă în prezent de istoricii noștri. Astfel, un document din veacul al XVI-

lea (p. 18) ne semnalează existența unei corespondențe între „Ion Mihail voievod al Ungrovlahiei” și „Ioan Iancula voievod al Moldovlahiei” cu Iosif, episcop al Fanarului. Compunerca retorică a lui Gheorghe Skiathos din secolele XVIII—XIX se referă la Ioan Kalimache, Alex. Moruzi, Ion Camărașul, Dositei al Moldovei, Alex. Constantin Moruzi etc. (p. 36—44).

O deosebită importanță pentru istoria țării noastre o prezintă codicele din secolul al XVIII-lea (p. 46—48) intitulat „Επιστολόγιον”, care cuprinde în cele 208 p. corespondența dintre Alex. Mavrocordat și C. Duca; corespondența dintre Ioan Nicolaie Petru Mavrogheni voievod al Moldovei cu Partenie mitropolit al Halkidaniei; cu Ioan Mihail Suțu voievod al Ungrovlahiei; scrisorile beizadelor și ale patriarhului către domn; scrisoarea lui Gr. Ghica voievod al Moldovei către patriarhul Paisie; un hrisobul domnesc dat de Nicolaie Alexandru voievod în 1722 etc.

Interesant este și codicele din secolul al XIX-lea (p. 72—74) al lui Ștefan Comite „Cuvinte și scrisori în diferite forme”, care cuprinde și unele scrisori despre Muzeul și Ginnaziul grecesc din București etc.

Ne este semnalată, de asemenea (p. 90—94), existența catalogului scrisorilor lui Alex. Mavrocordat (corespondența sa cu C. Duca, M. Cantacuzino, dr. Ioan Comnenul etc.).

Din exemplele date rezultă importanța pe care o prezintă informațiile cuprinse în catalogul lui Gh. Th. Zoras și F.K. Bouboulidis pentru istoria țării noastre. De aceea așteptăm cu interes apariția celei de-a doua fascicule.

O. C.

* * * *История Англии и Ирландии — Библиографический указатель литературы изданной в СССР за 1918—1962 гг.*, составитель А. Н. Байкова, Москва, Изд. Академии Наук СССР, 1963, 256 p.

Apariția indicelui bibliografic al lucrărilor de istorie a Angliei și Irlandei editate în U.R.S.S. răspunde unor necesități simțite

de mai multă vreme de către cercetătorii istoriei insulare, fie ei britanici sau continentali, lipsiți până de curând de un îndreptar sistematic al literaturii sovietice de specialitate. Indicatorul alcătuit de A.N. Baikova, cuprinzând o listă completă a lucrărilor sovietice asupra istoriei Marii Britanii și a Irlandei, include, pe lângă studii și monografii, recenzii și note bibliografice, disertații și autoreferate, lucrări străine traduse în U.R.S.S. și recenzii ale cărților sovietice făcute de specialiștii din afara hotarelor țării. Materialul este ordonat după criterii judicioase, obținerea rapidă a informației fiind facilitată atât prin compartimentarea strictă a titlurilor pe epoci, regiuni și probleme, cât și prin anexarea unei scheme de clasificare și a doi indici de nume. Secțiuni aparte sînt rezervate lucrărilor clasicilor marxismului privind Anglia și Irlanda, analizei operei istoricilor sovietici și englezi mai proeminenți și legăturilor științifice dintre savanții celor două țări. Cu toate dificultățile ridicate de indentificarea materialului după bulcine bibliografice uneori incomplete, nici una dintre lucrările de o oarecare însemnatate nu pare a fi scăpat atenției autoarei. Unele omisiuni pot fi totuși constatate; în secțiunea a II-a, de pildă, „Britania celtică și romană. Vechea Irlandă”, nu sînt inventariate lucrările lui A.A. Smirnov asupra vechii culturi irlandeze, iar studiul lui A.I. Sevelenko privind migrațiunile celtice din secolele IV—V se află, sub nr. 317, în secțiunea „Anglia medievală”; în secțiunea a IV-a, „Anglia și Irlanda între 1640 și 1917” listele de titluri nu cuprind studiul lui A.B. Davidsohn asupra expansiunii coloniale britanice în Africa de sud la sfîrșitul secolului al XIX-lea (Moscova, 1958) și scurta sinteză a lui A.Z. Manfred *Англо-русские отношения* (Moscova, 1947); semnalăm, de asemenea, absența unor titluri din listele bibliografice ale secțiunii a VI-a (lucrări sovietice traduse în alte țări): M.A. Barg, *Cromwell și epoca sa* (București, 1953), L. I. Golman, *Geschichte Irlands* (Berlin, 1954) etc. Greșelile de tipar, periculoase într-o lucrare de acest gen, nu sînt, din fericire, prea numeroase. Unele erori grafice par însă

repetându-se a aparține chiar autoarei („Goulton” în loc de „Coulton”, nr. 296 și index, „Winstenly” în loc de „Winstanley”, nr. 911 și index). Majusculele uzitate în titlurile englezești nu apar consecvent, fiind însă folosite adesea la titlurile în altă limbă decât cea engleză, lucru ce poate determina uneori confuzii (cf., de exemplu nr. 376): „Statornicirea Serbiei” în loc de „Statornicirea șerbiei”. Defectele, inerente oricărui început, nu constituie însă o piedică în folosirea acestui util instrument de lucru.

R. C.

ALBERT FLOCON, *L'Univers des livres*, Paris, Hermann, 1961, 707 p.

Lucrarea de față este o istorie a scrisului de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Autorul, Albert Flocon, profesor de istorie la Colegiul Tehnic Etienne (Paris), sistematizează acest bogat material în trei părți destul de cuprinzătoare.

Prima parte reprezintă o trecere în revistă rezumativă a diferitelor tipuri de scrieri, în care autorul prezintă scrierile sintetice (picturile rupestre, petroglifele, scrierea eschimoșilor, scrierile din America Centrală, scrierea aztecă și scrierea petrografică), scrierile analitice (sumeriană, egipteană, chineză, coreeană, japoneză, anamită), scrierile fonetice (feniciană, paleomoabită, ebraică, arabă, sud-semitică, etiopiană, indiană) și în sfârșit alfabetul grec și latin cu scrierile derivate din ele.

În partea a doua, A. Flocon se ocupă de cărțile manuscrise. El arată că cele mai vechi cărți pot fi considerate tabletele cuneiforme din Mesopotamia și sulurile de papirus din Egipt, subliniind că practica scrisului era foarte larg răspândită în Mesopotamia, spre deosebire de Egipt unde ea constituia un privilegiu rezervat exclusiv preoților. În ceea ce privește cărțile manuscrise grecești și romane, autorul remarcă marea lor importanță, deoarece prin acestea s-au transmis posterității

multe din marile opere ale culturii antice. În continuare este înfățișată cartea în Imperiul bizantin și în Orient, relevându-se tendințele enciclopedice ale acesteia. Se schițează apoi evoluția scrisului în perioada migrațiilor și a feudalismului timpuriu, menționându-se operele lui Cassiodor, Boetius, Grigore de Tours, Alcuin, manuscrisele irlandeze și manuscrisele monastice. În sfârșit, perioada de maximă dezvoltare a cărții manuscrise este aceea denumită de autor „a cărții gotice”, caracteristică epocii de ascensiune a orașului medieval. Formele de viață socială din ce în ce mai diferențiate, dezvoltarea comerțului, a meșteșugurilor, a instituțiilor urbane, necesitau cărți mai numeroase și mai specializate.

A treia și cea mai întinsă parte a lucrării este consacrată cărților imprimate. Un capitol special prezintă istoria tiparului și a incunabulelor, accentuându-se în mod deosebit contribuția lui Gutenberg la această transformare fundamentală a scrisului. De asemenea, se arată că determinată de invenția tiparului a apărut o nouă industrie, aceea a hirtiei. Noua invenție s-a întins cu mare rapiditate: în 1480 existau 122 de orașe care aveau tipografii. Meșteșugul tiparului devine o posibilitate de câștig pentru cei care se îndeletnicesc cu el și ia o mare extindere în Italia, unde orașele și cultura urbană ajunseseră la mare dezvoltare. În afara de Italia, meșteșugul tiparului își consolidează pozițiile în Țările de Jos și în Germania de sud, regiuni ale Europei unde economia urbană cunoștea de asemenea o mare înflorire. În Franța, unde consolidarea puterii monarhice sub Ludovic al XI-lea a determinat o perioadă de stabilitate economică, tiparul a început să se răspândească cu repezițiune: în fruntea orașelor cu tipografii se situau: Parisul — ca mare centru universitar — și Lyon-ul, ca mare centru comercial și industrial. Referindu-se la imprimăria și istoria cărții în Europa centrală și răsăriteană, autorul omite să menționeze începuturile tipografice din țările române, care, după cum se știe, apăruseră de timpuriu. Prima imprimărie începuse să funcționeze în Țara Românească din 1508, căreia i se adaugă tipog-

grafiile din Sibiu, Braşov, Cluj (1550), Oradea, Alba-Iulia (1567). Aceste date s-ar fi putut încadra în evoluția europeană a tiparului.

Într-un capitol separat, A. Flocon se ocupă de rolul considerabil pe care l-a avut tiparul în răspîndirea ideilor și culturii Renașterii. Importanța răspîndirii cuvîntului scris, prin intermediul tiparului, s-a dezvăluit cu toată puterea în perioada atît de frămîntată a Reformei. Astfel, numai pînă la războiul țărănesc din 1525 scrierile lui Luther au fost imprimate în 2 000 de ediții în Germania și în întreaga Europă. La fel și marile cuvîntări ale lui Thomas Münzer au putut fi cunoscute tot datorită preselor de tipărit. Numărul din ce în ce mai mare al cărților și răspîndirea tot mai largă a determinat și grija pentru aspectul exterior. Se trece la ilustrarea și ornamentarea cărților, ceea ce le favorizează difuzarea în rîndurile cititorilor (în acest sens, secolul al XVIII-lea va cunoaște marea popularitate a picturii lui Watteau).

Un avînt al cărții tipărite îl înregistrează secolul al XVIII-lea, ca urmare a dezvoltării considerabile a științei și a gîndirii. Kepler, Galileu, Descartes, Pascal, Newton, Leibniz

sînt numai cîțiva din cei care, așa cum subliniază A. Flocon, au pregătit prin operele lor „adevărurile zilei de mîine”. Tipărirea unui mare număr de cărți a făcut să se simtă necesitatea unei noi instituții — biblioteca, și a unor oameni specializați — bibliotecarii. Un precursor în această privință a fost Leibniz. Biblioteca ducală din Wolfenbüttel unde a fost Leibniz conservator avea în 1666 numărul, impresionant pentru acea vreme, de 116 000 de volume.

Cele din urmă capitole ale lucrării lui A. Flocon tratează evoluția cărții în secolul luminilor. Autorul subliniază că dezvoltarea și perfecționarea procedurilor tehnice ale meșteșugului tiparului au contribuit în mod nemijlocit la răspîndirea în toată Europa a lucrărilor precursorilor revoluției franceze: Montesquieu, Voltaire, Rousseau. În încheiere, A. Flocon arată că încoronarea prodigioasei activități tipografice dinainte de 1800 a fost Enciclopedia lui Diderot, elaborată și imprimată în 26 de ani (1746—1772), operă care reprezintă un impunător bilanț al cunoștințelor umane pînă în secolul al XVIII-lea.

A. I.

Rubrica „Însemnări” a fost alcătuită de: M. Horovitz, P. Cernovodeanu, L. Demény, Tr. Ionescu-Nișcov, S. Goldenberg, S. Iancovici, P. Simionescu, N. Camariano, Ș. Papacostea, S. Columbeanu, F. Constantiniu, E. Uribeș, Gh. Cronț, E. Frances, O. Cicanci, R. Constantinescu, A. Ioachim.

„Studii” — revistă de istorie — publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane, universale și a României. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile : *Probleme ale istoriografiei contemporane* (studii documentare), *Discuții*, *Viața științifică*, *Recenzii*, *Revista revistelor*, *Însemnări*, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trîntirile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B dul Aviatorilor nr. 1, București.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

- Istoria României, vol. I, 1950, 831 p., cu 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1159 p., 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1259 p., + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p., + 16 pl., 45 lei.
- Din istoria Transilvaniei, vol. I, ediția a III-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ediția a II-a, 552 p. + 1 pl., banderolate 65.60 lei.
- N. BALCESCU, Opere, IV, Corespondență, Ediție critică de Gh. Zane, 1964, 659 p., 36 lei.
- Destinarea monarhiei austro-ungare 1900—1918. Comunicări prezentate la Conferința istoricilor din 2—9 mai 1964 de la Budapesta, Sub red. acad. C. DAICOVICIU și prof. M. CONSTANTINESCU, 1964, 266 p., 3.25 lei.
- G. DAICOVICIU, E. PETROVICIU, GH. ȘTEFAN, La formation du peuple roumain et de sa langue, „Bibliotheca Historica Romaniae” 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3.25 lei (a apărut și în limba germană).
- ION POPESCU-PUTURI, GHEORGHE ZAHARIA, N. GOLDBERGER, N. N. CONSTANTINESCU, N. CĂPOIU, La Roumanie pendant la deuxième guerre mondiale, „Bibliotheca Historica Romaniae” 2, 1961, 149 p., 5.25 (a apărut și în limba rusă).
- EM. CONDURACHI, L'archéologie roumaine au XXe siècle, „Bibliotheca Historica Romaniae” 3, 1963, 104 p., + 18 pl., 7.25 lei.
- A. PETRIC, GH. TUTU, L'insurrection et la consolidation du régime démocratique populaire en Roumanie, „Bibliotheca Historica Romaniae” 1, 1964, 139 p., 5.25 lei (traducerea a apărut și în limba rusă).
- VASILE MACIL, ȘT. PASCU, DAN BERINDEI, MIRON, CONSTANTINESCU, V. LI-VEANSKI, P. P. PANAITESCU, Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918, „Bibliotheca Historica Romaniae” 5, 1961, 99 p., 3.75 lei (a apărut și în limba engleză).
- GH. ZANE, Le mouvement révolutionnaire de 1848. Prelude de la révolution roumaine de 1848, „Bibliotheca Historica Romaniae” 6, 1961, 107 p., 4 lei.
- ȘTEFAN PASCU, La révolte populaire de Transylvanie des années 1737—1738, „Bibliotheca Historica Romaniae” 7, 1964, 111 p., 1.50 lei (a apărut și în limba germană).
- CONSTANTIN C. GĂBRIEL, Istoria pescuitului și a pisciculturii în România, vol. I. Din cele mai vechi timpuri până la instituirea legii pescuitului (1896), 1964, 391 p., 1 pl., 31 lei.
- P. P. PANAITESCU, Oștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orinduirea feudală, 1964, 281 p., 12.50 lei.
- Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare. Culegere de studii îngrijite de M. Berza, 1964, 681 p., 52 lei.
- Studii și materiale de istorie contemporană, vol. II, 1962, 508 p., 21.90 lei.
- Studii și materiale de istorie modernă, vol. III, 1963, 543 p., 23.50 lei.
- Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1843 și 1864, Contribuții, 1963, 508 p., 28 lei.
- CRISTOBUL DIN IMBROS, Din cununia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451—1467, ediția de Vasile Grecu, 1963, 379 p., 19.90 lei.
- PROCOPIUS DIN CAȘARSA, Războiul cu goții, traducere și introducere de H. Mihailescu, 1963, 307 p., + 2 pl., 20 lei.
- Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu-Vornicul, Introducere și ediție critică întocmită de Constantin Greceanu, 1963, 340 p., 31 lei.
- Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII privind istoria României, întocmită de I. Grătaru și A. Hies, 1963, 504 p., 27 lei.
- Documente privind Unirea Principatelor, vol. I, Documente interne (1854—1857), 1961, 783 p., 28 pl., 38.30 lei; vol. II, Raportele Consulatului Austriei din Iași (1856—1859), 1960, 552 p., 32.30 lei; vol. III, Corespondența politică (1855—1859), LXVIII + 703 p., 34 lei.